

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Славиша И. Бишевац
КОСОВСКА МИТРОВИЦА У РАТОВИМА
1912–1918.

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ниш, 2021. године

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY

Slaviša I. Biševac

**KOSOVSKA MITROVICA IN THE WARS
1912–1918**

DOCTORAL DISSERTATION

Niš, 2021.

Подаци о докторској дисертацији

Ментор:

Др Мирослав Пешић, ванредни професор на Департману за историју
Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Наслов:

Косовска Митровица у ратовима 1912-1918.

Резиме:

Предмет докторске дисертације јесте историја Косовске Митровице током ратова 1912–1918. Како се о овој вароши није много писало у поменутом временском оквиру, циљ нам је да на основу доступних извора домаће и стране провенијенције, уз допуну постојећом литературом, обрадимо тему са историјског, војног и демографског аспекта. Кроз истраживања смо покушали да што детаљније и свестраније прикажемо ток ратних операција и ослобођење Митровице у Првом балканском рату, сукобе између српске војске и трупа Централних сила у јесен 1915. године и ослобођење Косовске Митровице у Великом рату, октобра 1918. Потребна пажња посвећена је и политичким приликама: успостављању нове власти у јесен 1912. године, догађајима који су претходили Првом светском рату, као и стању у граду током овог сукоба. У новембру 1915. године варош на Ибру је била „зборно место“ Врховној команди српске војске, командантима армија, српском дипломатском особљу, представницима страних држава, новинарима–извештачима са Балканског фронта и бројним цивилима који су одлучили да не чекају непријатељску армију у својим местима боравка. Време окупационе управе од новембра 1915. до октобра 1918. године, такође је важан сегмент докторске дисертације. Митровица на Косову је постала део аустроугарске окупационе зоне, Војно-генералног гувернмана у Србији, формираног, 1. јануара 1916. године, наредбом царско-краљевске Врховне команде.

Као градско насеље, била је седиште округа тзв. нових области. Окупациона власт је донела многобројне промене у верском, политичком и друштвеном животу које су се највише испољиле у области привреде, образовању и школовању, као и у културној делатности.

Како бисмо истраживање што јасније представили, текст смо поделили у седам тематских целина које прате хронолошки оквир. Списак коришћених извора и литературе, уз прилог у виду фотографског материјала, дат је на крају дисертације.

Научна област:

Историја

Научна
дисциплина:

Историја Срба у новом веку (1800-1918)

Кључне речи:

Косовска Митровица, град, Ибар, Стара Србија, Балкански ратови, Први светски рат, Велики рат, окупација.

УДК:

94(497.11 Косовска Митровица)”1912/1918”(043.3)

CERIF
класификација:

Н 240 Савремена историја (приближно од 1800. до 1914. године)

Н 250 Савремена историја (од 1914. године)

Тип лиценце

Креативне

заједнице:

CC BY-NC-ND

Data on Doctoral Dissertation

Doctoral
Supervisor:

Miroslav Pestic, PhD, Associate Professor at the Department of History at the Faculty of Philosophy, University of Niš.

Title:

Kosovska Mitrovica in the wars from 1912 to 1918

Abstract:

The subject of the doctoral dissertation is the history of Kosovska Mitrovica during the wars of 1912-1918. As not much has been written about this town in the mentioned time frame, our goal is to process the topic from the historical, military and demographic aspect, based on available sources of domestic and foreign provenance, with the addition of existing literature. Through research, we tried to present in more detail and comprehensively the course of war operations and the liberation of Mitrovica in the First Balkan War, the conflicts between the Serbian army and Central Forces troops in the fall of 1915 and the liberation of Kosovska Mitrovica in the Great War in October 1918. political circumstances: the establishment of a new government in the autumn of 1912, the events that preceded the First World War, as well as the situation in the city during this conflict. In November 1915, the town on the Ibar was a "meeting place" for the Supreme Command of the Serbian Army, army commanders, Serbian diplomatic staff, representatives of foreign countries, journalists-reporters from the Balkan Front and numerous civilians who decided not to wait for the enemy army in their places. stay. The time of the occupation administration from November 1915 to October 1918 is also an important segment of the doctoral dissertation. Mitrovica in Kosovo became part of the Austro-Hungarian occupation zone, the Military General Governor in Serbia,

formed on January 1, 1916, by order of the Imperial-Royal Supreme Command. As a city settlement, it was the seat of the so-called district. new areas. The occupying power brought numerous changes in religious, political and social life, which were mostly manifested in the field of economy, education and schooling, as well as in cultural activities.

In order to present the research as clearly as possible, we have divided the text into seven thematic units that follow a chronological framework. The list of used sources and literature, with an attachment in the form of photographic material, is given at the end of the dissertation.

Scientific
Field:

History

Scientific
Discipline:

The History of the Serbs from 1800 to 1918

Key Words:

Kosovo and Metohija, Kosovska Mitrovica, The Great War, Balkan wars, town, occupation.

UDC:

94(497.11 Косовска Митровица)”1912/1918”(043.3)

CERIF
Classification:

H240 Contemporary history (circa 1800 to 1914)
H250 Contemporary history (since 1914)

Creative
Commons
License Type:

CC BY-NC-ND

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9
УВОД	20
1. БАЛКАНСКИ РАТОВИ	34
1.1. ОСЛОБОЂЕЊЕ СТАРЕ СРБИЈЕ	35
1.1.1. Почетак рата и ратни циљеви Србије	35
1.1.2. Ток рата	41
1.1.3. Ибарска војска	42
1.1.4. Операције Митровачког одреда	50
1.1.5. Ослобођење Митровице	53
1.1.6. Афера с аустроугарским конзулом у Митровици	62
2. МИТРОВИЦА У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ	68
2.1. НОВА УПРАВА	69
2.1.1. Живот у ослобођеном граду	69
2.1.2. Организација власти	73
3. ВЕЛИКИ РАТ	90
3.1. ПОЧЕТАК РАТА	91
3.1.1. Узроци и повод	91
3.1.2. Прва ратна година	95
3.2. КОСОВСКА МИТРОВИЦА 1915. ГОДИНЕ	99
3.2.1. Макензенова офанзива	99
3.2.2. Новембар 1915. године у Митровици	113

3.3. ОКУПАЦИЈА	135
3.3.1. Војно-генерални гувернман	135
3.3.2. Окупациона власт.....	138
3.3.3. Судство	141
3.3.4. Свакодневни живот под окупацијом	144
3.3.5. Становништво Митровице и околине у Топличком устанку	148
3.3.6. Интернација	156
3.4. КРАЈ ВЕЛИКОГ РАТА.....	169
3.4.1. Ослобођење	169
3.4.2. Ратни биланс.....	176
4. ДЕМОГРАФСКЕ И ВЕРСКЕ ПРИЛИКЕ	179
4.1. СТАНОВНИШТВО	180
5. ПРИВРЕДНЕ ПРИЛИКЕ.....	191
5.1. ПРИВРЕДА ДО 1915. ГОДИНЕ.....	192
5.2. ПРИВРЕДА 1916–1918.....	209
5.3. САОБРАЋАЈ	212
6. ПРОСВЕТА.....	222
6.1. ШКОЛСТВО ПРЕ ОКУПАЦИЈЕ	223
6.2. ШКОЛСТВО У ОКУПАЦИЈИ	229
6.2.1. Школе на турском и албанском језику.....	232
6.2.2. Школе на српском језику.....	235
7. ЗДРАВСТВЕНЕ ПРИЛИКЕ.....	238
7.1. ЗДРАВСТВЕНО СТАЊЕ У МИТРОВИЦИ 1912–1918.	239

ЗАКЉУЧАК.....	246
СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ.....	251
ПРИЛОЗИ.....	273
БИОГРАФИЈА.....	301

ПРЕДГОВОР

Локална прошлост је важан и незаобилазан сегмент приликом проучавања националне и опште историје. Међутим, домаћа историографија, често усмерена на проучавање глобалних феномена, занемарује догађаје на микроплану, који остају у сенци. Због тога многа дешавања у мањим срединама, варошима или градовима нису јавности презентована у потпуности или се о њима уопште није ни писало. Један од таквих примера јесте Косовска Митровица. Град у северном делу Косова и Метохије, на ушћу две реке, у прошлости је више пута био средиште различитих догађаја који су имали нешто шири карактер. Нарочито је почетком XX века Митровица била центар интересовања српске, али и европске јавности јер су се у њој укрштали интереси неколико држава. Овде се константно водила дипломатска борба два конзула, руског и аустроугарског. О Косовској Митровици у периоду ослободилачких ратова од 1912. до 1918. године је до сада писано само фрагментарно кроз два-три научна рада у којима су представљене краће епизоде и детаљи из ратног доба. Не постоји ниједна монографија у којој је описана прошлост ове вароши у поменутом раздобљу. Писањем дисертације имали смо за циљ да попунимо постојеће празнине, али и да укажемо на потребу даљег истраживања прошлости Косовске Митровице у једном од битнијих момената њеног постојања. Трудили смо се да на основу релевантних чињеница и доказа обрадимо тему са историјског, демографског и војног становишта користећи класичан историјски метод. Потешкоћа и препрека током истраживања је било више, почевши од недостатка извора и литературе. Да би рад био јаснији и потпунији, требало је обрадити и прошлост суседних насеља, прегледати литературу ширег обима и искористити сваки одговарајући податак. Зато је списак библиографских јединица широк и разнолик.

Косовска Митровица, једно од најлепших и најживописнијих градских насеља Старе Србије, град будућности, како су је окарактерисали страни путописци, раскрсница многих путева, сада је подељен град. У северном делу живи углавном српско становништво, а на јужној страни албанско. Граница је на реци Ибру, симболу овог града. Мост који дели град, једна од лепших грађевина старе Митровице, реконструисан и модернизован постоји и данас, али нема исту улогу. Андрићева констатација да мостови спајају људе овде не важи јер тај мост сад представља линију разграничења два народа, две

религије. Ко је крив за догађаје који су се десили у протеклом периоду, суд ће дати историја и њени следбеници, а ми се кроз ову дисертацију враћамо у нешто другачију епоху митровачке прошлости покушавајући да реконструишемо догађаје и личности који су обележили једно бурно историјско време.

Први балкански рат представља веома битан моменат нововековне историје Србије и зато се српска историографија већ деценијама бави проучавањем догађаја везаних за тај сукоб. Анализирајући монографије, чланке, расправе и закључке, можемо рећи да су узроци рата, стварање Балканског савеза, распоред војних снага, ратна стратегија, веће битке, последице и значај рата, исцрпно обрађени. Најпознатија дела о овом сукобу, која представљају полазну тачку многих истраживања су радови Владимира Стојанчевића,¹ Михаила Војводића,² Андреја Митровића,³ Димитрија Ђорђевића,⁴ Сава Скока,⁵ Александра Белића,⁶ Јована Цвијића,⁷ а од користи су нам били и неки радови новијег датума који су се бавили тумачењем балканских ратова.⁸

Међутим, без обзира на бројно историографско стваралаштво, још увек има

---

¹ Владимир Стојанчевић, *Срби и Арбанаси 1804–1912*, Нови Сад 1994.

² Михаило Војводић, *Србија и Балканско питање (1875–1914)*, Нови Сад 2000; Исти, *Скадарска криза 1913. године*, Београд 1970.

³ Андреј Митровић, *Продор на Балкан: Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908–1918*, Београд 1981.

⁴ Димитрије Ђорђевић, *Излазак Србије на Јадранско море и Конференција амбасадора у Лондону 1912*, Београд 1956.

⁵ Саво Скоко, *Други балкански рат*, књ. 1-2, Београд 1968-1975.

⁶ Александар Белић, *Срби и Бугари у балканском савезу и међусобном рату*, Београд 1913.

⁷ Јован Цвијић, *Балкански рат и Србија*, Београд 1912.

⁸ Милић Милићевић, *Балкански ратови*, Београд 2014; Зоран Лакић, *Борба за Балкан – сто година касније – Балкански ратови 1912–2012*, Београд 2015; Саша Станојевић, Балкански ратови у српској историографији, у: *Хуманизација универзитета: тематски зборник радова*, књ.1, Ниш 2013, 451–463; Исти, *Стварање Балканског савеза 1912*, Косовска Митровица – Прокупље 2020; Биљана Стојић, *Француска и балкански ратови*, Београд 2017; Иван Мијатовић, Први балкански рат – српски ратни и операцијски план, у: *Друштвени и цивилизацијски смисао: (поводом стогодишњице ослобођења Старе Србије и Македоније 1912): међународни тематски зборник*, књ. 1, Ниш 2013, 205–220; Божица Младеновић, Војска Краљевине Србије за време Балканских ратова – у огледалу немачке штампе, *Баштина*, св. 22, Приштина–Лепосавић 2007, 161–171.

простора за анализу локалних дешавања, ослобађања појединих вароши, али и других детаља који су саставни део ратовања. То се најбоље може видети у случају Митровице. О њеном ослобођењу у Првом балканском рату постоје само успутни, малобројни подаци у делима историчара који се баве том проблематиком или у публицистичкој грађи. Једина је овом догађају до сада пажњу посветила Весна Секулић у раду *Ослобођење Косовске Митровице у Првом балканском рату*.⁹

После ослобођења је почео процес интеграције тзв. „нових области“ у систем Краљевине Србије. Иако је била мешовита средина, у Митровици нису забележени већи проблеми током организовања нове цивилне и војне управе. Најважније податке о новим законима, њиховој примени и лицима која су била именована за њихово извршење налазимо у збиркама докумената *Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*¹⁰ и *Речник места у ослобођеној области Старе Србије (по службеним подацима)*.¹¹

Анализом интегрисања делова Старе Србије у друштвено-правни оквир Краљевине Србије коришћењем примарних извора бавио се Милош Јагодић. У монографијама *Уређење ослобођених области Старе Србије 1912–1914: правни оквир* и *Нови крајеви Србије 1912–1915*, овај историчар нам је представио нове округе, односно политичке, друштвене, правне, привредне и образовне прилике у њима.¹²

Један од најстрашнијих догађаја с почетка XX века био је Први светски рат. Тај сукоб светских размера је до сада био предмет многих расправа домаћих и страних аутора. У њима су разматрани узроци и повод рата, супротстављене стране, циљеви и војне операције.¹³ Академик Андреј Митровић се деценијама бавио Великим ратом и у свом

---

⁹ Весна Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице у Првом балканском рату*, *Баитина*, бр. 17, Приштина–Лепосавић 2004, 151–172.

¹⁰ *Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*, Крф 1916.

¹¹ *Речник места у ослобођеној области Старе Србије (по службеним подацима)*, приредио Милорад Вујачић, Београд 1914.

¹² Милош Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд 2009; Исти, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, Београд 2013.

¹³ Владимир Дедијер, *Сарајево 1914*, Београд 1966; Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 1973; Аника Момбауер, *Узроци Првог светског рат: Спорена и сагласности* /превод с енглеског

богатом стваралачком опусу оставио нам је драгоцене информације о ратном стању у тадашњој Србији, од којих се посебно истиче надалеко позната монографија *Србија у Првом светском рату*.¹⁴ Рад под истим називом, где је приказано четворогодишње ратовање Србије и дат богат илустративни материјал, написао је Ђорђе Ђурић.¹⁵ *Велики рат Србије 1914–1918*. јесте дело у ком су, уз критичку анализу многобројних фактора који су претходили рату, затим детаљима са бојишта, последицама рата, кроз примарне и изворе другог реда, своје виђење рата представили академици Драгољуб Живојиновић и Михаило Војводић.¹⁶ Догађаје из Првог светског рата и период окупације кроз свој

Ксенија Годоровић/, Београд 2013; Ђорђе Станковић, *Србија 1914–1918 – ратни циљеви*, Београд – Нови Сад 2014; Станоје Станојевић, *Убиство аустроугарског престолонаследника Фердинанда (прилози питању о почетку светског рата)*, Београд 1923; Драгослав Јанковић, *Србија и југословенско питање 1914–1915*, Београд 1973; Чедомир Антић, *Неизабрана савезница: Србија и Велика Британија у Првом светском рату*, Завод за уџбенике, Београд 2012; Олег Ајрапетов, Пут ка 1914. години – војно-дипломатска скица, *Историјске свеске*, бр. 1, Андрићград 2014, 7–12; Душан Батаковић, Србија у Првом светском рату. Изазови, страдања, исходи, у: *Зборник радова са међународног научног скупа Православни свет и Први светски рат*, Београд 2015, 17–53; Љубодраг Димић, Српска историографија о Првом светском рату, у: *Срби и Први светски рат 1914–1918: зборник радова са међународног научног скупа одржаног 13–15. јуна 2014*, Београд 2015, 583–607; Дејвид Мекензи, Србија као Пијемонт и југословенска идеја 1804–1914. године, у: *Историјски часопис*, Књ. XXXVIII, Београд 1992, 193–219; Đordano Merliko, Реакције на Сарајевски атентат и италијанским дипломатским документима, *Историја 20. века*, бр. 2, Београд 2014, 25–38; Мирослав Перишић, Како су европску империје кренуле у рат 1914, *Историјска свеска*, бр. 15, Андрићград 2015, 1–8; Мирослав Перишић, Дојава о претњи по безбедност Франца Фердинанда у Сарајеву 1914, *Историјске свеске*, бр. 30, Андрићград 2016, 1–9; Nikola Samardžić, Balkanska kriza i Prvi svetski rat 1875–1914: u: *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa Crna Gora u Prvom svjetskom ratu*, Cetinje, 15. i 16. oktobar 2014, Cetinje –Podgorica 2015, 45–63; Биљана Стојић, Ремон Поенкаре и Први светски рат, у: *Велики рат 1914–1918: Узроци, последице, тумачења: Међународни тематски зборник посвећен академику Драгољубу Р. Живојиновићу* (ур. А. Растовић), књ. 1, Ниш 2017; Алфред Краус, *Узроци нашег пораза* (превод с немачког: Чедомир Јањчић), Београд 1938; Миле Бјелајац, *1914–2014: Зашто ревизија? Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, Београд 2014;

¹⁴ Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд 1984.

¹⁵ Ђорђе Ђурић, *Србија у Првом светском рату*, Београд – Нови Сад 2014.

¹⁶ *Велики рат Србије 1914–1918*, приредили Драгољуб Живојиновић, Михаило Војводић, Београд 1970.

стваралачки опус анализирао је и академик Владимир Стојанчевић.¹⁷ Савремени историчари, Љубодраг Димић и Мира Радојевић,¹⁸ такође су писали о Великом рату Србије и њеном страдању током ратних година.

Иако постоје бројне библиографске јединице о поменутом догађају, тема тих анализа готово да није била Косовска Митровица, па немамо много документованих података о периоду њене историје који се односи на 1914. годину и прилике уочи Великог рата. Ни дани током јесени 1915. године, у време Макензенове офанзиве, када је Митровица била зборно место српском дипломатском особљу, командантима армија, дипломатским представницима страних земаља, новинарима и другим знаним и незнатим људима, такође, нису били предмет истраживања. Једино нам сведочанства савременика приближавају ратне околности и потресне моменте повлачења. Специфичност ситуације у којој се нашла Митровица новембра 1915. године можда се може разумети уколико се има увид у записе које су оставили у својим делима неки од директних учесника рата. Овде је реч о српским и страним дипломатама, новинарима, члановима медицинских мисија, војницима, књижевницима, уметницима, који су у својим мемоарским делима, дневницима и сличној наративној грађи оставили упечатљиве дескрипте страдања једне државе и народа. У Митровици су све те немиле сцене бежаније, психолошког растројства, борбе за храну и голи живот посебно дошле до изражаја.¹⁹

---

¹⁷ Владимир Стојанчевић, *Србија и српски народ за време рата и окупације: 1914–1918. године*, Лесковац 1988.

¹⁸ Љубодраг Димић, Мира Радојевић, *Србија у Великом рату 1914–1918*, Београд 2014.

¹⁹ Григорије Н. Трубецки, *Рат на Балкану 1914–1917* / превод Дејан Михајловић /, Београд 1984; Огист Боп, *За српском владом од Ниша до Крфа: 20. октобра 1915 – 19. јануара 1916*, Женева 1918; Луис Л. Томпсон, *Часови искушења, у: Голгота и Васкрс Србије 1914–1915*, Београд 1986, 570–581; Катарина Штурценегер, *Србија у рату 1914–1916* /превод М. Марковић/, Београд 2014; Gerhard Gesemann, *Die Flucht. Aus einem serbischen Tagebuch 1915 und 1916*, München 1935; Џон Рид, *Рат у Србији 1915* /приредио Вук Драговић/, Цетиње 1975; Синиша Пауновић, *Пуста земља*, Београд 1948; Аријус ван Тинховен, *Страхоте рата у Србији. Дневник ратног хирурга 1915*, Београд 2005; Henry Varbu, *La eroreya Serbia: la agonía de un pueblo 1915*, Antofagasta 1917; Milostislav Bartulica, *Raspeće Srbije*, Zagreb 1920; Милорад Павловић, *Војвода Мишић од Суворора до Марибора*, Београд 1922; *Дневник Милорада Павловића Крпе. Епизоде*, Свеска 15, НБС Р453/1/15; Петар I Карађорђевић, *Ратни дневник: 1915–1916* /приредио и предговор написао Драгољуб Р. Живојиновић/, Београд 1984; Милета Продановић, *Ратни дневник: 1914–1918*, Горњи Милановац 1994.

Након повлачења српске војске, краља и дипломатских представника, Србија је била подељена на окупационе зоне. Митровица је преживела тешке окупационе дане. О периоду окупације постоји један рад који је написао Богумил Храбак.²⁰ У овом чланку Храбак је само делимично описао стање у Митровици након доласка аустроугарске солдатеке. Акцент је стављен на привредно-просветне активности, док о политичкој ситуацији нема много информација.

За истраживање наше теме од великог значаја су радови Божице Младеновић. Ова ауторка се бавила социјално-економским, здравственим и просветним карактеристикама у градовима Србије који су били део аустроугарског окупационог простора. Посебно је покушала да нам опише специфичност функционисања друштва у паралелним системима, српском, који је још увек био присутан у свести локалног становништва, и аустроугарском, који се наметао. Резултати до којих је дошла током истраживања сабрани су у монографији *Град у аустроугарској окупационој зони*.²¹ Она је један од ретких историчара, уз Андреја Митровића, који су радили на детаљној анализи управе Војно-генералног гувернмана и проблемима српског становништва током окупационог периода обрађујући историјске изворе немачког говорног подручја.²²

Поред политичких, важни су били привредни услови у којима је живело становништво Косовске Митровице. Један од ретких радова који се односи на привредну историју Косова и Метохије, јесте дело Ђорђе Микића *Друштвене и економске прилике косовских Срба*.²³ Од значаја за приказ општег финансијског и економског стања били су

---

²⁰ Богумил Храбак, *Косовска Митровица под аустроугарском окупацијом 1915–1918*, *Звечан*, бр. 1, Косовска Митровица 1996, 125–144.

²¹ Божица Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони у Србији од 1916. до 1918. године*, Београд 2000.

²² Божица Младеновић, *Привредне прилике у Војно-генералном гувернману Србија 1916–1918*, у: *Први светски рат, Србија, Балкан и Велике силе*, Београд 2015, 363–373; Божица Младеновић, *Здравствене прилике у окупираној Србији 1915–1918*, у: *Зборник радова са XV научног скупа Историја медицине, фармације и народне медицине*, Београд–Зајечар 2007, 29–38.

²³ Ђорђе Микић, *Друштвене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века*, Београд 1988.

извештаји Министарства народне привреде и остали записи званичних комисија које су боравиле на простору Старе Србије до 1915. године.²⁴

У времену када се српско становништво борило за свој опстанак, када су му била ускраћена многобројна права, почело је да се развија школство у Косовској Митровици. Проблеми са којима су се суочавали просветни радници били су бројни. Иван Иванић и Бранислав Нушић, а касније и Јагош Ђилас,²⁵ давали су нам кратке описе изгледа и функционисања школе у Митровици. Први који су се детаљније бавили просветно-културним приликама на територији Косовске Митровице од оснивања првих школа до половине XX века јесу Зоран Вукадиновић и Милован Богавац у монографији *Српска просвета и култура у Косовској Митровици 1836–1941*.²⁶

С обзиром на оскудну историографску литературу, за писање дисертације био је неопходан увид у необјављен архивски материјал који често представља најрелевантније трагове, остатке и сведочанства о појавама, догађајима, личностима и појединим делатностима. Овде посебно истичемо грађу која је похрањена у Архиву Србије (Београд). У фонду Војно-генерални гувернман, чува се архивска документација немачке провенијенције о окупацији Косовске Митровице која је трајала од новембра 1915. до октобра 1918. године. У извештајима Окружне команде Косовска Митровица дошли смо до информација о политичким приликама, новој управној подели, образовном систему, који се много разликовао од дотадашњег, а ту су и подаци о привредним променама, здравственим приликама и свакодневном животу становништва на окупираном простору. Важна грађа за допуну података о ратним дејствима, неким догађајима и личностима јесу лични фондови појединих истакнутих политичара, армијских генерала, књижевника, професора и др. Издвајамо Лични фонд Милорада Павловића Крпе и Милована Миловановића.

За истраживање теме којом се бавимо веома су битни извори из Војног архива у

---

²⁴ Народна привреда у присаједињеним областима – извештај комисија Министарства народне привреде, Београд 1914.

²⁵ Јагош Ђилас, *Српске школе на Косову и Метохији од Немањића до 1912*, Приштина 2000.

²⁶ Зоран Ч. Вукадиновић – Милован Ј. Богавац, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици*, Призрен–Лепосавић 2001.

Београду. Да бисмо се детаљније упознали с операцијама српских армија током ратова 1912–1918. године, неопходно је било имати увид у фонд Војска Кнежевине/Краљевине Србије 1847–1920. године. О ослобођењу Косовске Митровице највише сведочанстава пронашли смо у извештајима Ибарске војске који су део Пописника бр. 2.

Митровица је била једна од ретких вароши која није имала средњу школу до почетка светског рата. Дозвола за оснивање једне образовне установе трговинско-занатске струке добијена је 1914. године, а одобрење за отварање гимназије стигло је од министра просвете Краљевине Србије, 1915. године. Било је до сада више полемика око датума када је добијен документ, ко је најзаслужнији за ту иницијативу и да ли је постојала школска зграда за ђаке или ју је тек требало градити. Недоумице у вези с тим решили смо увидом у неколико докумената Министарства просвете и црквених дела која се налазе у Архиву Југославије.

Поред необјављене, у истраживању је коришћена и објављена грађа првог реда. Ту посебно треба навести капиталне збирке *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, које су приредили Михаило Војводић, Душан Лукач и други, у издању Српске академије наука и уметности.²⁷

Како је изгледала дипломатска активност српске владе током 1914. и 1915. године, прве ратне операције и делом повлачење српске војске, представила нам је група историчара кроз архивски садржај објављен у три тома збирке *Први светски рат у документима Архива Србије*.²⁸

Увид у ратне операције српске, али и непријатељске војске, добијамо на основу грађе Војног архива и Архива Србије, објављене у вишетомној збирци *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914–1918*.²⁹ У више од тридесет књига описани су многобројни важни моменти ратовања и борби.

Неизоставан материјал за писање дисертације била је штампа која је у време ратова

---

²⁷ *Документи о спољној политици Краљевине Србије, Књ. I–VI*, Београд 1981–2014.

²⁸ *Први светски рат у документима Архива Србије*. Том I–III, приредили: Мирослав Перишић, Александар Марковић, Бранко Богдановић, Љубинка Шкодрић, Београд 2015–2018.

²⁹ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, Књ. I – XXXI*, Београд 1925–1937.

излазила у градовима Србије, затим на Крфу, али и Аустроугарској монархији. Посебно треба истаћи службени лист Владе Србије, *Српске новине*, које су објавиле много званичних докумената, закона, прогласа, обавештења, наредаба и сл. Дописници дневних новина *Политике* с времена на време су извештавали о свакодневном животу у Митровици. У тренутку ослобођења и првим данима после тог догађаја они су пратили активности српске војске, па су важан део чланака представљале ратне успомене. За период окупације неопходно је било прелистати гласило Војно-генералног Гувернмана – *Београдске новине*. Први број ових новина штампан је 15. децембра 1915. године, а излазио је без прекида до 28. октобра 1918. године. Овде су објављивани текстови о стању у варошима, демографским променама, здравственим и образовним приликама, па је овај лист био адекватна допуна за архивски материјал.

О ратним дејствима на фронтима током балканских и Првог светског рата извештавали су нас дописници *Ратног дневника*, *Ратних телеграма*, *Пијемонта*. Ипак, као сведочанства ослободилачких борби посебно место заузимају два ратна часописа, *Балкански рат у слици и речи* и *Илустрована ратна кроника*.

Како би се и визуелно поткрепили презентовани подаци, а тиме и стекао целокупан увид у истраживану проблематику, у раду су у виду прилога дате слике и разгледнице оновремене Митровице, које смо пронашли у неким приватним архивама, новинама, часописима и на сајтовима појединих институција. Највише илустративног материјала за период Великог рата део је дигитализованог фото-албума Државног архива у Бечу.

Садржај дисертације и њену композицију условили су извори и литература. Одлучили смо се за тематско-хронолошки приказ, па је написани текст подељен у више целина.

У уводном делу направили смо кратак осврт на развојни пут Митровице од постанка, па до Првог балканског рата, с посебним акцентом на последњу годину османске владавине и догађаје који су претходили рату.

У поглављу *Балкански ратови* истакли смо ратне циљеве Краљевине Србије, ратну стратегију и састав армија сукобљених страна, стављајући у први план српске војне јединице које су биле упућене према Новом Пазару и Митровици из правца Рашке и Приштине. Након тога описали смо ток ратних операција, активности Ибарске војске, ослобођење Митровице и значај Митровачког и Вучитрнског одреда у овим активностима.

У првом делу дисертације, који се тиче Великог рата, представили смо стање у Србији уочи рата, описали у кратким детаљима Сарајевски атентат и реакције великих сила на овај догађај. У наставку смо навели највеће војне активности током 1914. године.

Макензенову офанзиву, повлачење српске војске ка југу земље, стање у Митровици, која је била преплављена избеглицама новембра 1915. године, презентовали смо у другом делу претходно наведеног поглавља. У наставку смо пратили офанзиву аустро-немачке и повлачење српске војске, краља, владе и Врховне команде из Митровице, и на крају њено заузимање од стране аустроугарске армије.

Након освајања уследила је окупација вароши и организација нове управе. Овде смо представили Војно-генерални гувернман и Окружну команду Косовска Митровица, који су били надлежни управни центри. У истом поглављу смо истакли карактеристике окупационог режима, свакодневне проблеме, сукобе локалног становништва и учешће Митровчана у Топличком устанку.

После трогодишње окупационе власти уследило је ослобођење Митровице. Анализом, пре свега, архивског материјала описан је пробој Солунског фронта и ратни успеси српске и савезничке армије. Уласком савезничких јединица у Митровицу октобра 1918. године, завршила се окупација. Овде смо нарочито нагласили активности француске војске и њених команданата, односно, истакли значајну улогу коју су они имали у ослобођењу. Овим догађајем се и завршава период нашег истраживања у војном погледу.

У наставку, односно поглављу *Демографске и верске прилике*, представили смо националну, родну и конфесионалну структуру становништва, неке демографске губитке током ратова, број интернираних и расељених лица.

У петом поглављу анализирали смо главна занимања становништва, односно, привредне прилике кроз занатство, трговину и пољопривреду, али и саобраћајне везе, нарочито функционисање железничке линије Митровица–Скопље, која је имала велику важност како у време балканских ратова, тако и у окупационом раздобљу.

Образовни систем, рад основних и средњих школа пре и током окупације анализирали смо у поглављу *Просветне прилике*. Овде је нарочито интересно истаћи функционисање школа у време аустроугарске управе у периоду од 1916. до 1918. године. Навели смо број школа, њихов рад, наставни план и програм и наставни кадар који је био заступљен.

У последњем поглављу дисертације бавили смо се здравственим особеностима током целог периода. Приказали смо опште здравствено стање становништва, болести које су најчешће биле присутне и број оболелих. Свакако, описано је и функционисање митровачке болнице.

У закључку смо представили резултате до којих се дошло током истраживања, а на крају рада направљен је и попис извора и литературе који су нам били основа за писање. Као допуна написаном тексту, последње странице дисертације чини фото-галерија Митровице у периоду 1912–1918.

Сви датуми у тексту су наведени по новом календару, док је у напоменама код цитирања библиографских јединица, посебно штампе, упоредо приказан стари и нови календар.

*

Докторску дисертацију *Косовска Митровица у ратовима 1912-1918*. посвећујем проф. др Божици Младеновић коју сам упознао давне 2005. године на Филозофском факултету у Косовској Митровици. Имао сам ту част и привилегију да будем њен студент током основних, мастер и докторских студија. Професорка Младеновић је била мој ментор приликом дефинисања теме, истраживања и израде дисертације, све до њене преране смрти, 28. јула 2020. године. Неизмерно сам јој захвалан на великој подршци, издвојеном времену, стручним упутствима и пријатељским саветима.

Велику захвалност за прихватање менторства и подршку да рад на дисертацији приведем крају дугујем проф. др Мирославу Пешићу. Захваљујем и проф. др Сузани Рајић, која је ми је корисним сугестијама помогла приликом коначног обликовања дисертације.

УВОД

Косовска Митровица се убраја у ред градова који су за релативно кратко време доживели динамичан и убрзан развој. Захваљујући, пре свега, својим природним карактеристикама,³⁰ Митровица на Косову је постала раскрсница многих путева, а после изградње железнице 1874. године све више је добијала на значају. Од варошице је постепено прерасла у стратешки важан центар, један од најмлађих и најперспективнијих градова Старе Србије.

Мало се зна о прошлости Митровице у старом и раном средњем веку. Писани извори су веома оскудни, као што су недовољни и непотпуни резултати археолошких истраживања које треба наставити посебно у митровачкој околини. У одсуству извора остали смо ускраћени за чињенице из најстаријег периода њеног развоја.³¹

Међутим, једно је сигурно, Митровица је у XII веку постала део српске државе. Дуго је била у сенци града Звечана, где су боравили владари из династије Немањић. Затим, ту је био рударски центар Трепча, док се Митровица тек касније развијала као мало насеље око Цркве Св. Димитрија, по коме је највероватније и добила име.³² Митровица се

---

³⁰ Видети: Атанасије Урошевић, *О Косову, антропогеографске студије и други списи*, Приштина 2001, 320–325; Милисав Лутовац, Звечан, Трепча, Косовска Митровица, *Гласник српског географског друштва*, св. XXX, бр. 2, Београд 1950, 87–99.

³¹ Више: Атанасије Поповић, *О постанку Косовске Митровице, Јужна Србија*, бр. 2, Скопље 1922, 169–174.

³² Много је недоумица и подељених мишљења када говоримо о тачном времену настанка Митровице. Несумњиво је да се њени почеци везују за имање Цркве Св. Димитрија, које је краљ Милутин, заједно са млином, њивом и вртом, дао манастиру Бањској. Али, поставља се питање тачне локације ове цркве, за коју су многи веровали да се налазила на десној обали Ибра, на тзв. Кукавичком брду. А. Поповић је мислио да се та црква налазила где је било старо митровачко гробље, у ком постоје остаци овог сакралног објекта. Б. Нушић је претпостављао да се Митровица простирала на месту где је некад била варош (подграђе) Звечан. Разлози за ову претпоставку су трагови из ранијих времена који су били уочљиви на неколико места. Једно од њих је на Сандић-пољу на Ситници, где је „изоран један стари подрум“. Међутим, Нушић је имао и другу теорију на основу забележених казивања, говорећи да је у селу Жабарима, један сат југозападно од Митровице „била стара Митровица“ (Стојан Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1921, 22; Бранислав Нушић, *Косово (опис земље и народа)*, књ. II, Београд 1986, 10; А. Поповић, *О постанку Косовске Митровице*, 170).

први пут помиње у попису Крајишта Иса-бега Исхаковића из 1455. године као село Дмитрофце, са 13 хришћанских и 2 муслиманска домаћинства.³³ У попису из 1604. године забележена је као Сами-пазар Димитровица, такође, у оквиру нахије Звечан.³⁴ У многим другим турским документима насталим касније, најчешће се помиње само као Митровица.³⁵

Да ли због њеног геополитичког положаја или неких других карактеристика, Митровицу су кроз векове посећивали многобројни домаћи и страни путописци, дипломате, трговци и други. Она је често била њихова успутна или намерна станица, па су се у зависности од тога у Митровици задржавали дуже или краће. Свако од њих ју је доживео на свој начин и зато су нам у својим записима оставили различите податке о овом месту,³⁶ трговишту,³⁷ касаби,³⁸ вароши,³⁹ граду.⁴⁰ Како год је називали, једно је сигурно,

---

³³ М. Лутовац и А. Урошевић у поменутих радовима су писали да се име Митровица први пут помиње у путопису Арнолда Харфа на крају XV века. Сматрамо да се ово мишљење не може прихватити као исправно ако се зна да је он овим крајевима прошао 1499. година, а попис Иса-бега Исхаковића датира из 1455. године (*Oblast Brankovića: Opšti katastarski popis iz 1455. godine*, приредили: Н. Hadžibegić, А. Handžić, Е. Kovačević, Сарајево 1972, 23).

³⁴ *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. II, приредила: Lejla Gazić, Сарајево 2000, 53.

³⁵ Ејуп Мушовић, *Ћефилеме Митровице, Бањске и Дуге Пољане из 1767. године, Новопазарски зборник*, бр. 8, Нови Пазар 1984, 105–108.

³⁶ Путујући Старом Србијом средином XIX века, А. Гилфердинг је боравио у Митровици 1857. године (М. Лутовац у поменутом делу погрешно наводи 1875. годину – прим. С. Б.) и записао како је то омање место попут Вучитрна. Више: Александар Гилфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево 1972, 189.

³⁷ За Бенедикта Курипеша Митровица је била „трговиште на Косову (Metronitza)“. Видети: Бенедикт Курипеша, *Путопис кроз Босну, Србију, Буграску и Румелију 1530*, Београд 2001, 34.

³⁸ Е. Мушовић, *Ћефилеме Митровице*, 105.

³⁹ Филип Дифрен-Кане је забележио како је Митровица „лепа варошица у равници, где има обиље воћа“ (Радован Самарцић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, Београд 1961, 129.

⁴⁰ Арнолд Харф је помињао Митровицу као град „Mittrix“, велики као Вучитрн и Приштина, а Пуквиљ је, путујући из Бањске за Вучитрн, говорио да за собом оставља „велики и стари град“ који се зове „Mitrovisca“. Прозлазећи овим крајевима, Евлија Челеби је у свом *Путопису* писао о Митровици као граду саграђеном од клесаног камена. По његовом запажању, била је то јака тврђава која се није дала поткопати ни минирати.

нису били равнодушни. Сви су сагласни у томе да је Митровица била најлепша у читавом Косовском вилајету, лепша од Пазара, град будућности.⁴¹

Митровица се развијала тек за време владавине Турака. Истовремено се мењала и њена етничка структура. Било је све више муслиманског становништва које се настањивало у вароши, док је околина са селима била резервисана за хришћане. С обзиром на ове околности, Митровица је почињала да личи на варош оријенталног типа са „уским и кривудавим улицама, рђавом калдрмом, прљавим хановима с великим, нечистим двориштима“.⁴² Међутим, временом се изграђивала. Савременици су у њој последњих година XIX и почетком XX века запазили широке улице, тргове и веома лепе нове зграде.⁴³ Говорили су да је по „чистоти“ Митровица могла послужити као пример Приштини, Гњилану и Вучитрну.⁴⁴ У лепше грађевине убрајали су три турске и једну српску основну школу, турску руждију (полугимназија), Храм Св. Саве, неколико џамија, војну касарну, ханове. Осим тога, у Митровици је било и лепих кућа богатих Турака. Својим изгледом истицале су се куће Адемагића и Јусуф-аге Никшићанина у близини Ибра.⁴⁵ Од осталих грађевина, свакако треба поменути велики мост на Ибру који је највероватније подигнут 1884. године на месту старог моста.⁴⁶ Он је, у годинама које су следиле, постао заштитни знак и обележје града.

Митровачка варош се делила на махале. Једна је била позната као Мухаџерска, поред ње је била Циган-махала, док се Бошњачка махала налазила на другој обали Ибра.⁴⁷

(Зоран Ч. Вукадиновић, Косовска Митровица у историјским документима 1455–1957, *Баитина*, бр. 14, Приштина–Лепосавић, 2002, 267; Евлија Челеби, *Путонис*, превео Хазим Шабановић, Сарајево 1967, 267.

⁴¹ Бранислав Нушић, *Косово (опис земље и народа)*, књ. I, Београд 1986, 106.

⁴² *Исто*, 94.

⁴³ Светолик Милосављевић, *С Венчаца кроз освећено Косово*, Крагујевац 1913, 22.

⁴⁴ Тодор Станковић, *Путне белешке по Србији*, Београд 1910, 163.

⁴⁵ *Цариградски гласник*, бр. 1, 1/14. јануар 1898, „Од Митровице низ Ибар“, 3.

⁴⁶ Дрвени мост на Ибру, готово срушен и веома опасан, помињао је дубровачки посланик пролазећи Митровицом 1792. године (Ivan Hristijan v. Engel, *Povijest Dubrovačke Republike*, превео Ivan kan. Stojanović, Dubrovnik 1903, 158).

⁴⁷ У тој махали су постојале једна џамија и турска основна школа. Биле су везане за осталу варош мостом преко Ибра. Насељавали су је становници који су долазили из Босне, углавном из Сарајева, па су је често звали Сарај-махала (А. Урошевић, *О Косову*, 323).

У насељима где су становали Срби, било је и турских кућа, као и обратно. Куће су углавном биле приземне, ближе улици, лицем окренуте дворишту. Грађене су од слабог материјала. Готово сви кровови су били покривени ћерамидом и далеко изван зидова. Могле су се видети и лепе куће на два спрата. На првом је најчешће био дућан. С обзиром на то да су горући проблеми у граду били канализација и водоснабдевање, испред сваке куће су постојали бунар или чесма.⁴⁸

Митровачка чаршија је увек била врло жива, нарочито када је долазио воз из Скопља⁴⁹ или када је био пијачни дан.⁵⁰ Временом је добијала већу трговачку,⁵¹ али и војничку важност. Као последња станица на линији према српској граници, из које се „разашиље или у коју се збира војска из босанских страна“, у њој је било смештено седиште дивизијске команде. Из тог разлога је у Митровици била подигнута велика

---

⁴⁸ Б. Нушић, *Косово I*, 47.

⁴⁹ Код Митровице се завршавала железничка пруга, која је из Скопља пролазила кроз Косово. Железничка станица налазила се на 15 минута јужно од вароши, до саме Ситнице. То што се ту завршавала пруга, давало је овој вароши велику „живост“. Посебно су били „живи“ понедељак, среда и петак, јер је тада стизао воз из Скопља са путницима за Пећ, Нови Пазар, Сјеницу, Нову Варош, Пријепоље, Бијело Поље и Пљевља. (*Цариградски гласник*, бр. 1, 1/14. јануар 1898, „Од Митровице низ Ибар“, 3).

⁵⁰ У Нушићевом делу стоји да је пазарни дан у Митровици био понедељак, док је у својим успоменама приликом посете Митровици 1912. године, С. Милосављевић записао да је то субота, како се помиње и у другим записима. Када и како је дошло до ове промене, немамо тачан података. Видети: Б. Нушић, *Косово I*, 70; Уп. С. Милосављевић, *нав. дело*, 2–21.

⁵¹ Боравећи на Косову, И. Иванић је за Митровицу почетком XX века говорио како је „постала последњих тридесет година жива варошица, као мали увозно-извозни трговачки центар за околне нахије“ (Иван Иванић, *На Косову: Са Шаре, по Косову, на Звечан*, Београд 1903, 45). За само неколико година од када је пуштена у рад железница, варош је имала око 60 трговачких, угоститељских и занатских објеката, кроз које је проток робе и људи био велики, док се у неким изворима помиње преко 100 пекара које су отворане због каравана којих је било стално у вароши. Овде се налазио и центар за монополски дуван, чија је цена била знатно нижа него у другим местима. У великим количинама продавали су се со и жито. У Митровицу је долазила и бројна друга роба која се извозила у удаљене крајеве. Било је ту 400-500 вагона пшенице на годишњем нивоу, 300 вагона пасуља, 200 вагона кукуруза, 200 вагона коже, али и неких других сировина. Према писању француског конзула у Београду, промет ове робе за 1908. и 1909. годину у Митровици био је удвостручен, што најбоље говори о њеном напретку (Ђорђе Микић, *Друштвено-економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века*, Београд 1988, 305–307).

касарна. О времену њене изградње немамо сигурних података, али се најчешће помиње да је грађена када и мост на Ибру,⁵² а обнављана приликом зидања нових зграда уочи Првог балканског рата.⁵³

Путописци и дипломате су забележили да је у Митровици било пет џамија,⁵⁴ али да је овој напредној вароши недостајала црква. Једна стара кућа служила је годинама уместо цркве. Ова црквица носила је име Св. Саве. То име је било планирано и за нову цркву у Митровици која се почела зидати 1896. године.⁵⁵ Храм се градио на лепом месту, у пространом и ограђеном дворишту.⁵⁶ Међутим, његово зидање започето је у тешким условима, па је често било и прекидано. Забележене су сметње од стране арбанашких банди које нису дозвољавале да се подигне хришћанска богомоља, као и недостатак материјалних средстава.⁵⁷ Уз велике проблеме, храм је завршен тек после ослобођења, 1921. године.⁵⁸

Када говоримо о становништву Митровице, можемо са сигурношћу рећи да је пре турског освајања било искључиво српско. О томе сведоче бројни средњовековни извори. С доласком Турака, услови живота српског становништва су се погоршавали. Уследили су многобројни ратови Османског царства и Аустрије, а као последице ратова многобројне сеобе. Ни куга није мимоишла ове просторе, што је додатно утицало на смањење броја становника. У једном тренутку област око Митровице била је готово опустела.⁵⁹ Међутим,

---

⁵² Б. Нушић, *Косово I*, 39–40.

⁵³ Григорије Н. Трубецки, *Рат на Балкану 1914–1917*, Београд 1984, 174.

⁵⁴ Б. Нушић, *Косово II*, 108.

⁵⁵ Милош С. Милојевић, *Дела праве Старе Србије*, св. II, Београд 1998, 47; И. Иванић, *нав. дело*, 46.

⁵⁶ Т. Станковић, *нав. дело*, 164.

⁵⁷ Српска Влада је сумом од 10.000 динара 1905. године помогла да се заврши изградња и уређење храма (*Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914 (=ДСПКС)*, књ. I/ 3-2. прир. Љиљана Алексић-Пејаковић, Београд 2014, Издаци Краљевине Србије за поверљиве просветне-политичке послове у Турској 1905. године – Прилог 4, 1016).

⁵⁸ Више у: Зоран Ч. Вукадиновић, Храм Св. Саве у Косовској Митровици – поводом 110 година од почетка изградње, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 12, Нови Сад 2007, 203–219.

⁵⁹ Крајем XVII века Митровица је страдала у време наступања и повлачења аустријске војске током тзв. Бечког рата. Турци су масакрирали српско становништво које је учествовало у устанку. Евидентирано је постојање само 150 кућа. (М. Лутовац, *нав. дело*, 91).

појачане миграције достигле су врхунац током последње две деценије турске власти. Хришћанско становништво је било изложено великом страдању, нарочито од стране Арбанаса.⁶⁰ Људи су се иселавали, тражећи уточиште у Србији и околним земљама, па је ранија структура убрзо била нарушена.⁶¹

О томе колико је ова косовска варош имала становника до ослобођења 1912. године не постоје прецизни подаци. У турским пописима⁶² и белешкама путописаца информације су контрадикторне, и зато не можемо са сигурношћу утврдити право бројно стање становништва по националности, ни по вероисповести. Велики број хришћана није на улици смео да се појављује у својој традиционалној ношњи из безбедносних разлога. Били су принуђени да носе турска или арбанашка одела. Многи су, доносећи закључке на основу тога, давали различите податке сврставајући их у Арбанасе или Турке. На тај начин стварали су искривљену демографску слику. Доступне информације о броју муслиманских, хришћанских и других породица у Митровици треба прихватити с резервом. То су, углавном, слободне процене појединаца, без јасних и аргументованих доказа. Зато, можемо само констатовати да је у демографском и конфесионалном погледу Митровица била мешовита средина.⁶³

Док су путописци почетком XIX века у Митровици бројали 200-300 домаћинстава,⁶⁴ седамдесетих година помиње се 400, 450 и 600 кућа,⁶⁵ а током последње деценије истог века у њој је, по процени савременика, било 1.100 домова,⁶⁶ односно 1.300

---

⁶⁰ Термини Арбанас и Албанац, који се користе у тексту, представљају синониме.

⁶¹ Од 1878. године, па до краја XIX века, у Србију се са Косова, према неким проценама, доселило 22.000 Срба. Међу њима је било и становника Митровице. Миграције су биле настављене и почетком XX века, а 1910. године Србија је, према писању М. Екмечића, била једина област у којој се становништво уселавало, највише из Старе Србије (Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, Београд 2008, 309–310).

⁶² *Oblast Brankovića: Opšti katastarski popis iz 1455. godine*, 23; *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, 54.

⁶³ Ниједна процена не садржи податке о старосној или професионалној структури становништва (прим. С. Б).

⁶⁴ А. Гиљфердинг, *нав. дело*, 206.

⁶⁵ Од тих 600 домова, 500 је било потурчених и 100 српских (М. С. Милојевић, *нав. дело*, 52).

⁶⁶ Од поменутог броја домаћинстава, по процени Станковића, било је 160 православних Срба, а остало муслиманских. Више: Т. Станковић, *нав. дело*, 164; У другом запису пише да је у вароши Митровица било 180 српских домова (Татомир Вукановић, *Срби на Косову*, књ. 1, Врање 1986, 179). Бавећи се

кућа и близу 7.000 становника,⁶⁷ или 1.500 кућа и 8-9.000 хиљада становника.⁶⁸ У време ослобођења, 1912. године, наводи се да је у Митровици живело преко 20.000 људи.⁶⁹

По извештајима Б. Нушића, у вароши је највише било муслимана (Турака и исламизованих Срба), Арбанаса, а затим Срба, Цигана и две куће Јевреја,⁷⁰ али је било и Грка, Влаха, Јермена. Он је истицао да је био евидентан пораст муслиманског становништва које је емигрирало у све већим масама из Босне. Наглашавао је да су се ти досељеници најрадије задржавали у Митровици, ваљда зато што се „ту још осећају у Босни“.⁷¹ Према другим изворима, велики број становништва населио се у Митровици после окупације (1878) и анексије (1908) Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске.⁷² Услед доласка тих становника, варош је почела да се шири и преко Ибра, ка железничкој станици, тако да је са те стране реке већ до почетка XX века било преко 130 кућа.⁷³

истраживањима на територији Старе Србије, Јевто Дедијер је дошао до закључка да је у митровачком крају с вароши Митровицом, почетком XX века било 755 српских кућа, али сразмеру са Арбанасима није могао испитати (Јевто Дедијер, *Стара Србија, географска и етнографска слика 1912*, Београд 1986, 12). У раду који је објављен нешто касније, он износи податке према којима је у Митровици било 1.100 домова. Српских је 180, док су остало биле куће муслимана и Арбанаса (Јевто Дедијер, *Нова Србија*, Београд 1913, 267).

⁶⁷ Б. Нушић, *Косово I*, 106.

⁶⁸ *Цариградски гласник*, бр. 1, 1/14. јануар 1898, „Од Митровице низ Ибар“, 3.

⁶⁹ *Ратне слике са Балкана*, св. VIII, „У Ибарској војсци“, Нови Сад 1913, 12.

⁷⁰ Бројност Јевреја у Косовској Митровици почетком XX века полако је расла новим насељавањем, али и формирањем породица и стварањем потомства. Поред стално насељених Јевреја, било је и оних који су ту привремено боравили из трговинских разлога, или због служења војног рока јер је у Митровици до 1912. године био стационаран значајан војни гарнизон. За мање од једне деценије та популација је била довољно бројна да је 1910. године утемељено јеврејско гробље и верски храм – синагога. Те године у граду је живело 93 Јевреја, 1913. године 50, а 1917. године било их је 70. Најпознатији су били родови Рубен, Бивас, Коен и Адигес. На основу увида у књигу рођених, уочљиво је значајно смањења бројности митровачких Јевреја у раздобљу од 1910. до 1917. године. Може се претпоставити да је узрок највероватније промена државног оквира настала након балканских ратова 1912. године, али и недаће Првог светског рата. Списак рођених Јевреја у Косовској Митровици у периоду од 1912. године налази се у: Краљево, Општина Краљево, Матична служба за Косовску Митровицу, посебна матична књига Косовска Митровица, 1912–1925.

⁷¹ Б. Нушић, *Косово I*, 106.

⁷² Т. Станковић, *нав. дело*, 164.

⁷³ Б. Нушић, *Косово I*, 106.

Нушић је тврдио да у Митровици није било старих породица које би могле рећи да су из Митровице. Сматрамо да ово тврђење не може бити исправно, уколико се има у виду ранија демографска структура Митровице. Као најстарије породице, српски вицеkonzул је помињао: Настиће, Мијатовиће и Казанчиће. Он је још писао како су последње две сасвим изумрле, а „од Настића живи још свега једна једина душа“.⁷⁴

Међутим, супротно Нушићу, Станковић је у својим белешкама записао да је у Митровици било мало староседелаца. Од најстаријих православних Срба наводио је претке учитеља Серђа Ставрића и Фитка Миловановића. Што се тиче муслиманских породица, помињао је Хаџи Мустафиће и Хаџи Куртешевиће, за које каже да су од давнина живели у Митровици.⁷⁵

Митровицу је временом насељавао и велики број становника из других градова, па је то чинило да живот у њој нема свој „нарочити тип“. Разноврсност је била толико очигледна да се говорило како Митровица нема ни своје одело, ни свој језик.⁷⁶ У митровачкој чаршији, забележио је Нушић, мешао се Никшићанин с Велешанином, Пећанац с Гњиланцем, Приштевац с Призренцем и Пазарац с Ђаковцем. Али, та околност што су Митровицу насељавали странци, утицала ја да у њој јавни живот буде активнији и слободнији него у другим косовским насељима.⁷⁷

Опште прилике у Косовској Митровици и околини у периоду од 1900. до 1912. су биле тешке.⁷⁸ Турци су са Арбанасима настојали да одрже постојеће стање, спречавајући све што је могло да води напретку. Људи су били изложени свакодневним зулумима арбанашких банди. Хватали су и држали у заточеништву виђене људе, тражили откуп у

---

⁷⁴ Б. Нушић, *Косово I*, 107.

⁷⁵ Т. Станковић, *нав. дело*, 163.

⁷⁶ Б. Нушић, *Косово I*, 107.

⁷⁷ Станковић је у свом путопису запазио како је западно од Митровице целокупно становништво говорило српским језиком, па се разлика између муслимана и православних најлакше могла уочити по томе што су први носили оружје, а други нису (Т. Станковић, *нав. дело*, 177).

⁷⁸ За више информација о комплексним српско-арбанашким односима на простору Косовског вилајета крајем XIX и почетком XX века видети: Милош Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд 2009.

злату, пљачкали, убијали.⁷⁹ Да ситуација у Митровици није била сјајна, јављали су из српских конзулата у Приштини и Скопљу од самог њиховог отварања. По извештајима Ивана Иванића, раније се у Митровици могло живети много угодније и слободније него у Приштини, иако је Митровица била само средње место. Међутим, он је извештавао да се ситуација знатно променила и то само нагоре, „/.../ арнаутска анархија, хајдучија и беспирују сад и у Митровици“.⁸⁰ Као најбољи пример, Иванић је помињао страдања и убиства колашинских и митровачких Срба, као и владавину терора, ножа, куршума, отмица и уцена.⁸¹ За ове догађаје оптуживао је Арбанасе. По својим злочинима и разним прљавим делима у Митровици су се истицали: Шабан Коприва, Елез-ага Мустафић, Шефик Кучица, Исаија Фератовић, Иса Бољетинац и остале „крвопије који плаћени туђим, нетурским новцем (аустроугарским – прим. аутора), господаре Митровицом“.⁸² Он је даље истицао да је, по причи Митровчана, њихова варош била црња и гора од Приштине, па чак и од Вучитрна и Ђаковице.⁸³

Околности се нису битније промениле ни касније, када се околина Митровице поново нашла на удару арбанашких првака.⁸⁴ Догађаји који су уследили током тзв. „Колашинске афере“⁸⁵ отворили су једно ново питање и скренули пажњу великих сила на проблем опстанка српског становништва. После дугих дипломатских акција српске владе

---

⁷⁹ Спискове оних који су били изложени свакодневним зулумима арбанашких првака и њихових сарадника видети у: *Писма српских конзула из Приштине (1890–1901)*, приредио Бранко Перуничкић, Београд 1985.

⁸⁰ И. Иванић, *нав. дело*, 54; З. Ч. Вукадиновић – М. Ј. Богавац, *нав. дело*, 19.

⁸¹ О свакодневном животу и страдању Митровчана више у: Б. Перуничкић, *Писма српских конзула*, 19, 20, 24, 37, 39, 42, 43, 144, 159, 168, 186, 197, 200, 219, 244, 321, 330, 337, 338, 340, 341, 343, 353, 354, 361, 363, 365, 366, 367, 378, 379, 380, 385, 386, 396, 410, 411, 415, 416, 422).

⁸² З. Ч. Вукадиновић – М. Ј. Богавац, *нав. дело*, 19.

⁸³ Бранко Перуничкић, *Сведочанство о Косову 1901–1913*, Београд 1988, 123.

⁸⁴ Неколико извештаја М. Шублијеа, француског конзула у Скопљу, били су посвећени политичкој ситуацији у региону Митровице. У овим дешавања, по његовом мишљењу, великог удела имала је Аустроугарска (Душан Батаковић, Аустроугарска акција у Косовском вилајету 1902. године – једна француска анализа, *Косовско-метохијски зборник 2*, Београд 1988, 118–131).

⁸⁵ *Колашинска афера* је дипломатски назив за истрагу оружја у Старом Колашину у првим годинама XX века. Сва дешавања која се тичу *Колашинске афере* описала је Весна Зарковић. Опширније у: Весна Зарковић, *Афера у Ибарском Колашину 1901–1902*, Приштина – Лепосавић 2008.

у Митровици је отворен руски конзулат.⁸⁶ За првог руског конзула у Митровици је био именован Григорије Степанович Шчербина. Арбанаси су на све начине покушали да спрече његов долазак, а Иса Бољетинац је изјављивао да ће радије погинути него дозволити да дође до отварања конзулата.⁸⁷ На вест да конзул ипак стиже у Митровицу, Бољетинац је наредио гласнику да саопшти становништву да ће запалити кућу свакоме ко се усуди да изнајми стан руском конзулу.⁸⁸ Када је конзул дошао, није дозвољено да му се изда једна од најлепших зграда у Митровици, под изговором да је она подигнута од новца који је дала Аустроугарска и да ће тамо бити смештен аустроугарски конзулат, па је Шчербина морао да прихвати скромну турску зграду за своје седиште.⁸⁹

Не могавши да осујете долазак руског конзула, Арбанаси су покушали у неколико напада да заузму Митровицу и протерају Шчербина. После једне такве акције, док је обилазио положаје око града очекујући нови напад, на њега је пуцао један Арбанас и тешко га ранио. Шчербина је подлегао ранама упркос покушајима лекара из Београда, Скопља и Цариграда да му спасе живот.⁹⁰

Ни наредних година се ситуација није побољшала на простору Старе Србије.⁹¹

---

⁸⁶ *Документи о Рашкој области 1900–1912*, прир. Милић Петровић, Београд 1995, 10; Весна Секулић, *Отварање руског конзулата у Косовској Митровици*, *Баштина*, св. 19, Приштина – Лепосавић, 2005, 150.

⁸⁷ *Зулуми ага и бегова у Косовском вилајету*, приредио Бранко Перуничкић, Београд 1989, 276; Бољетинца су храбриле и аустријске присталице којих је било међу виђенијим људима турског порекла у Митровици. Један од ватрених аустрофила и пријатељ Исе Бољетинца био је угледни трговац Ибрахим Деба (Ђоко Слијепчевић, *Српско-арбанашки односи кроз векове са посебним освртом на новије време*, Химелстир 1983, 230).

⁸⁸ М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, 70.

⁸⁹ *Савременици о Косову и Метохији 1852–1912*, прир. Душан Батаковић, Београд 1988, 370.

⁹⁰ Више: Душан Батаковић, Погибија руског конзула Г. С. Шчербине у Митровици 1903. године, *Историјски часопис*, бр. 34, Београд 1987, 309–325; М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, 75–76; Иван В. Повольный, *Русский вестник*, № 6, 1903, „Убийство Г. С. Щербины. Рассказ очевидца“. Доступно на:

<http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Serbien/XX/1900-1920/Povolnyj/text3.phtml?id=9100> [12.1.2018].

⁹¹ Британски путописац и новинар Brailsford, забележио је своје утиске о стању у Старој Србији у овом периоду у делу „Macedonia, Its Races and their Future“, које је изашло у Лондону 1906. године. Више: Henry N. Brailsford, *Macedonia, Its Races and their Future*, London 1906, 275–277.

Турска власт није могла, или није хтела, да стане на пут арбанашким бандама, а Србија у том тренутку није била у позицији да се озбиљније укључи у решавање проблема Срба.⁹² У међувремену, дозволу за отварање конзулата у Митровици добила је Аустроугарска. О томе да је ова држава имала намеру да прошири своју власт и на простор „до иза Митровице“ постоји више записа. Тако би била успостављена веза с Босном и Херцеговином, а остварила би се и идеја о железничкој линији Митровица–Сарајево. Неке од њених потеза којима је Арбанасе покушавала да искористи за своје интересе замерали су и турски чиновници.⁹³

Отварање конзулата у Митровици разматрали су и Италијани. Њихов конзул из Скопља је током октобра и новембра 1905. године обишао неке косовске вароши, међу којима и Митровицу. Хтео је лично да се увери о приликама које су тамо владале и да види какав је био утицај аустроугарске политике. Међутим, до отварања конзуларног представништва није дошло, вероватно зато што Италија није имала посебне интересе за овај простор, или због тога што није желела да дође у сукоб са Двојном монархијом.⁹⁴

Колико је Митровица била важан центар и веза Београда и Старе Србије, говоре настојања српске владе да се тамо успостави конзулат.⁹⁵ Како та идеја није успела, разматрало се друго решење, према коме би у Митровици била отворена једна конзуларна агенција. Она би била спона са местима Пећког и Новопазарског санџака, али и Куршумлије, Рашке и Јавора. Ово је било битно због тога што приштински конзул није имао контакте с овим местима, па је често био ускраћен за многе информације. Ова активност би се спровела уз помоћ руског конзулата у вароши на Ибру, а митровачки

---

⁹² Душан Батаковић, *Косово и Метохија историја и идеологија*, Београд 2007, 80.

⁹³ *Документи о спољној политици Краљевине Србије* (у даљем тексту: *ДСПКС*) књ. I/1, прир. Андрија Раденић, Радован Самарџић, Београд 1991, док. 150, 311-313, док. 432, 803-804.

⁹⁴ *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. I/IV-2, прир. Љиљана Алексић-Пејаковић, Београд 2014, док. 134, 411-412.

⁹⁵ Конзул Спалајковић је јула 1905. године пролазио кроз Митровицу. Том приликом је од становништва добио молбе да за отварање конзулата. Он је, пишући краљу и министру просвете и црквених послова, истицао да сматра како молбе Митровчана треба уважити, посебно због тога што је због многобројних путева који кроз њу пролазе варош постала један од центара Старе Србије (*ДСПКС*, књ. I/3-2, док. 400, 963-965).

агент би могао да омета рад аустријског конзула, који је био велика подршка Арбанасима.⁹⁶

О догађајима на Косову и Метохији у периоду од 1906. до 1911. године највише података оставио је тадашњи српски конзул у Приштини, познати песник Милан Ракић. Он је готово свакодневно извештавао о „страховитом стању нашега народа које се обновило још већом жестином /.../ и да су се повратила незапамћена времена невоља и несрећа“.⁹⁷

Током августа 1907. године Митровицу је посетио Нићифор Перић, митрополит рашко-призренски. Он је у својим запажањима која је проследио српској влади изнео детаље које је уочио у Митровици. Време проведено у вароши искористио је да обиђе радове на Храму Св. Саве и новој школи, грађевинама које су се убрзано градиле, да разговара са Митровчанима и чује њихове свакодневне проблеме, којих је било много. Митрополит се састао и са двојицом страних конзула који су боравили у Митровици, руским Орловим, и аустроугарским Цанбауером.⁹⁸ Конзули су се посебно жалили на повратак Исе Бољетинца, који је поново био господар Митровице и околине. Митрополит је напустио Митровицу незадовољан оним што је видео, пишући да је за тежак живот Срба у вароши, поред Турака и Арбанаса, крив још неки „подстрекивач“, мислећи на Аустроугарску,⁹⁹ чија је пропаганда била један од главних покретача за нападе на српске становнике свих градова Старе Србије, посебно Косовске Митровице, која је за њу представљала стратешки важно место. Железничка линија која је требало да повеже Митровицу са Сарајевом, била је од животног значаја за Дунавску монархију.¹⁰⁰

Лоше стање у Османском царству крајем прве и почетком друге деценије XX века, довело је до низа догађаја који су постали озбиљна претња његовом опстанку. Младотурска револуција је за последицу требало да има реформе и спречи даље

---

⁹⁶ *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. I/2, прир. Андрија Раденић, Београд 1998, док. 228, 396–397.

⁹⁷ Више у: Милан Ракић, *Конзулска писма 1906–1911*, приредио Андреј Митровић, Београд 1985.

⁹⁸ С обзиром на то да је помно пратила сва дешавања на простору Старе Србије, Аустроугарска је успела да добије дозволу да отвори конзулат у Митровици само неколико месеци после отварања руског конзулата.

⁹⁹ *Документи о Рашкој области 1900–1912*, 151–152.

¹⁰⁰ Д. Батаковић, *Аустроугарска акција у Косовском вилајету 1902. године*, 120–122.

пропадање царства. Арбанашко становништво је пружио пуну подршку младотурском режиму, који је брзо изневерио њихова очекивања. Зато је уследио талас устанака и побуна, који су трајали од 1909. до 1912. године. Митровачки кајмакам и представници турске власти у другим косовским варошима, без успеха су покушавали да зауставе Арбанасе који су оружјем почели да се боре за своја права. Они нису одустајали од борбе чак и кад нису добили потпуну подршку од неких држава које су их раније упорно подржавале.¹⁰¹ Овакав след догађаја ишао је на руку српској влади, која је успоставила везе са арбанашким првацима, покушавајући да их искористи за своје интересе.¹⁰²

Устанак Арбанаса у Косовском вилајету, припреман од стране националиста и спроведен у дело под вођством истакнутих људи и присталица старог режима, ушао је у завршну фазу почетком 1912. године.¹⁰³ Побуњеници су незаустављивом брзином заузимали један за другим косовске градове и вароши, а после заузимања Митровице,¹⁰⁴ где им није пружен очекивани отпор,¹⁰⁵ стигли су и до Скопља. Власт није била у стању да сузбије ширење устанка, па су били расписани избори за турски парламент почетком 1912. године. Избори су представљали битан моменат и за митровачке Србе који су покушавали да донесу исправну одлуку и на изборној листи се прикључе правој страни.¹⁰⁶

---

¹⁰¹ У питању су Аустроугарска и Енглеска (Архив Србије, Лични фонд Милована Миловановића Х, Аустро-Угарска и Балканско полуострво, 19. 1/2. 2. 1912).

¹⁰² *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. V/2, приредио Михаило Војводић, Београд 1985, док. 14, 168–169; М. Јагодић, *Српско - албански односи у Косовском вилајету (1878-1912)*, 123.

¹⁰³ М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878 - 1912)*, 134.

¹⁰⁴ Бољетинац је 27. јула 1912. године, са више од две хиљаде људи, свечано ушао у Митровицу. Конзул Милојевић из Приштине је извештавао о уласку Бољетинца у варош, наглашавајући да је с његовим синовима дошао и свештеник Нешић. „Наредио сам Нешићу“, писао је конзул, „да изјављује свуда да је он делегат српског народа града Митровице и околине“. У митровачкој чаршији се причало о даљем походу Арбанаса, али конзул Милојевић је био сигуран да „Бољетинац неће журити чим се дочепео Митровице док не посвршава своје послове са старешинама“ (*Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. V/1, приредио Михаило Војводић, Београд 1984, V/1, док. 281, 514–517).

¹⁰⁵ Оваквом исходу догађаја претходило је састанак Бољетинца и митровачког кајмакама изван вароши. Тада је договорено да се војска повуче у току ноћи, па је пут ка граду био је отворен (*ДСПКС*, V/2, док. 1, 153).

¹⁰⁶ Излазак на изборе на младотурској листи гарантовао им је добијање посланичких представника у цариградском парламенту, који су могли бранити српске интересе. Да би решили питање учешћа на изборима, сазвана је конференција отоманских Срба, која је одржана од 28. фебруара до 1. марта у Скопљу.

У међувремену, избор новог рашко-призренског митрополита, отворио је нове проблеме. Избор Гаврила Дожића, по наређењу Васељенске патријаршије, није одговарао народу који је имао свог кандидата, Богдана Раденковића, из митровачког села Бугарића.¹⁰⁷ Истакнути национални радник, који се тек био замонашио, по веровању становника, више би се залагао за њихова права и јединство. Свесна значаја цркве у очувању вере и националних обележја, мишљење становништва делила је и српска влада,¹⁰⁸ али није успела дипломатском акцијом да се избори за подршку Порте која је, не случајно, бератом потврдила избор Дожића.¹⁰⁹

Анализирајући историју Косовске Митровице почетком XX века закључујемо да се овде десило много догађаја који су имали шири карактер и јасно наговештавали да постојеће стање није било одрживо. Арбанашким устанком,¹¹⁰ који је доживео врхунац 1912. године, отворен је низ проблема за које Османско царство није имало конкретна решења. За реформе је било прекасно. Анархију која је владала Турци нису могли сузбити. Учешће у неким догађајима узело је и српско становништво. Некад је то био израз њихове жеље, међутим, у многе активности Срби су били укључени силом прилика. После бројних дипломатских акција, балканске земље су 1912. године постигле споразум о заједничкој борби против Турске.¹¹¹ Вођене мишљу да Балкан припада балканским земљама, Србија, Бугарска, Црна Гора и Грчка су започеле борбу за остварење својих циљева и потискивање Османског царства са Балкана. Тако је почео рат који је за многе, па и за Митровицу, представљао последњи чин велике драме која је трајала вековима.

Косовску Митровицу је на њој представљао Јован Даниловић. Детаљније: Богумил Храбак, *Арбанашке студије*, књ. II, Београд 2005, 277.

¹⁰⁷ Д. Маликовић погрешно наводи да је Раденковић потицао из села Чугарића у Ибарском Колашину. Село под таквим називом не постоји у Колашину. Реч о Бугарићу које се налази на неколико километара од Косовске Митровице (Драги Маликовић, *Избор рашко-призренског митрополита 1912. године*, Београд 2000, 19).

¹⁰⁸ *ДСПКС*, V/1, док. 54, 224–225.

¹⁰⁹ *ДСПКС*, V/1, док. 137, 336–339.

¹¹⁰ О Арбанашком устанку у Митровици видети: С. Бишевац, *Арбанашки устанак у Косовској Митровици 1912. године*, 35–48.

¹¹¹ *ДСПКС*, V/2, док. 205, 447–448; *ДСПКС*, V/2, док. 501, 754–756.

1. БАЛКАНСКИ РАТОВИ

1.1. ОСЛОБОЂЕЊЕ СТАРЕ СРБИЈЕ

1.1.1. Почетак рата и ратни циљеви Србије

Српска историографија се деценијама бави проучавањем Првог балканског рата, догађаја који многи историчари по значају упоређују с Првим српским устанком.¹¹² Популарност тог рата траје и данас, посебно што је то био последњи српско-турски сукоб, а уједно и завршна етапа започетих ослободилачких борби против Османског царства, окончање вишевековног ропства.¹¹³ Након тог рата територија Краљевине Србије је била знатно проширена, а припојено јој је језгро средњовековне Рашке, чији део је био и простор на ком је настала Митровица.¹¹⁴

Припреме Србије за рат против Турске почеле су још у јесен 1911. године, а све чешће се говорило и о стварању савеза балканских земаља Србије, Грчке, Црне Горе и Бугарске. На основу *Уговора о савезу и пријатељству* и *Тајног додатка*, потписана је марта 1912. године *Војна конвенција* између Србије и Бугарске.¹¹⁵ Овим документима дефинисане су обавезе две државе у односу на Османско царство. Србија је признала Бугарској право на територије источно од Родопа и реке Струме, Бугарска њој територије северно и западно од Шар-планине. За Македонију¹¹⁶ се предвиђала аутономија или

---

¹¹² Видети: Владимир Стојанчевић, *Срби и Арбанаси 1804-1912*, Нови Сад 1994. Зоран Лакић, *Борба за Балкан – сто година касније - Балкански ратови 1912-2012*, Београд 2015.

¹¹³ Више: Саша Станојевић, Балкански ратови у српској историографији, у: *Хуманизација универзитета : тематски зборник радова*, књ. 1, Ниш 2013, 451-463;

¹¹⁴ Божица Младеновић, Мирослав Пешић, Први балкански рат у мемоарима Павла Блажарића, у: *Први балкански рат 1912/1913. године: Друштвени и цивилизацијски смисао : (поводом стогодишњице ослобођења Старе Србије и Македоније 1912) : међународни тематски зборник*, Књ. 1, Ниш 2013, 290, 298.

¹¹⁵ *ДСПКС*, V/1, док. 168, 375–378; *ДСПКС*, V/2, док. 466, 709–713; *Српско-турски рат у 1912–1913. години (из аутентичних извора)*, књ. 1, прир. Душан Симовић, Београд 1913, 5; Ђурђе Јеленић, *Нова Србија и Југославија (1788-1921)*, Београд 1923, 285-286.

¹¹⁶ Неки аутори сматрају да узроке Првог балканског рата треба тражити у територији под називом Македонија, која се географски налази између балканских земаља, а у етнографском погледу је представљала „продужетак њихових раса“. Видети: Jacob G. Schurman, *The Balkan Wars: 1912–1913*, London 1914, 30–31; Edward Thaden, *Russia and the Balkan Alliance of 1912*, Univerziti park, Pennsylvania 1965.

подела између две земље.¹¹⁷ У том случају, руски цар би имао последњу реч у одређивању граница.¹¹⁸ Рад на склапању савеза између Бугарске и Грчке започет је, такође, 1911. године, а завршен потписивањем *Војне конвенције* 5. октобра 1912. године.¹¹⁹ Савез између Црне Горе и Бугарске договорен је у јулу, а између Србије и Црне Горе 23. септембра 1912. године.¹²⁰ Преговори по питању савеза између Србије и Грчке, после дужих припрема, су коначно отпочели у Атини, 28. септембра, али нису били завршени јер је у међувремену дошло до објаве рата Турској.¹²¹ У току ових преговора, Србија је 30. септембра објавила мобилизацију војске и чекала погодан тренутак за почетак напада,¹²² а први дан мобилизације је био четвртак, 3. октобар 1912. године.¹²³ У складу с уговором, рат је Турској прва објавила Црна Гора 8. октобра,¹²⁴ док су Србија, Бугарска и Грчка то урадиле 17. и 18. октобра 1912. године.¹²⁵

Балканске савезнице су имале јасно прецизиране обавезе и циљеве у рату који је уследио.¹²⁶ Неке од њих су те циљеве изложиле у својим споразумима или тајним одредбама, док су друге то вешто криле. О ратним плановима Србије 1912. године писао

---

¹¹⁷ Драгољуб Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић*, књ. II, Београд 2003, 491.

¹¹⁸ *ДСПКС*, V/1, док. 168, 378.

¹¹⁹ *ДСПКС*, V/2, док. 205, 47–48; *ДСПКС*, V/2, док. 501, 754–756.

¹²⁰ *ДСПКС*, V/2, док. 573, 822–825.

¹²¹ Михаило Војводић, *Србија и Балканско питање (1875–1914)*, Нови Сад 2000, 45.

¹²² *ДСПКС*, V/2, док. 576, 826–827.

¹²³ *ДСПКС*, V/2, док. 491, 745–746; Станоје Станојевић, *Српско-турски рат 1912. године*, Београд 1928, 85; *Српско-турски рат у 1912–1913. години (из аутентичних извора)*, 27.

¹²⁴ Црногорски отпавник у Цариграду, по наређењу председника владе своје државе, предао је Порти ногу о Старој Србији, којом се објављује прекид односа и „да Црна Гора предаје заштиту својих интереса оружју својих војника“ (*ДСПКС*, V/2, док. 581, 829–830; Андрија П. Јовићевић, *Дневник из балканских ратова*, Београд 1996, 13; *Илустрована ратна кроника*, св. 3, 1/14. новембар 1912, Ратна објава Црне Горе“, 17).

¹²⁵ *Српске новине*, бр. 226, 6/19. октобар 1912, „Извештај Пресбиро-а“, 2; *Политика*, бр. 3132, 5/18. октобар 1912, „Рат је објављен“, 2.

¹²⁶ Више: Владимир Стојанчевић, Србија и Грчка о проблемима балканског рата 1912–1913. године у: *Друштвени и цивилизацијски смисао : (поводом стогодишњице ослобођења Старе Србије и Македоније 1912) : међународни тематски зборник*, Књ. 1, Ниш 2013, 31–37; Саша Станојевић, *Дипломатске активности балканских држава у стварању војно-политичког савеза 1912. године* (докторска дисертација), Ниш 2015.

је Јован Цвијић у свом делу *Балкански рат и Србија*.¹²⁷ Он је прво дефинисао географску област за коју се везују интереси Србије у поменутом рату. Реч је о Старој Србији, у коју је убројао Новопазарски санџак, Косово поље, Метохију и неке области јужно од Шар-планине, са границом која је, како он каже, одређена споразумом између Србије и Бугарске (Охрид – Велес – Крива Паланка, тако да ови градови припадну Бугарској), додајући да Стара Србија „излази узаним појасом на Јадранско море око Скадра, Љеша и вероватно Драча“ – имајући у виду, очигледно, средњовековну територијалну поделу. По његовим запажањима, то је била „земља највеће анархије и насиља, не само на Балканском полуострву, можда јединствена у свету“.¹²⁸

Пошто је тако представио стање српског народа и етничке односе у Старој Србији, Цвијић се позивао на национална и хумана права да та подручја буду ослобођена. Он је истицао још један разлог интересовања Србије за ту територију. То је била потреба изласка на море, ради економског ослобођења од аустроугарске и турске блокаде. Царински рат са Аустроугарском и тешкоће у транзиту роба преко турске територије показали су да је излаз на море за Србију питање од животног значаја. Сматрао је Цвијић да би тек тада Србија имала услове потпуну за економску самосталност¹²⁹

На основу претходних споразума, израда главног офанзивног плана рата савезника против Турака била је поверена Генералштабу српске војске. Иако су одраније постојали планови активности (четири комбинације) ако би дошло до рата на Балкану, коначна верзија ратне стратегије направљена је тек септембра 1912. године. Представници бугарског Генералштаба три пута су посетили Србију јер су имали другачије мишљење о ратиштима и размештању војске. Коначно, договор је постигнут 28. септембра, неколико дана пре почетка рата. Према том споразуму, српска војска је требало да наступа на вардарском ратишту, придружила би јој се у овим активностима једна бугарска дивизија, док је бугарска војска је имала обавезу да се бори на маричком бојишту. По једна дивизија

---

¹²⁷ Јован Цвијић, *Балкански рат и Србија*, Београд 1912, 16.

¹²⁸ Исто.

¹²⁹ Исто, 17.

обе војске као новоформирана савезничка армија, под српском командом, имала је задатак да ратује на линији Ћустендил – Крива Паланка и Дупница – Кочане.¹³⁰

У рату са Османским царством, а у складу са географским простором, савезници су своју војску могли да распореде на два засебна фронта. Први је био Источни, односно Тракијски, где су борбу углавном водиле бугарске јединице, а други фронт, Западни или Вардарско-косовски, где су ратовале српска, црногорска, грчка и један одред бугарске војске.¹³¹

Основна идеја српског ратног плана била је да Прва армија,¹³² као најјача, води операције у правцу Врање – Куманово – Овче Поље против главне турске снаге, а Друга¹³³ и Трећа армија¹³⁴ морале су да садејствују Првој у њеном кретању према Скопљу,

---

¹³⁰ Иван Мијатовић, Први балкански рат – српски ратни и операцијски план, у: *Први балкански рат 1912/1913. године: друштвени и цивилизацијски смисао, (Међународни тематски зборник поводом стогодишњице ослобођења Старе Србије и Македоније 1912, књ. 1)*, ур. Александар Растовић, Ниш 2013, 210–211.

¹³¹ Исто, 212–213.

¹³² Прва армија – прикупљена у Врањском Поморављу под командом престолонаследника Александра, у јачини: 1 коњичка дивизија под командом кнеза Арсена Карађорђевића, 3 дивизије првог позива и 2 дивизије II позива (Дунавска и Тимочка), односно 76 пешадијских батаљона, 28 ескадрона и 154 топова. Укупно око 126.000 људи, од којих око 90.000 бораца. Правац дејства био је Врање – Куманово – Скопље. Ту се очекивао најјачи непријатељски отпор. Ако би операцијски задаци били успешно извршени, постојала је могућност удруживања Прве и Треће армије у кумановској области и заједничка даља борба (*Српско-турски рат у 1912–1913. години (из аутентичних извора)*, 12; В. Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице у Првом балканском рату*, 157).

¹³³ Друга армија – прикупљена на простору Ћустендил–Дупница под командом ђенерала Степе Степановића, у јачини: 1 српска дивизија у јачини од 16 батаљона, 3 ескадрона и 48 топова (Тимочка дивизија I позива), и 1 бугарска дивизија, која је бројала 24 батаљона, 3 ескадрона и 108 топова. Укупно око 61.000 људи, од којих 45.000 бораца. Ова армија је, према наређењу Главног генералштаба, имала да дејствује једним делом против десног бока непријатељске армије у Македонији, а другим делом долином Струме. То су били: Рујански, Овчеполски и Штипски положај, као и положај Бања чука на путу Штип – Царево село (*Српско-турски рат у 1912–1913. години (из аутентичних извора)*, 13, 28; В. Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице*, 157).

¹³⁴ Трећа армија – концентрисана у две групе у Топлици (45.000) и око Медвеђе (22.000) требало је да осваја Косово, пре свега Приштину, а затим да, садејствујући са Првом армијом, крене на Куманово и Скопље. Армијом је командовао ђенерал Божидар Јанковић у јачини: 1 дивизија I позива (Шумадијска дивизија I

делујући на њеном десном и левом крилу. Поред тога, снаге које су имале помоћни карактер, Ибарска војска¹³⁵ и Јаворска бригада¹³⁶ имале су да се боре на Косову и обезбеде бок главних снага. Главномандујући свих армија био је краљ Петар I Карађорђевић.

За долазеће борбе Србија је располагала са 161 пешадијским батаљоном, 44 коњичка ескадрона 1. и 2. позива и 348 артиљеријских оруђа. За ратне операције на моравско-вардарском ратишту планирана је активност 140 батаљона, 41 ескадрона, 304 артиљеријска оруђа, а за борбе у Новопазарском санцаку 24 батаљона, 3 ескадрона и 48 топова.

Судећи на основу ових података, главнина расположивих снага слала се на македонско бојиште јер се тамо очекивао већи отпор турских трупа. Према информацијама којима је располагала српска Врховна команда, главна турска војска била је концентрисана на линији Скопље – Овче Поље – Велес, а њена одељења држала су

позива), 2 дивизије II позива (Моравска дивизија II позива), и 2 бригаде или 44 пешадијска батаљона, 10 ескадрона и 96 топова. Укупно око 67.000 људи од којих 50.000 бораца (*Српско-турски рат у 1912–1913. години (из аутентичних извора)*, 13; В. Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице*, 157). Ова армија је добила од краља Петра I Карађорђевића задатак да 20. октобра изјутра крене и наступа од Преполца и Медвеђе према Приштини, а један одред да се упуту преко Вучитрна на Митровицу. Према извештајима којима је располагала Врховна команда, ова армија је могла на освајачком путу да има слабија одељења турске војске и Арбанасе који би им се придружили (Војни архив (=ВА), Фонд Војска Краљевине/Кнежевине Србије 1847-1920. Пописник (=П) 2, кутија (=к) 104, фасцикла (=ф) 16, број (=бр) 7, лист (=л) 1, Врховни командант краљ Петар команданту Ибарске војске, шифрована депеша, 5/18. октобар 1912. године).

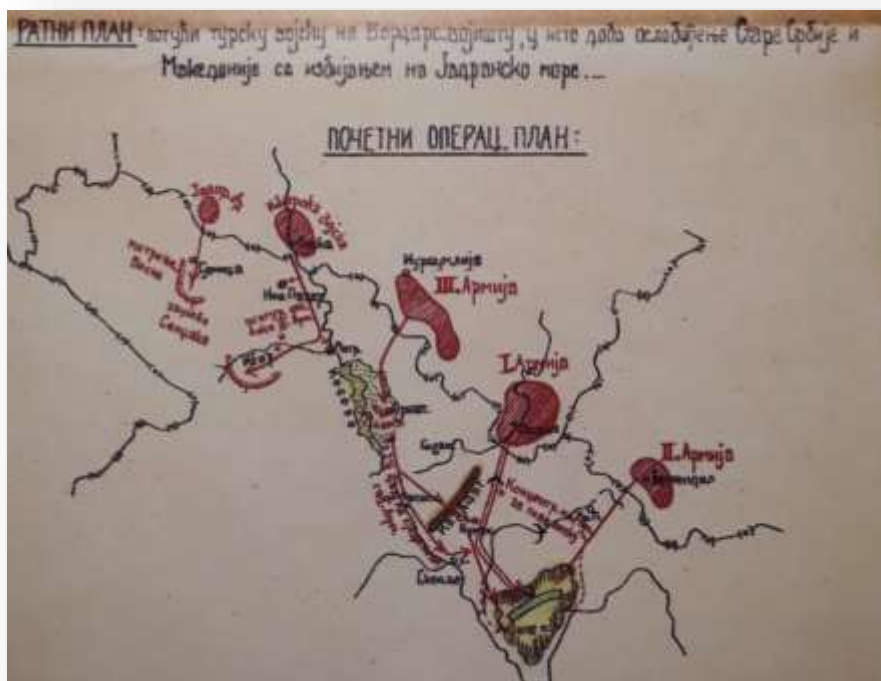
¹³⁵ Ибарска војска, прикупљена на простору Рашка – Баљевац, под командом ђенерала Михаила Живковића, у јачини, 1 дивизија II позива (Шумадијска дивизија), и 1 пешадијског пука I позива, јачине 16 батаљона, 3 ескадрона, 30 топова и 4 митраљеза. Бројала око 22.000 људи, од којих око 17.500 бораца. Циљ ове војске био је да овладају Новим Пазаром, затим да се упуте према Митровици и Метохији, где би помогла црногорској војсци у освајању северне Албаније (*Српско-турски рат у 1912–1913. години (из аутентичних извора)*, 13, 33; В. Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице*, 158).

¹³⁶ Јаворска бригада – концентрисала се на Јавору, под командом пуковника Миливоја Анђелковића у укупној јачини од 8 батаљона и 14 топова, бројног стања од око 12.000 људи, од којих око 8.500 бораца. Циљ ове бригаде био је освајање западне половине Новопазарског санцака, односно наступање у правцу Сјенице и Пљеваља (*Српско-турски рат у 1912–1913. години (из аутентичних извора)*, 13; В. Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице*, 158).

просторе Сјеница – Нови Пазар, Митровица – Приштина и путеве за Скопље.¹³⁷ Њихов оперативни план био је: потући Прву српску, најважнију и најјачу армију, и одбацити је у теснац Мораве, северно од Врања, потући Другу српску и бугарску армију, потом Трећу српску армију, па наступати или ка Нишу, или према Софији, да би се Бугари приморали на повлачење са маричког бојишта.

Анализирајући распоред снага савезничких снага, њихову бројност, ратну стратегију коју су намеравали да примене и мотивисаност за борбу, исход рата је могао да се наслути. Армије савезника су своју доминантност показале већ у првих неколико дана рата. Зауставити их готово да није било могуће. За овај велики задатак турска армија, ипак, није била способна.

Карта 1. Ратни и почетни операцијски план српске војске¹³⁸

¹³⁷ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 7, л.1, Врховни командант краљ Петар команданту Ибарске војске, шифрована депеша, 5/18. октобар 1912. године.

¹³⁸ Саша Станојевић, Милутин Милисављевић, *Ослобођење Старе Србије у балканским ратовима 1912–1913* (Каталог изложбе), Косовска Митровица 2013, 15; Детаљан план српске војске представио је генерал Живојин Мишић у: *Српско-турски рат у 1912–1913. години (из аутентичних извора)*, 37–45.

1.1.2. Ток рата

Објавом рата и груписањем бројне савезничке армије на границама са Османским царством почео је један од најзначајнијих ратова на Балкану. Од овог сукоба су балканске земље очекивале много, иако су неке од великих сила биле убеђене да савезници неће успети да нанесу већу штету и угрозе турске интересе. Међутим, за непуна два месеца, балканске јединице су разбиле турску војску, пред којом је „некада дрхтала читава Европа“.¹³⁹ Прва армија је водила 22. октобра 1912. године главну битку за Куманово.¹⁴⁰ Тамо је разбијена турска Вардарска армија, да би после неколико дана била у потпуности уништена и код Прилепа¹⁴¹ и Битоља.¹⁴² На опште изненађење европске јавности, до изражаја је дошла способност и војничка спремност балканских држава, посебно српске војске, која је великом брзином ослободила Стару Србију, а затим продирала у Македонију и према јадранској обали. Колевка српске средњовековне државе, Стара Србија, постала је убрзо „нова Србија“.¹⁴³

Поред храбрих српских трупа које су деловале у Македонији, с посебном пажњом се пратила и активност јединица које су оперисале на простору Рашке области и Новопазарског санџака. Задужене да спроведу план Главног генералштаба биле су Ибарска војска и Јаворска бригада, које су својим победоносним налетима постигле значајне резултате. У освајање овог простора било је укључено 14% пешадије, 6% коњице и 13,44% артиљерије, што нам казује да је ибарско-лимско ратиште било битна борбена линија. Стратешки важне тачке на том ратишту били су Нови Пазар и Митровица, вароши

---

¹³⁹ О ратним дејствима видети: Милић Милићевић, *Балкански ратови*, Београд 2014.

¹⁴⁰ Детаљније у: Александар Стојићевић, *Историја наших ратова за ослобођење и уједињење од 1912. до 1918. године (ток операција и примена снабдевања)*, Београд 1932, 164–166; Јаша Томић, *Рат на Косову и Старој Србији*, Нови Сад 2006, 138; Мита Димитријевић, *Куманово–Брегалница*, Београд 1923, 5–22; *Илустрована ратна кроника*, св. 3, 1/14. новембар 1912, „Битка за Куманово“, 2022; *Илустрована ратна кроника*, св. 20, 7/20. март 1913, „Битка на Куманову“, 162; *Балкански рат у слици и речи*, бр. 3, 3/16. фебруар 1913, „О Кумановској бици“, 34–36.

¹⁴¹ *Илустрована ратна кроника*, св. 22, 21. март/3. април. 1913, „Битка код Прилепа“, 180.

¹⁴² *Илустрована ратна кроника*, св. 22, 21. март/3. април. 1913, „Битка код Битоља“, 179.

¹⁴³ В. Ђоровић, *Наше победе 1912–1918*, 28.

које су повезивале западне делове Османског царства са Босном. Митровица је имала повољнији положај од Новог Пазара, па је самим тим и била окарактерисана као битнији ратни циљ. Како је била веза за суседне области, њеним заузимањем био би отворен пут према остатку Косова и Метохије, а одатле се могла успоставити веза са Северном Албанијом и Јадранским приморјем. На другој страни, Митровица је била и одлична спона за Скопље и остатак Македоније, па се тако Ибарска војска, која је имала задатак да осваја Митровицу, могла прикључити јединицама које су ратовале на том простору.¹⁴⁴ Како се није знао ни коначан став Аустроугарске монархије, која је од раније имала претензије да се повеже железницом преко Митровице према Скопљу и Солуну, требало у што бржој акцији заузети положаје и тако спречити неку изненадну реакцију. Зато је врховни командант издао заповест команди Ибарске војске да од јутра 20. октобра 1912. године наступа преко границе и заузме што пре Нови Пазар, да га по заузимању припреми, евентуално, за одбрану, а онда, када буде успостављена потпуна контрола над вароши, да се један одред упути на Митровицу.¹⁴⁵

1.1.3. Ибарска војска

Ратни дописник берлинских новина, резервни капетан Перзијус, у једном од многобројних чланака у којима описује храброст и јунаштво српских војника, забележио је и неколико података о Ибарској војсци, са којом се сусрео средином октобра 1912. године. Одмах му је упала у очи снажна артиљерија војске, коју је детаљно описао. Запазио је како се транспорт ратног материјала ове војске обављао на „малим снажним брдским коњима“. Дописник је тада први пут видео опсадне топове калибра 12.5 cm. По осам волова је вукло један топ, а на многим карама и колима био је натоварен прибор и муниција. На крају извештаја Перзијус је забележио врло илустративан утисак: „Та

---

¹⁴⁴ В. Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице*, 158.

¹⁴⁵ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 7, л. 1 Врховни командант краљ Петар команданту Ибарске војске, шифрована депеша, 5/18. октобар 1912. године.

Ибарска војска иде опет у сусрет тешким борбама. /.../ Али свакоме се са лица читало поуздање да ће и убудуће односити победу за победом“.¹⁴⁶

Управо је ова војска у другој половини октобра 1912. године, имала задатак да наступа долином Ибра. Војни састав је био разноврстан. Сачињавале су је следеће јединице: Шумадијска дивизија II позива, мобилисана у Крагујевцу (11. пук), Горњем Милановцу (10. пук) и Крушевцу (12. пук); Пети прекобројни пешадијски пук Шумадијске дивизије I позива, мобилисан у Чачку (штаб и 1. батаљон), Крушевцу (2. и 3. батаљон) и Крагујевцу (4. батаљон); брдски артиљеријски дивизион II позива, мобилисан у Ужицу, једна (пета) батерија Хаубичког пука и једна градска батерија 120 мм, мобилисане у Нишу, и део Главног интендантског воза из Параћина.¹⁴⁷

Команду Ибарске војске чинили су:

Командант: генерал Михајло Живковић;

Начелник генералштаба: генералштабни потпуковник штаба Душан Поповић;

Помоћник начелника штаба: генералштабни мајор Милутин Лазаревић;

ађутанти: коњ. мајор Сотир Радојичић; пеш. кап; II кл. Радоје Пантић;

ордонантски официри: артиљеријски поручник Војислав Петровић, коњички поручник Петар Јуришић;

топографи: пешадијски капетан I класе Петар Мацаревић и пешадијски капетан II класе Константин Стојановић;

секретар за страну кореспонденцију: резервни артиљеријски поручник Радомир Шапоњић;

на служби: пешадијски пуковник Михаило Јанковић, генералштабни потпуковник Милисав Ј. Николајевић, резервни пешадијски поручник Тихомир Шарковић;

командант артиљерије: артиљеријски потпуковник Чедомир Марковић;

командант инжињерије: инж. потпуковник Андра Јовановић;

референт санитета: санитарски потпуковник др Негослав Велизарић;

начелник интендантуре: виши интендант Недељко Тошић;

---

¹⁴⁶ Божица Младеновић, Војска Краљевине Србије за време Балканских ратова – у огледалу немачке штампе, *Баштина*, бр. 22, Приштина – Лепосавић 2007, 164.

¹⁴⁷ Детаљније: ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 1, л. 2, Састав Ибарске војске; *Српско-турски рат у 1912–1913. години (из аутентичних извора)*, 44–45; В. Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице*, 159.

референт вишег судства: резервни виши судски капетан I класе Петар Одавић;

војни свештеник: прота Тодор Прокић;

командант стана: жандармеријски поручник Љубомир Видојевић.¹⁴⁸

Окупљање свих јединица ове војске требало је извршити на линији Бањевац–Рашка. Мобилизација пешадијских пукова према зборном месту почела је 8. октобра. Да би стигли у рејон Рашке, била су им потребна четири дана, међутим, остале јединице стизале су на мобилизацијско место до 14. октобра, а позадинске трупе до 20. октобра.¹⁴⁹

Када је војска стигла на одређено место, требало је извршити распоред снага према издатом наређењу. Штаб Ибарске војске сместио се у селу Бањевац, а остатак војске био је распоређен на следећи начин:

Пешадија:

- а) 12. пешадијски пук 2. позива народне војске на положају карауле Мислопоље, а ради осигуравања свог левог бока један вод на Орловцу (кота 812);
- б) 10. пешадијски пук 2. позива село Шумарци, а један батаљон овог пука на положају Власово – караула Мислопоље;
- в) 11. пешадијски пук 2. позива село Беоце;
- г) 5. прекобројни пук 1. позива народне војске село Павлица (четири батаљона овог пука су стизали у периоду од 10. до 14. септембра).

Коњица:

- а) Коњичка дивизија село Павлица.

Артиљерија:

- а) Пољски артиљеријски дивизион 2. позива: штаб и две батерије село Павлица;
- б) Брдски артиљеријски дивизион 2. позива – штаб и једна батерија у селу Павлица;
- в) 5. батерија хаубичког артиљеријског пука село Бањевац;
- г) батерија брдске артиљерије од 2 топа 12, такође, село Бањевац.

Инжињерије:

- а) Пионирски полубатаљон и типографско одељење село Павлица;
- б) Дивизијски мостови 1. позива поред пута село Бела стена.

---

¹⁴⁸ Исто.

¹⁴⁹ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 4, л. 1 и 2, Заповест команде Ибарске војске бр. 43, септембар 1912.

Санитет:

- а) Болничка чета село Павлица;
- б) 1. пољска болница село Баљевац;
- в) 2. и 3. пољска болница место Ушће;
- г) Санитетска колона село Баљевац.

Муниционе колоне:

- а) Мунициона колона Шумадијске дивизије 2. позива са штабом и одељењима за артиљеријску и пешадијску муницију село Баљевац, а два одељења за пешадијску муницију у месту Ушће;
- б) Мунициона колона брдске артиљеријског дивизиона 2. позива село Баљевац;
- в) Мунициона колона и 5 хаубичка батерија село Баљевац;
- г) Мунициона колона брдске батерије 2. степена село Жижовац.

Резервна мунициона колона:

- а) део Дринског одељења резервне муниционе колоне Краљево;
- б) Резервна мунициона колона брдске батерије 3. степена село Жижовац.¹⁵⁰

Сконцентрисана на одређеном месту, армија је очекивала наређење од Врховне команде за покрет и напад на непријатељске положај. Њене су јединице, према заповести, кренуле у 6 часова ујутру, 19. октобра 1912. године, у напад на Нови Пазар и околину. Према прикупљеним информацијама и извештајима, на граници се није очекивао јачи отпор турске војске јер су тај простор бранили слабим јединицама, већ у долини реке Рашке и на улазу у сам град. Да би се избегле непредвиђене ситуације, војска је била подељена у три групе, с циљем да са три стране нападне и заузме град. Десна колона,¹⁵¹ под командом генералштабног потпуковника Миливоја Николајевић, имала је да наступа са положаја „Шанац“, преко Соколовице, и овлада левом обалом реке Дежеве. Затим, да настави дејствовање према манастиру Ђурђеви Ступови и Новом Пазару, пажљиво

---

¹⁵⁰ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 4, л. 1 и 2, Заповест команде Ибарске војске бр. 43, септембар 1912.

¹⁵¹ Овај део војске чинили су: један вод коњице 10. пешадијског пука 2. позива; један пољски брзометни батаљон 2. позива; један вод пионира; један вод болничара са својим трупним коморама и четири топа (ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 8, л.1, Заповест Команде Ибарске војске бр. 85, 6/19. октобра 1912).

усмеравајући своје дејство дејству леве (главне) колоне. Средња колона¹⁵² је кретањем долином реке Рашке, тамо где се очекивао најјачи отпор, имала је задатак да штити главну комуникациону линију и позадину војске, и по могућности стигне до линије Блажево–Чаковец. Њени пионири су, након тога, имали су задатак да поправе пут поред реке за пролаз тешке артиљерије. Лева колона, на челу са Михаилом Јанковићем, наступањем вододелницама између Ибра и Рашке, имала је обавезу да стигне на линију Савовић–Дебељак, а онда настави према вароши.¹⁵³ Остатак Ибарске војске, као и телеграфско одељење, морали су остати су на раније утврђеним линијама, чекајући даље заповести.¹⁵⁴

На положајима Граб, Редкаје и Глушци, вођене су највеће борбе две зарађене стране. Турска војска се са тог простора повукла 20. октобра, док су све три колоне српске војске наставиле наступање следећег дана. Десна колона је ишла према Магарећем брду и Ђурђевићевим ступовима, средња колона на линији Блажево–Чаковец, а лева на линији Граб–Винорог. Након тога, 22. октобра, извршен је општи напад на новопазарски утврђени логор, где је тешка битка вођена током целог дана, а предвече су све три колоне биле пред Новим Пазаром.¹⁵⁵

---

¹⁵² Команду над колоном, коју су чинили вод коњице, 2. батаљона 11. пешадијског пука 2. позива, пољска брзометна батерија 2. позива, чета пионира и вод болничара, имао је потпуковник Андрија Јовановић (ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 8, л.1, Заповест Команде Ибарске војске бр. 85, 6/19. октобра 1912).

¹⁵³ Ове трупе чинили су: два вода коњице; 5. пешадијски прекобројни пук 1. позива; три батерије брдске артиљерије 2. позива; три вода пионира са штабом пионирског полубатаљона; два батаљона 11. пешадијског пука 2. позива са пуковским штабом и три митраљеска одељења; једна пољска брдска батерија 2. позива са штабом дивизиона; 12. пешадијски пук 2. позива; један ескадрон коњице са штабом дивизиона и митраљеским одељењем и једна болничарска чета (ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 8, л.1, Заповест Команде Ибарске војске бр. 85, 6/19. октобар 1912).

¹⁵⁴ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 8, л. 2, Заповест Команде Ибарске војске бр. 85, 6/19. октобра 1912.

¹⁵⁵ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 17 л. 1, Командант Ибарске војске Врховној команди, бр. 121, 14/27. октобар 1912. године; О ратовању Ибарске војске на положајима око Новог Пазара извештавало је више листова. У једном од њих је забележено следеће: „Гласови о овој армији врло су ретки, али кад стигну, фантастични су. Њено наступање је било споро, али херојско и за дивљење. Њена једна стопа вредела је корака других армија. Кад пролазите оне страховите позиције и кукавне карикатуре путева и друмова, који воде кроз клисуре и планине, изгледа вам невероватно да се та земља уопште могла и освојити (*Ратне слике са Балкана*, св. VIII, „Освојење Новог – Пазара, Ратне слике и прилике“, 10).

Због лоших временских услова, опреза, лоших путева и терена уопште, ова војска није у временски предвиђеном року извршила планиране задатке. Тек после обавештења Врховне команде и извештаја да две српске армије бележе успехе у Македонији, да су јединице Треће армије стигле у околину Приштине, и упозорења да резултат Ибарске војске не сме изостати, било је издато наређење за коначни напад на варош у 7 часова ујутру, 23. октобра 1912. године.¹⁵⁶ Међутим, до веће офанзиве није дошло. У извештају команданта Ибарске војске се наводи да је делегација грађанске управе Новог Пазара, састављена од муслимана и Срба, дошла око 23 часа у штаб, у селу Постоњу, да замоли за обуставу акција.¹⁵⁷ Ови делегати су нудили предају вароши, говорећи да се турска војска повукла. Тражили су да им се поштеде животи, част, вера и имање, односно да се заштите као, сада већ, српски држављани.¹⁵⁸ Договорено је да се предаја изврши 23. октобра у 15 часова. Генерал Живковић је након тога заповедио да се од напада одустане у 2.15, због предаје града. Наравно, ништа није смео да препусти случају, па је наредио да војници буду у приправности уколико буде потребе да се борба настави. Како није било непредвиђених околности, српске трупе су ушле свечано у град 23. октобра 1912. године, према ранијем договору.¹⁵⁹ О овом догађају је генерал Живковић одмах известио Врховну команду.¹⁶⁰ Тако је било завршено дејствовање Ибарске војске у Новопазарском санцаку. Српска војска није имала велике губитке у тим борбама,¹⁶¹ док је

---

¹⁵⁶ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 10, л. 2, Врховна команда команданту Ибарске војске, Врло хитна депеша бр. 82, 9/22. октобар 1912.

¹⁵⁷ Делегацију су предводили Салих-бег Рисовац и Омер-бег Омербеговић (Милија Маликовић, Горњи Ибар у ратовима 1876–1918, *Наша прошлост*, Краљево 1975, 93–94.

¹⁵⁸ Генерал Живковић је издао наређење свим јединицама „да нико не сме дирати у живот, имање, част и светиње мирних грађана, ма које вере и народности они били, јер се од данас имају сматрати као српски држављани“ (ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 11, л. 1, Наредба бр. 10 команданта Ибарске војске за 10/23. октобар 1912. године).

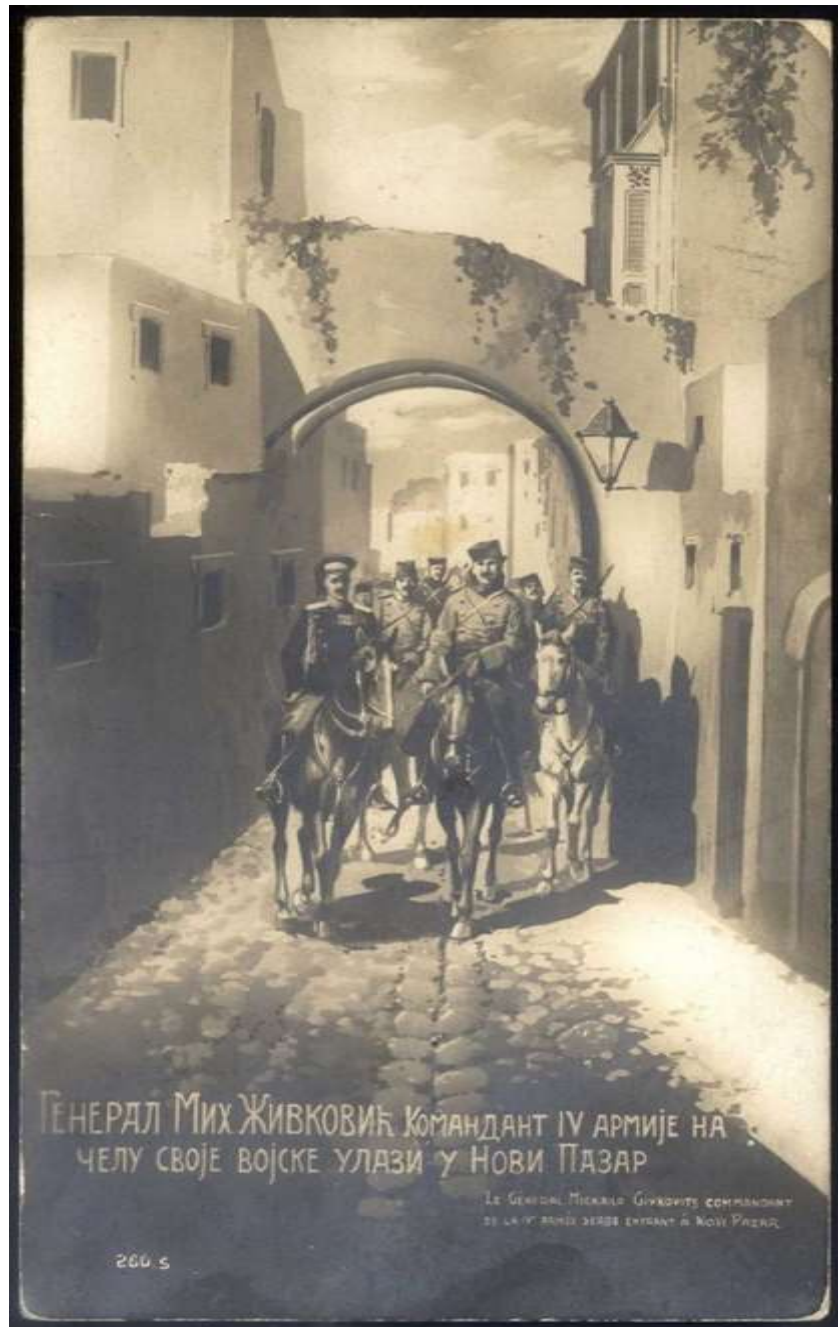
¹⁵⁹ А. Стојићевевић, *нав. дело*, 135-136.

¹⁶⁰ У документу је забележено да је Нови Пазар саставни део Краљевине Србије и да се варош предала после тродневне упорне и очајне борбе да не би била порушена (ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 15, л. 1, Командант Ибарске војске Врховној команди, Депеша бр. 107 (без датума); В. Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице*, 161).

¹⁶¹ Према проценама страдалих је било око 150 (*Ратни телеграми*, бр. 4, 12/25. октобар 1912, 1–2).

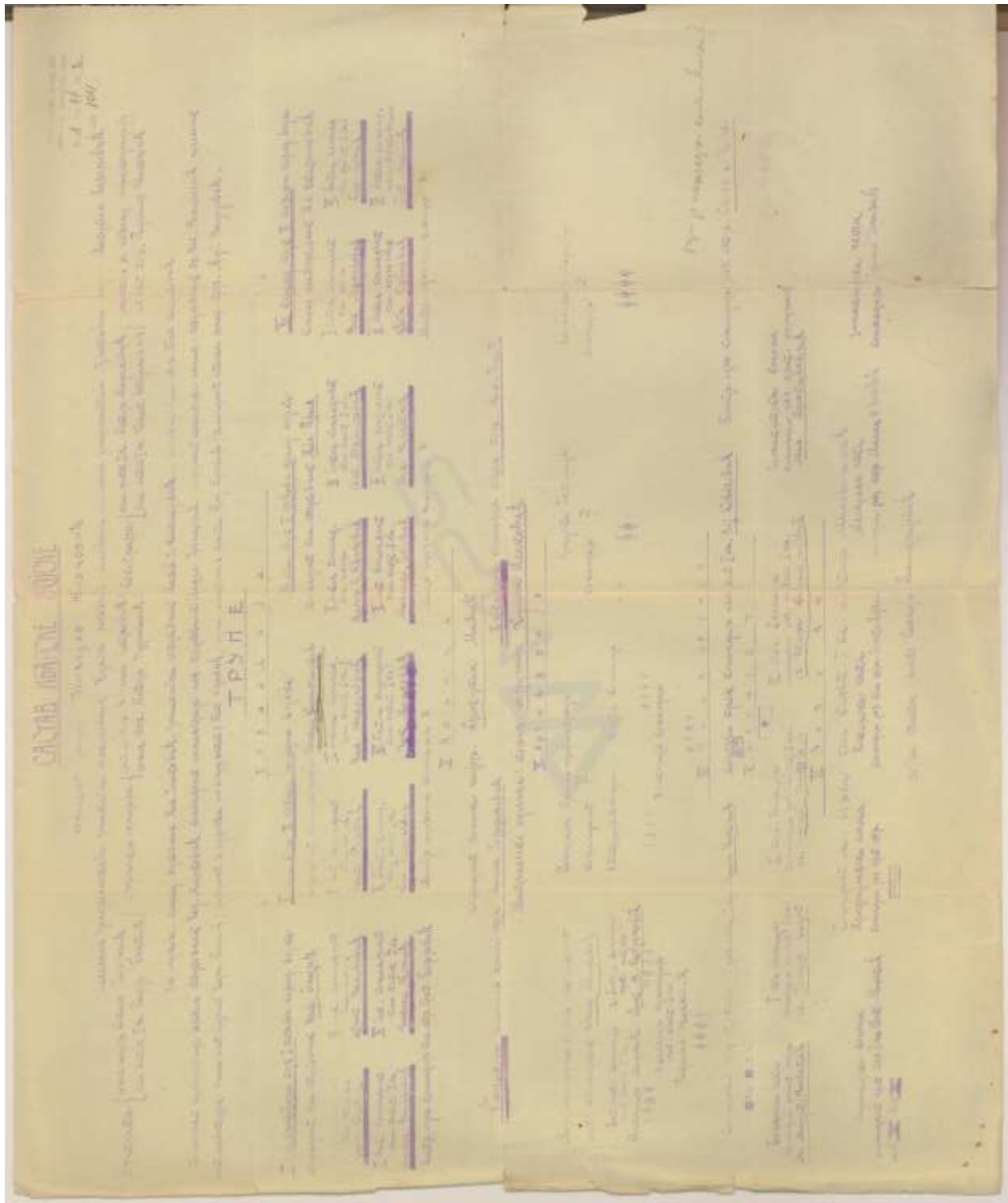
укупан број страдалих турских војника био 300, а рањених око 700, уз знатну материјалну штету коју је варош претрпела.¹⁶²

Улазак српске војске у Нови Пазар¹⁶³

¹⁶² *Илустрована ратна кроника*, св. 2, 25. октобар/7. новембар 1912, „Бојеви око Новог Пазара“, 11.

¹⁶³ <http://srbinaokup.info/?p=83634> [12. 4. 2019].

Састав и распоред Ибарске војске¹⁶⁴

¹⁶⁴ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 1, л. 2, Састав Ибарске војске

1.1.4. Операције Митровачког одреда

После успешне војне офанзиве српске јединице су освојиле Нови Пазар, што је био важан корак у даљим ратним операцијама. У вароши је, у складу с наређењем краља Петра I Крађорђевића од 18. октобра, успостављена нова управа, на челу са Андром Јовановићем, пуковником у пензији.¹⁶⁵ Део војске је био распоређен на значајним местима ради очувања реда и мира, посебно између касарне и вароши, где се због бројног муслиманског становништва могла очекивати нека реакција на долазак српских војника. Свој први циљ је Ибарска војска остварила, па се према ранијем упутству Врховне команде спремила за наставак акције и борбу према Митровици.¹⁶⁶ Била је извршена нова војна организација, па је од леве колоне Ибарске војске формиран Митровачки одред.¹⁶⁷

У састав Митровачког одреда су ушле следеће јединице: Претходница – два батаљона са штабом 12. пешадијског пука 2. позива, једна брдска батерија, један вод болничара, вод пионира; Главнина: два батаљона 5. пешадијског прекобројног пука, две пољске брзометне батерије, два вода коњице, један вод болничара, пољска болница, возови, две хелиографске и једна телеграфска станица. За команданта одреда постављен је генералштабни потпуковник, Миливоје Николајевић, а за начелника штаба генералштабни мајор, Милутин Лазаревић.¹⁶⁸ Команду су преузели код чесме на Брђани Хану у 9 часова, 24. октобра 1912. године. Са Рогозне је требало да се крене долином Ибра према Митровици и, по могућности, заузме варош. О стању на терену и формирању новог одреда командант Ибарске војске је известио Врховну команду 24. октобра, тражећи информације о активностима Вучитрнског одреда III армије. Према плану, овај одред је требало да помогне Ибарској војсци у освајању Митровице. Како је раније командант Митровић известио да је одложио полазак Вучитрнског одреда за Митровицу, одговор Врховне

---

¹⁶⁵ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 7, л.1, Врховни командант краљ Петар команданту Ибарске војске, шифрована депеша, 5/18. октобар 1912. године; *Балкански рат у слици и реци*, бр. 2, 27. јануар/9. фебруар 1913, „Из Новог Пазара“, 27; *Ратни телеграми*, бр. 5, 13/26. октобар 1912, 1.

¹⁶⁶ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 25, л. 3, Кретање Ибарске војске.

¹⁶⁷ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 18 л. 1, Дневник Митровачког одреда 12/25–15/28. октобар 1912.

¹⁶⁸ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 18 л. 1, Дневник Митровачког одреда 12/25–15/28. октобар 1912; В. Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице*, 162.

команде је био да Ибарска војска мора сама да се потруди око заузимања вароши Митровице.¹⁶⁹

Након уласка његових трупа у Нови Пазар, генерал Живковић је успоставио контакт с турским становништвом. Кроз разговор о тренутној ситуацији, генерал се интересовао о турској војсци и њеним снагама на простору Старе Србије, посебно за варош Митровицу. Турци су били сигурни да се Митровица не може одбранити и да ће народ само узалуд да гине. Били су мишљења да треба испитати стање и послати два утицајна човека у Митровицу, Турчина и Арбанаса, како би покушали да наговоре управу да преда варош без борбе јер би била узалудна, кад већ Пазар није успео да се одбрани. Живковић се сложио с предлогом, па је наредио да се овој двојници обезбеди слободан пролаз до Митровице. Они су сутрадан, 24. октобра, кренули пут Митровице. Тамо су предочили тренутну ситуацију, причали о поразу и предаји одбране Новог Пазара и пренели савет да се омогући српској војсци слободан улазак у варош. Управа и виђенији људи су на крају одлучили да одустану од борбе. Оваква одлука турских, а пре свега ратоборних арбанашких становника Митровице је изненађујућа, како пише Секулићева, и може се објаснити само великим успесима српске војске на свим положајима.¹⁷⁰ Овде треба имати у виду и чињеницу да је пре самог рата забележена сарадња неких арбанашких првака и српске владе, па се можда помишљало на то да је паметније прихватити нове господаре јер се о опстанку турске власти више није могло ни говорити.¹⁷¹

У међувремену, трајало је окупљање Митровачког одреда и припрема за наставак похода. Из Новог Пазара је 25. октобра ујутру, под командом потпуковника Николајевића, у правцу Рогозна Хана кренула прво претходница да извиди ситуацију, а затим главнина одреда, па онда возови. Иако је команда имала сазнања да се у Митровици није налазила бројна турска војска, знало се да се и део одбране Новог Пазара повлачио тим путем, па је

---

¹⁶⁹ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 18 л. 1, Дневник Митровачког одреда 12/25–15/28. октобар 1912; В. Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице*, 162.

¹⁷⁰ Исто.

¹⁷¹ Исто.

постојала могућност да дође до сукоба.¹⁷² Затим, било је и информација да би Митровицу могао да брани и један број војника који је био упућен из Пећи, па се наступало обазриво.

Кишовито време, густа магла и лош пут успоравали су кретање српске војске. Током првог дана марша војска је заузела Рогозна Хан, док се турски одред повукао у рејон Бањске. Овде су преноћили због мрака и непознатог терена, па је тек сутрадан, 26. октобра, настављено напредовање раном зором.

Због лошег пута који је од Рогозне водио према Бањској инжињеријске јединице из претходнице су биле додатно ангазоване на његовој санацији, како би омогућили пролаз артиљерије. Артиљерија је била подршка овом делу Митровачког одреда ако би дошло до непријатељског напада који се очекивао код места Ловац. Ни овде није дошло до сукоба. Непријатељске трупе су већ биле напустиле положај и повукле се у правцу Митровице, а претходница одреда, која је прва стигла, могла је без већих проблема да продужи ка Звечану. Остатак војне колоне кренуо је у правцу Бањске. Код села Јошевика, у близини Бањске, затекла их је ноћ. Овде су законачили, спремајући се за сутрашњи поход на Митровицу. Ноћ је протекла без икаквог узнемиравања од стране непријатеља.¹⁷³

Да би се сазнало нешто више о стању у околини, део коњице је био упућен у извидницу у саму варош Митровицу. Од извиднице је убрзо стигла вест која је била нејасна и изненађујућа за команданта одреда. Наиме, према тим информацијама, Митровачки одред је већ освојио Митровицу, што није било логично. Како је раније било планирано да у овој акцији учествује из другог правца Вучитрнски одред, потпуковник Николајевић је претпоставио да је реч о њему. Мада, то би било контрадикторно заповести Врховне команде од 24. октобра, па је командант послао „комите“ да провере о чему се ради. Они су га око четири часа ујутру известили да је Митровицу заиста заузела српска војска, али она која је дошла из правца Приштине. Раном зором, 26. октобра, сви водови су добили храну, стока је била намирена, па је покрет могао да се настави.¹⁷⁴

---

¹⁷² Према добијеним извештајима, непријатељске турске трупе које су бројале вероватно око 4.000 војника, одступајући из Новог Пазара, заузеле су стратешки битан положај Рогозна Хан с циљем да се заустави напредовање српске војске (Исто).

¹⁷³ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 18, л. 2, Операцијски дневник Митровачког одреда 12/25–15/28. октобар 1912 .

¹⁷⁴ В. Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице*, 164.

1.1.5. Ослобођење Митровице

Најзаслужнији за ослобођење Митровице јесте Вучитрнски одред. Овај одред је био део Дринске дивизије, која је била у саставу III армије. После успешних операција на западној граници са Османским царством, а по наређењу Врховне команде, командант Дринске дивизије је заповедио да се 23. октобра 1912. године, од дела ове дивизије организује Вучитрнски одред. У саставу тих трупа био је један батаљон пешадије, појачан водом коњице и 2 топа. Укупна бројност била је следећа: 14 официра, 41 подофицир, 85 каплара и 903 војника. Команда је поверена мајору Милораду Митровићу.¹⁷⁵

Према наредби команданта Дринске дивизије II позива под бројем 172, која је стигла у 5 часова по подне 23. октобра, одред је имао задатак да надире у правцу Вучитрна и заузме ову варош. Након тога, одред је имао да настави поход према Митровици и у њеном ослобађању помогне јединицама Митровачког одреда које су долазиле из Рашке и Новог Пазара. Покрет ка Вучитрну је започет 23. октобра 1912. године у 21.30. С поласком се каснило јер је вод коњице, који је био део одреда, тек око 20 часова стигао на одређено место. Први део маршовања према Вучитрну извршен је врло добро, али је око 23.30 часова почела јака киша. Она је направила толико блато на путу да је кретање колоне било отежано. Најзад, после великог напора, батаљон је у 2 часа ујутру стигао до Бабиног Моста, где је исцрпљена војска у напуштеном хану и преноћила. Наравно, командант је пре тога, из безбедносних разлога, место преноћишта осигурао јаким стражама. Мајор Митровић је забележио да су здравље и морал трупа добри. Бројно стање је било следеће: 13 официра, 39 подофицира, 82 каплара, 884 редова и 56 коња.¹⁷⁶

Поход је настављен следећег дана у 7 часова ујутру. Села која су се налазила на путу према Вучитрну су разоружавана, а око поднева одред је готово без отпора ушао у Вучитрн.¹⁷⁷ Кретање трупа на путу до вароши накратко је ометала мања група Арбанаса.

---

¹⁷⁵ ВА, П/2, к. 112, ф. 1, бр. 1, л. 4, Операцијски дневник одреда у Вучитрну и Митровици од 10/23. до 15/28. октобра 1912.

¹⁷⁶ Исто.

¹⁷⁷ О заузимању Вучитрна мајор Митровић је известио команданта Дринске дивизије службеним дописом у ком је забележено: „Данас у 12 часова заузео сам Вучитрн без икаквих одбоја“ (ВА, П/2, к. 112, ф. 1, бр. 1, л. 4, Операцијски дневник одреда у Вучитрну и Митровици од 10/23. до 15/28. октобра 1912.

На њихов напад је одговорио један вод коњице из Шумадијске дивизије, па су се они повукли ка планини Чичавици. Улазак у Вучитрн био је нови успех српске војске. Вишевековној турској управи у некадашњем центру Бранковића дошао је крај. Након распоређивања војске на битнијим местима, командант одреда се састао са локалним представницима турске управе, а онда и са представницима српске црквене општине. Становништву је саопштено да остане мирно и да се ничега не плаши.¹⁷⁸

Војска Вучитрнског одреда није наставила кретање према Митровици већ се по наређењу команданта Дринске дивизије II позива под бројем 182 од 24. октобра 1912. године, задржала у вароши очекујући појачање од једног батаљона са пољском полубатеријом и водом коњице који су били упућени да помогну у освајању Митровице.¹⁷⁹ Док се чекао долазак ових јединица, мајор Митровић је покушавао да сазна од локалног становништва какво је стање у Митровици и околини. Сигурних информација није било, а причало се да је арбанашки првак Иса Бољетинац само пет дана раније боравио у околини, што је значило да се могао очекивати отпор Арбанаса на путу до Митровице или у самој вароши. Да не би било изненађења, командант Вучитрнског одреда је сматрао да је ипак најбоље да се сачека појачање, па онда крене према раније одређеном циљу.¹⁸⁰

Покрет према Митровици није започет ни 25. октобра. Командант Митровић је променио план и његово извршење одложио за следећи дан. У својим извештајима је као разлог навео кашњење 3. батаљона 12. пука¹⁸¹ и вести да се у Митровици спрема већи

---

¹⁷⁸ Исто.

¹⁷⁹ Овде је реч о 3. батаљону 12. пешадијског пука, чију команду је Митровић известио 23. октобра да је заузео Вучитрн без отпора, и да следећег дана ујутру креће за Митровицу са три чете, док једну оставља у Вучитрну као посаду. Како би заједно деловали, предлагао је да одмах крену са војницима преко Грдеча и Студимља према Митровици. Он би се са својом војском кретао левом обалом Ситнице, где би успоставили везу помоћу коњичких патрола и тако заједничким снагама кренули на Митровицу (ВА, П/2, к. 112, ф. 1, бр. 1, л. 5, Операцијски дневник одреда у Вучитрну и Митровици од 10/23. до 15/28. октобра 1912).

¹⁸⁰ Исто.

¹⁸¹ Иако су официри стигли раније, остатак батаљона је под командом мајора Мацаревића стигао у Вучитрн у 17 часова. Овде је војницима припремљена храна. Њихово здравствено стање је било добро, а морал на „подробној висини“ (Исто).

отпор. И сам је сматрао да му командант дивизије не би слао појачање да ситуација у Митровици није била озбиљна.¹⁸²

Кретање према Митровици настављено је 26. октобра у 8 часова ујутру. Ранији план команде да у Вучитрну остави једну чету као посаду, био је промењен. Тамо су остале две чете Вучитрнског одреда, док је остатак одреда појачан батаљоном 12. пука кренуо пут Митровице. У претходници одреда била је једна чета из 12. пука, а за леву подбочницу одређена је једна чета Вучитрнског одреда. Удружене снаге су око 12 часова стигле пред Митровицу. Како није било никаквог отпора, командант одреда, мајор Митровић, ушао је у варош са једном четом из 12. пука. Три чете овог пука командант је упутио с комитама на положаје изнад вароши и у митровачку касарну, док је он са две чете свог одреда и полубатеријом остао на положају југозападно од вароши.¹⁸³ Током заузимања вароши заплењена је једна застава, 1 топ, 4 каре, 29 дивизионих кола и 3 милиона пушчаних метака, у три магацина је пронађена велика количина пешадијске и артиљеријске муниције, 500 пушака, 6 вагона брашна, 1 вагон пиринча, 600 сандука двопека, неколико великих шатора, разноврстан болнички материјал и телеграфски и телефонски апарати.¹⁸⁴

У вароши је мајор Митровић прво посетио српску општину, а затим се састао с кајмакамом, од кога је у току дана примио управу града. Међутим, управљање градом је поново било поверено кајмакаму, а одређена су му била два Србина као помоћници или саветници. Митровић је наредио да се обустави рад на телеграфу. Дозволио је само кајмакаму да извести своју владу да се варош предала српској војсци.¹⁸⁵

О свим дешавањима мајор је известио команду Дринске дивизије депешом бр. 9 од 26. октобра 1912. године. Наглашавајући како није могуће да са две чете осигура варош и постави стражу, тражио је појачање батаљона из 12. пука 1. позива. У истом извештају је

---

¹⁸² ВА, П/2, к. 112, ф. 1, бр. 1, л. 6, Операцијски дневник одреда у Вучитрну и Митровици од 10/23. до 15/28. октобра 1912.

¹⁸³ ВА, П/2, к. 112, ф. 1, бр. 1, л. 7, Операцијски дневник одреда у Вучитрну и Митровици од 10/23. до 15/28. октобра 1912; В. Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице*, 165.

¹⁸⁴ *Ратни телеграми*, бр. 15, 22. октобар/4. новембар 1912, 2.

¹⁸⁵ ВА, П/2, к. 112, ф. 1, бр. 1, л. 7, Операцијски дневник одреда у Вучитрну и Митровици од 10/23. до 15/28. октобра 1912; В. Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице*, 165.

тражио даље инструкције за рад јер му је приликом враћање управе над вароши кајмакам рекао да он неће моћи да остане на свом положају.¹⁸⁶

У пет часова после подне из штаба Дринске дивизије II позива стигла су у Митровицу два наређења за команданта Митровића. Прво се односило на управу над градом, коју је требало да задржи Вучитрнски одред само до доласка Ибарске војске. По њиховом уласку у варош завршавала се мисија ове јединице. Одред је требало да се повуче и убрзаним маршем упути према Приштини.¹⁸⁷

Према другој заповести, командант Вучитрнског одреда је пре повлачења имао задатак да организује добровољачки одред који би чинили Срби из Митровице и околине. Њима је требало дати оружје заплењено у акцији разоружавања муслиманског и арбанашког становништва, по могућности брзометне пушке. Посебно је морало да се пази да у одреду буду сигурни и храбри људи. Свакога ко би се током борбе показао као плашљив и кукавица требало је избацити из одреда. Команду над добровољцима имао је, такође, мајор Митровић.¹⁸⁸

Убрзо је Митровић добио извештај од угледних мештана Митровице да се у околини Жеровнице налази српска војска. Мајор је одмах упутио једну коњичку патролу да провери добијене информације. Око 18 часова од патроле су стигле вести да се Митровачки одред Ибарске војске налази у Житковцу, северно од Митровице. По вођи патроле, Митровић је послао поруку команданту Митровачког одреда, потпуковнику Миливоју Николајевићу, да је Вучитрнски одред већ заузео Митровицу и да је варош под његовом контролом.¹⁸⁹

Команда Вучитрнског одреда је одмах известила команданта Дринске дивизије о доласку патроле из Ибарске војске тражећи обавештење о томе које би од претходно послатих наређења сада важило. Било је битно да се зна да ли одред и даље остаје у Митровици с обзиром на близину Митровачког одреда, или да се нареди припрема за покрет према Приштини како је раније било заповеђено. Командант је тражио и дозволу

---

¹⁸⁶ Исто.

¹⁸⁷ ВА, П/2, к. 112, ф. 1, бр. 1, л. 8, Операцијски дневник одреда у Вучитрну и Митровици од 10/23. до 15/28. октобра 1912.

¹⁸⁸ Исто.

¹⁸⁹ Исто.

да се из митровачког магацина војницима дају цокуле јер су многи били с поцепаном обућом. Како је раније било наређено да се обустави рад телеграфа, поред службене депеше, Митровић је команди Дринске дивизије у виду прилога послао документ руског конзула о заузимању Митровице, који је команда требало да пошаље у Петроград.¹⁹⁰

У 2 часа ујутру, 27. октобра 1912, мајор Митровић је добио извештај од команданта Митровачког одреда у ком га обавештава да је добио директиву из Врховне команде да поседне и утврди варош Митровицу. Војска Митровачког одреда се у том тренутку налазила у селу Јошевику, а план је био да у 7 часова крене према Митровици. Командант потпуковник Николајевић је молио Митровића да остане у вароши до његовог доласка.¹⁹¹

По добијању овог извештаја, командант Вучитрнског одреда је известио своју команду о најављеном доласку Митровачког одреда, тражећи да се на његово место одреди други официр за скупљање добровољаца јер је сматрао да не може прикупити велики број људи. Овде је навео и мишљење председника црквене општине да ће формирање добровољачког одреда бити тешко јер Срби стварно траже оружје, али не да би даље ратовали, већ да би бранили своје домове ако затреба.¹⁹²

У 9 часова је у цркви Св. Саве у Митровици одржано богослужење којем је присуствовао и руски конзул. У међувремену, други страни конзул, аустријски, обратио се молбом мајору Митровићу да му одреди време када га може посетити. Командант Вучитрнског одреда му је одговорио да га очекује у 11 часова. Међутим, баш кад се завршила служба Божија, око 10.30, када је Митровић изашао из храма, обавестили су га да у варош стиже Митровачки одред,¹⁹³ а конзула, који дошао тек у 13 часова, примио је нови управник, потпуковник Николајевић.¹⁹⁴

---

¹⁹⁰ Митровић је 26. октобра 1912. године посетио руског конзула, који му је касније узвратио посету (Исто)

¹⁹¹ ВА, П/2, к. 112, ф. 1, бр. 1, л. 8, Операцијски дневник одреда у Вучитрну и Митровици од 10/23. до 15/28. октобра 1912; В. Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице*, 165.

¹⁹² ВА, П/2, к. 112, ф. 1, бр. 1, л. 9, Операцијски дневник одреда у Вучитрну и Митровици од 10/23. до 15/28. октобра 1912; В. Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице*, 166.

¹⁹³ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 18, л. 3, Операцијски дневник Митровачког одреда 12/25–15/28. октобар 1912.

¹⁹⁴ Аустријски конзул Тахи је протествовао због саме ситуације и замолио команданта да заустави демонстрирање против Монархије узвима „Доле Аустрија“. Николајевић је одговорио да такве повике од

Ова војна јединица је кренула за Митровицу 27. октобра у 7 часова ујутру. Иако је пут био лош, од кише додатно раскалањан, кретање артиљерије и возова према циљу ишло је лакше и брже него раније. Један батаљон 5. прекобројног пука је био послат да заузме и осигура вис Лисицу, западно од Митровице, док је остатак војске наставио поход и заузео Звечан. Након тога, војска се главним путем приближавала Митровици. Кретање је било обазриво. Иако се знало да су у Митровици војници Вучитрнског одреда, команда је располагала вестима да се Бољетинац, налазио у околини са одредом од око 5.000 Арбанаса чији се напад могао очекивати. Тек када су сви околни висови били осигурани и затворен пут према Дреници, командант Митровачког одреда је издао заповест да се уђе у варош.¹⁹⁵ На вест да је војска Митровачког одреда ушла у град, мајор Митровић се упутио у касарну где је дочекао команданта генералштабног потпуковника Миливоја Николајевића, коме је убрзо и предао дужност и препустио управу над Митровицом.¹⁹⁶

У 14.30 је команданту Вучитрнског одреда стигло наређење од команде Дринске дивизије да, чим посада Ибарске војске заузме Митровицу, одмах затражи од пуковника Михаила Јанковића да му одреди посаду за Вучитрн,¹⁹⁷ а након тога да се крене према Приштини „хитно и незадржно“. Са собом је могао да поведе и добровољачки одред који је требало да формира.¹⁹⁸

Чим је добио ову заповест, мајор Митровић је издао наређење војницима одреда да

својих војника није чуо, на шта је конзул узвратио да то чини становништво, не војници. Иако није имао превише начина да забрани становништву да изражава своје ставове, командант је обећао да се то више неће поновити. Конзул се захвалио, изјављујући да се ред и мир у вароши одржава добро од доласка српске војске. Међутим, ово је била контрадикторна изјава онима које је он давао раније. Чак је и у извештајима својој влади износио неистините информације, док је локалном арбанашком становништву говорио да су српски војници дивљаци који ће злостављати све који нису Срби (ВА, П/2, к. 112, ф. 1, бр. 1, л. 9, Операцијски дневник одреда у Вучитрну и Митровици од 10/23. до 15/28. октобра 1912).

¹⁹⁵ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 18, л. 3, Операцијски дневник Митровачког одреда 12/25–15/28. октобар 1912.

¹⁹⁶ Исто.

¹⁹⁷ Командант Дринске дивизије је наредио да се од Вучитрнског одреда једна чета остави у Вучитрну као посада, а остатак настави кретање према Приштини (Исто).

¹⁹⁸ Мајор Митровић није успео да организује овај одред јер му је, како је забележио, касно јављено (ВА, П/2, к. 112, ф. 1, бр. 1, л. 10, Операцијски дневник одреда у Вучитрну и Митровици од 10/23. до 15/28. октобра 1912).

се спреме за покрет. Са великим напрезањем успео је да из митровачких пекара „извуче сав хлеб“ који је био потребан за војску. Међутим, како је навео у свом извештају, хлебови су били тако мали да су два хлеба сачињавала један војнички хлеб. Војнике батаљона је намирио обућом и осталом опремом, а за неке друге активности није било времена. Тако припремљен одред је у 17.30 часова кренуо у правцу Вучитрна. Тамо је стигао у 20 часова. У старој вучитрнској касарни одред је преноћио. У 5.30 је настављено кретање према одређеном циљу. У Приштину је одред стигао у 12 часова, где се ставио на команду 5. пука 2. позива, док су 3. батаљон 12. пука, полубатерија и вод коњице били упућени у своје команде. Марш је протекао без проблема, како је забележено у Операцијском дневнику Вучитрнског одреда.¹⁹⁹

Након повлачења Вучитрнског одреда, командант Николајевић је предузео све неопходне кораке да осигура и одржи ред у Митровици. За новог управника вароши именован је свог ађутанта, очигледно поверљиву особу, Радоја Пантића. Пошто је у Митровици било бројно арбанашко становништво, да би их лакше контролисао за председника општине је одредио највиђенијег Арбанаса ког су му Срби предложили, али његово име не наводи.²⁰⁰

Пре него што је стигао у Митровицу, Николајевићу су стизале вести о бројним Арбанасима из Дренице, који су, предвођени Бољетинцем, наводно, били спремни да крену на варош. Дискутабилно је колико је ова вест тачна, али да би избегао евентуални напад, командант је мислио да је паметно наћи познатог Арбанаса и упутити га у Дреницу са предлозима које је имао за ове побуњенике. Тако је и било. Брзо је био доведен један угледни митровачки Арбанас. Саопштено му је зашто је позван. Речено му је да пренесе дреничким сународницима да командант располаже јаком силом, којом би они били брзо савладани. Сваки напад на српску војску за њих би био кобан, па је зато командант тражио да му изјаве лојалност, а он би њима дао гаранције за живот, имање, веру и част, уз поштовање за „наше“ људе, заузврат.²⁰¹

---

¹⁹⁹ ВА, П/2, к. 112, ф. 1, бр. 1, л. 11, Операцијски дневник одреда у Вучитрну и Митровици од 10/23. до 15/28. октобра 1912;

²⁰⁰ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 18, л. 3, Операцијски дневник Митровачког одреда 12/25–15/28. октобар 1912.

²⁰¹ ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 18, л. 4, Операцијски дневник Митровачког одреда 12/25–15/28. октобар 1912.

Сутрадан, 28. октобра, током преподнева, Арбанас је дошао код команданта тражећи му писмо (објаву), као гаранцију да га српски војници не узнемиравају успут. Николајевић му је, заузет другим пословима и разговорима са страним конзулима, рекао да ће му објаву спремити до 16 часова и да је тада може преузети. Међутим, при повратку, Арбанаса су пресрела двојица комита с Преполца. Мислећи да се бави шпијунирањем српске војске, убили су га на лицу места. Они нису били познати потпуковнику Николајевићу, који је о догађају обавештен је тек када је све било завршено.²⁰²

За убиство се убрзо прочуло по вароши, па су мештани, Арбанаси и Турци, почели да протестују. Сва се варош била „узбунила и ускомешала“. Аустријски конзул је искористио прилику да још више узнемири становништво, а дреничким Арбанасима је одмах послао извештај о инциденту. Писао им је да не верују српском команданту, оптужујући га да је наредио да се њихов сународник убије. „Имао сам велику муку да мештане умирим“, забележио је командант Митровачког одреда. Управнику вароши је наредио да одмах приведе двојицу комита и да се оптуже на смрт, а да се та вест објави у вароши. Тек након тога ситуација се мало смирила, али је требало предузети све мере да поново не дође до сличних дешавања.²⁰³

Следећег дана је у команду Митровачког одреда стигла вест да је командант Ибарске војске кренуо са штабом из Новог Пазара пут Митровице. Варош је у међувремену одређена за седиште штаба. Командант Николајевић је о доласку ове јединице обавестио управника града и председника општине, наредивши им да се припреми дочек за војску, а он им је кренуо у сусрет. По доласку у Митровицу, Николајевић је команданта Живковића известио о стању у вароши, чиме се завршила његова мисија у Митровици.²⁰⁴

Врховна команда је 30. октобра издала нову заповест да се оставе као посаде само јединице III позива у Новом Пазару, Приштини и Митровици, а остатак војске да се упути према Пећи следећег дана. Тамо се Ибарска војска сусрела са црногорским Источним

---

²⁰² ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 18, л. 5, Операцијски дневник Митровачког одреда 12/25–15/28. октобар 1912; В. Секулић, *Ослобођење Митровице*, 168.

²⁰³ Ова двојица комита су преко ноћи била протерана на Преполац (ВА, П/2, к. 104, ф. 16, бр. 18, л. 5, Операцијски дневник Митровачког одреда 12/25–15/28. октобар 1912).

²⁰⁴ Исто.

одредом, па су се заједно упутили у правцу Дечана и Ђаковице, где су стигли 6. новембра 1912. године. Након извештаја о стању у Ђаковици и околини, Врховна команда је наредила да се главнина Ибарске војске врати у Митровицу, док је један батаљон остао у Пећи. На путу Пећ–Митровица није било проблема с непријатељем. Војска је 13. новембра стигла у Митровицу, где је остала до даљњег.²⁰⁵

Српска војска је показала велику способност током Првог балканског рата. После вишевековног ропства, ослобођено је језгро средњовековне српске државе, због чега овај рат заузима посебно место у историјској свести српског народа. Међутим, када говоримо о Арбанасима и њиховом учешћу у Првом балканском рату, можемо истаћи да су имали готово незапажену улогу. Иако њихови историчари покушавају да рат представе као арбанашку борбу против турске власти за ослобођење, не само њих самих него и хришћанског становништва, можемо рећи да се ова тврђења не поклапају са историјском стварношћу.²⁰⁶ Током рата, како су живели на територији која је припадала Османском царству, Арбанаси су били турски војни обвезници. Међутим, многи се нису ни јавили својој војној команди, а они који су узели учешће у рату, током борбе су се држали по страни. Турци су покушавали да од њих створе неку народну војску, али пошто нису имали новца да их издржавају многи Арбанаси су се вратили кућама.²⁰⁷ Јаша Томић, као ратни извештач, забележио је неколико сликовитих података о учешћу у рату оних Арбанаса који су помагали редовну турску војску у борби са српском Трећом армијом. Он наводи да их је било око 20.000, а да их је предводио Иса Бољетинац. Иако су многи веровали да ће Бољетинац због претходне сарадње са српском владом да поведе своје сународнике у рат против Турака и да се удружи са српском војском, он је ипак с Арбанасима први почео да пали српска села. Борио се са „својом војском“ код Подујева, на Тешендолском кланцу, на Косову Пољу, пред Приштином.²⁰⁸ Када је српска војска ушла у

---

²⁰⁵ Исто.

²⁰⁶ Шукри Рахим и Емил Плана су неки од историчара чији записи не могу да се прихвате као релевантни за проучавање историје Косовске Митровице почетком XX века. О њиховој објективности више у: С. Бишевац, Историографија о Косовској Митровици почетком XX века, *Баитина*, св. 37, Приштина – Лепосавић 2014, 175–176.

²⁰⁷ *Ратне слике са Балкана*, св. VIII, „Освојење Новог – Пазара, Ратне слике и прилике“, 11.

²⁰⁸ Ј. Томић, *нав. дело*, 108.

Приштину, добила је обавештења из Митровице и Вучитрна да је Бољетинац са турском косовском војском у близини ових вароши.²⁰⁹ Турска команда се припремала да пошаље одред војске из Митровице како би спречили даље продирање српске војске, али до већих борби није дошло.²¹⁰

На крају, после свих информација о разлозима за почетак рата, организацији савезника, распореду снага и борбама које су вођене, можемо закључити да је Први балкански рат представљао крај мисије народног ослобођења балканских народа од вишевековне османске власти. Српски војници су током рата остварили сан многих генерација које су маштале о томе да „освете Косово“. Међу местима и градовима Старе Србије, који су ослобођени била је и Митровица. С обзиром да је српско становништво у овој вароши претрпело бројне зулуме и стално било изложено притиску Арбанаса и турске управе, овај догађај је за њих имао непроцењиву вредност. Све заслуге за „тренутак слободе“ припадају Ибарској војсци, Митровачком и Вучитрнском одреду који су са српским заставама умарширали у варош октобра 1912. године.

1.1.6. Афера с аустроугарским конзулом у Митровици

Велики успеси српске војске већ на почетку Првог балканског рата озбиљно су пореметили геополитичке планове Аустроугарске на Балкану и довели до нових проблема у односу две државе. Тако је почела велика пропаганда аустроугарске дипломатије против српске државе и војске кроз исконструисане проблеме на ослобођеном простору. У добро осмишљеној медијској акцији, Аустроугарска је настојала да компромитује српску војску оптужујући је за варварско понашање током рата, иако за то није било основа. Део ове пропаганде били су и аустроугарски конзули у Старој Србији.

Аустроугарски дипломата у Митровици у то време био је Ладислав Тахи.²¹¹ Његово

---

²⁰⁹ ВА, П/2, к. 112, ф. 1, бр. 1, л. 6, (Операцијски дневник одреда у Вучитрну и Митровици од 10/23. до 15/28. октобра 1912); В. Секулић, *Ослобођење Косовске Митровице*, 166.

²¹⁰ Ј. Томић, *Рат на Косову и Старој Србији*, 108–109.

²¹¹ На челу аустроугарског конзулата у Митровици био је од октобра 1909. до јануара 1913. године (*Crna Gora i Njemački Rajh. Dokumenti iz Političkog arhiva Službe inostranih poslova u Berlinu, 1906–1914*, Том II

нерасположење према српској војсци било је више него очигледно. Командант Ибарске војске, генерал Живковић, забележио је како је аустроугарски конзул збринуо у згради Конзулата неке католике који су живели у Митровици јер им је, наводно, претила опасност, што није била истина. Наредбе Врховне команде је било да се војска према турском и арбанашком становништву опходи као и према српском. Генерал је био сигуран да конзул „подбада“ Арбанасе да не предају оружје, ширећи дезинформације да су Аустроугари окупирали Београд, да су у Митровици, Феризовићу...²¹² Био је мишљења да је његова функција конзула престала јер Митровица није више била део Османског царства, па је тражио инструкције о поступању према њему.²¹³ У међувремену је наредио да се ради безбедности постави стража на улицама и да се прекине сваки контакт становника с аустроугарским конзулом до даљњег без разлике које су вере и националности. То је урадио, пре свега, због сигурности самог конзула, али и због ширења (дез)информација са терена.²¹⁴

Како су до тада у европске центре стизале вести да српска команда не поступа примерено према аустроугарским конзулима у Митровици и Призрену, неке од земаља су упућивале протестне ноте Србији и ситуацију описивале као „критичну“. Из српског посланства у Бечу, посланик је јављао како је из разговора са страним дипломатама закључио да се ситуација око *Прохаскине афере*²¹⁵ знатно компликује и да Аустроугарска

(1910–1914), priredili: Radoslav Raspopović/ Konrad Clewing/ Edvin Pezo/ Senka Raspopović, Berlin 2019, 327–328).

²¹² ДСПКС, V/3, док. 56, 255.

²¹³ Исто.

²¹⁴ Пошто је и раније било вести о сарадњи аустроугарског конзула и Арбанаса, Живковић је наредио да се пријави свака сумњива ситуација, уколико је буде на тој релацији (ДСПКС, V/3, док. 56, 255).

²¹⁵ „Прохаскина афера“ представља дипломатски сукоб (инцидент) између Аустроугарске и Србије током Првог балканског рата који је заоштрио ионако лоше односе две државе. Оскар Прохаска, аустроугарски конзул у Призрену, покушао је да компромитује Србију у европској јавности својим лажним извештајима у којима оптужује српску војску за многа недела над арбанашким становништвом. Ишао је толико далеко у својим записима тврдећи да су и њега српски војници физички злостављали онемогућивши га да обавља своју функцију. Оваква пропаганда против Србије имала је за циљ да умањи њене ратне успехе и спречи територијално проширење на области које је Монархија сматрала својом интересном зоном. Прохаска је од раније био познат по отвореној агитацији међу Арбанасима и покушајима да их побуне против Србије, па је

прети како ће прекинути дипломатске односе са Србијом ако јој се не омогући комуникација с њеним конзулима у Старој Србији.²¹⁶ Случај аустроугарског конзула у Призрену се од стране Беча тенденциозно представљао као непријатељски чин према Монархији, па се користила прилика да се Србија у негативном контексту представи у европској политици. Убрзо је, само у мањој мери, била актуелна и прича о окупацији аустроугарског конзулата у Митровици.²¹⁷

Никола Пашић, председник српске владе, извештавао је посланства у европским престоницама да је непријатељско понашање конзула Прохаске морало да се обузда предузимањем мера које су у рату дозвољене, па да тако и представе ситуацију дипломатама у земљама у којима су боравили.²¹⁸ Српска Влада је чинила све да се цео случај истражи и објективно прикаже у јавности, па је послала комисију да провери стање на терену. Било је допуштено и једном аустроугарском чиновнику да оде у Призрен и испита шта се заиста десило.²¹⁹

У Митровицу је 3. новембра кренуо Милан Милојевић, који је имао обавезу да сазна све околности у вези аустроугарског конзула. У извршењу повереног задатка помогли су му генерал Мишић, помоћник начелника Врховне команде и генерал Живковић, командант Ибарске војске. Милојевић је у свом детаљном извештају Тахија окарактерисао као крајњег србофоба, што је многим и раније било познато. Своју одбојност према Србима он није крио за све време свог службовања у граду. То се

било више него очигледно које су биле његове крајње намере. Убрзо је била формирана комисија која је имала обавезу да испита цео случај и утврди чињенично стање. Командант Треће армије, генерал Јанковић, је у свом извештају забележио следеће: „Аустроугарски конзул у Призрену жив и здрав; његова сплетка је, да је убијен или рањен. Намерно неће да општи са командантом ни са својима преко поште“. Више: *ДСПКС*, V/3, док. 255, 362–370; док. 263, 381; док. 270, 387; Ђ. Јеленић, *нав. дело*, 302.

²¹⁶ *ДСПКС*, V/3, док. 235, 348.

²¹⁷ Министар иностраних дела је тражио од шефа новоустановљене Краљеве канцеларије у Скопљу да пошаље све доказе о случају „Прохаска“ и замолио га да још једном скрене пажњу Врховној команди о држању војних власти према страним конзулима јер се случај са аустроугарским негативно коментарише у европским престоницама (*ДСПКС*, V/3, док. 247, 354–355).

²¹⁸ Истовремено, требало је известити европско јавно мњење да Аустроугарска користи „најамне лађе“ у циљу наоружавања Арбанаса (*ДСПКС*, V/3, док. 244, 353)

²¹⁹ *ДСПКС*, V/3, док. 246, 354.

манифестовало кроз испаде које је имао, а често је то показивао и на састанцима са српским конзулима у Приштини и Скопљу. У плановима аустроугарске дипломатије Митровицу и Санџак је требало окупирати или анектирати, а Тахи је за овакву акцију вршио пропаганду већ неко време, у чему су му помагали Арбанаси католици, али и муслиманско становништво које је у варош дошло из Босне.²²⁰

Освајања српске војске у Првом балканском рату и ослобођење Митровице негативно су се одразили на његово положај с обзиром да се обећања дата својим „сарадницима“ нису могла испунити.²²¹ Милојевић је кроз разговор с Митровчанима сазнао да је Тахи за све време ратних операција српске војске био јако нервозан, а када су први одреди стигли у Митровицу, он је тврдио да је аустроугарска војска већ била у Пљевљима. Уласком српских војника у Митровицу био је успостављен ред, а безбедност самог конзула није се доводила у питање. Баш у таквим околностима, аустроугарски конзул је почео да „сплеткари“ против нове управе. Манифестација нетрпељивости према Србима показала се и одбијањем посете команданту Ибарске војске који га је позвао да га службено обавести да је с ослобођењем у вароши успостављена војна власт. Руски конзул Удинцов, на исти позив, посетио је Живковића. Тахи то није учинио, али је преко својих обавештајца знао за сва дешавања у Старој Србији, што показује да му није била ограничена слобода кретања, нити ускраћена било која посета и преписка.²²²

Знајући да су према њима непријатељски настројени били сви аустроугарски конзули, српско становништво је након ослобођења Митровице показивало хладно расположење према аустроугарском конзулу. Србима се тада указала повољна прилика да своју нетрпељивост према конзулу испоље нападима или уличним изгредима. Да би се спречила свака евентуална непријатност према Тахију, војне власти су одмах у близини конзулата поставиле стражу. Ранијим чуварима конзула било је наређено да не носе улицом оружје, да би се спречиле провокације. Међутим, када је конзул затражио од управника града, Пантића, да се та одлука промени, тако је и урађено. Све ово јасно говори да је аустроугарски конзул био уважаван и заштићен. Међутим, њему је изгледа

---

²²⁰ ДСПКС, V/3, док. 362, 472–475.

²²¹ Исто.

²²² Исто.

био циљ да се изазове неки инцидент који би му послужио као повод да започне сукоб са српском управом.²²³ Конзул је ипак после извесног времена посетио управника града, тражећи да му гарантује слободу кретања, комуникацију с аустроугарским поданицима, сигурност архиве и „неприкосновеност Конзулата“. С обзиром на ратне околности, била је установљена контрола кретања. У складу с тим, аустроугарском конзулу је било дозвољено да се слободно креће по граду, али да о томе прво извести управу преко страже.²²⁴

Након разговора с управником, конзул је упутио писмо у којем извештава војну управу да је уклонио обележја са зграде Конзулата, грб и заставу и да жели да оде из Митровице. Као разлоге навео је то што му се, наводно, ускраћује слобода кретања и што српске власти покушавају да му ограниче комуникацију са поданицима, коју може да врши само преко управника вароши, као и то да управник себи даје за право да може ући у Конзулат кад год пожели.²²⁵

Оваква тврђења аустроугарског конзула нису била поткрепљена чињеницама, док је прича да му је било онемогућено да врши конзулску функцију апсолутно нетачна, писао је у свом извештају Милојевић, који је био задужен да утврди чињенично стање. Тврдио је да Тахију ниједног момента није била учињена некаква неправда, нити ускраћена било која привилегија, а погрешно тумачење онога што је чуо од управника града „његов је проблем“. Према свему што је могао да утврди на лицу места, Милојевић је сматрао да конзул нема ниједан ваљани разлог да пише свом министарству да је његов и живот његових чиновника угрожен, нити да је постојала опасност за архиву или повреду „неприкосновености Конзулата“. У време ратне операције, страни конзул није могао да очекује ништа више од оног што је добио јер веће повластице није имао ни у време турске власти, посебно ако се зна за његову активност против Србије. Опште је познато да је овај аустроугарски конзул радио на подстрекивању Арбанаса и Турака из Митровице и околине на отпор српској војсци, што су тврдиле и саме арбанашке и турске старешине.²²⁶

---

²²³ Исто.

²²⁴ Исто.

²²⁵ Исто.

²²⁶ Исто.

На основу свега написаног, долазимо до закључка да су аустроугарски покушаји да се умање војни успеси Краљевине Србије изазивањем нових сукоба и несугласица дошли до изражаја и у самој Митровици. Ово је био још један вид политичког манипулисања оличен у поступцима аустроугарског конзула. Понашање конзула Тахија у граду на Ибру, као и афера конзула Прохаске у Призрену, били су нова потврда скривених циљева и политике коју је водила влада у Бечу тих година.

2. МИТРОВИЦА У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ

2.1. НОВА УПРАВА

2.1.1. Живот у ослобођеном граду

После ослобођења стање у Митровици се полако нормализовало. Српска војска је након уласка у варош настојала да одржи ред и мир, чекајући конкретне инструкције владе за даље активности. *Политика* је у свом фељтону „Писма са југа“, новембра 1912. године, објавила најзанимљивије детаље свакодневног живота на ослобођеном простору, које је забележио Светолик Милосављевић, учитељ у Копљарима. Део својих доживљаја у Старој Србији, Милосављевић је касније објавио у делу *С Венчаца кроз освећено Косово*. Описујући путовање кроз косовске вароши, он је писао и о томе шта је видео у тек ослобођеној Митровици, октобра 1912. године.

Милосављевић је већ приликом уласка у град затекао несвакидашњи приказ, пишући да је „пред Митровицом као на вашару“. Пут је био сав закрчен колима и стоком. Свуда су биле наложене ватре око којих су се окупљали српски војници. Дуго се пробијао кроз масу, а када је изашао на слободан пут, упутио се преко дугачког моста на Ибру, одакле је био нарочито леп поглед на варош. По његовом мишљењу, Митровица је била лепша од Новог Пазара. Имала је прилично широке улице и тргове и много лепих зграда. Варош је дивно изгледала окићена српским заставама, које су висиле са сваке куће. Било му је пријатно да прочита између „турских [хи]јероглифа натписе ћирилицом „Хотел Косово“ или „Трговина браће Поповића“. Једину замерку је имао на то што је варош била прљава, али ово је била заједничка карактеристика и других насеља којима су до тада управљали Турци.²²⁷

Учитељ је у наставку писао о свом одласку у митровачку војну касарну. Испред касарне је било српских војника, а пред самим вратима дочекао га је високи Пожаревљанин са огромном шубаром на глави и пушком о рамену. Оваква стража је била постављена и пред осталим „надлештвима“ у граду. У касарни га је примио командир који га је изненадио својом љубазношћу јер му је понудио да доручкује заједно с њим. После

---

²²⁷ Светолик. Милосављевић, *С Венчаца кроз освећено Косово*, Крагујевац 1913, 22.

доручка, док су разговарали, наздравили су са неколико чаша црног вина, којег је имало у изобиљу у Митровици.²²⁸

Опростивши се са љубазним поручником, Милосављевић је отишао код начелника станице да извади „објаву“ за даље путовање, али је пре тога обишао касарне. Биле су то огромне зграде, неке сасвим нове, тек сазидане. Уз њих су биле подигнуте и нове болнице. На свим зградама лепршале су српске тробојке, за учитеља је ово био јединствен приказ. Успут, помиње да је морао да прође и поред „страшно неуређеног турског гробља“, газећи блато до чланака.²²⁹

Стигавши у станицу, учитељ је срео неколико познаника. Једва их је препознао зато што су били у војничком оделу. Како је брзо добио „објаву“ да се може вратити кући возом преко Скопља, а није имао других обавеза у међувремену, наставио је шетњу кроз варош, да је разгледа и „тумара до мрака“...²³⁰

Била је субота, пазарни дан у Митровици, па је на улици било много сељака и војника. На митровачкој пијаци доносила су се дрва у колима или на коњу. Уместо волова, кола су вукли биволи. Затим, било је коза, оваца, али и млечних производа, сира и кајмака. Цена многих производа била је скупља него у српским варошима. Као пример, учитељ наводи брашно, за које каже да је било прескупо, „два гроша ока“.²³¹

Посебну пажњу овде су изазивали дућани, отворени са обе стране. У њима је било „сто некаквих драугулија“. Дуван се „продавао као алва“. Најскупљи је био шест динара ока. Српски војници су са задовољством пунили своје кутије и кесе, па су „пушили као димњаци“.²³²

У даљем тексту својих успомена описана је посета кафанама. Свуда је затекао гужву и тешко се могло добити место. Посетиоци су се хвалили како је добро и јело и пиће, да је све јефтиније него у Србији. Међутим, Милосављевић је „нашао да је све и лоше и прескупо“. У малој митровачкој кафани су војници славили победу. Саставили

---

²²⁸ Исто.

²²⁹ Исто.

²³⁰ Исто.

²³¹ Политика, бр. 3191, 3/15. 3. 1912, „Писма с југа. Субота у Митровици“, 1.

²³² Исто.

столове, па су уз пиће причали о доживљајима из рата. Овде је Милосављевић чуо приче о храбрости и пожртвовању током борби које су вођене. Најгласнији међу српским војницима био је један високи артиљеријски поднаредник, у дугачком сивом шињелу, који је машући живо руком, доказивао нешто онима за столом. Протестовао је што се његове заслуге у рату приписују другома.²³³

У време рата на прузи Митровица–Скопље није било саобраћаја. Тек је неколико дана после ослобођења саобраћао само по један воз ујутру.²³⁴ Том линијом је Милосављевић кренуо у рану зору из Митровице. Ситна јесења киша је још више раскаљала и онако „до зла Бога рђав пут“, а до станице се пешачило читав километар. Напуштајући град, изнад касарне се окренуо последњи пут ка Митровици. С овог места варош је имала врло леп изглед, према његовим утисцима, још лепши сада. Величанствен приказ је допуњавао Ибар, који је, правећи велики лук, пролазио кроз варош и „савијао испод Звечана, где су се поносно показивале тамне зидине куле“.²³⁵

У наставку се описује пут ка станици, који је водио поред саме Ситнице. Она је изгледала сада као велика река, надошла од последњег истопљеног снега и кише. Пред станицом је било много необичних путника. Пре свега, одред војника с пушкама. Они су спроводили једну групу заробљеника који су још увек имали турска војничка одећа. Неки су имали крстове на капама – хришћани. Једни су, наслоњени на ограду, гледали тупо преда се, док су други седели на својим „бошчама“ и разговарали, а трећи су јели „парче хлеба“. Учитељ је записао да су изазивали сажаљење својим бедним изгледом. Недалеко од њих је седело десетак комита. Сваки је имао брзометку, револвер и нож. Један се разликовао од осталих због дугачке косе увезане у пунђу. Касније је сазнао да је он завршио Призренску богословију. На другом крају била је група Турака грађана у шареном оделу, као и две-три жене које су на чудан начин све то посматрале.²³⁶

---

²³³ *Политика*, бр. 3193, 5/18. 12. 1912, „Писма с југа. После борбе“, 1.

²³⁴ Прва железничка станица на прузи Скопље–Митровица, која се до тада звала Елешхан, названа је после ослобођења станица Генерала Јанковића по имену команданта Треће армије (*Српске новине*, бр. 240, 23. 10/5. 11. 1912, „Народни извештај – Феризовић“, 3).

²³⁵ С. Милосављевић, *нав. дело*, 23.

²³⁶ *Исто*.

Док је гледао шарену групу ових путника, пажњу му је привукла једна старица с црвеним крстом око руке. Била је то бака од 60 до 70 година, забрађена мрком зеленом шамијом, у кожуху и са опанцима на ногама, која је седела на гомили некаквих греда. То старачко лице учинило му се познатим, па јој је пришао ближе и ступио у разговор с њом. Тако је сазнао да је из Крагујевца и да је добровољно ступила у болничарке при XI пуку, у коме је био њен син, пуковски свештеник.²³⁷

Убрзо, воз је био спреман за полазак, а учитељ је нашао себи место у једном теретном вагону јер других није било. Једини сапутници су му били неколико војника рањеника и два „четника“. Иако је вагон био отворен са обе стране, никоме од њих није ни падало на памет да га затвори, већ су брзо заузели места да посматрају крајеве кроз које ће пролазити. Сви су желели да виде Косово!²³⁸

Запис који нам је оставио учитељ Милосављевић представља дело од велике вредности јер нас упознаје са стањем у Митровици после једног од најзначајнијих догађаја њене бурне историје. Запазио је овај савременик много занимљивих момената који нису забележени у изворима. Његовом оку нису промакли чак ни најситнији детаљи у вароши, док су многи били заокупљени слављем и победом српске војске која је донела слободу после вишевековне турске окупације. Наравно, код оваквих сведочанстава увек се поставља питање објективности, у коју, овог пута, сматрамо да не треба сумњати јер је Милосављевић описао позитивне, али и негативне ситуације у граду, којих је, свакако, било. Према успомена овог савременика закључујемо да се Митровица није превише разликовала од осталих косовских вароши непосредно након ослобођења, али је, свакако, имала неке своје особености због којих је многим који су је посетили остајала трајно у сећању.

---

²³⁷ О овој родољубивој старици писало се и у *Календару Народних Новина*. Била је објављена и фотографија на којој је бака са пушком у руци, стојала поред сина свештеника, а испод слике је писало „мати и син, добровољци“. Она се звала Плана, а њен син Михаило Јаковљевић, свештеник из Крагујевца. Њена прича је била јако интересантна. Имала је четири сина и сви су били војни обвезници. Кад су они отишли у рат, зашто би она седела кући? Тако је кренула за војском и помагала рањеницима. Причала је како је била у болницама у Рашки, Новом Пазару и Митровици и да се упутила у Скопље (*Политика*, бр. 3192, 4/17. 12. 1912, „Писма с југа, На митровачкој железничкој станици“, 1.

²³⁸ С. Милосављевић, *нав. дело*, 24.

2.1.2. Организација власти

С ослобађањем Старе Србије уместо турске била је успостављана српска управа. За организовање нове власти било је задужено Полицијско одељење Врховног штаба српске војске, који је био у смештен у Скопљу. Начелник у Министарству унутрашњих дела, Милорад Вујачић, био је главни инспектор овог одељења. Он је саставио предлог административне поделе нових крајева.²³⁹ Ипак, док су трајала ратна дешавања није било могуће успоставити коначну територијалну организацију, па се она више пута мењала у наредном периоду. На почетку је то био покушај да се нови крајеви уреде по систему заступљеном у осталим деловима Србије у виду општина, срезова и округа. У предлогу начелника Вујачића, Митровица је била део Новопазарског округа и центар митровачког среза, са 24 општине и 183 села.²⁴⁰

Требало је у новим областима именовати чиновнике и управнике, односно, успоставити цивилну власт. Њих је предлагало Полицијско одељење, а потврђивао их је указом Врховни командант војске у складу са чланом 6 који је био део *Закона о устројству војске*, датирао је из 1901. године и владавине краља Александра Обреновића. За разлику од чиновника који су били на челу административних области у Србији, начелници среза и округа нису морали да испуњавају услове који су били предвиђени

---

²³⁹ Вујачић је предложио формирање десет округа: Приштински, Призренски, Новопазарски, Поморски, Пљеваљски, Кумановски, Битољски, Дебарски, Скопљански и Тетовски. У свом раду *Административне промене на простору Старе Србије 1912–1941*, а на основу исте грађе коју је користио М. Јагодић, П. Ристановић наводи да је, према овом предлогу, било осам округа и то: Новопазарски, Приштински, Кумановски, Скопљански, Тетовски, Дебарски, Поморски и Прешевски. За све округе наводи и срезове, осим за Прешевски, већ уместо њега истиче Призренски (а није наведен у подели), па сматрамо да је овде направљена грешка и да су изостављени Битољски, Пљеваљски и Призренски округ, које помиње М. Јагодић. За административну поделу у којој се налазио Прешевски округ нигде нисмо нашли податке. Видети: Милош Јагодић, *Уређење ослобођених области Србије 1912–1914: правни оквир* (у даљем тексту: *Уређење ослобођених области*), Београд 2010, 11–13; Милош Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, Београд 2013, 103; Уп. Предраг Ристановић, *Административне промене на простору Старе Србије 1912–1941*, *Баитина*, св. 32, Приштина–Лепосавић, 2012, 174.

²⁴⁰ М. Јагодић, *Уређење ослобођених области*, 7; М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, 104–106; П. Ристановић, *нав. дело*, 174.

Законом о уређењу округа и срезова донетог 1905. године. Новом одлуком владе од 8. децембра 1912. године, није било дозвољено да функције окружних и среских начелника обављају војна лица, али се ни цивилни управници нису могли именовати док се не би добила сагласност министра унутрашњих дела.²⁴¹

Дужност сваког окружног и среског начелника била је да с командантом места брине о безбедносним условима становништва без обзира на то које су верске и националне припадности и осигура њихову имовину. Закони које је требало примењивати били су српски. Посао начелника није био лак јер је требало да уради нову организацију села, општина и срезова. Срески начелници су имали овлашћења да бирају председнике општина, да одређују број општинских одборника и сеоске кметове. Када је реч о правним споровима, за њих је био задужен војни суд.²⁴²

Свима је било јасно да тренутна административна организација није могла да буде коначна и да је само прелазно стање док се рат не заврши, па се очекивало да дође до промена у окрузима. Вујачић је имао предлог да се донесе нека привремена уредба слична оној из 1878. године, када је Кнежевина Србија добила четири округа. Али је у међувремену генерал Божидар Јанковић издао *Привремену полицијску уредбу и уредбу о општинским судовима на војишту Треће армије* која је могла да буде на снази само до доношења новог закона.²⁴³ Ова одлука је донета на основу овлашћења Врховног команданта, краља Петра I Карађорђевића. Састојала се од 62 члана, а главне одредбе су се односиле на формирање судске власти, док је за представнике локалне власти, како је пре наведено, било надлежно Полицијско одељење. Председници општинских судова и општинске деловође су у складу с *Уредбом* били српске националности, док су на осталим функцијама могли да се нађу и представници других народа, али је о томе одлучивала поново полицијска власт. С *Уредбом* се косило претходно наређење да су сви становници једнаки без обзира на верску и националну припадност.²⁴⁴

---

²⁴¹ М. Јагодић, *Уређење ослобођених области*, 12.

²⁴² *Исто*, 13.

²⁴³ Документ је издат 16. новембра 1912. године. Више: М. Јагодић, *Уређење ослобођених области*, 14.

²⁴⁴ М. Јагодић, *Уређење ослобођених области*, 14–15; *Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*, 4–5.

Општински судови су морали да поштују наређења војних чиновника, док су у приватно-правним споровима исти судови могли као прва инстанца да доносе пресуде само код предмета чија вредност није била већа од 50 динара за сеоске средине и 200 динара у варошима. Када је реч о кривичним предметима, имали су надлежност само за „иступне кривице“. Уредба генерала Јанковића се делом поклапала са *Кривичним закоником Краљевине Србије*, само што је неке чланове требало прилагодити месним приликама и условима рада.²⁴⁵

У тренутку док се успостављала нова власт у ослобођеним крајевима, још увек је у једном делу Старе Србије трајао рат. Зато је тек након престанка ратних дејстава, крајем децембра, краљ Петар прогласио *Уредбу о уређењу ослобођених предела*. По мишљењу неких политичара, она се косила с Уставом јер документ није потписао нико од министара што је било неопходно.²⁴⁶

Интегрисање ослобођених крајева тек је требало да се одвија, а овај документ краља Петра био је основа за увођење у систем Краљевине Србије. Врло брзо су били организовани сви нивои власти, окружни судови и Велики суд са центром у Скопљу.²⁴⁷ За друга питања у овим областима, посебно финансијска, био је одређен референт који је радио при Врховној команди.²⁴⁸

Док се одвијала интеграција нових крајева у српски правни и државни оквир, дошло је до новог сукоба на Балкану. Дојучерашње савезнице су водиле борбу у Другом балканском рату, који је трајао до 10. августа 1913. године, када је миром у Букурешту био потписан мировни споразум. Србији је имала бројне људске и материјалне губитке,²⁴⁹ па

---

²⁴⁵ М. Јагодић, *Уређење ослобођених области*, 15.

²⁴⁶ Ова уредба је била састављена од преамбуле у којој се наглашавало историјско право на просторе Старе Србије, затим, од 4 главе и 88 чланова. У њима је дефинисано уређење општинске, среске и окружне власти, организација правосудног система и „општа наређења“ којима се гарантовала једнакост свих грађана, слобода вероисповести, док је православно хришћанство проглашено државном религијом. Више: М. Јагодић, *Уређење ослобођених области*, 17–23; М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, 27.

²⁴⁷ За судије су били именовани: Живан Михаиловић, Ђорђе Ђорђевић и Божидар Дамњановић (*Српске новине*, бр. 259, 26. новембар/ 9. децембар 1913, „Службени део“, 1).

²⁴⁸ М. Јагодић, *Уређење ослобођених области*, 24.

²⁴⁹ Више: Саво Скоко, *Други балкански рат*, књ. 1, Београд 1968; Исти, *Други балкански рат*, књ. 2, Београд 1975; Александар Белић, *Срби и Бугари у балканском савезу и међусобном рату*, Београд 1913; Славиша

јој било потребно време за опоравак и реформе у војсци. Са завршетком ратних дејстава, била је распуштена и Врховна команда.²⁵⁰ Тако су све уредбе донете од стране војних органа за територије ослобођене у балканским ратовима престале да важе. Краљ Петар I Карађорђевић је онда издао нову уредбу према *Закону о устројству централне државне управе* из 1862. године, коју је потписао 31. августа 1913. године. *Српске новине* су *Уредбу* у целости објавиле 4. септембра, на четири стране.²⁵¹

Уредба о уређењу нових области није имала преамбулу, а садржала је и новине у односу на претходни документ Врховне команде. Била је састављена од укупно 95 чланова, распоређених у 4 главе. У првом делу, од 14 чланова, прописује се уређење општина у ослобођеним крајевима чији се статус могао одржати као и раније, једино је, у случају да управна власт одлучи другачије, могло доћи до уједињења више вароши и села. Председник је био извршна власт у општини, а у вршењу послова могли су му помоћи кметови за свако село које је постојало у склопу општине. Свака општина је морала имати општински одбор од одређеног броја чланова, али и једног писара, по потреби и више. У складу с бројем становника, Митровица је имала 20 чланова одбора. Све њих је именовала среска власт, која их је могла сменити ако би постојали оправдани разлози за такав поступак. Општински руководиоци су имали контролу над општинским земљиштем, а били су задужени и за управну, полицијску и судску власт.²⁵²

Друга глава је садржала 16 чланова, којима се дефинисала среска власт, јер је свака општина припадала неком срезу. Ако би, евентуално, дошло до нових предлога после коначног установљења срезова, промене је могао да одобри само министар унутрашњих послова. О стању у срезу бринула се среска власт, на челу са среским начелником којег је именовао краљ на предлог министра унутрашњих дела. Њему су помагали сарадници,

---

Бишевац, Милош Дамјановић, „Илустрована ратна кроника о бугарским злочинима над Србима у Другом балканском рату (да се не заборави)“, у: *Историографија и савремено друштво*, књ. I, Ниш 2014, 46–65.

²⁵⁰ М. Јагодић, *Уређење ослобођених области Србије*, 25.

²⁵¹ Више: *Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*, 62–85; *Српске новине*, бр. 181, 21. август/4. септембар 1913, „Уредба о уређењу ослобођених области“, 1–4.

²⁵² *Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*, 62–68; *Српске новине*, бр. 181, 21. август/4. септембар 1913, „Уредба о уређењу ослобођених области“, 1.

писари и послужитељи.²⁵³ У овој управној области имали су се извршавати сви државни послови, одржавати имовинска и лична безбедност, али се нису могли потврђивати акти који су се тicali продаје и куповине непокретности.²⁵⁴

Уређење округа, које су чинили срезови, део је треће главе представљене у 46 чланова, раније поменутог документа. Име округа, простор који је обухватао и центар окружне власти одређивао је и мењао својом одлуком министар унутрашњих дела. Сваки округ је имао окружну власт или начелство на челу са окружним начелником коме је помагао секретар, затим, благајника, писаре, практиканте и послужитеље, а тамо где је било потребе и управу састављену од неколико чланова. У оквиру треће главе *Уредбе* јесте и организација судства у „заузетим областима“. Тако је у сваком округу морао бити установљен окружни суд састављен од једног судије, секретара и одређеног броја писара. Судија окружног суда Новопазарског округа, истовремено задужен и за срез Митровицу, био је Стеван Стаменковић.²⁵⁵ Све их је именовао краљ, а предлог је давао министар унутрашњих послова. Практиканте је постављао судија. Ови судови су били задужени за све парнице које су излазиле из оквира општинских судова. Тачније, надлежност окружног суда била је истоветна првостепеним судовима у „старим границама“ Србије. Судски претреси за грађанска и кривична дела морали су да буду јавни, осим у случајевима кад се то косило са јавним моралом и општим потребама.²⁵⁶

За целу нову област постојао је Велики суд у Скопљу. Као највиша инстанца, био је равноправан са првостепеним судовима у Краљевини Србији.²⁵⁷ Имао је три судије од

---

²⁵³ Ови службеници су примали плату по класама које су биле одређене важећим *Законом о уређењу округа и срезова* (М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, 133).

²⁵⁴ *Српске новине*, бр. 181, 21. август/ 4. септембар 1913, „Уредба о уређењу ослобођених области“, 1–2; *Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*, 68–73.

²⁵⁵ Плата овог судијског службеника на годишњем нивоу била је 3.630 динара. Судски и полицијски чиновници у ослобођеним крајевима су имали додатак на плату (М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, 185).

²⁵⁶ *Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*, 74–81; *Српске новине*, 21. август/2. септембар 1913, „Уредба о уређењу ослобођених области“, 2.

²⁵⁷ Позивајући се на *Законе о устројству војске и војних судова*, 24. августа/3. септембра 1913. године краљ Петар је прописао и *Уредбу* да се поред првостепених војних судова установи у Скопљу, месту штаба Вардарске дивизијске обласне команде, првостепени војни суд који би имао званичан назив *Вардарски*

којих је најстарији био председник.²⁵⁸ Све одлуке овог суда су биле извршне. У суду је радио и неопходан број писара. Именовани су, као и други правни службеници, краљевим указом, а на предлог министра унутрашњих дела.²⁵⁹

У последњој, четвртој глави, у 20 чланова, дата су општа и прелазна наређења. Према њима, становници нових крајева су били пред законом и властима једнаки без обзира на верску и националну припадност. Предвиђала се и обавезна основна државна настава, док је прелазним наређењима требало решавати до тада незавршена дела и судске поступке.²⁶⁰

Ни овај документ није у потпуности регулисао све области друштвеног живота у Старој Србији, па је касније допуњен.²⁶¹ Ипак, био је одлична основа за успостављање система Краљевине и на овом простору док нису донети нови законски акти од стране Народне скупштине. С новом уредбом од 31. августа, престала је и званично да важи уредба коју је раније донела Врховна команда.²⁶²

Иако су нови крајеви постепено уређивани документима који су били проглашавани од стране краља или појединих министара,²⁶³ још увек без конкретног

дивизијски војни суд. За сталног судију у овом суду био је одређен судски потпуковник Драгомир Антула. Под надлежношћу овог суда биле су: Вардарска, Косовска, Ибарска (део војне области била је Митровица), Битољска и Брегалничка дивизијска област (*Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*, 81; *Српске новине*, 28. август /8. септембар 1913, „Моме драгом народу ослобођених и присаједињених области“, 1–2).

²⁵⁸ Прве судије Великог суда били су: Живан Михаиловић, судија првостепеног суда у Београдском округу; Ђорђе Ђорђевић, судија првостепеног суда у Краљеву и Божидар Дамјановић, судија првостепеног суда у Алексинцу (М. Јагодић, *Нови крајеви Србије*, 185).

²⁵⁹ *Српске новине*, 21. август /2. септембар 1913, „Уредба о уређењу ослобођених области“, 3.

²⁶⁰ *Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*, 83-85.

²⁶¹ Допуне *Уредбе* од 18/31. августа, односиле су се, пре свега, на ингеренције судских органа и економско-трговинске односе. Документ је у целости објављен у *Српским новинама* 13/26. септембра 1913. године. Више: *Српске новине*, 13/26. септембра 1913, „Допуна Уредбе о уређењу ослобођених области од 18. августа 1913. године“, 2.

²⁶² М. Јагодић, *Уређење ослобођених области*, 25–29; М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, 36; П. Ристановић, *Административне промене на простору Старе Србије 1912–1941*, 174.

²⁶³ Краљевом одлуком од 20. новембра /3. децембра 1913. године за нове крајеве су почели да важе и прописи који су били део Устава Краљевине Србије од 5/18. јуна 1903. године, а односили су се на облик

закона или потврде Народне скупштине, међународни правни оквир је ипак морао да буде задовољен мировним споразумима, прво у Лондону, а касније у Букурешту, као и међудржавним уговорима балканских земаља током 1913. године.²⁶⁴ Тек након тога, краљ Петар I Карађорђевић је посебним прогласом од 7. септембра српској држави и званично прикључио нове крајеве.²⁶⁵

На основу чланова 17 и 32, *Уредбе о уређењу ослобођених територија*, министар унутрашњих дела је донео одлуку да се ове области поделе у 11 округа²⁶⁶ и 46 срезова. Пети по реду округ у овом документу био је Новопазарски који су чинила три среза: новопазарски, са седиштем у Новом Пазару; сјенички, са седиштем у Сјеници; митровачки, са седиштем у Митровици. Тако је варош Митровица постала центар истоименог среза.²⁶⁷

С обзиром на то да уредбе које су донете у време балканских ратова нису прошле скупштинску процедуру, требало је посебним законом регулисати њихово присаједињење старим територијама и унутрашњу управу. Зато је у Министарству унутрашњих дела састављен нови *Предлог закона о присаједињењу Старе Србије и о управи у њој*, који је наишао на одобрење Државног савета. Након тога, предлог закона је био упућен крајем на скупштинско разматрање и усвајање. На основу детаљне анализе новоосвојених територија, географских, демографских, конфесионалних и осталих прилика, била је

владавине, државну веру и уставна права и обавезе грађана. Цео текст објављен је у службеном гласилу. Више: *Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*, Крф 1916; *Српске новине*, бр. 257, 23. новембар/6. децембар 1913, „Службени део“, 1–3.

²⁶⁴ М. Јагодић, *Уређење ослобођених области*, 31–32; П. Ристановић, *Административне промене на простору Старе Србије 1912–1941*, 177.

²⁶⁵ Више: *Српске новине*, бр. 186, 27. август/9. септембар 1913, 1–4. Уп. М. Јагодић, *Уређење ослобођених области*, 32; П. Ристановић, *нав. дело*, 177.

²⁶⁶ Битољски, Дебарски, Кавадарски, Кумановски, Новопазарски, Пљеваљски, Призренски, Скопљански, Тетовски и Штипски (*Српске новине*, бр. 186, 27. август/9. септембар 1913, „Административна подела ослобођених крајева“, 4).

²⁶⁷ *Исто*.

планирана подела Старе Србије на дванаест округа²⁶⁸ и четрдесет пет срезова. Тим предлогом било је предвиђено формирање Звечанског округа који раније није постојао.²⁶⁹ Међутим, не чекајући скупштинско разматрање, министар унутрашњих дела је на основу члана 32, раније донете *Уредбе о уређењу ослобођених области*, 3. децембра 1913. године, донео одлуку о установљењу новог округа.²⁷⁰ Овај округ је имао три среза: митровачки са центром у Митровици;²⁷¹ вучитрнски с центром у Вучитрну²⁷² и дренички, чији је центар била Лауша.²⁷³ За средиште округа министар је одредио Митровицу, која је краљевим указом и званично добила статус вароши уз још седамнаест других насеља Старе Србије.²⁷⁴ У оквиру овог среза постојало је 29 општина, 275 села, 58 засеока, 1 варош, 1 варошица и 2 манастира.²⁷⁵ Цео округ је имао 81.643 становника.²⁷⁶

---

²⁶⁸ Битољски, Тиквешки, Тетовски, Скопски, Кумановски, Охридски, Брегалнички, Рашки, Пријепољски, Призренски, Косовски и Звечански (М. Јагодић, *Уређење ослобођених области*, 40; П. Ристановић, *нав. дело*, 178–179).

²⁶⁹ Извештај који је садржао опис граница нових области, привремену административну поделу, списак вароши и варошица, општина и места која су чинила општину са бројем становника и остале битне карактеристике објављен је 1914. године у делу *Речник места у ослобођеној области Старе Србије* које је приредио Милорад Вујачић, а у издању Државне штампарије Краљевине Србије. Посебно је у VII и VIII поглављу, по азбучном реду, пописана свака општина са селима и засеоцима. Више: *Речник места у ослобођеној области Старе Србије (по службеним подацима)*, приредио Мил. Ант. Вујачић, Београд 1914.

²⁷⁰ Законодавни одбор Народне скупштине је предлог разматрао и прихватио марта 1914. године, уз извесне измене које су се односиле на дужину примене закона. Поред оних који су били сагласни да се овај предлог и посебан режим у Старој Србији прихвате било је и других који су се противили томе, сматрајући да се таквим поступцима крши Устав. Полемике су настављене, па документ никада није усвојен у Парламенту јер је убрзо почео Први светски рат. Више: М. Јагодић, *Уређење ослобођених области*, 41–43; М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, 40–43; П. Ристановић, *нав. дело*, 178.

²⁷¹ Митровачки срез је бројао 11 општина, 102 села, 47 засеока, 1 манастир (Соколица) и варош Митровицу. Више: *Речник места у ослобођеној области Старе Србије по службеним подацима*, 2, 8, 44, 45, 46, 47.

²⁷² У овом срезу је било 10 општина, 101 село, 4 засеока и 1 варошица, а то је био Вучитрн, срески центар (*Речник места у ослобођеној области Старе Србије по службеним подацима*, 2, 39, 40, 41).

²⁷³ Дренички срез је са 7 општина, 72 села, 7 засеока, једним манастиром (Девич) био најмањи у Звечанском округу. Чак у оквиру среза није постојала ниједна варошица (*Речник места у ослобођеној области Старе Србије по службеним подацима*, 2, 8).

²⁷⁴ За вароши су одређени: Штип, Скопље, Тетово, Сјеница, Приштина, Прилеп, Пријепоље, Призрен, Охрид, Нови Пазар, Куманово, Кавадарци, Ђевђелија, Дебар, Гњилане, Битољ и Велес. Митровица је уз

Број становника се у неколико следећих месеци мењао. После балканских ратова и ослобођења Старе Србије од Турака, остало је много слободне територије коју је требало населити новим становницима. Стога је формиран Одбор за насељавање нових крајева у оквиру Министарства народне привреде. Залагањем његових чланова и локалних органа власти у новоослобођеним крајевима је за непуних годину дана било насељено 1.300 породица или око 9.000 лица. Прво је вршено насељавање Македоније, а половином 1914. године и простор Митровице, Звечана и околине. То су углавном биле породице сиромашнијег статуса, али је било и оних који су припадали средњем имовном сталежу, па су поред земљишта које су добили бесплатно куповали и земљу за своје паре. Овакве појаве надлежни органи су дозвољавали.²⁷⁷

Након званичне објаве о формирању Звечанског округа, за начелника је постављен Јосиф Студић, дотадашњи секретар прве класе начелства призренског округа.²⁷⁸ За секретара, по службеној дужности, именован је Тихомир Ивановић, ранији полицијски писар друге класе Управе Београда, за полицијског писара прве класе одређен је Светозар Арсеновић, за полицијског писара друге класе Милорад Николић, писар треће класе поштанско-телеграфског одељења Министарства грађевине, а за полицијског писара треће класе Велимир Кузмановић.²⁷⁹ За секретара треће класе касније је именован Лазар Топаловић, који је по службеној потреби дошао из Гњилана.²⁸⁰

Призрен, Приштину и Гњилане била једна од четири вароши на Косову и Метохији што довољно говори о њеном развоју и значају. Више: *Закон о местима (са списком свих вароши и варошица)*, прир. Лаза М. Костић, Београд 1928, 23; *Српске новине*, бр. 21, 26. јануар/8. фебруар 1914, „Службени део“, 1; *Политика*, бр. 3542, 21. новембар/4. децембар 1913, „Измене у административној подели“, 2; М. Јагодић, *Нови крајеви Србије*, 109.

²⁷⁵ *Речник места у ослобођеној области Старе Србије по службеним подацима*, 2, 8.

²⁷⁶ Вучитрнски срез је имао највише становника, 32. 405; затим, дренички, 23. 821, док је у митровачком било пописано 16.063 становника. У самој вароши Митровици је живело 9.354 лица (*Речник места у ослобођеној области Старе Србије по службеним подацима*, 1, 2, 4, 37).

²⁷⁷ *Пијемонт*, 8/21. јул 1914, „Насељавање нових крајева“, 1.

²⁷⁸ Студић је до Првог балканског рата био секретар друштва *Српска браћа*, а пре тога управник царинарнице (*Српске новине*, бр. 263, 30. новембар/ 13. децембар 1913, „Службени део“, 1).

²⁷⁹ *Српске новине*, бр. 263, 30. новембар/ 13. децембар 1913, „Службени део“, 1.

²⁸⁰ *Српске новине*, бр. 230, 21. август/ 3. септембар 1915, „Службени део“, 1.

На основу *Пореске уредбе о разрезу и наплати пореза у присаједињеним областима* од 2. фебруара 1914. године сви грађани и правна лица су били у обавези да плаћају порез, док исти нису плаћале све установе које су биле под државном управом.²⁸¹ Тако је у новим крајевима установљено дванаест пореских одељења. Једно од њих је било у Звечанском округу, а чинила су га раније поменута три одељења.²⁸²

У митровачком одељењу службе за порезника прве класе био је послат, по службеној дужности, Јован Војиновић из врањског среза. Помоћник му је био Александар Илић, свршени ђак трговачке школе.²⁸³

За контролу рада у окружним и среским пореским одељењима од месеца маја 1914. године биле су задужене пореске инспекције с центрима у Скопљу, Битољу, Новом Пазару и Штипу. Сва три среза Звечанског округа била су део новопазарске обласне инспекције.

Било је тешко ускладити порески систем старих и нових крајева, како због броја људи, тако и због објеката који су били у обавези да плаћају порез. Решење у том моменту је било да се направи „разрез“ по броју становника на све округе на основу процене о имућном стању становника. Укупан „разрез“ који је требало прикупити у Старој Србији објавила је београдска *Политика*, 18. марта 1914. године. Та сума је износила 21.182.010 динара. Од тога, у Звечанском округу је било потребно прикупити 1.077.690 динара (5.1%). Како је цео округ имао 81.643 становника, сваки је плаћао у просеку 13.20 динара.²⁸⁴ Међутим, 3. децембра исте године, на основу извештаја Пореске управе, забележен је „разрез“ од 23.690.392 динара. Према том документу, сума за Звечански округ је била нешто већа, 1.161.067,9, односно 14.22 динара по особи. У процесу редовне наплате пореза у митровачком срезу је прикупљено 347.962,57, а у ванредном опорезивању 32.112 динара. Укупна сума је била 380.074,57, односно, 87,43 динара по глави обвезника, јер је у митровачком срезу са вароши Митровицом забележено укупно 4.347 пореских обвезника.²⁸⁵ Ово је ипак био мали проценат оних који су плаћали порез,

²⁸¹ *Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*, 119.

²⁸² *Српске новине*, бр. 257, 23. новембар/ 6. децембар 1913, „Службени део“, 4; *Српске новине*, бр. 267, 5/18. децембар 1913, Службени део, 3.

²⁸³ *Српске новине*, бр. 269, 8/21. децембар 1913, „Службени део“, 3.

²⁸⁴ *Политика*, бр. 3644, 5/18. март 1914, 2.

²⁸⁵ М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, 431–432.

тако је мање од 2% укупног новца прикупљено у овом срезу. Упоредна статистика за следећу годину, због ратних околности није прављена.²⁸⁶

С обзиром на то да је била установљена пореска служба, а касније и царинарница, из Главног државног рачуноводства стигло је решење да се установи и благајна округа.²⁸⁷ За благајника је именован дотадашњи шеф месне контроле крајинског округа, Љубомир Пантелић. За помоћника му је одређен порезник чачанског пореског одељења, Хајнрих Брил. Зарада благајника била је 4.000, а помоћника 2.000 динара на годишњем нивоу.²⁸⁸ Лета 1914. године, на предлог министра, краљ је именовао још једног помоћника благајне, Боровоја Драговића. Био је свршени ђак Трговачке академије и практикант Главног државног рачуноводства. За годишњу плату му је одређено 1.500 динара.²⁸⁹

У Митровици је после ослобођења успостављена царинарница. Царина се наплаћивала на деоници народног пута Пећ–Рудник–Митровица, а рејон царинења је био од брда Чечева до ушћа реке Ракош у Клину.²⁹⁰ Цариник прве класе био је Владимир Јаковљевић, премештен из шабачке царинарнице по службеној потреби, а управник четврте класе митровачке царинарнице Богољуб Милошевић, премештен из криво-паланачког среза.²⁹¹ Он је касније био унапређен у управника треће класе.²⁹² За ревизора треће класе главне царинарнице у Митровици, регент Александар је у јесен 1915. године

---

²⁸⁶ Према постојећој уредби, у новим крајевима је за 1915. годину требало наплатити 21.200.000 динара, од тога 19.000.000 за покриће општих трошкова, а 2.200.000 на име инвалидског пореза. То је била приближно иста свота у односу на претходну годину. Нису приказани подаци за сваки округ појединачно. Цео текст *Предлога буџета* за 1915. годину објављен је у *Српским новинама*. Детаљније: *Српске новине*, бр. 312, 26. децембар 1914/8. јануар 1915, „Закон о буџету државних прихода и расхода за 1915. годину са Финансијским законом“, 1–4.

²⁸⁷ *Српске новине*, бр. 260, 27. новембар/10. децембар 1913, „Службени део“, 2.

²⁸⁸ *Српске новине*, бр. 4, 5/18. јануар 1914, „Службени део“, 1.

²⁸⁹ *Српске новине*, бр. 153, 11/24. јул 1914, „Службени део“, 1.

²⁹⁰ *Српске новине*, бр. 21, 26. јануар/8. фебруар 1914, „Службени део“, 1.

²⁹¹ *Српске новине*, бр. 20, 25. јануар/7. фебруар 1914, „Службени део“, 1.

²⁹² *Српске новине*, бр. 145, 2/15. јул 1914, „Службени део“, 3.

поставио Вељка Прокића. По службеној потреби послат је из пиротске царинарнице где је обављао исту дужност.²⁹³

Како је поменутом одредбом сваки округ имао свој суд,²⁹⁴ тако је на предлог министра правде Министарски савет одлучио да за новоформирани округ установи суд под службеним називом *Суд округа звечанског*, а за седиште је била одређена Митровица.²⁹⁵ За службенике у суду, фебруара 1914. године, именовани су: Никола Живадиновић, полицијски писар у пензији; Миливоје Стаменковић, архивар четврте класе и Хранислав Драгићевић, писар друге класе. Указом краља за судије су били постављени почетком 1914. године Момчило Паштровић, који је био секретар друге класе првостепеног суда у Крушевцу и Јован Нешковић, секретар суда у Крагујевцу,²⁹⁶ а марта месеца за секретара друге класе именован је Спасоје Петровић, дотадашњи писар прве класе битолског окружног суда.²⁹⁷ На место секретара треће класе послат је из лозничког првостепеног суда Милан Радојковић.²⁹⁸ Јуна месеца је још један писар био именован за рад у звечанском суду. Реч је о Љубисаву Марићу, који је по службеној потреби премештен из косовског окружног суда.²⁹⁹ Из Великог Градишта је у Митровицу, јула 1915. године, на место секретара, дошао и Драгољуб Карабатић.³⁰⁰

---

²⁹³ Приход од царинарница I и II реда у Митровици за период од 1. до 20. маја 1914. године износио је 1.238, 36 динара (*Српске новине*, бр. 119, 1/13. јуна 1914, „Службени део“, 3)

²⁹⁴ Рад судова се на почетку одвијао у складу са прописима који су били предвиђени члановима 146–159. краљеве уредбе од 20. новембра /3. децембра 1913. године, док је новом уредбом од 17. фебруара /2. марта 1914. године судски систем био измењен и требало га је прилагодити *Закону о судијама Краљевине Србије* од 4/17. марта 1914. године. Више: *Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*, 18, 19, 31–60).

²⁹⁵ *Српске новине*, бр. 257, 23. новембар/6. децембар 1913, Службени део, 4; *Политика*, бр. 3544, 23. новембар/6. децембар 1913, „Звечански округ“, 2;

²⁹⁶ Сваки окружни суд је морао да има најмање двојицу судија (*Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*, 34; *Српске новине*, бр. 43, 22. фебруар/5. март 1914, „Службени део“, 1).

²⁹⁷ *Српске новине*, бр. 51, 4/17. март 1914, „Службени део“, 1.

²⁹⁸ *Српске новине*, бр. 98, 3/18. мај 1914, „Службени део“, 2.

²⁹⁹ *Српске новине*, бр. 126, 10/23. јун 1914, „Службени део“, 4.

³⁰⁰ *Српске новине*, бр. 183, 5/18. јул 1915, „Службени део“, 2.

Рад судија и осталих судских службеника на почетку је успоравало то што је сва службена документација до ослобођења била на турском језику. Зато су касније били запослени тумачи за језике који су поред српског били заступљени у Митровици, а то су турски и албански. Да ли је и колико предмета за решавање наслеђено из турског времена нема поузданих информација, али на основу статистичких података за 1913. годину сазнајемо да суд у Митровици није имао пренетих судских предмета из 1913. године, а у 1914. години регистрована су 93 грађанска. У току године решена су 62 случаја (66.7%). За рад у следећој години остао је 31 случај. Кривичних предмета је било 39. Решено је 28 (71.8%), а 11 је било у процесу.³⁰¹ Судаћи на основу покренутих судских поступака, а имајући у виду број становника, различиту националну и верску структуру, можемо констатовати да прекршаји које је решавао суд у Митровици нису били бројни.

С обзиром на то да су места, вароши и градови Старе Србије вековима били под турском влашћу, попримили су и елементе њихове културе. Грађени су и уређивани у оријенталном духу. Међу њима је била и Митровица. Са новом влашћу требало је наставити уређење нових крајева, али у другачијем виду. Краљ Петар је још једном уредбом дао упутства о уређењу присаједињених области.³⁰² Тако се регулисало грађење и одржавање путева који су подељени на народне и општинске о чему је одлучивао министар грађевине. Он је могао дати дозволу и за грађење новог друма ако је за то постојала потреба, али уз претходне предлоге окружних начелстава. Како је имала повољан положај, кроз Митровицу је пролазило много путева, посебно народних, који су повезивали суседне крајеве,³⁰³ Уредбом су путеви били одређени као јавно добро и морали су у сваком тренутку да буду слободни за јавни саобраћај. Кршење било ког члана издатог документа повлачило је санкције.³⁰⁴

Уредба је доносила нове прописе за градове који нису имали нивелациони и

---

³⁰¹ Више: М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, 189–190.

³⁰² Садржај ове *Уредбе* од 6/18. септембра 1913. године као и многих других, објављен је у службеном листу Краљевине Србије. Допуне и измене су извршене 29. марта/11. априла 1914. године. Више: *Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*, 251–271; *Српске новине*, бр. 199, 12/25. септембар 1913, „Службени део – Уредба по струци грађевинској у ослобођеним и присаједињеним областима“, 1.

³⁰³ *Исто*.

³⁰⁴ *Исто*.

регулациони план. План за градњу свих нових грађевина морао је да изради општински или окружни инжењер. У случају да се нису поштовали прописи, следиле су новчане казне и рушење свега изграђеног о сопственом трошку. За контролу рада у свих 11 округа била је задужена посебна Грађевинска инспекција чије је седиште било у Скопљу. Инспекцијске послове обављао је главни инспектор, а помагали су му архитекте, инжењери, подархитекте и неопходни административни службеници.³⁰⁵

Да би се у потпуности интегрисали у систем Краљевине Србије, требало је наставити с процесом имплементације постојећих закона и нових уредаба у присаједињеним областима. Како би биле обухваћене све друштвене сфере и регулисана многа правна питања, поред већ поменутих аката, радило се и на успостављању војног система и заштити границе. Тако је на седници Министарског савета од 17. септембра 1913. године донета одлука да се у новим крајевима уведу и следећи закони:

1. Закон о устројству војске;
2. Закон о војној администрацији;
3. Закон о набавкама војних потреба уколико није измењен законом о Државном рачуноводству;
4. Закон о потпори војних инвалида;
5. Закон о женидби официра, подофицира и редова;
6. Закон о утврђењима;
7. Закон о жандармерији;
8. Закон о поступку војних судова у кривичним делима;
9. Војни казнени законик и закон о војном дисциплинском поступку;
10. Уредбе, правила и прописи издати на основу одредаба горњих закона.³⁰⁶

На основу *Закона о војној администрацији* у новим крајевима су успостављене дивизијске области: Битољска, Брегалничка, Вардарска, Косовска и Ибарска. Митровица је била део Ибарске дивизијске области, чији је центар био у Новом Пазару. У оквиру ове војне области постојао је митровачки пуковски округ, а Митровица је била главно место

---

³⁰⁵ *Српске новине*, бр. 194, 6/19. септембар 1913, „Службени део“, 2.

³⁰⁶ *Српске новине*, бр. 194, 6/19. септембар 1913, „Службени део“, 3.

штаба.³⁰⁷ Указом краља Петра I Карађорђевића за команданта митровачког пуковског округа августа 1913. године био је именован пешадијски потпуковник Милијан Недељковић,³⁰⁸ а за његовог помоћника пешадијски мајор Милисав Недељковић.³⁰⁹

Након проглашене демобилизације и распуштања Врховне команде, нису биле повучене све војне дивизије из Старе Србије. Задржано је неколико кадровских јединица. У Митровици, где је постојала касарна, остала је једна чета 18. дунавског пука и деташовани батаљон 10. шумадијског пука. Како је током септембра 1913. године дошло до упада арбанашких банди, били су позвани на војну вежбу официри, подофицири и редови резервног састава да би се формирали батаљони који су бројали 200 војника. У Митровици је остала иста чета, али је била допуњена новим војним обвезницима. Услед новонастале ситуације, цела територија Старе Србије је била проглашена војним подручјем, а за команданта свих дивизија био је одређен Дамјан Поповић, тада старешина Вардарске дивизијске области. Почетком јануара 1914. године одређена је коначна локација војних јединица. Што се тиче Митровице, тамо се ништа није битније променило, задржана је и даље чета 18. пука.³¹⁰

Временом је почело уређење постојећих војних касарни и караула и подизање нових. Митровица је имала војну зграду. Али, на основу једног огласа за јавну лицитацију од 3. новембра 1913. године, а након одобрења министра војног, сазнајемо да је за завршетак изградње нове касарне у Митровици код барутног магацина и за сређивање старе касарне, предрачунска сума износила 33.905.95 динара.³¹¹

Почетком 1914. године почела је регрутација младића новоослобођених области за редовну војну службу, старости од 21 до 28 године. Регрутацију је спроводила регрутна

---

³⁰⁷ М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, 198.

³⁰⁸ *Српске новине*, бр. 178, 17/30. август 1913, „Службени део“, 4.

³⁰⁹ *Српске новине*, бр. 194, 6/19. септембар 1913, „Службени део“, 2.

³¹⁰ М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, 199–202;

³¹¹ Пронашли смо један интересантан детаљ о лицитацији за испоруку дрва и угља за календарску 1914. годину. Потребна количина дрва за гарнизон у Митровици била је 4360 кубних метара, а угља 3 тоне. Више: *Српске новине*, бр. 250, 14/27. новембар 1913, „Службени део“, 3; *Српске новине*, бр. 252, 16/29. новембар 1913, „Службени део“, 3; *Српске новине*, бр. 254, 19. новембар/2. децембар 1913, „Службени део“, 3; *Српске новине*, бр. 226, 13/26. октобар 1913, „Службени део“, 2

комисија у касарни у Митровици. Евидентирано је 334 младића. Њих 289 (86.5%) су окарактерисани као способни за војну службу, а 45 (13.5%) као недовољно способни. Како муслимани нису регрутовани, реч је о српским становницима. На служење војног рока регрути су били упућени априла 1914. године. Распоређени су по местима која су била део Краљевине Србије до балканских ратова.³¹²

Црква је одувек била важна институција у историји српског народа. С турским освајањем Србије црквена организација је била нарушена све до обнављања Пећке патријаршије. Међутим, ни тада није било могуће успоставити стари систем, па су многи крајеви и даље било ускраћени за слободно исповедање хришћанске религије. Са ослобођењем 1912. године околности су се промениле. Део краљевог указа од 3. децембра 1913. године односио се на Цркву. Били су то чланови 189, 190 и 191, у складу с којима је направљена нова црквена подела и установљен Инспекторат министарства просвете и црквених дела за црквене послове у новим крајевима. Седиште му је било у Скопљу.³¹³ Звечански округ је био део Рашко-призренске епархије. Након тога, министар просвете и црквених дела је, уз претходну сагласност митрополита Димитрија, 7. децембра 1913. године именовано в. д. окружних протојереја. Они су имали обавезу да врше све црквене послове и воде уредну администрацију у округу за који су били одређени. Тако је овим указом за в.д. протојереја Звечанског округа постављен свештеник Игњат Миливојевић. Центар његове цркве био је Храм Св. Саве у Митровици. Годишња плата свештеника била је 5.000 динара. Овај парох је остао овде све до окупације 1915. године,³¹⁴ а касније је био интерниран у аустроугарски логор Нежидер.³¹⁵

Све наведено у тексту нам јасно указује на чињеницу да је у Митровици дошло до многобројних промена већ у првим месецима након ослобођења. Краљевина Србија је

---

³¹² М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, 201.

³¹³ Видети: Александар Д. Средојевић, *Патријарх српски Димитрије Павловић (1920–1930)*, (необјављен текст докторске дисертације одбрањене на Филозофском факултету у Београду), Београд 2013, 375–387.

³¹⁴ М. Јагодић, *Православна црква у новим крајевима Србије (1912–1915)*, *Српске студије*, књ. 3, Београд 2012, 113–115.

³¹⁵ На списку интернираних у Нежидеру налази се под бројем 254. Документ је део грађе Архива Српске православне цркве, збирка *Vagia 1920*. Наведено према: Р. Пилиповић, *Српска православна црква у Првом светском рату*, *Историјске свеске*, бр. 21, Андрићград 2015, 14.

убрзано, али опрезно радила на интеграцији нових простора у свој политички, друштвени, правни, економски и културни систем. Није било једноставно у потпуности удовољити свим изазовима и избећи евентуалне проблеме управо због мешовитог становништва, али судећи према стању на терену које је представљено у званичним извештајима тај процес је текао успешно. Битно је нагласити да је у новој управи било заступљено, поред српског, турско и арбанашко становништво. Наравно, не у истом проценту, али се водило рачуна и о њиховим интересима. Иако је била географски и трговачки центар једне велике области, Митровица је посебно добила на важности када је указом краља Петра I Карађорђевића била проглашена за градско насеље и административни центар новоформираног Звечанског округа.

3. ВЕЛИКИ РАТ

3.1. ПОЧЕТАК РАТА

3.1.1. Узроци и повод

Атентати на истакнуте политичаре, председнике држава, владаре и друге утицајне личности били су не тако ретка појава у новом веку. Међутим, по мишљењу историчара, ниједно политичко убиство није имало тако далекосежне последице као смрт аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда у Сарајеву, 28. јуна 1914. године. Разликовало се од осталих по карактеру, месту и мотивима.³¹⁶

Сарајевски атентат се десио у време када су међународне кризе, бар на први поглед, биле решене. Али, тек тада су на површину испливали сви проблеми наизглед мирног и стабилног светског поретка. Испоставило се да је 1914. година представљала крај једне епохе и почетак ратних немира који су попримили шире размере. Ништа након овог сукоба није било исто. Промене граница, нестанак четири велика царства, људске жртве, материјална штета и нови идеолошки системи само су неке последице тзв. Великог рата.

О одговорности Србије за сарајевски догађај постоје бројне полемике. Неки је сматрају главним кривцем јер су Гаврило Принцип и неки од његових саучесника добили оружје и научили како се њиме рукује на њеној територији. Други тврде да је српска влада активно учествовала у организацији завере јер је имала намеру да шири свој утицај на просторе Аустроугарске на којима су живели јужнословенски народи. Док постоје и

---

³¹⁶ До сада су написана бројна тумачења о организацији атентата. Посебно је занимљиво оно што је забележио у својим мемоарима тадашњи британски министар иностраних дела Едвард Греј. Он је био убеђен да се свету никада неће рећи о позадини атентата све што би требало, али и да не постоји нико ко би могао да зна све што би се о томе могло знати. Видети: Владимир Дедијер, *Сарајево 1914*, Београд 1966, 24–35; Радош Љушић, *Гаврило Принцип (1895–1918) – оглед о националном хероју*, Београд 2014; Јован Јовановић, *Стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца*, књ. 1, Београд, 64; Milan Gulić, *Dalmatinska javnost i Sarajevski atentat, Istorija 20. veka*, 1/2016, Beograd 2016, 32–33; Милош Ковић, *Гаврило Принцип – документи и сећања*, Београд – Нови Сад 2014; Станоје Станојевић, *Убиство аустроугарског престолонаследника Фердинанда (прилози питању о почетку светског рата)*, Београд 1923.

тумачења према којима би до рата свакако дошло касније или пре, да је Сарајевски атентат био само варница која је „запалила свет“³¹⁷ и да кривице Србије у томе нема.³¹⁸

Данас, након више од сто година, анализом многобројних српских и страних извора, можемо са сигурношћу тврдити да званична српска влада није била укључена у убиство Франца Фердинанда. Чак је постојала бојазан од стране председника владе, Николе Пашића, да евентуалне провокације револуционара из Босне не изазову нове проблеме у односима с Аустроугарском. До министра војног, Душана Стефановића, стигле су информације о преносу нелегалног оружја преко Дрине, тзв. „куфера са оружјем и бомбама“, па је он наредио да се спроведе истрага о тим спекулацијама.³¹⁹ Српска влада се трудила да ни на који начин не изазива Двојну монархију јер, после тешких и исцрпљујућих балканских ратова, није била спремна за ратовање. Постоје и тврђења неких аутора да се у Бечу знало за потенцијални атентат, али да се ништа није предузело да би он био осујећен.³²⁰

Првих јулских дана 1914. године сви су очекивали исход нове балканске кризе. Иако су из Монархије стизале вести о томе да се односи две државе неће битније мењати, председник владе и поједини српски званичници су страховали да је рат на помолу.³²¹

---

³¹⁷ Анализом различитих теорија о разлозима за почетак рата у својим делима бавили су се: Аника Момбауер, *Узроци Првог светског рата : Спорјења и сагласности*, превела с енглеског Ксеније Тодоровић, Београд 2013; Zijad Šehić, *Sarajevski atentat – varnica koja je zapalila svijet, Gračanički glasnik – časopis za kulturnu historiju*, br. 37, Грачаница 2014, 27–94; Миле Бјелајац, *1914-2014 : Зашто ревизија? Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, Београд 2014; Станоје Станојевић, *Убиство аустроугарског престолонаследника Фердинанда (прилози питању о почетку светског рата)*, Београд 1923.

³¹⁸ Милан Топлица, *Аустроугарска против својих поданика*, Ниш 1915, 10.

³¹⁹ Ове детаље сазнајемо на основу извештаја начелника Генералштаба, војводе Радомира Путника (АС, *Varija*, Пов. Ђ. О/И бр. 1526, Београд, 10/23. јун, 1914, Начелник Генералштаба војвода Радомир Путник – министру војном Душану Стефановићу: доставља извештај Обавештајног одсека о илегалном преносу оружја из Србије у Босну)

³²⁰ Мирослав Перишић, Дојава о претњи по безбедност Франца Фердинанда у Сарајеву 1914, *Историјске свеске*, бр. 30, Андрићград 2016, 1–9; Đordano Merliko, *Reakcije na Sarajevski atentat u italijanskim diplomatskim dokumentima, Istorija 20. veka* br. 2, Beograd 2014, 37–38; Ј. Јовановић, *Стварање заједничке државе СХС*, књ. 1, 72; *Пијемонт*, 24. јун/7. јул 1914, „Аустријска штампа и атентат“, 1.

³²¹ АС, *Varija*, Пов. Бр. 2481, Српски посланик у Бечу Јован Јовановић извештава председника владе и министра иностраних дела Николу Пашића о својим разговорима са амбасадорима и појединцима из

После неколико дана неизвесности, 23. јула 1914. године, стигао је аустроугарски ултиматум Србији.³²² Многи су га сматрали понижавајућим и најсрамнијим документом који је једна држава могла да упути другој. Било је више него очигледно да Аустроугарска жели да нападне Србију и да је ултиматум био тако састављен да га ниједна држава не би прихватила.³²³ Иако је српска страна на добијени захтев одговорила крајње попустљиво и достојанствено,³²⁴ њен одговор није био задовољавајући за Беч. Убрзо је стигао нови телеграм, којим су прекинути дипломатски односи између Србије и Аустроугарске.³²⁵

Рат два суседа званично је почео 28. јула 1914. године у 23 сата.³²⁶ Аустроугарска је била убеђена да ће то бити локални рат, да се Русија³²⁷ и друге велике силе неће мешати у

владиних кругова о аустроугарским маневрима у Босни; Уп. *Први светски рат у документима Архива Србије*, књ. 1, док, 40.

³²² ВРС, књ. I, 6–10; Овај документ је објавило неколико српских листова (*Правда*, бр. 189, Београд 12/25. јул 1914, 2); Алфред Краус, *Узроци нашег пораза* (превод с немачког: Чедомир Јањић), Београд 1938, 63. Одговор је изричито тражен у року од 48 сати, како се не би дало времена за дипломатско решавање проблема (*Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata*, priredili Branko Petranović, Momčilo Zečević, Beograd 1988, 27).

³²³ Да се Србији упути ултиматум, договорено је на тајном састанку Заједничког министарског савета који је одржан 19. јула 1914. године у Бечу (Nikola Samardžić, *Balkanska kriza i Prvi svetski rat 1875–1914: u: Crna Gora u Prvom svjetskom ratu. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa Crna Gora u Prvom svjetskom ratu, Cetinje, 15. i 16. oktobar 2014, Cetinje–Podgorica 2015, 259*).

³²⁴ АС, МИД, ПО, 1914, Ф I, А/1-3, дос. IX, Београд, 12/25. јул 1914, Одговор Владе Краљевине Србије на Ултиматум Аустроугарске; ВРС, књ. I, 10–13.

³²⁵ АС, МИД, ПО, 1914, Ф I, А/1-3, дос. IX, Пов. бр. 2735, Београд, 12/25. јул 1914, Аустроугарски посланик у Београду барон Владимир Гизл фон Гизлинген (Wladimir Giesl von Gieslingen) – Николи Пашићу, председнику владе Краљевине Србије: обавештење о прекиду дипломатских односа Аустроугарске са Србијом.

³²⁶ АС, МИД, ПО, 1914, Ф II, В/1-5, дос. VII, Пов. бр. 2870, Ниш, 16/29. јул 1914, Председник владе и министар иностраних дела Никола Пашић – дипломатским представништвима Краљевине Србије: циркулар о нападу Аустроугарске на Србију и рушењу моста на Сави.

³²⁷ Руски цар је претио да ово неће бити локални сукоб и да неће дозволити оштрији напад на Србију, а руска влада се званично одлучила за рат 30. јула 1914. године, и ту више није било повратка. (АС, МИД, ПО, 1914, Ф II, В/1-6, дос. VII, Пов. бр. 3012, Петроград, 16/29. јул 1914, Српски посланик у Петрограду Мирослав Спајалковић извештава Министарство иностраних дела Краљевине Србије да Русија неће дозволити да напад Аустроугарске остане локални рат).

ову кризу и да ће за неколико недеља прегазити Србију. Али, то се није десило. Сукоб између две државе је убрзо попримио шире размере и постао светски, највећи у дотадашњој историји човечанства.

На вест да је Србији објављен рат, руски цар Николај II Романов је издао наређење о мобилизацији своје војске. Добивши информације о руској мобилизацији, Немачка је упутила ултиматум Русији, затим и објаву рата 1. августа,³²⁸ а након тога и њеној савезници Француској, 3. августа,³²⁹ и Белгији 5. августа 1914. године.³³⁰ На ова дешавања је реаговала Велика Британија, објавивши рат Немачкој. После немачке објаве рата Русији, то је урадила и Аустроугарска 6. августа, док су Француска и Велика Британија објавиле рат Аустроугарској 13. августа.³³¹ Тако је сада и на делу дошла до изражаја блоковска подела која је постојала у Европи још од краја XIX века. Савезу Антанте 23. августа се прикључио Јапан, док је Османско Царство почело припреме за рат у складу с ранијим договором с Немцима.³³² Крајем октобра Турци су почели нападе на Русију, што је узроковало да јој савезници Антанте објаве рат 1. новембра 1914. године. Србија није била у обавези да објављује рат било којој од поменутих земља. Међутим, како су силе Антанте објављивале редом рат њеном противнику Аустроугарској, па је и Србија објавила рат савезнику агресорске земље – Немачкој, 6. августа. На страни Србије била је и друга српска земља на Балкану, Црна Гора, која је објавила мобилизацију још 28. јула, пре него што је стигао аустроугарски телеграм о објави рата. На ванредном заседању Црногорска скупштина је осудила аустроугарску ноту упућену Србији и једногласно

---

³²⁸ Видети: Мирослав С. Радивојевић, *Србија и Русија 1913-1918*. (необјављен текст докторске дисертације одбрањене на Филозофском факултету у Београду), Београд 2019, 119-129, 134-138.

³²⁹ Видети: Биљана Стојић, Ремон Поенкаре и Први светски рат, у: *Велики рат 1914–1918: Узроци, последице, тумачења: Међународни тематски зборник посвећен академику Драгољубу Р. Живојиновићу* (ур. А. Растовић), књ. 1, Ниш 2017, 241).

³³⁰ Јован Јовановић, *Стварање заједничке државе СХС*, књ. 2, Београд 1929, 14–16, 32–33, 41–43.

³³¹ *Исто*, 51.

³³² Немачки рајх и Османско царство су 2. августа потписали тајни уговор о војно-политичкој сарадњи, чиме је ова држава постала део Централних сила (*Историја српског народа*, књ. VI/2, Београд 1994, 39)

донела одлуку да се овој држави објави рат, што је учињено 6. августа, док је иста нота била упућена Немачкој 11. августа 1914. године.³³³

Узајамним ултиматумима и нотама којима једна с другом прекидају дипломатске односе, повлаче своје посланике или објављују рат, за кратко време, европске земље, подељене у два војно-политичка савеза, нашле су се у вртлогу рата који се касније проширио на друге континенте.³³⁴ Иако су многи веровали да ће рат бити кратког даха, испоставило се да је трајао пуне четири године, оставивши несагледиве последице по друштво. Највеће борбе водиле су се на: Балканском, Источном, Западном, Италијанском и нешто касније, на Солунском фронту.

3.1.2. Прва ратна година

Указ о мобилизацији целокупне српске војске издат је 25. јула у 22 часа, неколико сати након предаје одговора на аустроугарски ултиматум. Одмах су били потписани су укази о враћању у активну службу генерала Живојина Мишића и Дамјана Поповића, као и пуковника Милоша Васића. Мобилизација је извршена на сличан начин као за време балканских ратова.³³⁵ За први дан мобилизације одређена је недеља, 26. јул 1914. године.³³⁶ Формирана је Врховна команда на челу с генералом Степом Степановићем као заступником војводе Путника, која се истога дана преселила у Крагујевац.³³⁷

Акције аустроугарске војске почеле су касно у ноћ 28. јула 1914. године

---

³³³ Исто, 39–40.

³³⁴ Сви владари, председници влада и дипломате су давали изјаве како нису својом вољом ушли у борбе и да им је рат наметнут, међутим, ниједна држава није повлачила објаву рата, нити демобилисала војску (Ј. Јовановић, *Стварање заједничке државе Срба СХС*, књ. 2, 5–10).

³³⁵ *Војвода Радомир Путник*, књ. II, прир. Саво Скоко, Београд 1990, 28; Д. Денда, *Српска војска 1914–1918* (бројно стање, организација, формација и опремљеност), *Војно–историјски гласник* (Посебно издање. Први светски рат – Сто година касније), Београд 2019, 15–20.

³³⁶ *ВРС*, књ. I, 14.

³³⁷ АС, МИД, ПО, 1914, Ф I, А/1-3, дос. VIII, Пов. бр 2466 и 3188, Ниш, 21. јул/3. август 1914, Министар војни Душан Стефановић – председнику владе и министру иностраних дела Николи Пашићу: обавештење о доласку војводе Радомира Путника у Прахово.

бомбардовањем српске престонице,³³⁸ а затим је била отворена јака пешадијска ватра око моста на Сави који је дигнут у ваздух.³³⁹ Напади преко северне српске границе били су настављени и наредних дана. Артиљерија је „тукла варош тешким топовима у намери да је поруши“.³⁴⁰ У прва два дана бомбардовања забележено је много материјалних губитака, али и људских жртава. Међутим, преласка на српску страну још увек није било јер је, изгледа, аустријска војска чекала појачање.³⁴¹

Прва велика битка између српске и аустроугарске армије позната у историји као Церска, одиграла се од 12. до 24. августа 1914. године.³⁴² После тешких борби и успешне контраофанзиве српских јединица, непријатељ се повукао. Настало је кратко затишје. Међутим, већ је почетком септембра мир био нарушен новом офанзивом 5. аустроугарске војске и ударима на Дрину код Вишеграда и Саву.³⁴³ Тако је почела Дринска битка.

---

³³⁸ *Војвода Радомир Путник*, књ. II, 35; Б. Богдановић, *Церска битка – прва победа савезничког оружја у Првом светском рату*, *Историјске свеске*, бр. 8, Андрићград, 2014, 8–9.

³³⁹ АС, МИД, ПО, 1914, Ф II, В/1-5, дос. VII, Пов. бр. 2870, Ниш, 16/29. јул 1914, Председник владе и министар иностраних дела Никола Пашић – дипломатским представништвима Краљевине Србије: циркулар о нападу Аустроугарске на Србију и рушењу моста на Сави; *Први светски рат у документима*, Том I, док. 112, 140.

³⁴⁰ АС, МИД, ПО, 1914, Ф II, В/1-5, дос. VII, Пов. бр. 2931, Ниш, 17/30. јул 1914, Председник владе и министар иностраних дела Никола Пашић обавештава дипломатска представништва Краљевине Србије да аустроугарска војска тешком артиљеријом гађа Београд, да има много жртава и да је материјална штета немерљива, *Први светски рат у документима*, Том I, док. 117, 141.

³⁴¹ АС, МИД, ПО, 1914, Ф II, В/1-5, дос. VII, Пов. бр. 9572, Ниш, 17/30. јул 1914, Министарство војно Краљевине Србије – председнику владе и министру иностраних дела Николи Пашићу: о бомбардовању Београда и активностима аустроугарске војске око српске престонице; *Први светски рат у документима*, Том I, док. 123, 146.

³⁴² О борбама на Церу детаљније: *ВРС*, књ. I, 107–227; уп. Живко Павловић, *Битка на Јадру*, Београд 1924; Милан Раденковић, *Церска операција 1914*, Београд 1953; *Церска битка – документи*, пр. Ј. Рељић, А. Марковић, М. Перишић, *Историјске свеске*, бр. 8, Андрићград 2014, 1–8; *Историја српског народа*, књ. VI/2, 46.

³⁴³ Више: *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Други период. Операција – битка на Дрини*, књ. II, Београд 1925, 25–32, 35–38; 203–205; 326, 372, 382, 383, 391; *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Други период. Операција – битка на Дрини*, књ. III, Београд 1925, 1–132; Александар Динчић, *Први пешадијски (Врањски) пук „Књаз Милош“ у бици на*

Исцрпљујуће борбе су вођене неколико недеља. Посебно су били жестоки окршаји на Гучеву, Борањи, Јагодњи и Соколским планинама. Непријатељ је поново морао да одступа.³⁴⁴

Краћи предах у борбама су обе стране искористиле за консолидацију и регруписавање својих снага. Аустроугарска је посебно појачала артиљерију, која је јаком палбом започела нову офанзиву половином новембра исте године. Била је то прва фаза Колубарске битке.³⁴⁵ Боље опремљене аустроугарске јединице, које су наступале одлучно, већ су у првим јуришима поколебале српске војне одреде, натеравши их на повлачење дуж целе линије одбране. Исцрпљене српске трупе су морале да се повлаче у правцу Ваљева, Лајковца и Обреновца, али ни овде нису успеле да одбране положаје. Услед брзог повлачења Прве армије и Ужичке војске са својих положаја, што је узроковало одступање друге две армије и Трупа одбране Београда, престоница је била угрожена. У таквим околностима Београд је заузет готово без борбе, 2. децембра. Непријатељ је извео свечани марш својих јединица следећег дана. Био је то велики успех за аустроугарску војску, али не и коначан исход битке. Сукоб је настављен већ следећег дана дејством јединица Прве српске армије, коју је од 15. новембра предводио Живојин Мишић. Овај генерал је приликом повлачења скратио линију фронта своје армије, па су тако војници имали времена за кратак предах и наоружање артиљеријском муницијом која је у међувремену стигла из Грчке. Мишић је сматрао да може да изведе успешан противнапад, па је своје снаге усмерио према непријатељу из правца Горњег Милановца.³⁴⁶ Њему су се убрзо придружили са својим јединицама команданти Друге и Треће армије, чиме је почела друга фаза битке вођене у басену Колубаре.³⁴⁷

Дрини 1914. године, у: *Јужни крајеви у XIX и XX веку: Друштвено-економски и политички аспект*, Врање 2018, 193–207; *Историја српског народа*, књ. VI/2, 47.

³⁴⁴ ВРС, књ. I, 181–182.

³⁴⁵ Борбе су током ове фазе битке трајале од 16. до 22. новембра 1914. године (*Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Трећи период. Операција – Колубарска битка*, књ. IV, Београд 1925, 1, 90–305).

³⁴⁶ *Историја српског народа*, књ. VI/2, 47–48.

³⁴⁷ Детаљније: *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Трећи период операција – Колубарска битка*, Књ. V, Београд 1925; Ј. Јовановић, *Борба за народно уједињење 1914–1918*,

У овом контранападу непријатељски фронт је пробијен у великом јуришу,³⁴⁸ а следећег јутра су настављене борбе с још већом жестином, па се аустроугарска војска наредних дана повлачила у свим правцима. Око 11 часова, 15. децембра 1914. године, у ослобођену престоницу су стигли краљ Петар I и главнокомандујући српске војске, регент Александар Карађорђевић. Како је непријатељ био потиснут, завршена је једна од највећих битака у историји Првог светског рата.³⁴⁹ За Србију су страни листови писали да је још једном васкрсла, а херојство српских војника показано током успешне офанзиве одјекнуло је Европом.³⁵⁰ За сјајну победу и ратну стратегију коју је применио током Колубарске битке генерал Живојин Мишић је био уздигнут у чин војводе.³⁵¹

Анализирајући прву ратну годину и војне акције, можемо рећи да је Србија успела да се одбрани од далеко моћнијег непријатеља, док је српска војска показала херојску снагу, висок борбени морал и пожртвованост, изазивајући велико дивљење у европским војним круговима. Ратна стратегија српских генерала и данас се изучава у европским војним школама. Успесима Србије многи су били изненађени. Међутим, није било времена за славље и одмор, требало је реорганизовати трупе и спремити се за нова искушења која су ускоро уследила. Све илузије о миру су већ почетком 1915. године биле разбијене.

55–56; У Колубарској бици учествовао је чувени ђачки батаљон „1.300 каплара“. Више: Александар Лукић, Мирослав Којић, *Учешће 1.300 ђака каплара у Колубарској бици*, Љиг 2014.

³⁴⁸ Видети: Живко Павловић, *Битка на Колубари. Офанзивна битка*, св. 2, Београд 1930; *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Трећи период. Операција – Колубарска битка*, Књ. VI, Београд 1925, 1, 5, 6, 8, 87–92, 93–172, 173–174, 297–305, 352–360.

³⁴⁹ *ВРС*, књ. VII, 361–368, 382–385; *Историја српског народа*, VI/2, 48.

³⁵⁰ Честитке за успехе су стизале и од савезника. Енглески дипломата Греј је преко српског посланика у Лондону хвалио јунаштво и издржљивост српске војске и народа (Колубарска битка – документи, пр. М. Перишић, *Историјске свеске*, бр. 12, Андрићград 2014, 403).

³⁵¹ *Историја српског народа*, VI/2, 48; Више о биографији Живојина Мишића: Милорад Павловић, *Војвода Мишић: од Суворора до Марибора*, Београд 1922.

3.2. КОСОВСКА МИТРОВИЦА 1915. ГОДИНЕ

3.2.1. Макензенова офанзива

Први месеци 1915. године протекли су релативно мирно. Осим повремених бомбардовања Београда и мањих ратних инцидената, није било других војних активности.³⁵² Зарађеним странама је требало времена да се опораве и консолидују снаге за, евентуално, нову акцију.³⁵³ У овом периоду акценат је био на дипломатском пољу. Велики притисак су трпеле неутралне земље, које су обе зарађене стране покушавале да придобију за савезнике.³⁵⁴ Лондонским тајним уговором,³⁵⁵ потписаним без знања и сагласности Србије, 26. априла 1915. године, савезници су Италији обећали територије које је Србија сматрала својом интересном зоном.³⁵⁶ После Италије, земље Антанте су појачале дипломатску активност да придобију Бугарску на своју страну. Притисак на Србију да уступи део Македоније вршили су енглески,³⁵⁷ али и француски званичници. Ове земље су биле спремне, на крају, да без пристанка Србије понуде Бугарима „линију од

---

³⁵² АС, МИД, ПО, 1915, Ф, XXIV, 38, дос. IV, Пов. бр. 592, Ниш, 17/30. јануар 1915. године, Председник Владе и министар иностраних дела Никола Пашић – регенту Александру Карађорђевићу: о вестима да је циљ концентрације немачких трупа у Угарској напад на Србију; *Први светски рат у документима*, Том II, док. 53, 60.

³⁵³ Ранији план Беча да се започне зимска офанзива на Србију није могао да се реализује јер је део аустроугарске војске пребачен на Источни фронт (С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, књ. 2, 217).

³⁵⁴ АС, МИД, ПО, 1915, Ф XIII, 17/III, дос. IV, пов. бр. 13274, Ниш, 27. мај/8. јун 1915, Одговор Српске владе на ноту Антанте у 1915. години о територијалним концесијама Бугарској у Македонији; Видети: Софија Божић, *Први светски рат у сећањима др Милана Пецића и др Милутина Велимировића (1914–1915)* – осврт на две необјављене аутобиографије, у: *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, Зборник радова*, књ. 30, Београд 2015, 461–462; Уп. *Први светски рат у документима*, Том II, 9–10.

³⁵⁵ Детаљније тумачење Лондонског уговора у: Ђ. Станковић, *Србија 1914–1918 – ратни циљеви*, 186–200; Мирослав Радивојевић, *Србија, улазак Италије у Први светски рат и Лондонски уговор. Ново тумачење, Истраживања*, бр. 31, Нови Сад 2020, 183–196.

³⁵⁶ Јован Јовановић, *Стварање заједничке државе СХС*, књ. 3, Београд 1930, 45–46.

³⁵⁷ Едвард Греј је октобра 1915. године приликом говора у Доњем дому изјавио да су Енглеској увек гајили наклоност према бугарском народу, што је изазвало велико негодовање у Грчкој (Ј. Јовановић, *Борба за народно уједињење 1914–1918*, 71–72).

1912. године“, као и грчку Кавалу. Тако је бугарској влади била упућена нова нота којом су силе Антанте гарантовале да ће се ова држава проширити на исток линијом Енос–Мидија.³⁵⁸ За остварење својих циљева и Централне силе су водиле преговоре с Бугарском око уласка у рат. Постићи договор с Бугарима није било лако јер су били непопустљиви у територијалним захтевима.³⁵⁹ Коначно, после дугих преговора, уговор о војно-политичкој сарадњи Бугарске и Централних сила ипак је био потписан 6. септембра 1915. године у Плесу, у Немачкој.³⁶⁰

За почетак октобра 1915. године су уједињени савезници, под командом Аугуста фон Макензена,³⁶¹ планирали нови напад на Србију.³⁶² За акцију су биле одређене три армије. Прва је била аустроугарска армија којом је командовао генерал фон Кевеш.³⁶³ Њен задатак је био је да пређе Саву код Београда и Купинова, а затим да наступи долином Колубаре и преко Аранђеловца крене ка Крагујевцу.³⁶⁴ Друга је била немачка армија коју је предводио генерал фон Галвиц са 73 батаљона.³⁶⁵ Војне јединице ове армије су имале обавезу да из Баната пређу Дунав код Смедерева, Рама и Оршаве и да наступе уз Мораву. Трећа је била бугарска армија, састављена од шест пешадијских и једне коњичке

---

³⁵⁸ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, Књ. VIII, Војно-политичке припреме – 1915. година*, Београд 1926, 172.

³⁵⁹ Милан Недић, *Српска војска и солунска офанзива*, Београд 1932, 3.

³⁶⁰ Овде су потписани Споразум о пријатељству и савезу, Тајна конвенција, Војна конвенција и неколико других докумената о сарадњи (М. Недић, *нав. дело*, 5; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 170–177).

³⁶¹ Аугуст фон Макензен је добио задатак да српску војску одлучно потуче, да успостави копнену везу између Аустроугарске и Бугарске и да ту везу осигура (*Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, Књ. IX, 1915. година. Други период. Аустро-немачка офанзива*, Београд 1926, 1–2).

³⁶² Аустро-немачки извиђачи су детаљно анализирали терен и све српске положај пре него што су започели офанзиву. Више: Urai Dezső, *Mackensen katonáival*, Budapest 1916, 47–51; О балканској политици Немачке и Аустроугарске видети: Андреј Митровић, *Продор на Балкан: Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908–1918*, Београд 1981.

³⁶³ *ВРС*, књ. IX, 1–2.

³⁶⁴ М. Недић, *нав. дело*, 8–9.

³⁶⁵ Укупан број аустро-немачких снага према северном фронту Србије био је 183 батаљона; а према доњој и горњој Дрини под командом генерала Штрајта 19 батаљона. Ако овом броју додамо и бугарске јединице, војска која се обрушила на Србију бројала је 298 батаљона (*ВРС*, књ. IX, 1–2).

дивизије.³⁶⁶ Армија коју је предводио Бојацијев, требало да наступа преко границе на линији Зајечар–Књажевац–Пирот, а касније према Алексинцу и Нишу, док је армија генерал-мајора Тодорова по наредби имала да напада долином Вардара и тако прекине везу Србије са Солуном, односно Грчком.³⁶⁷

Србија је имала тежак задатак да брани фронт дужине око хиљаду километара, односно да покуша да заустави непријатеља који је нападао са три стране. За ову борбу било је ангажовано око 300.000 српских војника, распоређених у три армије,³⁶⁸ док је на противничкој страни, према проценама војних историчара и аналитичара, учествовало 450.000 аустро-немачких, 150.000 бугарских и око 100.000 турских војника. Врховни командант српске војске је био регент Александар Карађорђевић, начелник штаба Врховне команде војвода Радомир Путник, док је помоћник начелника штаба био генералштабни пуковник Живко Павловић. На граници према Босни била је распоређена Прва армија, предвођена војводом Живојином Мишићем, на истоку је била Друга армија, коју је предводио војвода Степа Степановић, док је северну границу на Сави и Дунаву бранила Трећа армија, којом је командовао Павле Јуришић Штурм.

Четврта инвазија на Краљевину Србију, Макензенова³⁶⁹ или Тројна офанзива, почела је 5. октобра 1915. године,³⁷⁰ а бугарски напад је уследио неколико дана касније,

---

³⁶⁶ Армијски генерал, Милан Недић, писао је да су Бугари располагали са пет дивизија и да су те дивизије биле јаче у пешадији од немачких и аустроугарских легија у чему се не поклапа с извештајем српске Врховне команде (Више: *ВРС*, књ. IX, 1, 12-14; Уп. М. Недић, *нав. дело*, 9).

³⁶⁷ *ВРС*, књ. IX, 13; *ВРС*, књ. X, 9; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 178.

³⁶⁸ Војска је бројала укупно 288,5 батаљона, 40 ескадрона и 678 топова (*ВРС*, књ. IX, 15–20; Уп. М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 179–180).

³⁶⁹ Операција је добила назив по Аугусту фон Макензену, немачком фелдмаршалу који је предводио аустро-немачку војску.

³⁷⁰ Ово је био напад артиљерије, док је следећег дана почео напад преко Саве и Дунава (*ВРС*, књ. IX, 21; АС, МИД, ПО, 1915, Ф III, 1/Б, дос. III, О. Бр. 4346, Торлак, 23. септембар/5. октобар 1915, Командант Одбране Београда генерал Михаило Живковић – министру војном Радивоју Бојовићу: о активностима непријатељских трупа код Београда и бомбардовању центра града; *Први светски рат у документима*, Том III, док. 286, 234.

С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, књ. 2, 238; Ј. Јовановић, *Стварање заједничке државе СХС*, књ. 2, 98).

14. октобра.³⁷¹ План непријатеља је предвиђао напад на северној граници, преко Саве и Дунава, где је 5. октобра, тачно у подне почела артиљеријска акција 22. немачког корпуса, а касније и 19. аустријског корпуса.³⁷² Већи напад с циљем преласка Дунава код Рама извела је XI немачка армија под вођством генерала Галвица.³⁷³ Истовремено је у Србију требало преко Дунава ући код Смедерева, како би та војска наставила офанзиву долином Велике Мораве.³⁷⁴ Јединице Треће аустро-немачке армије према плану су кренуле главнином снага на престоницу преко Саве и Дунава,³⁷⁵ а други део је ударио на Саву код Купинова. Одатле су имали намеру да продиру према Крагујевцу.³⁷⁶ Напади су појачани 7. октобра уз пребацивање непријатељских војника преко Дунава и Саве,³⁷⁷ јер је Макензен упорно форсирао овај правац.³⁷⁸ Успешне операције непријатеља терале су српску војску на повлачење упркос херојском отпору који су пружали српски војници, посебно они који су бранили престоницу и околину.³⁷⁹ Жестоке борбе биле су настављене и наредна два дана, па је у ноћи између 8. и 9. октобра одбрана напустила Београд. Иако је српска војска

---

³⁷¹ Д. Живојиновић, М. Војводић, *нав. дело*, 166.

³⁷² *ВРС*, књ. VIII, 321; *ВРС*, књ. IX, 23, 42–45.

³⁷³ АС, МИД, ПО, 1915, Ф III, 1/Б, дос. III, О. Бр. 21627, Крагујевац, 24. септембар/7. октобар 1915, Штаб Врховне команде – министру војном Радивоју Бојовићу: извештај о стању на српским ратиштима у ноћи између 23. и 24. септембра/ 6. и 7. октобра 1915; *Први светски рат у документима*, Том III, док. 315, 256. Божидар Николајевић, *Под Немцима*, Београд 1923, 6–7.

³⁷⁴ Прелазак Дунава код Смедерева, после велике борбе, почео је 3. армијски корпус аустро-немачке армије 9. октобра 1915. године (*ВРС*, књ. IX, 114–115, 126–127, 146–147).

³⁷⁵ АС, МИД, ПО, 1915, Ф I, 1/А, дос. VII, Крагујевац, 24. септембар/7. октобар 1915, пов. бр. 13090, Тихомир Поповић из Штаба Врховне команде – Министарству иностраних дела Краљевине Србије о преласку непријатељских трупа преко код Београда; *Први светски рат у документима*, Том III, док. 316, 257.

Више: *ВРС*, књ. IX, 37–42.

³⁷⁶ Више о распореду свих непријатељских армија: *ВРС*, књ. IX, 23–26; Уп. М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 178;

³⁷⁷ Више: Ђорђе Рош, *Борбе на Дунавском кеју септембра 1915*, Београд 1931, 21.

³⁷⁸ Више о борбама на Сави и Дунаву и трупама Одбране Београда: Милош Дробњак, *Одбрана Београда 1915. године, Годишњак Музеја града Београда*, књ. II, Београд 1955, 443–448.

³⁷⁹ *ВРС*, књ. IX, 50, 57–58, 64, 90–92, 104–106, 134–141, 153–154.

пружала снажан отпор, надмоћност непријатеља је била очигледна.³⁸⁰ Непријатељске трупе су 9. и 10. октобра наставиле да нападају нове линије на којима су биле Трупе одбране Београда након повлачења из престонице.³⁸¹ Било је само питање тренутка када ће и ове одбране бити пробијене, а очекивао се и напад Бугарске, која је у међувремену приступила Централним силама.³⁸²

Притисак на Србију био је све већи. До 15. октобра 1915. године, упркос напорима српске војске, непријатељске трупе су заузеле су Београд, Смедерево,³⁸³ Пожаревац,³⁸⁴ Голубац и Крагујевац. После ових догађаја, било је очигледно да одбрана неће моћи још дуго да издржи константну офанзиву,³⁸⁵ па је Врховна команда издала наређење да се главнина војске концентрише према Косову и Метохији, а да трупе северне и источне војске успоравају наступање аустро-немачке армије.³⁸⁶

Иако су северна и западна граница биле од важности за Србију, сада се већ велика пажња поклањала граници према Бугарској. Напад Бугара се није дуго чекао. Нови источни фронт на српско-бугарској граници је отворен офанзивом бугарске војске, 14. октобра 1915. године.³⁸⁷ Акције су изведене дуж целог фронта великом јачином, док су трупе Друге армије покушавале да одбране положаје.³⁸⁸ У међувремену се Трећа српска армија повлачила испред аустро-немачких јединица. Српска Врховна команда је тражила

---

³⁸⁰ В. Ј. Валеријанович, *Сербская голгофа в донесениях русских военного и дипломатического агентов*, у: *Век српске голгофе* књ. 1, Косовска Митровица 2016, 150.

³⁸¹ *Ратни дневник*, бр. 427, 26. септембар/8. октобар 1915, „Извештаји Врховне команде“, 1–2.

³⁸² Д. Живојиновић, М. Војводић, *нав. дело*, 188.

³⁸³ Више о борбама код Смедерева у: *ВРС*, књ. IX, 75–76; *Ратни дневник*, бр. 430, 29. септембар/11. октобар 1915, „Извештаји Врховне команде“, 2; *Ратни дневник*, бр. 433, 2/15. октобар 1915, „Извештаји Врховне команде“, 1.

³⁸⁴ Детаљније о операцијама око Пожаревца у: *ВРС*, књ. IX, 74, 75, 144, 145; С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, књ. 2, 258–259.

³⁸⁵ *ВРС*, књ. X, 42–46, 61–62, 84–88.

³⁸⁶ Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, књ. 1, Београд 1996, 178–179.

³⁸⁷ *ВРС*, књ. X, 9.

³⁸⁸ АС, МИД, ПО, 1915, Ф XXVII, 1/VII, дос. VII, пов. бр. 2042, Скопље, 2/15. октобар 1915, Команда трупа Нове области – министру војном Радивоју Бојовићу: о бугарским нападима у току ноћи 30. септембра / 13. октобра на 1/14. октобар 1915.

помоћ од Русије јер поред свих напора није могла још дуго да задржи продирање непријатељске војске.³⁸⁹ Њихов напад на Бугарску би у том моменту био једини излаз с обзиром да се помоћ од савезничке, француско-енглеске војске се није могла очекивати, јер за њих, изгледа, балкански фронт није био од великог значаја у том моменту.³⁹⁰

Карикатура напада на Србију у француском Журналу³⁹¹

³⁸⁹ ВРС, књ. IX, 152–153.

³⁹⁰ Видети: Миливоје Ј. Николајевић, *Србија и њени савезници – догађаји с јесени 1915. године*, Београд 1923, 115–117; Д. Живојиновић, М. Војводић, *нав. дело*, 192; М. Ковић, „Обмана Србије“ 1915 године: неколико британских сведочења, *Српска политичка мисао*, бр. 2016/3, Београд 2016, 271–284.

³⁹¹ <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/sr/a/a7/Zurnal.jpg>[20.7. 2017.]

Бугарска је покушавала да пробије српске одбрамбене положаје, а највеће борбе водиле су се на линији коју су бранили Кривопаланачки одред и део Трупа нових области.³⁹² Стање у овом одреду је временом било све лошије, деморалисани војници су се почели повлачити,³⁹³ па је командант је тражио појачање,³⁹⁴ односно помоћ свих расположивих снага.³⁹⁵ Како је извештавао, непријатељу у таквим условима нису могли пружити озбиљнији отпор.³⁹⁶ Услед јаке противничке офанзиве дошло је до потискивања Трупа нових области са граничне зоне.³⁹⁷ Бугари су, 16. октобра 1915. године, код Врања прекинули железничку линију од Солуна за Ниш, па тако онемогућили несметано допремање хране, ратног и санитетског материјала од стране савезника, што је додатно отежавало ситуацију српској војсци. После неуспеле одбране, дошло је до реорганизације код раније поменутих војних јединица.³⁹⁸

Бугарска офанзива се даље одвијала према плану, док су јединице српске војске морале да прегрупишу снаге и да праве нове одбрамбене линије.³⁹⁹ Једино су више проблема, услед јаких одбрана српске војске, Бугари имали око Зајечара, Књажевца, Пирота, Калне и Сурдулице, где су неколико дана ратовали без већих резултата.⁴⁰⁰ Међутим, услед повлачења делова Друге армије, поподне, 20. октобра 1915. године,

---

³⁹² ВРС, књ. X, 97, 132–133, 170, 201.

³⁹³ Чак ни охрабрујуће поруке регента Александра, који је веровао да ће ратници до краја испунити своје дужности, нису много помогле (ВРС, књ. X, 83, 166).

³⁹⁴ Исто, 154.

³⁹⁵ АС, МИД, ПО, 1915, Ф XXVII, 1/VII, дос. VII, пов. бр. 2042, Скопље, 2/15. октобар 1915, Команда трупа Нове области – министру војном Радивоју Бојовићу: о бугарским нападима у току ноћи 30. септембра / 13. октобра на 1/14. октобар 1915; *Први светски рат у документима*, Том III, док. 394, 303.

³⁹⁶ Д. Живојиновић, М. Војводић, *нав. дело*, 194.

³⁹⁷ АС, МИД, ПО, 1915, Ф XXVII, 1/VII, дос. VII, пов. бр. 2081, Скопље, 5/18. октобар 1915, Команда трупа Нове области – министру војном Радивоју Бојовићу: о нападу бугарских трупа у правцу Врања и Куманова.

³⁹⁸ Више: ВРС, књ. IX, 230–235; *Први светски рат у документима*, Том III, док. 412, 316; Д. Живојиновић, М. Војводић, *нав. дело*, 196–197.

³⁹⁹ Више: ВРС, књ. X, 67–74, 76–81.

⁴⁰⁰ Исто, 139, 161, 187.

Бугари су заузели Куманово, а у наредна два дана и Велес.⁴⁰¹ Њихово напредовање је даље текло према Скопљу. С обзиром на то да су са терена извештавали да је и овај град озбиљно угрожен, тражила се хитна евакуација,⁴⁰² али и помоћ савезника јер би заузимањем Скопља била пресечена веза с Битољем.⁴⁰³ Српска Врховна команда је сматрала да је у оваквој ситуацији било неопходно да се изврши и прегруписавање Трупа нових области с циљем да се припреми одбрана Качаничког кланца, па је зато на место команданта Трупа нових области био именован генерал Петар Бојовић, 18. октобра 1915. године. Он је 21. октобра стигао у Скопље.⁴⁰⁴ Чим је стигао у град, Дамјан Поповић га је упознао детаљном са ситуацијом у војсци и на фронту. Међутим, затеченим стањем није био задовољан.⁴⁰⁵ По процени претходног команданта однос снага био је 21/2 у корист бугарских дивизија, па се одбрана Скопља није могла организовати, нити задржати оперативни штаб који је требало одмах преселити у Приштину. Уверивши се и сам у лоше стање војске, иако се тешко мирио с тим да се повуче без борбе, Бојовић није имао превише избора већ да раније донету одлуку о напуштању Скопља, које су Бугари заузели већ следећег дана, потврди. Јединице су се повукле на линију: Урошевац – Гњилане – Кончулски теснац, док је један део био упућен на Скопску Црну Гору, а Штаб команданта је послат у Приштину, али без команданта, начелника генералштаба, ађутанта и нижег особља који су остали с војском.⁴⁰⁶

После још једног снажног бугарског напада који је изведен 26. октобра, Косово је било у опасности, али и веза с Битољем и Драчком. Због безизлазне ситуације Врховна

---

⁴⁰¹ Исто, 172–173, 181.

⁴⁰² Исто, 105.

⁴⁰³ Исто, 183.

⁴⁰⁴ Из Крагујевца је са својом породицом путовао до Краљева возом. Ту је оставио чланове породице јер није било безбедно водити их даље. Одатле је аутомобилом путовао до Митровице, а онда железницом до Скопља (Петар Бојовић, *Одбрана Косовога поља 1915. године и заштита одступања српске војске преко Албаније и Црне горе*, Београд 1922, 9–10; Д. Живојиновић, М. Војводић, *нав. дело*, 196).

⁴⁰⁵ АС, МИД, ПО, 1915, Ф XXVII, 1/VII, дос. VII, пов. бр. 2103, Скопље, 7/20. октобар 1915, Команда трупа Нове области – министру војном Радивоју Бојовићу: извештај о стању на ратишту у Македонији 6/19. октобра 1915; *Први светски рат у документима*, Том III, док. 421, 321; Д. Живојиновић, М. Војводић, *нав. дело*, 197–199.

⁴⁰⁶ ВРС, књ. X, 135; П. Бојовић, *нав. дело*, 12–16; Д. Живојиновић, М. Војводић, *нав. дело*, 196–199.

команда је поново упутила позив савезничком команданту Сарају преко свог делегата у Скопљу 29. октобра. Евентуална офанзива савезника у тренутку општег повлачења била је једини спас за српску војску у том моменту.⁴⁰⁷

Француска војска је у то време водила борбе на југу ратишта, у Македонији, али да усмери офанзиву и помогне српској армији, није била у стању. Генерал Сарај је у одговору писао да би то било могуће једино ако би његовој војсци стигло појачање и уколико би добио дозволу француске владе.⁴⁰⁸ Међутим, ништа од тога се није десило. Савезници нису послали ни помоћ у артиљерији, ни друга неопходна средства, а српској војсци није преостајало ништа друго већ да се повлачи и даље. Сви покушаји да се непријатељ заустави завршили су се неуспехом. Опште стање се из дана у дан погоршавало, а положај Србије је постајао све критичнији. Бугари су постепено пресецали везу Старе и Нове Србије и све више са истока вршили притисак на ослабљену српску војску. Команданти српских армија су покушавали да мењају ратну стратегију, реорганизују војне одреде, покушавајући да добију на времену док не стигне савезничка помоћ која се узалудно очекивала. У моментима општег хаоса било је неопходно сачувати везу Западне Мораве с Косовом и Метохијом јер је веза с Јужном Моравом била прекинута заузимањем Враћа.⁴⁰⁹

Након повлачења Група одбране Београда, командант Прве армије је издао наређење о пребацивању војске преко Колубаре, а после наређења Врховне команде стигло је обавештење да се јединице распореде близу Аранђеловца. У том обавештењу је било упутство за даље активности. Уколико би непријатељ угрозио и ове положаје и натерао Прву армију да се и даље повлачи, начелник Врховне команде је предлагао да то буде према Краљеву. Живојин Мишић се није слагао с тим предлогом, већ је сматрао да српска војска има довољно снаге да предузме контраофанзиву. Радомир Путник није могао да прихвати ову иницијативу.⁴¹⁰

---

⁴⁰⁷ Д. Живојиновић, М. Војводић, *нав. дело*, 206.

⁴⁰⁸ *Исто*, 207.

⁴⁰⁹ *Исто*, 198.

⁴¹⁰ *Исто*, 202.

3.2.2. Повлачење према Косову и Метохији

Док су савезници налазили разне изговоре на српске молбе да им се пошаље помоћ,⁴¹¹ непријатељска офанзива није престајала. Врховна команда је посебно била забринута да после многобројних губитака и напуштања Крагујевца⁴¹² аустро-немачке трупе не заузму Ниш⁴¹³ и Краљево,⁴¹⁴ стратешки важне положаје последње одбране, јер би за Србију то била велика опасност од потпуног слома.⁴¹⁵

У међувремену, српска војска је и даље одступала према југу, корак по корак. Трупе нових области, иако су биле на измаку снага и даље су водиле исцрпљујуће борбе с бугарским дивизијама код Кончулског кланца,⁴¹⁶ а остатак се повлачио по наређењу Врховне команде од 31. октобра 1915. године:

– Прва армија правцем Краљево–Рашка, са задатком да брани непријатељу улаз у Ибарску клисуру и пут према Рашки и једним делом снага да обезбеди пут поред реке Рибнице;⁴¹⁷

– Одбрана Београда се кретала према Крушевцу, Јанковој клисури, Куршумлији и Преполцу;⁴¹⁸

– Пут Друге армије је водио од Лесковца према Лебану, Медвеђи и Приштини;⁴¹⁹

---

⁴¹¹ Више: Мил. Ј. Николајевић, Србија и њени савезници - догађаји с јесени 1915. године, Београд 1923.

⁴¹² Врховна команда је планирала једну „одсудну битку“ пред овим градом, с циљем да се непријатељска војска заустави, али до тога није дошло. Више: *ВРС*, књ. XI, 23–25, 70–71;

⁴¹³ Друга српска армија је после непријатељског заузимања Пирота, а по наређењу Врховне команде, 28. октобра 1915. године, организовала одбрану Ниша. Више: *ВРС*, књ. X, 355–357; *ВРС*, књ. XI, 9.

⁴¹⁴ *ВРС*, књ. XI, 71.

⁴¹⁵ АС, МИД, ПО, 1915, Ф XXVII, 4, дос. IX, пов. бр. 246, Рашка, 24. октобар/5. новембар 1915, Председник Владе и министар иностраних дела Никола Пашић обавештава Бошка Чолак-Антића да се ситуација на ратишту погоршала и да су Ниш и Краљево угрожени.

⁴¹⁶ Моравска дивизија I позива је под командом пуковника Стевана Миловановића била послата да помогне у борбама. Бојовић их је обишао у Приштини 3. новембра 1915. године. Посебно је хвалио активности потпуковника Младена Луковића, команданта коњичког пука ове дивизије (П. Бојовић, *нав. дело*, 54–56).

⁴¹⁷ *ВРС*, књ. XI, 67, 75, 76; *Војвода Живојин Мишић*, прир. С. Скоко, Београд 1990, 179.

⁴¹⁸ По наређењу Врховне команде, требало је упорно бранити улаз у Јанкову клисуру и правце према Куршумлији (*ВРС*, књ. XI, 67).

– Правац Треће армије је био на линији Ћуприја–Параћин–Ражањ–Ћунис. Циљ је био одбрани прапце од Ћуниса и Алексинца према Прокупљу.⁴²⁰

Према истом наређењу, приликом повлачења требало је одржавати везу са суседним војним јединицама, али их својим наступима не угрожавати и не доводити у неприлике. Комуникације и објекте који би могли да користе непријатељу војска је имала задатак да руши, а храну коју није било могуће понети требало је дати избеглицима.⁴²¹

Непријатељ је покушавао више пута са свих страна да окружи српске јединице и тако их потуче у потпуности, али је такав епилог избегнут, а у борбама које су се одвијале чак су направљени и мањи успеси.⁴²² Ипак, зауставити уједињене аустро-немачке и бугарске војнике било је тешко, нарочито због великих губитака у људству и недостатка ратног материјала. Нашавши се у тешкој ситуацији, краљ, влада и Врховна команда су упорно слали захтеве и позиве за помоћ, па су на седници одржаној 4. новембра још једном потврдили да Србија остаје уз савезнике.⁴²³ На истом састанку одбачена је свака могућност потписивања сепаратног мира с Немачком и Аустроугарском. План је био да се настави с одбраном земље, а у најгорем случају уследило би повлачење преко Косова према Македонији, Албанији и Грчкој. На овај начин сачували би се војска и државност, јер капитулација није долазила у обзир.

Врховна команда је данима покушавала да нађе најбоље могуће решење за одбрану земље. Нова реорганизација трупа је била извршена 11. новембра. Међутим, ни то није помогло, јер је војска била превише исцрпљена и без одговарајуће ратне опреме.⁴²⁴ Стање на фронту је постајало критично, нарочито што су Бугари појачавали притисак на Трупе нових области. Њихово одступање је посебно бринуло команданте армија јер би такав развој догађаја био судбоносан за Србију. Сагледавши општу ситуацију након извештаја

---

⁴¹⁹ Војници су имали заповест да приликом повлачења бране пут Куршумлија – Прокупље (*ВРС*, књ. XI, 9, 54–55, 68).

⁴²⁰ *ВРС*, књ. XI, 67–68; Д. Живојиновић, М. Војводић, *нав. дело*, 207–208.

⁴²¹ *ВРС*, књ. XI, 68;

⁴²² Laslo Faragó, *Szerbia összeomlása 1915-ben*, Budapest 1935, 5–6.

⁴²³ М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 181.

⁴²⁴ Ова одлуке је донета на састанку Владе и Врховног штаба у Рашки. План је направио начелник Врховне команде, војвода Радомир Путник. Више: *ВРС*, књ. XII, 6–10.

са ратних положаја, на састанку Врховне команде одржаном, 12. новембра 1915. године, донета је одлука о прикупљању свих српских трупа на Косову према Приштини, где је већ био краљ.⁴²⁵ Намера је била да те јединице покушају пробој бугарских положаја у Качаничкој клисури, а да се одатле преко Карадага и Скопља придруже војсци генерала Сараја.

Наређење Команде је било следеће:

– Прва армија да се повлачи на линију Рашка – Нови Пазар, тако што би затварала правце који долином Ибра и преко Рогозне воде у правцу Косовске Митровице. Након тога, требало је из оба правца да се усмери у град на Ситници. Останак у Митровици или даље повлачење зависило је од ситуације. Комуникациона линија: Рашка–Митровица и Нови Пазар – Митровица. Магацин хране: Хан Кадињача на Рогозни, Лепосавић у клисури Ибра и Митровица.⁴²⁶

– Друга армија је одступала преко Прапаштице ка Приштини, а потом на Гољак. Подршка приликом повлачења требало је да буду Трупe нових области. Комуникациона линија: Прапаштица–Приштина. Магацин хране: Приштина.⁴²⁷

– Трећа армија се, према наређењу, кретала постепено од Куршумлије уз Косаницу на Мердаре и даље према Приштини. Њен задатак је био да задржи непријатеља што дуже на Радану. Комуникациона линија: Мердаре–Приштина. Магацин хране: Приштина.⁴²⁸

– Одбрана Београда је имала задатак да успорава кретање непријатеља на Тенеждолском теснацу, повлачећи се од Куршумлије преко Преполца ка Приштини. Комуникациона линија: Преполоц–Приштина. Магацин хране: Приштина.⁴²⁹

– Тимочка дивизија се, такође, повлачила у правцу Приштине, а од развоја ситуације зависиле су њене даље активности. Магацин хране: Приштина.⁴³⁰

---

⁴²⁵ У граду који је 1912. године свечано дочекан српским тробојкама након ослобођења од Турака, сада је тражио уточиште повлачећи се пред непријатељем (L. Faragó, *nav. дело*, 11–12).

⁴²⁶ ВРС, књ. XII, 143–144.

⁴²⁷ ВРС, књ. XII, 52.

⁴²⁸ ВРС, књ. XII, 144; Д. Живојиновић, М. Војводић, *нав. дело*, 220.

⁴²⁹ ВРС, књ. XII, 144; Д. Живојиновић, М. Војводић, *нав. дело*, 221–222.

⁴³⁰ Исто.

– Командант Трупа нових области добио је задатак да са својим трупама и онима које су му биле стављене на располагање поврати Гњилане, а са Брегалничком дивизијом да спречи непријатељски излаз из Качаничке клисуре, док не стигне појачање. Магацин хране: Приштина.⁴³¹

Када је до Макензена стигла вест да се српска војска повлачи према Приштини, 13. новембра је својим јединицама издао ново наређење да крену у јачу офанзиву према Косову. Трећа аустро-немачка армија била је упућена да гони српске јединице преко Јавора, Рашке и Копаоника према Новом Пазару и Косовској Митровици, а 11. немачка армија преко Куршумлије и Преполца ка Приштини. Бугарска Прва армија је имала задатак да напада исто према Приштини, али преко Лебана, Медвеђе и Бојника, а Друга бугарска армија да преко Гњилана и Качаника пробије линији јужно од Приштине и тако затвори круг који је требало направити око српске армије, што би значило њено потпуно уништење.⁴³²

Повлачење све три армије текло је споро уз стална непријатељска узнемиравања. Њихово продирање могло је само накратко да се заустави, али да се онемогући није било изгледа. Допремање хране и других неопходних средстава због пресецања комуникација било је отежано, а негде и потпуно прекинуто.

Прва армија је у складу с наређењем од 15. новембра ишла према Рашки и Митровици. Лоши временски услови, ветар, планински терен, слаба исхрана и стална борба додатно су отежавала ионако тешку ситуацију. Предвођена Живојином Мишићем, српска војска је пружала јак отпор нападима 22. немачког и 11. аустроугарског корпуса, омогућавајући тако евакуацију Врховне команде, владе и великог броја избеглица Ибарском долином. План генерала Кевеша да јој с бока и преко крила пресече одступницу у долини Ибра није био успешан. У овој акцији још једном је до изражаја дошла сјајна ратна тактика војводе Мишића.⁴³³ Међутим, бројно стање у војним јединицама било је сведено на минимум, а располагало се са свега 15.531 пушком. Према извештају команданта од 21. новембра, сазнајемо да морално стање више није било на високом

---

⁴³¹ Исто.

⁴³² С. Скоко, *Војвода Радомир Путник*, књ. 2, 273.

⁴³³ Исто, 275.

нивоу, али опет задовољавајуће, док је дисциплина опадала, пре свега, због умора, нередовне хране и лоших вести које су стизале са свих страна.⁴³⁴

Циљ српске Врховне команде после повлачења из старих граница био је да направи пробој Трупама нових области кроз Качаничку клисуру ка Македонији. Акција није била успешна ни после петодневне непрекидне борбе. Зато је 21. новембра издато наређење да се војска повуче на леву обалу Ситнице, према Пећи, Ђаковици и Призрену. Бугарско напредовање је настављено, па је 23. новембра заузета Приштина. Непријатељ је освајао место по место, сламајући и последњи отпор српских јединица на Косову, па није преостајало ништа друго него да се изда наређење за повлачење кроз Црну Гору и северну Албанију. План Врховне команде био је да се све три армије повуку у правцу Скадра, преко Пећи, Андријевице и Подгорице; Трупe нових области од Призрена и Ђаковице према Скадру и Љешу, а Тимочка војска од Призрена ка Дебру, Елбасану и Драчу.⁴³⁵

---

⁴³⁴ Д. Живојиновић, М. Војводић, *нав. дело*, 226.

⁴³⁵ П. Бојовић, *нав. дело*, 66; Д. Живојиновић, М. Војводић, *нав. дело*, 227.

3.2.2. Новембар 1915. године у Митровици

Српска армија, исцрпљена борбама које су вођене током септембра и октобра 1915. године, није више могла да одбија жестоке нападе надмоћног непријатеља који су били све јачи, па је била принуђена да одступа ка југу. За ратну престоницу било је одређено Краљево, некадашњи Карановац, град са богатом историјом,⁴³⁶ и „први конак на путовању у неизвесност“.⁴³⁷ Међутим, падом Багрданског кланца настала је велика пометња у свим насељима и крајевима дуж Западне Мораве. Влада преко Краљева,⁴³⁸ а Врховна команда преко жупског Александровца, прешле су 3. новембра 1915. године у Рашку.⁴³⁹

Нова ратна престоница – Рашка,⁴⁴⁰ живописна варошица на истоименој реци, капија према Митровици и Новом Пазару, није била довољно велика да прими све избеглице. Њихово остајање овде није било могуће. Према записима неких савременика, већ је ту „почео кркљанац, ред је почео губити смисао, а страх је добио велике очи“.⁴⁴¹ Због огромне гужве и приближавања непријатеља Моравском долином, већина људи је одмах наставила кретање ка Косову. Према распореду Врховне команде, део војске се кретао према Новом Пазару за Стари Колашин, преко Ибра на Мокру гору, а варош Пећ је била крајњи циљ. Други део армије кретао се Ибарском долином према Лепосавићу. Гладни и изнурени војници одлазили су разлоканим путевима у непознато. Митровица је била

---

⁴³⁶ Анри Барби, Из наде у очајање, у: *Голгота и васкрс Србије 1914–1915* (приредили: С. Ђурић, В. Стевановић), Београд 1986, 592–593.

⁴³⁷ Јован Јовановић, *Борба за народно уједињење 1914–1918*, Београд 1935, 78.

⁴³⁸ После напуштања овог града, у ком су кратко боравили влада, војска, чиновници, многобројне лекарске мисије, становништво из различитих крајева Србије, где су биле измештене многобројне архиве, почео је пут у неизвесност и многима непознате крајеве (Ј. Јовановић, *Борба за народно уједињење 1914–1918*, 79).

⁴³⁹ *ВРС*, књ. XI, 94; Михајло Арсић: Сведок једног времена, у: *Голгота и васкрс Србије 1914–1915*, 545–549; П. Бојовић, *нав. дело*, 57–58; Маша Милорадовић, Лондонски *Тајмс* о Србији 1915, *Историјска свеска*, бр. 16; Андрићград 2015, 14.

⁴⁴⁰ Више о Рашки као привременој престоници Краљевине Србије у: Владан Виријевић, *Рашка, ратна престоница Краљевине Србије*, Рашка 2015; Данијела Матовић, Драга Миловановић, *Рашка кроз документа 1915–1918*, Рашка 2018; Бранислава Лилић, *Краљево и околина 1915. године у белешкама странаца*, у: *Рудо поље, Карановац, Краљево*, Београд – Краљево 2000, 251.

⁴⁴¹ Ј. Јовановић, *Борба за народно уједињење 1914–1918*, 79.

њихова следећа станица, једно од кључних административних, економских и војних места на Косову и Метохији.⁴⁴²

О повлачењу српске војске своју Врховну команду су извештавали и аустроугарски команданти. Они су сматрали да Макензен још увек није извршио свој задатак, без обзира на велике успехе. Крајњи резултат би морао да буде потпуно избацивање српских јединица из борбе. Они су сматрали да би српска Команда своје трупе сада могла да концентрише на Косову, односно на линији Митровица–Приштина, где би се могла организовати одбрана. Зато је даљи план аустро-немачке армије био да заузму котлине на линији Нова Варош – Сјеница – Нови Пазар – Митровица, тамо где гравитирају остаци српске војске, како би их у потпуности потукли и онемогућили за нове акције.⁴⁴³

У јесен 1915. године град на Ибру је био зборно место српском дипломатском особљу, командантима армија, дипломатским представницима страних земаља, новинарима и другим знаним и незнаним људима. Митровица је била изненађујуће мирна, далеко од ратних дејстава, па се у њој у тим тренуцима није осећала толика напетост. Прве избеглице овде су стигле два дана после обавештења да се евакуише Рашка.⁴⁴⁴ Варош се пунила из часа у час. У тесним улицама кретала се гомила избеглица и странаца које је понела општа сеоба. Без обзира на то што су већ биле прошле три године од балканских ратова и ослобођења, Митровица је још имала неке оријенталне карактеристике. Француски дипломата Огист Боп је био у колони која се повлачила ка југу Србије. Овај посланик француске владе оставио је сведочанство о стању које је затекао у Митровици непосредно пред повлачење ка Албанији и Црној Гори.⁴⁴⁵

Боп је на самом улазу у Митровицу угледао једну огромну касарну, још окречену у

---

⁴⁴² Ј. Јовановић, *Борба за народно уједињење 1914–1918*, 79; Б. Лилић, *нав. дело*, 251–252; L. Faragó, *нав. дело*, 10.

⁴⁴³ *ВРС*, књ. XI, 228–229.

⁴⁴⁴ Катарина Костић је у својим сећањима забележила да су се по улицама „тискале“ избеглице, али да је још увек постојала нада како ће се ситуација брзо променити, и да ће се из Митровице вратити кући. Ипак, вести с терена су биле све лошије, па се морало наставити с кретањем напред. Више: Катарина Костић, *Болна сећања*, у: *Голгота и васкрс Србије 1916–1918*, Београд 1971, 1909.

⁴⁴⁵ Огист Боп, *За српском владом од Ниша до Крфа: 20. октобра 1915 – 19. јануара 1916*, Женева 1918, 24–25.

жуто као у време Турака, велики конак и поред њега једно минаре /.../ “. ⁴⁴⁶ У вароши је запазио децу која су трчала. Девојчице су биле у „широким шалварама, са шареним јелечићима на везеној кошуљи, са танким и каном обојеним курјуком на леђима, у који је, против урока, била уплетена плава амајлија, док су дечади, са широким папучама на ногама, играли лопте или држали конце од својих змајева“. ⁴⁴⁷ Пролазећи главном улицом, приметио је „Арнаутина како скрштених ногу на својој клупици, пропуштајући кроз прсте зрна свог тезбиха, гледа из свог дућана како пролазе страни посланици; он се не чуди“. ⁴⁴⁸ Колико је био незаинтересован, најбоље сведоче Бопове речи „да ће он са истом мирноћом посматрати долазак гомиле избеглица, војске, Владе; гледаће их кад одлазе и остаће тако исто миран“. ⁴⁴⁹

Живописне махале у Митровици су биле занимљиве овом дипломати, па је желео да прође кроз њих пре него се спусти ноћ. Поглед му се овде задржавао на гомили кућа са прозорима са старим мушарабијама, са крововима и надстрешницама обојеним живим бојама. Његовој пажњи није могла промаћи ни мала џамија и њено минаре. Окружена кућама, усред Ибровог рукавца, као да је чинила неко тајанствено острво до ког се долазило преко дрвоног расклиманог моста. Дан је пролазио брзо и већ је било време вечери, а Бопу је готово било жао што је морао да оде у официрски дом, који је био одређен као место састанка. У дому се поново сусрео са члановима дипломатског тела са којима се растао у Краљеву. ⁴⁵⁰

Све јавне установе биле су убрзо пуне. Свако је налазио смештај где је могао. Тражило се преноћиште и код становника Митровице. Изгледа, није било важно да ли је неко муслиман или хришћанин, Србин, Арбанас или Турчин. Колико је Боп могао да примети, кафане и гостионице су преко дана биле препуне, а увече су представљале склониште за оне који нису успели да нађу друго место. Међутим, било је и оних који су били принуђени да остану пред вратима у својим огртачима. ⁴⁵¹

---

⁴⁴⁶ О. Боп, *нав. дело*, 24.

⁴⁴⁷ *Исто*, 25.

⁴⁴⁸ *Исто*.

⁴⁴⁹ *Исто*.

⁴⁵⁰ *Исто*.

⁴⁵¹ *Исто*.

Митровица је била мало место да прими све људе који су се у њу слили. Брашна више није било, па је ускоро отпочела борба за хлеб. Чак ни *Гостионица Бристол*, једна од најпознатијих у Митровици, коју је Министарство иностраних дела било одредило за трпезарију дипломатама, није имала капацитет да смести све официре из енглеског, француског и руског одреда, ни лекаре страних санитетских мисија. Огист Боп је могао да примети како је храна сваког дана постајала скупља. Да иронија буде већа, оскудица у ситном новцу је погоршавала ионако тешко стање. Забележио је да новчаницу од десет српских динара није било могуће променити, док златник од двадесет динара, који вреди тридесет шест, четрдесет, четрдесет и два динара, не мами никога; онај који има сребрног новца неће да га се лиши; потребан му је за свакодневну куповину /... / “.⁴⁵²

Изгледа да су војници били у најтежој ситуацији, а Француз је о њима написао следеће: „Угледају ли гомилу купуса, војници застају; дуго га и дуго посматрају, не говорећи ништа. Продавац, Арнаутин, за тренутак није довољно пажљив; један од војника зграби главицу и бежи; други, махинално, ради то исто; трећи је већ принео устима купус који је испред себе подигао из блата /.../, једе, а ни на памет му не пада да бежи. Али је продавац приметио шта војници раде, и псујући из далека прву двојицу, отима трећем из уста главицу, коју баца на гомилу, и војник се, тужно, без речи, без роптања, удаљава; већ неколико дана није ништа јео“.⁴⁵³

Чекајући информације о ратним дејствима, маса људи је лутала улицама Митровице без икаквог циља. Тражили су један другога, распитивали се, обраћајући пажњу на све што се говорило, на најцрње и најповољније гласове. Могао је Боп да прочита зебњу оних људи које је мучила неизвесност сутрашњице. Сви су били свесни да не могу дуго остати у Митровици. То је ваљда било јасно и оног тренутка када су овде стигли. Међутим, нико од званичника није излазио пред масу да саопшти даље планове. Као да су очекивали да се деси неко чудо, представници српске владе су стално упућивали молбе за помоћ савезницима и веровали да ће им њихове јединице сваког тренутка

---

⁴⁵² Исто, 27.

⁴⁵³ Исто.

кренути у сусрет. Али, од савезника није било ни трага ни гласа, па је следећег дана издата наредба за даље повлачење.⁴⁵⁴

Боп је приметио да су неки од странаца већ почели да напуштају Митровицу. Први су кренули његови сународници из Француског поморског артиљеријског одреда, који су дошли из Београда, а за њима су пут Битоља и Призрена пошли руски и енглески морнари, особље руских болница и један број дипломата. Кроз Митровицу су тог дана прошле и жене српских министара. Без задржавања, отишле су аутомобилом истим путем.⁴⁵⁵

Стање је постајало све горе из часа у час. И Митровици је претила опасност од аустроугарских трупа и Арбанаса који су наступали долином Ибра. Затим, од трупа Двојне монархије које су долазиле из Новог Пазара преко Старог Колашина и бугарске војске која је нападала на Качанички кланац. У оваквој ситуацији, сматрао је Боп, задржавањем у Митровици само су се излагали опасности да падну у руке непријатељу.⁴⁵⁶

Григорије Николајевич Трубецки, посланик Русије у Краљевини Србији, био је као и други страни представници, део поворке која се кретала према Косову и Метохији, а касније Албанији и Грчкој. Своје успомене записао је у делу *Рат на Балкану 1914–1917. и руска дипломатија*.⁴⁵⁷

Трубецки је у Митровици био седам година раније, 1908. године. Било му је занимљиво да упореди садашњи и ондашњи утисак о „престоници разбојничког царства“ или „разбојничком гнезду, где је владало потпуно безвлашће“.⁴⁵⁸ Дипломата је писао како су тада господари ситуације били Арбанаси, да није могао да уђе у град, а да га зачас не окружи стража која је била постављена за његово обезбеђење. Управник града, Турчин, страховао је да му се не догоди нешто због чега би касније морао да одговара. На изненађење руског дипломате, Арбанаси су се кретали „наоружани од главе до пете, обријани, /... / мргодно севајући очима кад би морали да се уклоне кочији неког каура – Европејца“.⁴⁵⁹ Трубецки је приметио да су тада само два човека носила европска одела –

---

⁴⁵⁴ О. Боп, *нав. дело*, 27.

⁴⁵⁵ *Исто*.

⁴⁵⁶ *Исто*.

⁴⁵⁷ Григорије Н. Трубецки, *Рат на Балкану 1914–1917. и руска дипломатија*, Београд 1994.

⁴⁵⁸ *Исто*, 174.

⁴⁵⁹ *Исто*.

руски и аустроугарски конзул. На улицама се отворено продавао дуван, иако је у целом царству била забрањена његова слободна продаја. На основу тога је руски конзул и закључио да се „толико Турска није усуђивала да заводи било какав ред у Албанији“.⁴⁶⁰

У даљем тексту својих успомена дипломата наводи детаље друге посете Митровици. Приликом уласка у град запазио је да се архитектура града није много променила и да је била нова само огромна камена касарна, коју су подигли младотурци уочи балканских ратова. Исте су биле и „оне старе турске куће са дрвеним решеткама у прозорима и трбушастим првим спратом, исти они уски, прашњави сокаци са отвореним ћепенцима“. Као и раније, пред њима су спокојно седели стари Турци са белим чалмама. И тако, „непомућени у својој лењој важности, испијали су кафу и пушили на муштикле, слабо се занимајући за купце и за продају своје робе и једнако тако одважно гледали на сву буку и вреву која их је окруживала.“⁴⁶¹ Али, ту се, по мишљењу Трубецког, завршавала сличност „нове“ са „старом“ Митровицом.⁴⁶²

Раније господаре у Митровици заменили су нови, па Трубецки није могао да препозна поносне Арбанасе. Питао се где су се дели они кочоперни људи који су се разметали својим пиштољима и пушкама. Био је изненађен док их је гледао погнутих глава, а за њихове погледе каже да су се „угасили“. Било му је невероватно гледати Арбанасе како су се склањали с пута пред својим старим надзорником – Србином. Његовом чуђењу није било краја, па се још једном питао да ли је могуће да тим погружним кораком крочи дојучерашњи домаћин и страшни господар.⁴⁶³

Митровица се убрзано пунила избеглицама и војницима. Било је тешко на махове пробити се улицом. Дипломата је добио смештај у кући где је некада боравио први руски конзул у Митровици, Г. С. Шчербина. Домаћин у кући је био Србин који се с поштовањем

---

⁴⁶⁰ Трубецки овде погрешно користи назив Албанија, вероватно због тога што су Арбанаси тада имали потпуну контролу над Митровицом и многим другим варошима на Косову. Треба истаћи да Митровица никада није била део Албаније.

⁴⁶¹ И други су запазили исте слике. Турско и арбанашко становништво је у изненађујућем миру посматрало све што се дешавало. Њихова деца су се играла на улици, а старији људи, прекрштених ногу, незаинтересовано, без речи, гледали избеглице које су долазиле (L. Faragó, *nav. delo*, 39–40).

⁴⁶² Г. Н. Трубецки, *нав. дело*, 175.

⁴⁶³ Исто.

сећао покојног Шчербине. Стан који је добио био је простран, али чистоће, која га је пријатно изненадила у Краљеву и Рашки, овде није било. Недостатак хране је и за Трубецког представљао проблем. Већина страних дипломата је била смештена у ресторану *Бристол*. Биле су то две ниске просторије, где се редовно јело свињско печење. Није био задовољан услугом јер је све било масно, прљаво и неукусно. Међутим, конобар је падао с ногу од посла и никако није стизао да послужи све.⁴⁶⁴

Трубецки је време у Митровици најчешће проводио у друштву својих колега из других земаља. Размењивали су оскудне податке и вести које су до њих стизале. Те информације нису биле оптимистичне, али ништа није могло да се предузме. Безнађе и немоћ само су погоршавали стање. Да не би подлегли лошем расположењу, играли су бриџ. Као сталне партнере у овој игри, Рус помиње британског посланика Чарлса де Граца и румунског војног агента коме не наводи име.⁴⁶⁵

Ратна ситуација није била сјајна и временом је постајало извесно да боравак у Митровици неће потрајати. Последња нада била је угашена кад је руски војни агент Артамонов саопштио Трубецком да су Бугари већ заузели Гњилане и да могу сваког тренутка заузети Качаник. Руски дипломата се одмах, с фењером у руци, мрачним улицама, упутио код Николе Пашића. Тамо му је, као и Бопу, било саопштено да се мора ићи...⁴⁶⁶

О војевању српске војске 1915. године писао је и Милостислав Бартулица.⁴⁶⁷ Његове белешке преточене су у дело *Распеће Србије*.⁴⁶⁸ На неколико страница тог рада приказао је стање у Митровици, у коју се из Рашке упутио 8. новембра 1915. године са својим друговима. Док су се кретали Ибарском долином, стрепели су шта могу затећи у Митровици јер нису имали информације о кретањима непријатељске војске. Била је то „ужасна неизвесност“. На путу су срели инжењера Мајнарића, Хрвата из Сиска, који је радио на путу којим су се кретали. Он им је рекао да у Митровици није било промена и да могу наставити пешачење. Чак су део пута прешли његовим колима. Оно што су прво

---

⁴⁶⁴ Исто.

⁴⁶⁵ Исто.

⁴⁶⁶ Исто, 176–180.

⁴⁶⁷ Милостислав Бартулица (1893–1984), публициста и књижевник.

⁴⁶⁸ Milostislav Bartulica, *Raspeće Srbije*, Zagreb 1920.

угледали на два-три километра пре саме Митровице били су остаци средњовековног града Звечана. Пут је водио дуж Ибра, а у варош су могли ући прелазећи велики мост. Избеглица је било са свих страна, „исти онај метеж и дармар као и до сада“.⁴⁶⁹ По његовом запажању, највећу збрку правиле су стране мисије и теретни аутомобили. Били су закрчени сви путеви. У Митровици је било толико света па је забележио следеће: „Када смо из Ниша кретали, цео пут до жељезничке станице био је просто натрпан колима, стварима, избеглицама, али Митровица је однела првенство“.⁴⁷⁰

Ситуација у Митровици се није много разликовала од оне у другим градовима кроз које је ова група предвођена књижевником пролазила. Приметио је, ипак, у Митровици више заробљеника, „још страшнијих и беднијих“ него у другим насељима. За рањенике није било места јер су болнице биле препуне. Посебно интересантан детаљ који је наглашавао Бартулица јесу биле новине *Косово*. Лист је, по његовој процени, био доста „бедан“, на једној страници, са пар непроверених вести и „два-три скована брзојава“.⁴⁷¹ Ово је ипак била значајна појава, сматрао је публициста. Оно што је првом броју могао прочитати јесте разлог покретања. Уредник, Душан Неранџић, хтео је да подсети на косовску светињу у данима трагедије, када је Косово пружало уточиште мајци отаџбини. Овде је Бартулица био у прилици да се поново сретне са неким пријатељима. Помиње Божовића, директора *Пијемонта*, Густинчића и потпуковника жандармерије Вукасовића, затим Стеву Богдановића, Будимира Граховца, Стевана Галогача, Драгутина Бублића, Мату Вучетића, али није могао приметити оне са којима се растао у Крушевцу и Трстенику, претпостављајући да су негде заостали. За све избегле, по његовом мишљењу, „Митровица је сада и Ниш и Београд, али непотпуна престоница“.⁴⁷²

И овај савременик је оставио записе о несташици хране и томе како су све резерве готово биле истрошене. „У новим крајевима остало је још нешто меса и кукуруза. И може да се, иако потешко, нађе, али врло се скупо плаћа“.⁴⁷³ Упоредио је нишке и митровачке кафане, говорећи да имају иста имена, а заједничко им је било и то што су биле пуне

---

⁴⁶⁹М. Bartulica, *nav. delo*, 99.

⁴⁷⁰ *Isto*.

⁴⁷¹ *Isto*, 100.

⁴⁷² *Isto*.

⁴⁷³ М. Bartulica, *nav. delo*, 100.

избеглица. Запазио је том приликом потресне сцене, породице без крова над главом, одбегле жене, напуштену децу, странце без ичега. Све је то описивао речима: „Тек се овде у пуној светлости разумела катастрофа која нам прети“.⁴⁷⁴

Овакво стање оскудице му је дало повод да се подсети раније посете Митровици. Митровица је тада била мирна, пријатна и снабдевена, а сада је све било обратно. Записао је: „Трагичан је овај мој други посет Косову, трагичан до ужаса и непојмивости. Када сам био у јуну месецу /... / нисам налазио овај каос, овај нељудски живот где се неопажено умире, где се безразложно страда и где се трпи у тисућу бола. Нисам тада могао ни да слутим овакав разоран дан када се ова слободна земља напушта да се туђин по њој шири. Тешко ми је при души, и овде осећам до сада најтеже нашу несретну судбину“.⁴⁷⁵

Како вести са бојишта нису биле охрабрујуће, било је само питање тренутка када ће се прогласити нова опасност и дати знак за даље одступање. Иако није било превише избора, многи су били у недоумици куда кренути, према Пећи за Црну Гору и Скадар или на Призрен за Албанију. Без обзира на то што су стизале утешне вести да су Бугари потучени на Качанику, а Немци задржани, била су дата наређења за даље повлачење војске.⁴⁷⁶

Бартулица је са групом пријатеља, возом, напустио Митровицу 11. новембра 1915. године, бележећи још свеже утиске свега што је овде могао уочити. Није више било места надању да ће се задржати у Митровици, која је била планирана за центар владе и Врховне команде. Сматрао је бесмисленим остати и чекати долазак непријатеља.

У маси оних странаца који су се нашли у Србији у време Великог рата били су Марсел Дунан и Луј Томпсон.⁴⁷⁷ Они су у својим делима, такође, забележили доживљаје из Митровице током ратне 1915. године. Томпсон је сликовито описао сам прилаз граду, посебно села Србовац, Грабовац и Петровац. Била су му интересантна зато што су „поређана по ивици брда“. Овај приказ убрзо је био замењен другим, нимало пријатним. Била је то велика гужва на улазу у Митровицу, а направио ју је камион који је остао без

---

⁴⁷⁴ *Isto*.

⁴⁷⁵ *Isto*, 101.

⁴⁷⁶ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, књ. 13, 1915. година. Трећи период. Опште одступање српске војске*, Београд 1927, 79–81.

⁴⁷⁷ Представници француске владе

бензина. Камион је превозио брашно из Рашке за Митровицу. Услед застоја, направила се читава колона других возила. Када је стигао у град, већ је била ноћ. После дугог тражења преноћишта, он и његова пратња су добили „један угао“ хотела *Цар Душан*. Сутрадан је Томпсон обишао град. Митровицу је описао као турску варош, иако она то није била још од 1912. године, коју секу две главне улице под правим углом. Једна је водила према Пећи, а другом се долазило из правца Новог Пазара. Иста су запажања као и код других савременика о уским улицама, неретко лошој калдрми, малим дућанима. Посебно је истицао један „мали канал који се вије кроз варош“, касарну у којој су били смештени војници и рањеници, Гувернерски двор који је служио административним властима. Из „баште“ двора, приметио је Француз, види се цела варош, минарети џамија, реке Ибар и Ситница, а изнад Митровице остаци старе тврђаве. Реч је о средњовековном Звечану.⁴⁷⁸

Покушавајући да прође улицама Митровице, наишао је на гомилу камиона којима је лош пут отежавао кретање. Хотели и гостионице су били преплављени избеглицама. Запазио је офицере, министре, остале државне службенике. Несташица хлеба је била очигледна. Ни за велику суму новца хлеб се није могао наћи. Једино што се могло добити јесте „порција недокуваног купуса са црвеном паприком /.../ у коме плива парче говедине“. Саосећајући са изгладнелим војницима /... /, Томпсон каже да је било срамно јести.⁴⁷⁹

Томпсон је са својим сапутницима напустио Митровицу 12. новембра, оставивши део ствари јер се услед сталне кише и лошег пута аутомобил тешко кретао. На путу према Косову Пољу сретао је масу људи који су одлазили из Митровице тражећи уточиште негде друго јер вести са бојишта око Рашке нису били охрабрујуће.⁴⁸⁰

Синиша Пауновић,⁴⁸¹ у својој књизи *Пуста земља*,⁴⁸² која је објављена 1948. године, у облику историјског романа, истакао је интересантне појединости о свакодневном животу у Србији током прве две ратне године. Посебну вредност имају

---

⁴⁷⁸ Л. Л. Томпсон, Часови искушења, у: *Голгота и Васкрс Србије 1914–1915* /прир. С. Ђурић, В. Стевановић/, Београд 1986, 573–576.

⁴⁷⁹ Исто.

⁴⁸⁰ Исто.

⁴⁸¹ Синиша Пауновић (1903–1995), књижевник и публициста, новинар београдске *Политике*.

⁴⁸² Синиша Пауновић, *Пуста земља*, Београд, 1948.

подаци о психолошкој атмосфери и страдању становништва у бежанији пред навалом непријатељске војске. Опис доживљаја рата појединца, групе људи и на крају читаве нације из пера једног новинара и писца, може да нам приближи осећања, патњу и страдање обичних људи без обзира на полну и старосну структуру. У књизи су породица и деца у центру збивања. Кроз њихове ликове, реалистичним стилем, описао је све страхоте рата. Ови прикази садрже снажне слике пропасти једне државе. На живописан начин представљено је тадашње стање у граду на Ибру. Своје импресије је изразио у следећим редовима: „Митровица је била прави људски мравињак. Уске кривудавае улице с турским кућама, с доклатима, биле су прекривене војском и избеглицама више него и у Краљеву. Овде се, изгледало је, згрнула цела земља“.⁴⁸³ Пауновић је приметио, као и други који су боравили у Митровици, да је вредност имао само ситан метални новац, док „папир нико није хтео да погледа“.⁴⁸⁴

Пролазећи кроз варош, видео је да су куће старинске, а радње без излога, само са „капцима на којима се седи и тргује“, а служили су и за затварање. Улице је описао као смрдљиве и каљаве. У радњама није било рафова. На сваком углу се могла приметити џамија, што није било за чуђење ако знамо да је у Митровици и после ослобођења велики број становништва био муслиманске вероисповести. Жене под ферецама ретко су се могле видети, али је приметио „мноштво деце – на стотине“, која су трчала око избеглица и војника, полугола, прљава, у поцепаном оделу, боса и гологлава.⁴⁸⁵

Како се непријатељ све више примицао Митровици, варош се почела празнити. Стигло је наређење да се из центра пређе преко Ибра или да се одмах одступа даље. У таквим тренуцима Пауновић је још могао запазити згаришта неугашених избегличких ватри, поломљена војничка кола и „куће ћутљиве и неосветљене“.⁴⁸⁶

Милорад Павловић Крпа⁴⁸⁷ је догађаје из ратних дана бележио у свом дневнику, оставивши нам тако упечатљиве дескрипте бежања пред непријатељским снагама. Ти тренуци су му се заувек урезали у сећање, па је у 15. свесци свог ратног дневника

---

⁴⁸³ Исто, 46.

⁴⁸⁴ Исто, 47.

⁴⁸⁵ Исто.

⁴⁸⁶ Исто, 48.

⁴⁸⁷ Милорад Павловић Крпа (1865–1957), професор Друге београдске гимназије, књижевник и публициста.

забележио како је „повлачење преко Ушћа на Рашку, па поред Звечана у Митровицу било ужасно“.⁴⁸⁸ Поред дневника, Павловић је и аутор неколико дела која су се појавила након Првог светског рата. Како је био секретар српског војводе и команданта армије, Живојина Мишића, могао је да прати његове активности, планове, и преживљава тешке тренутке са својим великим пријатељем. Сећања на тај период преточио је у биографију овог славног армијског генерала. Мишић је тешко поднео губитке и пропаст коју је доживела Србија. У поглављу *Остављање Србије*, Павловић је истакао најбитније моменте повлачења из Рашке према Митровици. Мишића је пред полазак посетио регент Александар и саопштио му неке радиогране из Петрограда и Париза, али то није могло да промени војводино уверење да помоћи нема. Оштро је протествовао због неактивности савезника, објашњавајући сав трагизам народа и војске.⁴⁸⁹ Пут према Косову и Митровици у Мишићу је покретао низ страшних и језивих слика из епских песама косовског доба. Говорио је Мишић следеће: „Како се историја понавља! Град Звечан и Митровица на Косову! Ево нас опет на Косову“.⁴⁹⁰ Под притиском тих мисли и осећања, Мишић је на ногама провео прву ноћ у Митровици. Павловић га је затицао како у канцеларији гледа кроз прозор у даљину.⁴⁹¹ Увиђао је војвода да је слом био ту, потпуни слом. Али се, по сведочењу Павловића, отимао свим снагама од те мисли. Били су то тешки дани у Митровици, у коју се сливао народ сваког тренутка, верујући да ће се ту задржати. Нажалост, то се није десило. У тако тешкој ситуацији није било помоћи, одступање је морало да се настави. Када је напуштао ову косовску варош, Мишић је изгледао изнурен, али није био оборене главе. Видело се да и он, као и сви остали, „пати душевно, /.../ није хтео допустити да ико сме сагледати у дно те душе што страда; није допуштао да ико сагледа рушевине

---

⁴⁸⁸ *Дневник Милорада Павловића Крпе*. Свеска 15, Београд, НБС Р453/1/15, 35.

⁴⁸⁹ Милорад Павловић, *Војвода Мишић од Суворора до Марибора*, Београд 1922, 62–63.

⁴⁹⁰ *Исто*, 63.

⁴⁹¹ У Митровици су се осећали потпуно беспомоћно пред непријатељским нападима из ваздуха. Гађали су Штаб и његовог команданта, као што су то радили на Ушћу испред Рашке. Војвода се у овим приликама држао хладно и достојанствено. Ни с места се није померао, очекујући са пуно мирноће смрт из ваздуха. Али, Павловић је овде ипак видео његове влажне очи. Пише да то није било од страха, него од јада, од бола што нема средстава да нападне непријатељске армије (АС, Лични фонд Милорада Павловића Крпе, У одступању до Скадра 1915. године, 71/5).

војничких подвига и националних идеала, којима се кроз сав живот заносио и одушевљавао и који су му били водиља у животу“.⁴⁹²

За Митровицу су ово били последњи дани слободе. Упечатљив утисак оставили су Срби мештани, који су са прекрштеним рукама на грудима и очима пуним суза, стајали на праговима својих домова испраћајући браћу која су одлазила у непознато. Преко Косова је водио пут ка Голготи“.⁴⁹³

Никола Пашић, председник Владе Краљевине Србије, стигао је с министрима у Митровицу 12. новембра 1915. године. Два дана касније стигла је и Врховна команда. Регент Александар је допутовао 15. новембра. Савременици су забележили да је тај дан протекао у великој неизвесности. Ништа се није знало поуздано, али је било приметно неспокојство. Сви су осећали да се нешто дешавало. Помоћник Министра иностраних дела (Јован Јовановић – С. Б.) је тврдио да није било нових информација о војној ситуацији.⁴⁹⁴ Међутим, убрзо су стигле вести са саветовања Николе Пашића, регента Александра Карађорђевића и Врховне команде, које су потврдиле оно што су готово сви претпостављали, наставак повлачења.⁴⁹⁵

У хаотичној ситуацији су били и Влада и Врховна команда. Помоћ којој су се надали није стизала, а непријатељ је био све ближе. Заузимање Качаничке клисуре од стране Бугара био је знак за узбуну која је у Митровици била проглашена у ноћи 15. новембра 1915. године. Није више било безбедно задржавати се у граду. Многи су још исте ноћи одлазили из вароши.⁴⁹⁶

Велики значај за Митровицу имала је железничка пруга повезана са Скопљем. Станица се налазила ван града, на петнаестак минута хода. Међутим, стићи до станице у овим тренуцима било је тешко. Пут је био несређен, блатњав и закрчен редовима кола која

---

⁴⁹² М. Павловић, *Војвода Мишић од Сувобора до Марибора*, 65.

⁴⁹³ *Исто*, 66.

⁴⁹⁴ Приликом боравка у Митровици, влада је била још увек у телеграфској преписци са посланицима у иностранству, преко којих се и даље тражила помоћ за наставак борбе. Након одласка из вароши веза више није функционисала (Ј. Јовановић, *Борба за народно уједињење*, 80).

⁴⁹⁵ О. Боп, *нав. дело*, 33.

⁴⁹⁶ Н. Варбу, *нав. дело*, 52; Владимир Стојанчевић, Српска војска и бежанија кроз Албанију и на Крфу, *Лесковачки зборник*, бр. LV, Лесковац 2015, 12.

су преносила материјал, рањенике, болеснике. Ту је била и војска, француски авијатичари, али и неколико страних дипломата. Није било неког реда, па су се у вагоне укрцавали војници и грађани, „где ко стигне“.⁴⁹⁷ Ово је била једина пруга која је остала Србији. На железничку станицу су ујутру, 16. новембра 1915. године, почели да долазе представници владе, армијски генерали и неки страни посланици. Тужни и замишљени, чекали су воз друге класе који је „постао“ службени воз. У један од њих сместили су се с војводом Путником официри из Врховне команде, у други Пашић и његове колеге, савезнички посланици, и неколико чиновника из Министарства иностраних дела. Док је воз лагано кретао, нико није био расположен за разговор. Ово је био њихов опроштај од Митровице и Србије,⁴⁹⁸ након чега је почело велико лутање за многе.⁴⁹⁹

3.2.3. Освајање Митровице

После успешних ратних операција Моравском долином, Трећа немачка војска је кренула у нове походе. Тако је за 8. армијски корпус био планиран напад с источне стране Копаоника, па затим према Митровици, док је 19. корпус био усмерен на Сјеницу преко Јавора и Голије. У правцу Новог Пазара кретао се 22. резервни корпус. У овом походу користиле су се колске комуникације, које су биле све лошије док се војска приближавала „старим српским границама“. У једном моменту је дошло до застоја, нарочито у кретању 8. армијског пука „због оскудице у комуникацији и дивљине Копаоника“. Команда армијске трупе је 13. новембра 1915. године, издала заповест, одређујући нове правце кретања корпусима Треће армије.⁵⁰⁰

Према овом наређењу, 19. корпус је имао задатак да се 14. новембра упути у правцу Новог Пазара, 22. резервни корпус ка Митровици, а 8. корпус искључиво линијом Митровица–Пећ. И на овој деоници путеви су били лоши, па су онемогућавали кретање. Поход је био успорен за 19. и 8. корпус, док су нешто повољније околности биле за 22.

---

⁴⁹⁷ О. Боп, *нав. дело*, 33.

⁴⁹⁸ *Исто*.

⁴⁹⁹ Ј. Јовановић, *Борба за народно уједињење 1914–1918*, 80.

⁵⁰⁰ *ВРС*, књ. XII, 76.

корпус на путу Рашка–Митровица.⁵⁰¹ Овај колски пут је водио Ибарском долином и није имао већих успона. Међутим, овакав друм је био предвиђен за уска сељачка кола, па је било питање да ли би пољска артиљерија могла безбедно да се креће.⁵⁰² Ове јединице наступале су опрезно јер се очекивао последњи отпор српске војске на простору Митровице и околине.

Српска армија је покушавала да се реорганизује у међувремену, али не толико успешно. Наређење Врховне команде од 18. новембра 1915. године било је да Прва армија српске војске заузме најповољнији положај од Новог Пазара за одбрану правца ка Митровици.⁵⁰³ Сва артиљерија која се није могла употребити на тим положајима била је упућена даље према овом граду.⁵⁰⁴

Командант Прве армије је 20. новембра послао командантима Дунавске и Дринске дивизије II позива наређење да се упуте ка Митровици. Командант Дунавске дивизије II позива убрзо је јавио команданту Прве армије да се од самог јутра воде борбе код заштитничких делова на положајима код „села Лепосавчића“⁵⁰⁵ и да су бочни марш трупа и евакуација колонске коморе дужине преко 15 км у правцу Митровице завршени. Он је истовремено износио и своје мишљење да на овим положајима треба оставити само заштитнице, а тек од подне почети повлачење на главне положаје код Митровице.

Врховна команда је била приморана да прави нови распоред снага, па је Дунавска дивизија II позива била распоређена на десну обалу Ибра испред Митровице с циљем да брани положаје у висини села Мајдана, трупе Ужичког одреда су браниле леву обалу Ибра, док је Доњовасојевићска бригада била у близини Рибарића и бранила линију Нови

---

⁵⁰¹ За команданта армијске групе, генерала фон Секта, било је битно да се у свим правцима изврши покрет на Косово. Да би се план реализовао, сматрао је да треба 19. корпус упутити са запада, 22. и 8. корпус са севера и североистока, на линији Митровица–Приштина, док би XI армија са севера наступала према Приштини, а помоћ Бугара би дошла са истока и југа. Овако би српске јединице биле окупиране са свих страна. Посебно је истицао значај акције у којој би 22. корпус што пре заузео Рашку и наставио акцију Ибарском долином или преко Новог Пазара према Митровици (*ВРС*, књ. XII, 106–107).

⁵⁰² *ВРС*, књ. XII, 77.

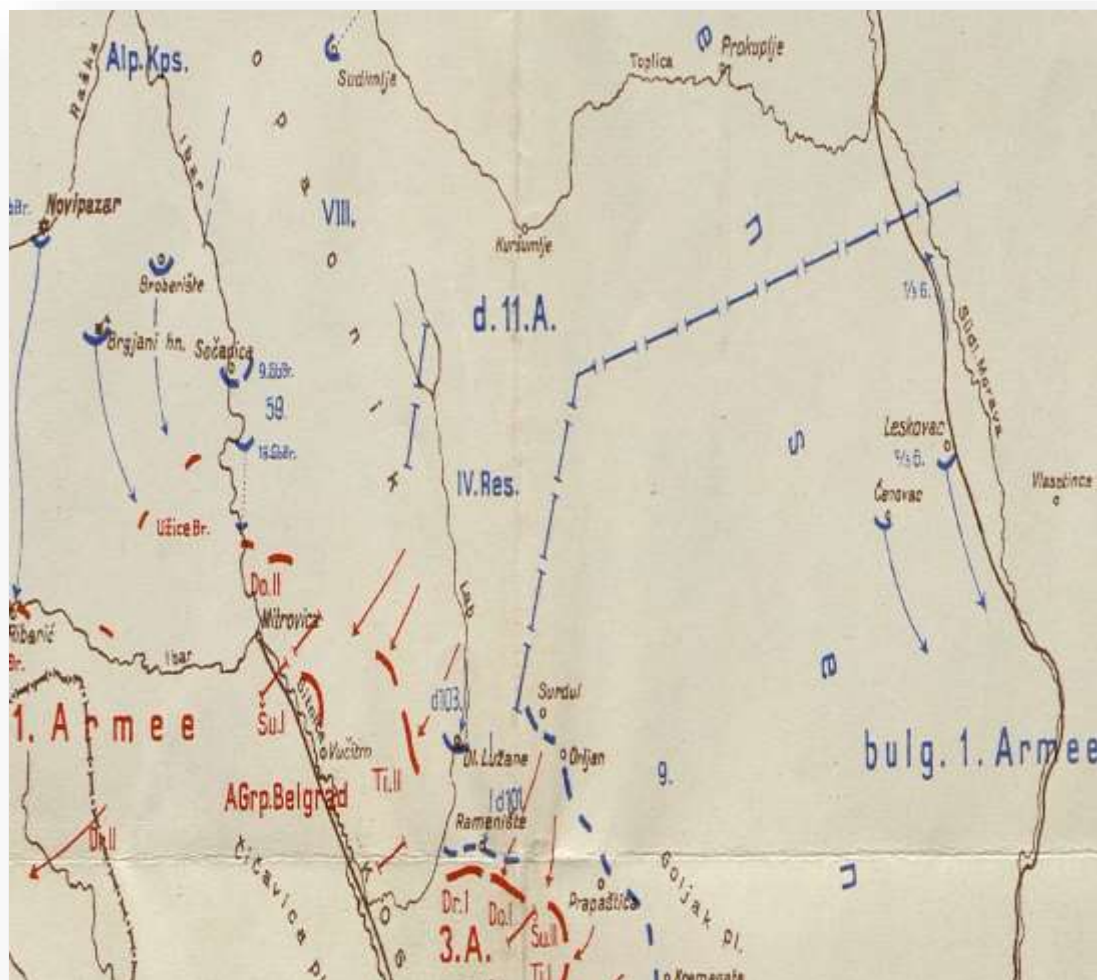
⁵⁰³ *ВРС*, књ. XII, 106.

⁵⁰⁴ *ВРС*, књ. XII, 201.

⁵⁰⁵ Овде је вероватно реч о Лепосавићу јер село под поменутиим именом не постоји (Славиша Бишевац, *Косовска Митровица у Великом рату, Век српске голготе*, књ. 1, Косовска Митровица 2016, 88).

Пазар – Рибариће – Рожаје. Дринска дивизија је за то време била на путу Митровица–Пећ.⁵⁰⁶ Остали делови србијанске и црногорске војске су, такође, покушавали да онемогуће непријатељски продор према централном делу Косова и Метохије, али са других страна.⁵⁰⁷

Карта 2. Напад непријатеља на Митровицу⁵⁰⁸

У другој половини новембра 1915. године Митровица је постала центар окупљања српске војске, Врховне команде и државног врха, али и следећа стратешки битна тачка

⁵⁰⁶ ВРС, књ. XIII, 5.

⁵⁰⁷ Исто, 6.

⁵⁰⁸ <https://digi.landesbibliothek.at/viewer/fullscreen/AC01351627/18/> [15. 12. 2018].

коју је непријатељ покушавао да освоји, а Србија да сачува.⁵⁰⁹ Тако је главнина Треће немачке армије добила заповест 22. новембра 1915. године да следећег дана енергично наступа према граду Митровици, са задатком да обезбеди леви бок другим јединицама.⁵¹⁰ Очекивало се да српска војска брани Митровицу, па је команда 53. дивизије у том случају намеравала да наступи широким распоредом. Немачка команда је имала и резервни план у случају да Срби напусте Митровицу без борбе.⁵¹¹ У таквој ситуацији је 18. брдска бригада требало да се с једним батаљоном упути ка брду Вис, које се налазило три километра источно од Митровице, док би главнина бригаде ишла ка граду, где би формирала мостобран. Док се правио план даљег напада према вароши, у главни штаб непријатељске армије стигла је вест како је српска армија у потпуности напустила Митровицу и да се повукла јужно од центра на околна узвишења. Ово је била погрешна информација, али није битније ни утицала на непријатељску војску, која је наставила с реализацијом својих планова. Два батаљона 60. пука и 15. јегерски батаљон су, приближавајући се циљу, 23. новембра наишли на део српских јединица које су браниле улаз у Митровицу. Борбе су вођене у Грабовцу и околини. Ово место је заузето око 9.50 часова јуришем поменутих аустро-немачких батаљона. Српски браниоци су се повлачили, а њихово гоњење наставила је 18. брдска бригада. На другој страни Ибра повлачили су се остаци Новопазарског одреда, журећи да што пре стигну у Митровицу, надајући се помоћи и подршци јер нису више имали снаге да се супротставе бројнијем непријатељу.⁵¹²

Истовремено је, по наређењу команде Треће немачке армије, Алпски корпус кренуо у правцу Рудника,⁵¹³ како би се са југозапада обухватила Митровица. Непријатељ је тако све више стезао обруч око града. После заузимања Грабовца борбе су се водиле око Рудара, у непосредној близини Митровице. Српска артиљерија је пружала отпор, али то, изгледа, није било довољно да се спречи заузимање града.⁵¹⁴ Док су трајале борбе на

---

⁵⁰⁹ Према једној мађарској студији, падом Митровице и Приштине била је одређена даља судбина Србије. Зато је требало до последњих снага бранити ове положаје (L. Faragó, *nav. delo*, 15)

⁵¹⁰ ВРС, књ. XIII, 11.

⁵¹¹ ВРС, књ. XIII, 11.

⁵¹² Исто.

⁵¹³ Место на путу између Митровице и Пећи

⁵¹⁴ ВРС, књ. XIII, 12.

копну, на митровачку варош су аустроугарски авиони бацали бомбе и осматрали дугачку коморску колону која се вукла од Митровице ка Руднику.⁵¹⁵

Митровица је сада била зборно место остацима српских војних одреда који су од непријатеља бранили положаје у околини. Требало је заједничким снагама успорити аустро-немачко надирање и осигурати безбедно повлачење на другу обалу Ибра и Ситнице. Према том плану, део Ужичког одреда је око 8 часова, 23. новембра, био на узвишењу изнад села Жабара, на путу Митровица – Горња Клина. Ови положаји брањени су током целог дана. Заповест да се један број војника Дунавске дивизије II позива прикључи овом одреду стигао је око 11 часова од команданта Прве армије. По задатку, требало је с једним бројем војника остати на линији Љубовац–Љушта–Жабаре–Брабонићи до тренутка када се све трупе Дунавске дивизије и Ужичког одреда, чији је део још био у самој Митровици, не буду пребациле на десну обалу Ибра и леву обалу Ситнице, а возови са митровачке станице не буду одмакли на безбедну удаљеност.⁵¹⁶

Према истом наређењу, командант 9. пука II позива је са својом војском имао задатак да се упути најпогоднијим правцем према Горњој Клини, а командант 4. пука III позива да држи на окупу свој пук код села Љуште (околина Митровице) у близини пута, па да тако обезбеђује друм за одступање, посебно за 7. пук, који је био у Митровици. За команданта 7. пука I позива са придодатим митраљеским одељењем заповест је била да остане на десној обали Ситнице и обезбеди пребацивање војника Ужичког одреда преко моста на Ибру и понтонском мосту код села Винарца, док је Команда Ужичког одреда морала да пожури у пребацивању својих трупа преко Ибра, а када се то заврши, да уништи понтонски мост код села Винарца. Исто је требало урадити и са дрвеним мостом на Ибру. За Коњички дивизион није било нових наређења. Према ранијем обавештењу, требало је остати на старим положајима између Митровице и Вучитрна. Штаб дивизије је до поподнева требало да остане у Митровици, а након тога, када услови буду дозвољавали, да се упути у село Трнавце или Клину.⁵¹⁷

---

⁵¹⁵ Богумил Храбак, Косовска Митровица под аустроугарском окупацијом (1915–1918), *Звечан*, бр. 1, Косовска Митровица 1996, 127.

⁵¹⁶ *ВРС*, књ. XIII, 17.

⁵¹⁷ *ВРС*, књ. XIII, 17.

Како је време пролазило, непријатељ је био све ближе центру града. Према издатим наређењима Команде, српска војска је током 22. и 23. новембра прелазила Ибар преко моста код Винарца, а мањи део преко главног моста у граду, заузимајући одређене положаје на другој страни.⁵¹⁸

Због отежаних услова није било могуће пребацити све трупе одједном. Последњи је стигао 2. прекобројни пук III позива, 22. новембра. Његов 4. батаљон је прешао Ибар код Винарца у 7 часова и на положају је био у 14 часова, док су 2. и 3. батаљон, 1. брдска Дангласова батерија и митраљеско одељење око 13.40 прешли мост, а око 17 часова већ заузели одређене положаје.⁵¹⁹ После пребацивања преко Ибра 8. пука II позива, који је из правца Новог Пазара и Старог Колашина стигао у Митровицу, 23. новембра 1915. године, око 10 часова ујутру, чекале су се даље инструкције о одступању од стране Врховне команде. Убрзо је из штаба Ужичког одреда, који је био у Митровици под командом Симона Поповића, у 15.25 часова, било наређено да одређени војници из пионирско-машинског вода поруше мост на Ибру пошто су се повукли заштитнички делови 7. пука I позива. Мост је запаљен, мада није у потпуности изгорео јер су мештани Арбанаси ометали ову акцију.⁵²⁰ У 16 часова је било наређено мајору Милићу Симеуновићу, задуженом за контролу повлачења српске војске, да понтонски мост код села Винарца подигне и на том месту остави само сплав, ради превоза војника који су заостали.⁵²¹

Део српске војске се повлачио према Пећи. Међутим, закрчење од Митровице према овој метохијској вароши је било такво да је командант Дунавске дивизије II позива морао да пошаље патроле које би рашчистиле пут. Непријатељ је настављао са нападима на Митровицу, па је требало направити нови распоред српских снага. Командант поменуте Дунавске дивизије је, 23. новембра у подне, упутио 9. и 4. пук на главни положај, док је штаб Ужичког одреда био на положају изнад засеока Махале. Код Грабовца је прилаз Митровици бранио 2. батаљон 7. пука, који је успешно одбио удар, наносећи велике губитке аустро-немачким јединицама. Након тога, 7. пук је пребацио три батаљона на леву

---

⁵¹⁸ Исто, 18.

⁵¹⁹ Исто.

⁵²⁰ ВРС, књ. XIII, 19.

⁵²¹ Исто, 20.

обалу Ситнице у самој Митровици, док је један батаљон остао на положају код Рахова. Међутим, аустријске јединице су се убрзо појавиле из правца Дедина, па се и овај батаљон повлачио према Митровици.⁵²² Аустро-немачке трупе заузеле су Косовску Митровицу 24. новембра 1915. године. У освајању су непосредно учествовале 9. и 18. брдска бригада и први батаљон 31. пука, док су масовну подршку давале јединице 59. пешадијске дивизије. Штаб 59. дивизије је ујутру, око 10 часова стигао у Митровицу.⁵²³ Један батаљон 18. брдске бригаде је стигао током ноћи 23/24. новембра северно од Митровице. У јутарњим часовима напад немачке војске је предводио генерал Шњарић са западне стране, а у град је прва ушла 9. брдска бригада. Уличних борби ни отпора није било. Заплењено је 13 топова, 6 митраљеза, „7 врста муниције“, локомотива и 130 железничких вагона, али не и храна. Арбанаси и Турци су поздравили долазак непријатељских војника.⁵²⁴ Српског становништва готово да није било. Повлачило се са својом војском ка Приштини и Призрену. Међутим, увидевши убрзо да су у безнадежном положају, враћали су се у град. Окупатор је одмах успоставио свој режим, који је трајао готово три године, до ослобођења 1918. године.

Одступање српске војске је било настављено и последњих дана новембра 1915. године у правцу Пећи, Ђаковице и Призрена.⁵²⁵ Одлука Врховне команде о коначном напуштању домовине,⁵²⁶ оставила је тежак утисак на официре и војнике. Немачка Врховна

---

⁵²² У свим јединицама се осећао пад духа, морала, велика премореност и исцрпљеност војника који више ни храну нису добијали (*Исто*, 20).

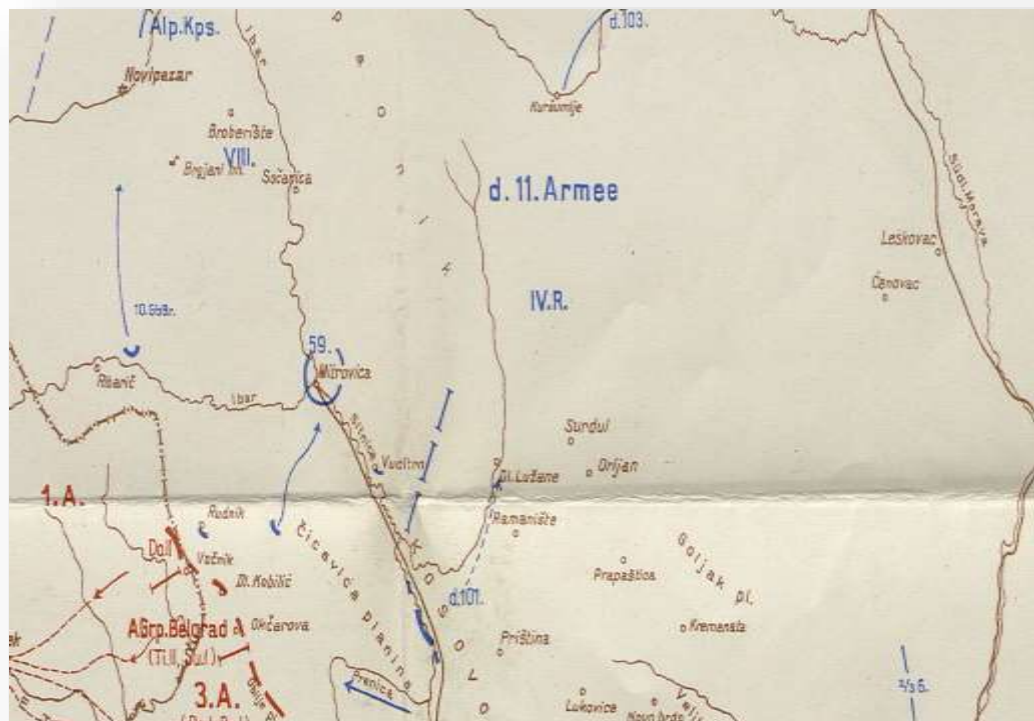
⁵²³ *Исто*, 29–32.

⁵²⁴ Б. Храбак, *Косовска Митровица под аустроугарском окупацијом*, 128.

⁵²⁵ О данима повлачења и страдања на Косову и Метохији, с посебним освртом на Призрен, видети: Џон Рид, *Рат у Србији 1915*, Цетиње 1975; Тадија Костић, *Дневник повлачења пред непријатељем*, НБС, Архива Тадије Костића, П 352/1 11а, 36; Јован Хаџи-Васиљевић, *Кроз Албанију 1915. године са Моравском дивизијом II позива*, Београд 1929, 7–8; Успомене Видена Тошића у: *Мемоари српских ратника*, приредила Бранислава Лилић, Београд 1998, 65–91; Славиша Бишевац, Призрен 1915. године (успомене савременика), *Тематски зборник радова са 4. међународног научног скупа Наука и савремени универзитет 4, Том 2, Државност, демократизација и култура мира*, Ниш 2014, 145–162.

⁵²⁶ Од 29. новембра до 1. децембра 1915. године одржане су четири тешке седнице команданата армија, где се расправљало о даљим активностима. Војвода Живојин Мишић је предлагао да се окупе све расположиве снаге и да се онда крене у офанзиву у правцу Митровице, а да команду преузме најстарији, војвода Степа

команда је у оваквим околностима 29. новембра 1915. године издала саопштење у ком се наглашава да прекидају све даље операције јер „српска војска више не постоји“, и да ће њени бедни остаци наћи смрт у црногорским и албанским планинама.⁵²⁷

Карта 3. Распоред Макензенових трупа, 28. новембар 1915. године⁵²⁸

Судећи на основу свега забележеног, 1915. је за многе била најтрагичнија година Великог рата. Стицајем ратних околности Митровица је поново постала центар важних

Степановић, што је овај одбио. Сви су команданти, сем Мишића, сматрали да су армије у лошем стању и да нису спремне за нове акције, па је потврђена ранија одлука Врховне команде о повлачењу. Иако је Мишић био упоран да се ова идеје спроведе у дело, образлажући значај и нужност офанзиве, остао је усамљен у томе. Издата су наређења да се уништи преостало наоружање и техника која није могла да се понесе. (Милош Ковић, *Једини пут – Силе Антанте и одбрана Србије 1915. године*, Београд 2016, 223; В. Стојанчевић, *Србија и српски народ за време рата и окупације*, 21).

⁵²⁷ Александар Стојићевећ, *нав. дело*, 467, М. Ковић, *Једини пут – Силе Антанте и одбрана Србије 1915. године*, 225–226.

⁵²⁸ <https://digi.landesbibliothek.at/viewer/fullscreen/AC01351627/19> [15. 12. 2018].

дешавања и место где су се доносиле одлуке од животног значаја. Да ли је било паметно прихватити инсистирање српског војводе Мишића да се баш одавде организује велика контраофанзива на аустроугарску и немачку војску, да ли је Митровица могла бити последњи систем одбране и симбол српског отпора, а не само „несуђена престоница“ ?

- никада нећемо сазнати. Једно је неоспорно, после велике сеобе која је прошла кроз варош, попут набујале реке, остала је само пустош која је изгледала сабласно за све оне који су, „хватајући“ последњи воз, покушавали да нађу уточиште за себе. Чак се ни арбанашко становништво, вероватно изненађено оним што се десило, није могло видети у на улицама, док су последњи гарнизони српске војске прелазили Ибар и повлачили се пред непријатељем. Рушећи неке понтонске мостове они су и затворили последњу страницу историје Митровице, као дела Краљевине Србије, новембра 1915. године.

3.3. ОКУПАЦИЈА

3.3.1. Војно-генерални гувернман

После успешних ратних активности током 1915. године, аустроугарски дипломатски кругови и чиновници су тражили да анектирају већи део Србије и Црне Горе, док би остатак покорених територија био под војном управом према договору с немачком страном. Бугарска је ушла у рат, на страни Централних сила, пре свега, због територијалног проширења које јој је било обећано. Како је ратовала на југу Србије, она се залагала за добијање дела Косова, северне Албаније, тражећи и долину Велике и Западне Мораве. Немачка није имала ништа против бугарских претензија, јер сама није имала аспирације у територијалном погледу, већ је имала за циљ контролу железнице и експлоатацију природних ресурса.⁵²⁹

Пре Букурешког мира 1913. године, Србија је обухватала површину од 48.302 км², на којој је живело 2.911.701 људи, што је 60.3 становника по км². Територија која јој је припојена после Првог балканског рата имала је око 38.000 км² са око 1.481.641 становника. Краљевина Србије је тиме бројала површину од 86.302 км² са око 4.403.315 лица. Од ове површине је Аустроугарској након окупације припало 29.664 км², 23.880 км² подручја Краљевине Србије и 5.784 км² новоприпојених области. На овом простору је 1. јануара 1916. године, наредбом царско-краљевске Врховне команде, био формиран Војно-генерални гувернман.⁵³⁰

Војно-генерални гувернман у Србији састојао се од шест округа (Шабац, Београд, Ваљево, Смедерево, Крагујевац и Горњи Милановац) и три среза ћупријског округа (Јагодина, Варварин и Рековац). Наредбом Врховне команде од 11. фебруара 1916. године

---

⁵²⁹ Милан Кољанин, Злочини Бугарске у Србији 1915–1918, (прилог истраживању бугарске окупације у Првом светском рату), *Историја 20. века*, бр. 2014/2, Београд 2014, 39–40.

⁵³⁰ АС, ВГГ, 20/102, Д.Н. К. No 51, Београд, 14.VII 1918, Извештај о националној и конфесионалној рашчлањености српског становништва; уп. Божица Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, Београд 2000, 16–17; *Историја српског народа*, VI/2, 146–147; *Beogradske novine*, 4. oktobar 1916, „Narodna pravda“, 2; Владимир Стојанчевић, *Србија и српски народ за време рата и окупације: 1914–1918. године*; Лесковац 1988, 66.

Гувернман је био проширен на још три округа (Ужице, Чачак и Крушевац). Новом одлуком од 15. марта исте године прикључене су му биле и три нове вароши припојене Краљевини Србији после балканских ратова 1912. године – Косовска Митровица, Нови Пазар и Пријепоље.⁵³¹

Иако је подела српске територије договорена Софијским уговором, 6. септембра 1915. године, још једном је била прецизирана посебним уговором о демаркационој линији између врховних команди Аустроугарске и Бугарске. Тај документ је потписан 1. априла 1916. године. По одредбама уговора нова линија разграничења између њихових трупа ишла је тако да су Елбасан, Ђаковица, Косовска Митровица, Александровац, Крушевац и десна обала Велике Мораве остали на аустроугарској, а Призрен, Приштина, Прокупље и лева обала Велике Морава на бугарској страни.⁵³²

Гувернман је био подређен аустроугарској Врховној команди, високом законодавном органу и највишем руководећем и надзорном месту за целокупно правосуђе и управу. На челу Гувернмана био је војно-генерални гувернер у рангу корпусног команданта. Њега је именовао аустроугарски цар. За првог гувернера је крајем 1915. године био постављен генерал Јохан гроф Салис-Севис. На дужност је ступио 3. јануара 1916. године.⁵³³ Како су Аустријанци имали војну команду, Мађари су тражили да им се препусти управљање цивилним пословима у Гувернману. Сматрали су да им реално припада цивилна управа с обзиром да су били део Двојне монархије. Како је у Пољској комплетна окупациона управа била препуштена Аустријанцима, гроф Тиса, председник угарске владе, сматрао је разумним да се због суседства Србије и Угарске на тој територији именује за цивилног чиновника један Мађар.⁵³⁴ Овај захтев је на крају био

---

⁵³¹ Разлог за оклевање да се ови окрузи прикључе аустроугарској зони су вероватно биле политичке игре и комбинације унутар три савезника. Монархија је имала претензије према овој територији, па су њени представници власти сматрали да треба извршити анексију области све до Косовске Митровице, укључујући и њу. (Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 16–17; *Историја српског народа*, VI/2, 147).

⁵³² АС, МИД, ПО, 1918, ф X/219, дос. I–VIII, Војно одељење Председнику Министарског савета и министру иностраних дела Николи Пашићу; Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 16–17.

⁵³³ Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд 2014, 283.

⁵³⁴ Према писању Б. Младеновић, Војно-генерални гувернман је формиран као резултат компромиса две стране – аустријске и мађарске. За разлику од аустријске, мађарска страна је била оштра у противљењу

прихваћен, па је тако на место цивилног комесара постављен историчар мађарског порекла, др Лудвиг Талоци.⁵³⁵ Међутим, ускоро је дошло до сукоба војних и цивилних власти, па је председник угарске владе посетио цара Франца Јозефа и изборио се да први гувернер буде замењен генералом Адолфом барон фон Ременом од јула 1916. године.⁵³⁶

У Гувернману су били успостављени и локални органи власти: окружне и среске команде⁵³⁷ и општине,⁵³⁸ потчињене централној власти.⁵³⁹ Они су међусобно били повезани. Окупациона управа је спровођена уз помоћ војних и жандармеријских јединица и делатношћу војно-обавештајне службе и полиције. Војне јединице су биле распоређене по градовима и већим варошима. Жандармерија је била смештена по мањим градским насељима и селима. За команданта жандармерије у Митровици био је постављен пуковник Волф. Због потребе на главним фронтovima, за службу у окупационој области било је могуће узети већином људство умањених борбених способности. По прорачуну пуковника Хуга Керхнаве, то су биле чак две трећине војника.⁵⁴⁰

У редовним приликама оружане снаге Гувернмана су бројале 70.000 пешадинаца, артиљераца и коњаника, од којих је за борбена дејства била спремна 51.000 хиљада војника. За нередовне прилике, односно, за потребе гоњења и сузбијања одметника и

анексије Србије јер су њени представници страховали од повећања броја словенског становништва, што је могло довести до преуређења Аустроугарске у тријалистичку државу. Зато су морали да буду у току и испрате сва дешавања која су имала везе са Србијом. Видети: Б.Младеновић, Град у аустроугарској окупационој зони, 17; *Историја српског народа*, VI/2, 149.

⁵³⁵ Он је преузео дужност 17. јануара 1916. године. Није дуго био на овој функцији. Страдао у саобраћајној несрећи у близини Будимпеште крајем исте године. На његово место је јануара 1917. године именован Теодор Кушевић (Маја Николова, Школство у Београду за време Првог светског рата. Цесарска и краљевска реална гимназија, *Годишњак града Београда*, Књ. LIII, Београд 2006, 252; Д. Матовић, Д. Милановић, *Рашка у документима 1915–1918*, 8).

⁵³⁶ Гордана Илић Марковић, *Рода Рода, Српски дневник извештача из Првог светског рата. Ратни пресбиро Аустроугарске монархије*, Нови Сад 2017, 15.

⁵³⁷ Било их је укупно 54 (*Beogradske novine*, 4. октобар 1916, „Narodna privreda“, 2).

⁵³⁸ Општина је била најмања административна јединица које се делила на места. Поред града Београда постојале су укупно 853 општине (*Beogradske novine*, 4. октобар 1916, „Narodna privreda“, 2).

⁵³⁹ Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 18.

⁵⁴⁰ *Косовска Митровица и околина*, Косовска Митровица – Приштина 1979, 101.

наоружаних група, постојало је 16 потерних одреда који су бројали од 150 до 200 војника. Били су издвојени из састава пешадије и наоружани пушкама и митраљезима. Потерни одреди су у случају дејства додељивани жандармерији. У марту 1917. године био је формиран посебан Жандармеријски батаљон „С“. Он је имао четири чете и два митраљеска одељења, а бројао је 1.000 војника.⁵⁴¹

Све ово нам говори да је аустроугарска окупациона власт била добро организована и спремна да одговори изазовима и ситуацијама које су се, условно речено, могле очекивати на простору који је контролисан. Ипак, ово су можда само биле мере предострожности јер сматрамо да већих немира од стране српског становништва и није могло бити, с обзиром да су они који су могли да представљају реметилачки фактор и изазову немире већ били напустили Србију.

3.3.2. Окупациона власт

Да би лакше спроводила своју власт, окупациона управа је на водећа места у сваком граду именовала људе који су у потпуности хтели да извршавају наређења. Најчешће су то били утицајни и познати људи у граду, пре свега, Арбанаси.⁵⁴² Градска управа општине Митровица састојала се од градоначелника, два заменика градоначелника и шест саветника. Градоначелници Митровице током окупације били су Ферхат-беј Драга и Фадиљ Шефкија.⁵⁴³

Нова управа је од самог почетку заузела нешто блажи став према крајевима у којима је било настањено муслиманско и арбанашко становништво. Овде је, пре свега, реч

---

⁵⁴¹ Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 18.

⁵⁴² Аустроугарске власти су показивале толеранцију према њима као према пријатељском народу, запошљавајући их у локалној самоуправи. Опхођење према Србима било је потпуно другачије (Стефан Анчев, Косово и Метохија у српској политици уочи и за време Првог светског рата, у: *Век српске голготе*, књ. 1, Косовска Митровица 2016, 31).

⁵⁴³ У једном извештају Окружне команде забележене су похвале на рад градске управе уз констатацију да је градска каса била „доведена у ред“, док су повољне финансијске околности (убирање пореза) могле да подмире неопходне издатке (АС, ВГГ, 8/173, Митровица, 13. април 1916. године, Политичко-административни и ситуациони извешатај

о три новоприпојена округа – пријеполском, новопазарском и митровачком. То је била реакција на пријатељски став становништва према новој власти. Међутим, ни овакав однос окупационих чиновника није довео до потпуне пацификације у Митровици. Српско становништво није уживало привилегије, па је неретко долазило до испада и проблема.⁵⁴⁴

Администрација нове управе била је ажурна, па је од самог почетка водила евиденцију о готово свим дешавањима и појавама. Често су правили статистичке процене што се може видети на основу сачуване документације. Први задатак је био попис становништва који је обављен новембра 1915. године. Али, подаци до којих се дошло нису јавно објављени.⁵⁴⁵ Разлог је остао непознат. Након новог пописа, а на основу документације Војно-генералног гувернмана, долазимо до сазнања да су у аустроугарској зони била обављена још два пописа. Први, половином 1916,⁵⁴⁶ други у периоду октобар–новембар 1917. године. Тачна информација о броју становника у сваком округу, односно на целој територији Војно-генералног гувернмана била је значајна из више разлога, како су забележили њихови службеници.

Део аустроугарске окупационе области била је и Косовска Митровица, где је с пролећа 1916. године била установљена окружна команда, па су се све уредбе о уређењу и функционисању Гувернмана односиле и на њено становништво. Увидом у евиденцију о територијалном опсегу освојених области, може се закључити да је митровачки округ био најмањи у Гувернману. Обухватао је 1.312 км² са 35 становника на једном км².⁵⁴⁷

Аустроугарске трупе су у Митровици дочекане с одушевљењем арбанашког становништва. Надали су се бољем животу, говорећи да су се коначно ослободили „српског јарма“. Међутим, њихова очекивања нису била испуњена ни до 1918. године, па су више била разочарања. Ништа се битније није мењало у њиховом положају, па су већ половином 1916. године писали жалбе на лоше стање и одлазили да протестују у Окружну

---

⁵⁴⁴ Б. Храбак, *Косовска Митровица под аустроугарском окупацијом*, 131.

⁵⁴⁵ Исто, 132.

⁵⁴⁶ Извештај о бројном стању становништва евидентиран је 14. јула 1916. године. Сматра се да у више округа попис није спроведен с жељеном прецизношћу, па подаци нису били у потпуности поуздани. Из тог разлога је био организован нови попис следеће године (АС, ВГГ, 20/102, Д.Н. К. No 51, Београд, 14.VII 1918, Извештај о националној и конфесионалној рашчлањености српског становништва).

⁵⁴⁷ Исто.

команду.⁵⁴⁸ Они су аустроугарској администрацији замерали „став да су Арбанаси у округу српски држављани“. То није одговарало чињеничном стању, како су говорили. Позивали су се на споразум који је био потписан између Порте и српске владе након Првог балканског рата. Према том договору су се муслимани из „новодобијених области“ могли несметано исељавати, али сви који би ту остали након три године од завршетка рата, постајали су српски држављани. По њиховом мишљењу, овај договор није могао да заживи јер је рат почео пре истека предвиђеног рока. Зато су они (муслимански Арбанаси) сматрали да још имају старо држављанство, односно, турско. Августа месеца 1916. године су упутили једно посланство које је захтевало да им се, у складу са поменутиим законом, старо турско држављанство призна правно и да се користи у свим службеним документима или да се одмах прогласе аустроугарским држављанима.⁵⁴⁹

Арбанаси Митровице су протестовали и због пореза који су плаћали по „српским законима“ јер су им биле дате гаранције да ће њихов народ бити поштеђен сваког додатног доприноса или одузимања житарица. Добијеним обећањем били су одушевљени. Међутим, то није поштовано у пракси, па је било наређено да се од сеоског становништва узима део жетве овса и јечма (преко осмине). Зато се више ни окружној власти није могло веровати. Арбанаси су молила да се одустане од одузимање житарица јер су оне представљале „храну до бербе кукуруза“, па нису могли да гарантују да неће бити протеста и жалби становништва.⁵⁵⁰

Током окупације слобода кретања становништва је била ограничена. У зимско време полицијски час је почињао од 21.00 увече и трајао до 5.00 часова ујутру, а у летњим месецима та граница за вече се померала на 22.00 часа. Мушкарци су у свим областима морали имати легитимације, док женама и деци легитимације нису биле потребне.⁵⁵¹

Без обзира на велику контролу у округу, безбедносна ситуација није увек била на високом нивоу. На основу записа једног царског војника, сазнајемо да су убиства,

---

⁵⁴⁸ АС, ВГГ, 8/763, Митровица, 23. август, 1916, Жалба Албанаца на свој положај.

⁵⁴⁹ Ни под којим условима нису пристајали да им се наметне српско држављанство. То је било у супротностима са њиховим политичким уверењима и историјом. Повређивало је њихова национална и верска осећања (АС, ВГГ, 8/763, Митровица, 23. август, 1916, Жалба Албанаца на свој положај).

⁵⁵⁰ Исто.

⁵⁵¹ Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 54.

нарочито жандарма, била учестала појава у првих неколико месеци окупације. Дешавала су се као одговор на вешања Арбанаса и осталих становника од стране аустроугарске власти. Иако се разлози страдања становништва не наводе, претпостављамо да су хапшени и убијани због организовања побуна против нове управе. Овај савременик помиње да је у околини Митровице погинуло пет жандарма готово истовремено, док су у самом граду била обешена тројица. Бежање локалног становништва у планину, такође, било је стално. Успостављање режима овде је наилазило на више потешкоћа него у другим крајевима.⁵⁵²

Како је време пролазило, тако је и отпор покороног становништва постајао све слабији. На основу извештаја Окружне команде из друге половине 1917. године, сазнајемо да се ситуација постепено стабилизовала, да јавни ред и мир нису били нарушавани, док су понекад биле забележене мање пљачке или крађе над имовином Срба из околине од стране Арбанаса.⁵⁵³

Према свему наведеном, можемо констатовати да окупациона власт није у потпуности остварила своје циљеве и да је често морала да примењује силу. Када се стишало узбуђење и одушевљење због доласка аустроугарске војске, када се показало да су обећања остала без реализације, испоставило се да окупација ни арбанашком становништву није пријала. Записи Окружне команде нам то и доказују. Честим протестима „повлашћеног народа“ који је очекивао да ће живети у благостању и користити све повластице које су Арбанаси имали још у турско време, јасно је било изражено незадовољство многим појавама и поступцима аустроугарских окупационих службеника.

3.3.3. Судство

Судски систем је у окупираним областима био специфичан. За обављање послова у цивилно-правном сектору успостављени су општински судови, судови окружних команди

---

⁵⁵² Bogdan Krekić, *Kroz Srbiju i Rumuniju sa austrijskom vojskom 1916–1918*, Sarajevo 1919, 80.

⁵⁵³ АС, ВГГ, 8/267, Митровица, 25. мај 1916. године, N. 202/III, Извештај Окружне команде Косовска Митровица о политичко-административним приликама тог округа”.

(команде мостобрана и градске команде) и Правосудно одељење за цивилно судство Војно-генералне команде у Србији.⁵⁵⁴

Суд прве инстанце или општински суд постојао је при свакој окружној команди. Такав орган правосуђа се налазио и у Косовској Митровици. Био је састављен од председника и два члана, односно, помоћника. Председник суда је био тренутни председник општине, док су помоћници били изабрани представници села у склопу општине. Делокруг општинских судова био је поступање и одлучивање у правним споровима о непокретним стварима чија вредност није прелазила 100 динара, о меничним (зајамним захтевима) до износа од 100 динара и другим стварима у вредности од 200 динара.⁵⁵⁵

Судије су имале ингеренције да решавају и спорове који су излазили из оквира општинског суда, а вршили су и наплату пореза. У конфесионално мешовитим срединама, као што је била Митровица, постојао је посебан шеријатски суд. За одлучивање о таквим правним питањима био је ангажован један локални муслимански духовни судија. Осим овог судије, лица из локалне средине била су присутна само у општинским судовима. У другим судским органима биле су ангажоване професионалне судије из Аустроугарске.⁵⁵⁶

Главна инстанца за правни лек је било Правосудно одељење за цивилна и судска питања Војно-генералне управе. Овај суд је одлучивао о свим апелацијама и жалбама против пресуда и одлука општинских судова, а чинили су га: начелник Правосудног одељења, шест судија, два судска нотара и неопходан помоћни персонал.⁵⁵⁷

Организација једног објективног правосудног система захтевала је интензивно ангажовање нових судских органа. Становништву је требало обезбедити правну сигурност и пробудити поверење у могућу правну заштиту. Српски закони су се у много чему

---

⁵⁵⁴ АС, ВГГ, 20/63, No. 758, Извештај о стању правосуђа (цивилно-правне ствари) у областима под Војно-генералном управом у Србији.

⁵⁵⁵ Суд прве инстанце у окружним командама је имао исте ингеренције као и суд у граду који је био центар округа у Краљевини Србији. Разлика је само у томе што су одлуку доносиле три судије који су чинили судски савет (Исто).

⁵⁵⁶ АС, ВГГ, 20/63, No. 758, Извештај о стању правосуђа (цивилно-правне ствари) у областима под Војно-генералном управом у Србији; Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 66.

⁵⁵⁷ Исто.

разликовали од закона у Аустроугарској, па се тражило компромисно решење, посебно за општине које су биле мешовите. Било је тешко све српске законе који су до тада били на снази прегледати и уз измене прилагодити новонасталој ситуацији. Сакупљање и сажимање важећих правних аката, међутим, није било довољно. Морало је да се изврши и упознавање са обичајним правом и судском праксом оличеном у судијским сазнањима, пошто су поједини српски закони били непотпуни и захтевали су компетентне интерпретације.⁵⁵⁸ Избегле српске службе су понеле са собом архиву са целокупним списима, или су их сакриле. Неки од тих документа су касније пронађени, али су се окупациони службеници жалили како су били у највећем нереду. Односно, материјал са списима различитих органа (судских и управних) био је у потпуности помешан. Временом су издвајани записи још актуелних спорова, чиме је омогућено да се у појединим правним стварима наставе започети поступци. Наравно, питање је колико је било реално да се окупациона власт бави проблемима људи који су напустили своје домове, односно, страдали током борбе.⁵⁵⁹

За одржавање реда и мира у окупираним областима требало је уложити много напора. Српско становништво је тешко прихватало окупацију, користећи често прилику да то и покаже. Зато су у првој години била учестала хапшења у свим окрузима, посебно у три јужна округа. Војно-генерална управа је водила евиденцију о свим судским и полицијским процесима, па је, користећи податке Краљевине Србије из 1910. године, направила поређење о учесталости „незаконитих радњи“ и дошла до интересантних резултата. Због убистава свих врста 1910. године је у целој Краљевини Србији било осуђено 289 лица, док су у областима под контролом Војно-генералне управе, које су једва

---

⁵⁵⁸ Из извештаја аустроугарске администрације, сазнајемо да је од српских закона и уредби само Трговачки закон у неизмењеном облику преведен на службени језик, као и једна немачка рецензија о српском цивилном процесу (АС, ВГГ, 20/63, Извештај о стању правосуђа (цивилно-правне ствари) у областима под Војно-генералном управом у Србији).

⁵⁵⁹ На основу сачуваних списа, закључујемо да је циљ судских органа био да се сачувају лични и економски интереси малолетника без очева, лица која су далеко од куће, оних коју су у војној служби и људи који живе у иностранству. Затим, било је настојања за регулисање питања наследства, старатељства (деци без очева тражили су старатеља), неге (лицима којима је потребна ова врста помоћи она се често и пружала) и заоставштине преминулог која се преносила на лица са правом наслеђивања (Исто).

обухватале половину некадашње Краљевине, 1916. године регистрована 245 случаја. Такође, дошло је до знатног повећања разбојништава и крађа.⁵⁶⁰ Регистровано је 7.630 преступа и кривичних дела становништва у областима под контролом Војно-генералног гувернмана, у ком је укупно било 1.373.511 становника, наспрам 5.422 пресуђена случаја која су забележена у Србији 1910. године. Тај број се рачунао на 2.911.701 становника. Како аустроугарске власти нису имале увид у дела истог карактера у окрузима Пријепоље, Нови Пазар и Косовска Митровица, није се ни могла правити паралела и статистичка обрада података. Међутим, на основу евиденција судова прве инстанце из ових окружних команди, стање се битније не разликује од осталих градова Гувернмана, посебно када је реч о Митровици и Новом Пазару.⁵⁶¹

На основу изнетих података, несумњиво се може рећи да је дошло до значајног пораста кривичних дела у време окупације. Насупрот овоме, евидентно је да су грађански спорови значајно смањени. Често су решавана питања наследства и старатељства, а условљени су многобројном сирочади, као резултатом протеклих „немирних година“.⁵⁶² У самој Митровици углавном су били разматрани проблеми имовинских односа и остали слични спорови српског и муслиманског, односно арбанашког становништва. Рад окружног суда је посебно био интензивираан у време и након Топличког устанка, када су хапшени и осуђивани сви они за које се сумњало да су имали везе с овом побуном.

3.3.4. Свакодневни живот под окупацијом

Почетком 1916. године, непосредно по освајању Митровице, тамо је кратко боравио један аустроугарски војник који је у својим успоменама забележио оно што је том приликом запажио. Већ при самом уласку у варош упадало је у очи „богатство дућана и осјећао се по ашченицама мирис разноврсног јестива“.⁵⁶³ Било је у „издашној мери“

---

⁵⁶⁰ АС, ВГГ, 20/71, Београд, 10. јул 1916, Становништво и друштвене околности на подручју Војно-генералне управе у Србији без три новоприпојена округа, Пријепоље, Митровица и Нови Пазар.

⁵⁶¹ Исто.

⁵⁶² Исто.

⁵⁶³ В. Крекић, *nav. delo*, 80.

дувана, шећера, кафе, посланица, брашна, хлеба, накита, платна... За изгладнеле војнике, међу којима је био и он, такви призори су „чинили угодно задовољство“.⁵⁶⁴ Без обзира на трговинске радње које су биле пуне разноврсне робе, приметио је у Митровици „више дрвене сиротиње“ него у другим градовима у којима се мање видело „изложено“ богатство. Овај контраст му је био сувише упадљив. Цене су у Митровици биле много веће него у другим градовима. Забележио је да је килограм хлеба (брашна) коштао седам круна. И остали артикли су били готово у „равномерном сразмјеру са скупом хлеба“.⁵⁶⁵ По његовом запажању град је био старо трговачко место, а индустрије није било. За куповну способност народа писао је да је била испод нуле. Једино је на тај начин могао да објасни раскош дућана и бескрајну беду с друге стране.⁵⁶⁶

Окупациона власт је, углавном, била наклоњена арбанашком народу. Њихова недела према српским становницима Митровице била су честа појава. Неколицина Арбанаса је због тога ухапшена, али су крајем 1916. године били амнестирани. Окружна команда је међуетничке проблеме правдала ранијим сукобима. Најбољи доказ наклоности наведеном становништву јесте *Упутство* Војно-генералног гувернмана у ком се наводи да се „Арбанасима пружи доказ нашег поверења“, тачније „апсолутно поверење јер су они везани за Монархију“. То су показали тако што нису „скрштених руку чекали долазак аустро-немачке војске, већ су је вишеструко помагали“. Зато су аустроугарске власти имале обавезу да им се одуже.⁵⁶⁷

Грађани Митровице српског порекла су се често оглашавали против окупације, док су Арбанаси били одани. Гувернман је као признање за ту лојалност издао 30. децембра 1916. године *Дневну заповест*, документ који је потписао барон Ремен. У овом акту је забележено да су Хасан-бег Приштинац, Дервиш-бег и Ферат-бег Драга и друге познате арбанашке вође својим увек несебичним и лојалним деловањем успешно помогли Царску

---

⁵⁶⁴ *Isto.*

⁵⁶⁵ *Isto.*

⁵⁶⁶ *Isto.*

⁵⁶⁷ Војислав Јевтимијевић, *Северно Косово кроз историју до краја XX века (с посебним освртом на Бањску)*, Београд 2008, 111.

и Краљевску команду. Посебна захвалност им се одаје због окупљања добровољаца који су имали разна задужења на аустроугарском окупационом простору, али и шире.⁵⁶⁸

Као и раније, Срби су поново били потчињени двоструком непријатељу. Окупатор је завео тешке реквизиције, а аге и бегови, који су постојали још у турско време, сада су поново почели да отимају од српског сељака оно што је привређивао на својим имањима примењујући, неретко, најсуровије методе. У целом округу је владала велика оскудица и глад локалног српског становништва, а по причама савременика, млела се шишарка од кукуруза и кора дрвећа како би се прехранили.⁵⁶⁹

Да би се сузбиле неке појаве у граду и селу, гувернер је 10. јула 1916. године издао наређење које се имало спроводити у свим окружним командама, па и Митровици. Према тој наредби, „цабалебарчење“ у гостионицама и кафанама од раног јутра до касних ноћних сати морало се спречавати свим средствима. Гувернер је сматрао да због ове лоше навике многи људи из домаћег (окупираног) становништва подлежу беспосличарењу, па приликом сусрета у угоститељским објектима препричавају дневне догађаје, шире разне гласине, баве се политиком и у одређеним околностима кују конспиративне планове, што за окупациону управу није било одговарајуће.⁵⁷⁰

За борбу против ових, дубоко укорених лоших навика, наложио је да се омладини до 18. године живота забрани посета гостионицама и кафанама (изузети су дозвољени само приликом „пропутовања“). Затим, одрасло становништво је могло да борави у гостионицама и кафанама само 3 пута дневно и то: у време доручка, од 5–8 часова пре подне; у време ручка, од 11–2 сата по подне, и за вечеру од 6 сати после подне до затварања локала. С обзиром на то да је у граду постојала модерна кафана (гостионица), остала је ранија пракса да се узима ужина (храна).⁵⁷¹

---

⁵⁶⁸ Део ових добровољаца је био послат у босанско-херцеговачку жандармерију, део у турски корпус који је ратовао на Источном фронту, а део је остао у Митровици, а имао је задатак да учествује у мањим акцијама и потерама. За команданта одреда у Митровици који је бројао око 400 добровољаца, окупационе власти су 1917. године поставиле Дервиш-бега (Душан Батаковић, Ослобођење Косова и Метохије, у: *Косово и Метохија у српској историји*, Београд 1989, 297).

⁵⁶⁹ Више: В. Јевтимијевић, *Северно Косово кроз историју до краја XX века*, 111.

⁵⁷⁰ АС, ВГГ, 8/452, Београд, 10. јул 1916, N. 5172/1916, Беспосличарење у гостионицама и кафанама.

⁵⁷¹ Исто.

Задатак Окружне команде био је да обезбеди поштовање горе наведених временских ограничења посете кафанама, узимајући у обзир посебне околности које су владале у одређеним крајевима, ситуацију и навике становништва, као и годишња доба. Забраном је требало да се спречи беспослено седење лица склоних нераду и да се и ови елементи становништва постепено врате продуктивном раду.⁵⁷²

Покушавајући да у потпуности спроведу издата наређења, органи безбедносних служби у Окружној команди Косовска Митровица су вршили честе контроле, у почетку више пута дневно. Надзирући ситуацију, упозоравали су власнике угоститељских објеката да џабалебароше и нераднике удаљавају. За оне који су се противили спровођењу наредби било је предвиђено привођење у општинску управу. Према заповести Окружне команде, требало их је за пример казнити. Према истом упутству, лица која упркос овим казнама не одустану од беспосличарења у угоститељским радњама, требало је натерати на јавне радове или их интернирати уколико се докаже да спроводе било какве сумњиве политичке активности, односно, уколико шире негативну пропаганду против Монархије и њене власти.⁵⁷³ Посебно је ово било изражено почетком 1917. године, када су се почеле јављати прве вести о припремању Топличког устанка.

Према запажањима контролора у кафанама су се могли видети и службеници Окружне команде, који су уместо на вршење службе, време проводили седећи у локалима, коментаришући свакодневна дешавања. Казне су биле предвиђене и за њих.⁵⁷⁴

Сумирајући сачуване изворе, закључујемо да свакодневни живот под окупацијом није био лак. Средина у којој непријатељи нису били само окупатори, ограничена слобода кретања, угрожена безбедност, недостатак основних животних намирница, забрана културних манифестација и прослава празника, лош школски систем, као и многи други проблеми, били су константно присутни до ослобођења 1918. године. Намеће се и питање: Да ли је било реално очекивати од становништва, без обзира на националну припадност и религиозно опредељење, да се пацификује у трећи по реду систем, за релативно кратко време, ако знамо да је Митровица до 1912. године била у саставу

---

⁵⁷² Исто.

⁵⁷³ Исто.

⁵⁷⁴ Исто.

Османског царства, затим Краљевине Србије, а онда постала део аустроугарске бирократске управе? Одговор је више него јасан. Сматрамо да су нове околности створиле још већу конфузију и продубиле разлике које су имале само негативне последице по, ионако већ довољно исцрпљено и десетковано друштво.

3.3.5. Становништво Митровице и околине у Топличком устанку

Топлички устанак је једина оружана побуна против окупационог режима на територији којом су управљале Централне силе током Првог светског рата. Трајао је од 21. фебруара до 25. марта 1917. године. Устанак је почео у Топлици, која је била део бугарске окупационе зоне, а убрзо се проширио на околне области.⁵⁷⁵ Више је узрока за почетак устанка. Денационализација становништва од стране Бугара, хапшења, малтретирања, убиства, силовања и интернирања били су део свакодневице. Како није било отпора, отишли су корак даље регрутујући за своју војску „све што је способно понети пушку“. Ово је био врхунац незадовољства у народу и главни повод за почетак устанка. Вође устанка били су поручник српске војске Коста Миловановић Пећанац⁵⁷⁶ и Коста

---

⁵⁷⁵ Више о Топличком устанку у: АС, Фонд Војислава Јовановића Марамба, Устанак у топличком и врањском округу, фасцикла 11; *Топлички устанак 1917. Збирка докумената*, приредила Божица Младеновић, Београд 2000; Божица Младеновић, *Топлички устанак 1917*, Нови Сад 2017; Божица Младеновић, Пољакиња у Топличком устанку 1917. године поводом обележавања 95-годишњице Топличког устанка, *Теме*, Год. XXXVI, бр. 3, Ниш 2012, 1371–1378; Божица Младеновић, Топлички устанак 1917 – особитости и значај у српској историји, *Братство*, бр. IX, Београд 2007, 41–46; Божица Младеновић, *Властимир Вуковић у Великом рату: од Битке на Мачковом камену до преласка на Солунски фронт*, 29–38; *Топличка споменица*, приредио Божа Павловић, Прокупље 1934; Љубомир Јовановић, *Побуна у Топлици и Јабланици: говор у Народној скупштини 12. априла 1918. године на Крфу*, Београд 1918.

⁵⁷⁶ Пећанца је српска Врховна команда пребацила са Солунског фронта у Србију 28. септембра 1916. године, с циљем да припреми побуну када започне офанзива за пробој Солунског фронта. Пребачен је југоисточно од Куршумлије у село Механе (АС, МИД, ПО, 1918, ф. X, X/22, дос. I, Војно одељење председнику Министарског савета и министру иностраних дела Николи Пашићу; М. Милинковић, *нав. дело*, 8; *Дневник Косте Миловановића Пећанца*, 22–23; Божица Младеновић, Два извора о одговорности Косте Пећанца за рад у српској герили током Топличког устанка, у: *Мешовита грађа (Miscellanea)*, бр. 20, Београд, 1990, 127).

Војиновић Косовац.⁵⁷⁷ Устаничка војска је, према изворима, бројала 12.762 пешака и 364 коњаника. Поред поменутих, истакнуте личности устанка били су: Јован Радовић, Милинко Влаховић, Милан Дрљевић из Црне Горе и поп Димитрије Димитријевић.⁵⁷⁸

Учешће у устанку који је имао много присталица узели су и неки познати Митровчани.⁵⁷⁹ Међу њима се посебно истицао прота Анђелко Нешић.⁵⁸⁰ Хапшења, интернација и порези, приморали су појединце и групе да се одмећу у шуме и у борби против окупатора траже решење за свој тежак положај. Таквих је највише било у Ибарској долини, али су им се ускоро придружили појединци из Митровице, Вучитрна и Старог Колашина.⁵⁸¹ Они су почели да припремају народ на оружану акцију ширих размера. Успостављена је веза са Костом Војиновићем, који је неко време провео у Митровици и радио на успостављању тајних веза са људима, припреми и ширењу устанка.⁵⁸² Војиновић

---

⁵⁷⁷ Коста Војиновић, потпоручник српске војске и комита који се због рањавања није повукао са српском војском, па је остао у Косовској Митровици. Сместио се у кућу свог оца, који је до тада био председник општине у овој вароши. Тако је био у прилици да прати рад непријатеља. Пошто је завршио трговачку школу у Бечу, знао је немачки језик, па је успео да буде примљен за војног лиферанта. Тако је ишао по свим местима ради трговине од Скопља до Београда, говорећи успут народу да се не предаје окупационим органима, већ да беже у шуме и организују чете. Ускоро је створио први комитски одред и поставио темеље организацији покрета отпора. Биографију Косте Војиновића Косовца и његов дневник, који се у оригиналу чува у Државном архиву Бугарске у Софији, приредила је 2018. године проф. др Божица Младеновић. Ово дело је извор од непроцењиве вредности за историју Топличког устанка. Више: *Жив се не предајем!!! Дневник Косте Војиновића Косовца од 1916. до 1917. године*, прир. Божица Младеновић, Ниш 2018.

⁵⁷⁸ М. Милинковић, *нав. дело*, 5.

⁵⁷⁹ Неки од забележених у Војиновићевом дневнику су: Арсо Вучинић (стар 41 годину); Александар Пипер (29 година); Пера Јовановић (25 година); Рамиз Алидрагић (26 година); Међу сараднике Војиновића убраја се и Јован Јовановић, који је страдао децембра 1916. године. За шири списак учесника видети: *Жив се не предајем!!! Дневник Косте Војиновића Косовца од 1916. до 1917. године*, 51-57.

⁵⁸⁰ Он је руководио једном тајном организацијом која је била формирана у Митровици. Организација је имала задатак да припреми четничке одреде који би бранили српски народ од напада Арбанаса (*Дневник Косте Миловановића Пећанца*, 33).

⁵⁸¹ Доступно на:

<http://www.odbrana.mod.gov.rs/specijalni%20prilog/163/Odbrana%20274%20%20Specijalni%20prilog%20163%20-%20Toplicki%20ustanak.pdf> [23. јануар 2018]

⁵⁸² *Косовска Митровица и околина*, 102.

је половином августа у Лепосавићу организовао Ибарско-копаонички комитски одред. Циљ одреда је био да пресече одступницу непријатељу у правцу Косовска Митровица – Рашка – Нови Пазар. На дан формирања одред је бројао мало људи.⁵⁸³ Међутим, за десетак дана било их је педесет који су оружјем кренули у акцију против окупаторских власти. Упоредо је Војиновић радио на јачању веза са људима из Вучитрна и Митровице ради ширења устанка на цело Косово, а базе су биле на Копаонику. Дате су инструкције за припремање појединих подручја за устанак. Урош Костић Рудинац био је задужен за подручје Рогозне, Цветко Данчетовић за вучитрнски крај, Вићентије Симић, Никола Јовановић и Мартин Младеновић за Сочаницу, Никола Радосављевић и Милорад Костић за Лепосавић и Ибарску долину, а Вук Костић за део Старог Колашина. Окупационе власти су посебно за њим организовале потрагу. На дати знак за покретање устанка, било је одлучено да се нападне Митровица, општинске канцеларије у Сочаници и жандармеријска станица у Слатини.⁵⁸⁴ До ширења устанка на поменуто места није дошло јер су окупаторске власти преко својих доушника сазнале за намере устаника. Ово је био погодан тренутак да се ликвидирају виђенији људи Митровице и околине, па су жандарми под страшним мукама и терором натерали групу младића да кажу како се војвода Вук скривао код свештеника Вићентија Симића из Сочанице, али и да се састајао са неколицином других познатијих људи из околине. Окупациони режим демонстрирао је силу и лишио слободе за кратко време око 150 Срба.⁵⁸⁵

Након лажних оптужби о сарадњи с Вуком Костићем уследило је хапшење познатих Срба из Митровице и околних места, за које се тврдило да припремају устанак

---

⁵⁸³ Први борци поред Војиновића билису: Урош Костић Рудинац, Александар Пипер, Влајко Владисављевић и РадомирГашић (*Дневник Косте Миловановића Пећанца*, 33; *Жив се не предајем!!! Дневник Косте Војиновића Косовца од 1916. до 1917. године*, 30).

⁵⁸⁴ М. Перовић, *Топлички устанак 1917*, Београд 1971, 84–86; М. Маликовић, *нав. дело*, 94–96.

⁵⁸⁵ Било је јасно да се војвода Вук није могао састати са поменутиим лицима јер је био примећен од стране Арбанаса пре него што је, уопште, ступио у контакт с било ким. Међутим, окупационим властима то није било битно. Требало је искористити прилику и овај крај лишити свих значајнијих личности. Овде морамо истаћи и чињеницу да су арбанашки доушници, као што су били Ариф Лисица, Мурсељ Чауш и други, за извесну суму новца често лажно оптуживали и достављали имена Срба окупационим органима (*Глас са Звечана*, 26. јануар 1935, 1; Милош Дамјановић, *О неким убиствима српских цивила из околине Косовске Митровице током аустроугарске окупације у Великом рату*, *Српске студије* 7, Београд 2016, 87).

против окупационих власти. Међу њима су били: свештеник Вићентије Симић који је окован у ланце доведен у град, трговци Саво Голубовић, Кара-Мика и чика Иван (кафеџија из кафане „Колашин“), чувени прота Анђелко Нешић и Павле Радичевић, из Слатине. Последња двојица су неким „чудним“ околностима избегла егзекуцију. Војном истрагом, наводно је утврђено да су Срби имали у плану да покрену оружани устанак, и притом ликвидирају сва аустроугарска униформисана лица у граду, а након тога да прошире акцију на околна места. По убрзаном поступку су одржани судски процеси против ухапшених. Прво је било организовано групно суђење против 48 Срба пред преким војним судом.⁵⁸⁶ За браниоца, по службеној дужности, био им је одређен мађарски адвокат Эрне Фекете.⁵⁸⁷ Још за време трајања процеса били су наручени мртвачки сандуци и припремљена вешала испред касарне.⁵⁸⁸ Исход суђења је био више него очигледан.

---

⁵⁸⁶ Претрес је почео у осам сати пре подне пред судским колегијумом састављеним од петорице судских официра мађарског порекла. Процес је водио Бела Балог. О коректности суђења не можемо ни говорити. Званични језик током процеса био је немачки који оптужени нису разумели, као ни адвокат, а српски језик је само делимично разумео председавајући Балог. Додељивање браниоца је само био покушај да се цела ситуација представи правичном. Срби су се бранили како су умели и знали, међутим, то није било од помоћи. Колегијум је имао јасно наређење Окружне команде. Судије и бранитељи су били само пуки извршиоци заповести окружне власти. На суђењу се појавила и једна група српских младића који су, вероватно, били оптужени као и остали. Али, они су својим исказима теретили остале оптужене из разлога који нам није познат. Претпоставља се да су то чинили под притиском зато што су били уцењени, мада постоји могућност да су на тај начин покушавали да сачувају сопствене главе (М. Дамјановић, *нав. дело*, 87–88; *Политика*, 29. новембар 1939, „Мађарски адвокат г. др Эрне Фекете прича како је бранио оптужене Србе“, 12).

⁵⁸⁷ Суђење групи Срба можемо делом реконструисати на основу записа новинара београдске *Политике*, Ђорђа Бељанског. Он је након 21 године, коначно, успео да пронађе, тад већ остарелог адвоката у његовом стану у Естергому у Мађарској и обави интервју на тему митровачког процеса. Фекете је у Митровицу из Будимпеште дошао неколико дана пре суђења. Од колега је чуо да је било ухапшено 150 Срба, који су се spremали да подигну побуну. Дан пре суђења, око 18 часова, саопштено му је било да је одређен да пред преким судом брани групу од 48 оптужених Срба. Оптужба је била тешка. Тврдило се да су оптуженици имали намеру да подигну побуну, да поубијају сву војску у Митровици и прошире устанак на околину (*Политика*, 29. новембар 1939, „Мађарски адвокат г. др Эрне Фекете прича како је бранио оптужене Србе“, 12).

⁵⁸⁸ *Исто*.

Суђење је било завршено нешто пре поноћи 30. јануара 1917. године. Завршну реч имао је државни тужилац, а након тога је своје завршно излагање изнео бранилац оптужених. Фекете је покушавао да убеди колегијум да суђење одложе за сутрадан јер му је било потребно време да припреми одбрану. Као додатни разлог, навео је већи број људи о којима он није имао никакве информације. Како се радило о преком суду, односно хитном поступку, одлагање претреса није дозвољено. Браниоцу је онда преостало да настави са изношењем одбране. Између осталог он је рекао: „Желим да укажем на то да, ма колико пустошила ратна неман, овде у овој сали не сме се чути глас оружја, него суди[.]ска савест треба да чује реч права, закона и правде. Јер законодавац је судбину оптужених ставио под окриље официрске части и, одредивши заклетву сваког судије, желео да само по закону и савести пресуђују. У току претреса, оптужба није поткрепљена доказима да су ови људи хтели да униште целу војску. Видели смо овде двадесет младића који су прстом упирали на оптужене и рекли да су и они били на завереничком састанку. Али немојте заборавити да и тим младићима прете вешала, јер сутра и они долазе на ред пред вас. И у том страху од вешала, они оптужују друге, да би себе спасли“.⁵⁸⁹

На основу онога што је Фекете рекао, можемо закључити да је он савесно обављао свој посао, покушавајући да одбрани оптуженике јер није било ваљаних доказа да се прогласе кривим. Закључујући, вероватно на основу ранијих историјских догађаја, овај адвокат је у завршим речима одбране изнео своје саветодавно мишљење судским поротницима: „По мом мишљењу, нашој ствари нећемо послужити ако, користећи се правом јачег, будемо немилосрдни. На незнане јунаке рата људи ће заборавити, али на месту вешала после рата подигнуће се споменици народним мученицима. Ти споменици ће проповедати поколењима славу и величину погубљених народних мученика. И код тих споменика долазиће понижени српски народ као на ходочашће, долазиће старо и младо, жене и деца, и код тих споменика се заклету на племениту освету према непријатељу. И, по мом мишљењу, ми смо овде посејали семе будућег рата, који ће водити против наше деце оно поколење васпитано на освету“.⁵⁹⁰

---

⁵⁸⁹ М. Дамјановић, *нав. дело*, 89.

⁵⁹⁰ *Политика*, 29. новембар 1939, „Мађарски адвокат г. др Ерне Фекете прича како је бранио оптужене Србе“, 12; *Глас са Звечана*, 26. јануар 1935, „Вешање свештеника Вићентија Симића и његових другова

Фекете је завршио свој говор пророчанским речима, надајући се да је бар мало ублажио казну оптуженика. Након тога пришао му је бележник претреса и рекао: „Ови су још јутрос били мртви, а Ви сте их сада васкрснули“.⁵⁹¹

Биланс овог судског процеса био је следећи: Од 48 оптужених Срба, 16 је осуђено на смртну казну, 32 је било ослобођено оптужби. У међувремену је окружни командант помиловао тројицу Срба, па је број осуђеника смањен на 13.⁵⁹² Није било милости од стране егзекутора. Први је изведен на вешала и обешен свештеник Вићентије Симић, док су остали морали да гледају,⁵⁹³ а затим осталих 12 – Милорад Костић, Ђорђе Јаблановић, Димитрије Арсенијевић, Никола Јовановић, Исаило Настић, Ананије Мијатовић, Новица Ђорђевић, Крста Радосављевић, Никодим Ђуковић, Јеврем Милутиновић,⁵⁹⁴ Радојко Нешовић и Раде (Рако?) Орловић.⁵⁹⁵ За непуних пола сата на вешалима је висило 13 тела

обешених 30. јануара 1917. године у Кос. Митровици од стране непријатељских окупаторских власти“, 1; М. Дамјановић, *нав. дело*, 89.

⁵⁹¹ Исто.

⁵⁹² Фекете се током завршне речи обратио команданту речима које су, како је сам изјавио, вероватно утицале на помиловање: „Ако желите, господо судије, да помилујете, одлучите се на то по својој човечанској савести и не остављајте то помиловање другима, јер би се у том случају могли горко разочарати“ (*Политика*, 29. 11. 1939, „Мађарски адвокат г. др Ерне Фекете прича како је бранио оптужене Србе“, 12).

⁵⁹³ Када су свештенику Симићу ставили омчу на врат, окренуо се према присутном народу и представницима окупационих власти и јаким, одлучним гласом и без имало страха, рекао: „Народе... невин сам! Живела Србија!“ Хтео је овај познати свештеник још нешто да каже, али му је целат затегао уже и прекинуо говор (*Глас са Звечана*, 26. јануар 1935, „Вешање свештеника Вићентија Симића и његових другова обешених 30. јануара 1917. године у Кос. Митровици од стране непријатељских окупаторских власти“, 1; Љ. Чолић, *Говор Боже Јокановић, протојереја Звечанског округа*, у: *Косовско-метохијски зборник*, књ. 2, Београд 1998, 81; М. Маликовић, *нав. дело*, 94–95).

⁵⁹⁴ Био је то малолетан младић из села Вуче коме се омча два пута кидала, али егзекуторе то није задржало, нити спречило да га лише живота, па су још свирепије навалили на њега не би ли га ликвидирали. Најзад, обешен је по трећи пут и тако је остао viseћи испред касарне. Према сведочењу присутних, сцена је била страшна (*Глас са Звечана*, 26. јануар 1935, „Вешање свештеника Вићентија Симића и његових другова обешених 30. јануара 1917. године у Кос. Митровици од стране непријатељских окупаторских власти“, 2).

⁵⁹⁵ М. Дамјановић, *нав. дело*, 90.

Срба који су пали као жртве окупационог терора.⁵⁹⁶ Током осталих процеса осуђени су били: Иван Миљковић, Аврам Максимовић, Јован Радовић, Аврам Радовановић и отац раније обешеног свештеника Симића. Тако би број осуђених сада био 20, од којих је 18 обешено, а двојица, раније поменутих, су успели да побегну.⁵⁹⁷

Током устанка је страдало више од двадесет људи, док је велики број био послат у затвор у Митровици. Преки војни суд је, поред оних који су били обешени, осудио на двадесет година тешке тамнице 26, на петнаест година 8 и на десет година 12 људи.⁵⁹⁸ Уследиле су свакодневне строге контроле окупационих власти, као и интернација „сумњивих“, а све то у настојању да спрече неки нови покрет.

Топлички устанак није довео до ослобођења поробљеног становништва. Много јаче окупационе снаге успеле су да се обрачунају са устаницима и у крви угуше покрет. Преостале сеоске чете биле су распуштене, остале су само комитске са својим одредима. Повлачење на другу територију и местимичне борбе са непријатељским немачким, аустроугарским и бугарским дивизијама трајале су више од два месеца. Окупациона команда је и након Топличког устанка спроводила велику одмазду над локалним становништвом. Села су била пожаром уништена, а народ у збеговима, страхујући за опстанак.⁵⁹⁹ Ипак, овај устанак је остао забележен великим словима у историји српског народа јер је представљао једини оружани устанак у ратом захваћеној Европи.⁶⁰⁰

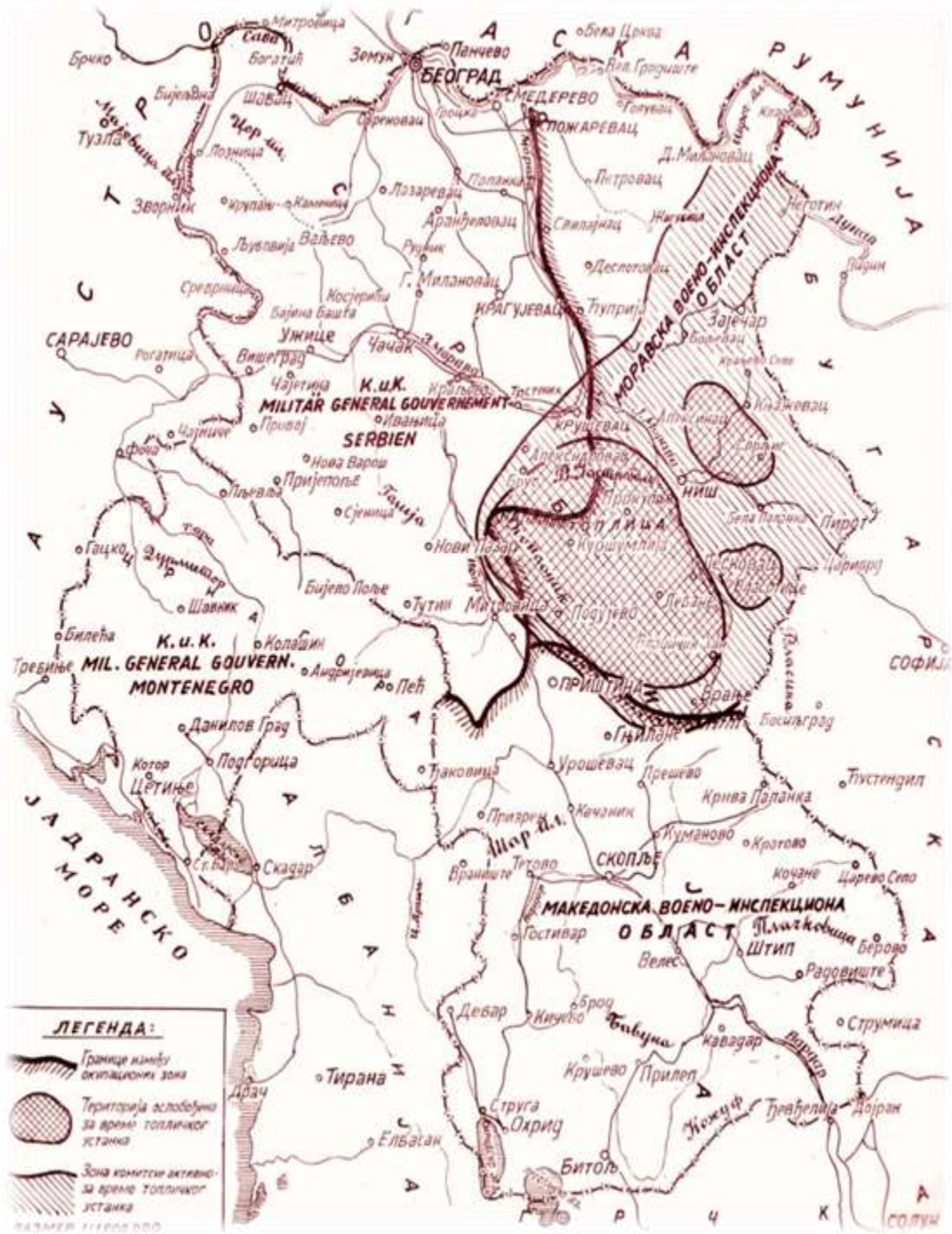
⁵⁹⁶ *Глас са Звечана*, 26. јануар 1935, „Вешање свештеника Вићентија Симића и његових другова обешених 30. јануара 1917. године у Кос. Митровици од стране непријатељских окупаторских власти“, 1.

⁵⁹⁷ М. Дамјановић, *нав. дело*, 92–93.

⁵⁹⁸ На десетогодишњу робију осуђени су били: Радослав Милосављевић из Родиља; Милија Проловић и Радован Јовановић из Каменице; Милосав Анђелковић, Јеврем Спасојевић, Анђелко Богићевић, Младен и Миљан Милојковић из Сочанице; Димитрије Виторовић из Слатине; Добрија Ђурђевић и Михајло Раловић из Мошнице и Љубо Јовановић из Дрена. Сви су били малолетни у време суђења. Занимљиво је истаћи да су сви преживели окупаторску тамницу и дочекали ослобођење (М. Маликовић, *нав. дело*, 96; М. Дамјановић, *нав. дело*, 93).

⁵⁹⁹ *Топличка споменица*, 42–43.

⁶⁰⁰ О карактеристикама Топличког устанка више у: Б. Младеновић, *Топлички устанак 1917 – особитости и значај у српској историји*, 44–46.

Карта 4. Топлички устанак⁶⁰¹

⁶⁰¹ http://www.anterija.rs/images/FOTO/toplicki_ustanak_karta.jpg [4. 4. 2017]

3.3.6. Интернација

Политика аустроугарске власти била је да уништи све елементе српске државности, националног идентитета, културе, а међу становништвом да створи пометњу и конфузију. Неретко је било подстицаја за међунационални и верски раздор јер је арбанашко и муслиманско становништво било повлашћено у односу на српско. Барон Буријан је истицао да је потребно успоставити „суров режим“ да би се сломила снага српства на неко време. Генерал Конрад је издао упутства гувернеру Салису да строгом руком успостави ред и спречи сваку побуну, односно, да спроводи максималну експлоатацију. Србија је за Монархију била битна због привредног интереса, а становништво је требало експлоатисати за неке друге циљеве који нису конкретизовани. Претпостављамо да је реч о тријалистичком уређењу о ком се и раније спекулисало. У једном допису начелника Генералштаба, упућеном барону Буријану, каже се да је још на почетку јесење офанзиве на Србију било наређено војсци да максимално користи освојене области.⁶⁰²

Страх од побуне покороног становништва увек је био присутан, па се одмах са формирањем окупационе управе кренуло у акцију разоружавања и успостављања строго војничког режима на простору Војно-генералног гувернмана, без било какве обзирности према народу. Гувернер Салис је мислио да су ово биле мудре одлуке, па је настојао да било који отпор становништва, пасиван или отворен, предухитри и сваку активност у привредном и културном погледу прикаже као „подизање стандарда“ или „цивилизаторску мисију“. Ово је била главна пропаганда представника власти Двојне монархије и свих новина које су излазиле у Аустроугарској.⁶⁰³ Такву политику је подржавао и угарски председник владе, који је сматрао да се једино тако може одржати ред и мир. Изјављивао је да привредну снагу Србије треба искористити за аустроугарске интересе и преузети сва постројења од којих би се имало користи.⁶⁰⁴

---

⁶⁰² *Историја српског народа*, VI/2, 155.

⁶⁰³ Овакав опис је и после Првог светског рата износио Хуго Керхнаве, док је реално стање приказао једино немачки конзул Фрајтаг, који је говорио да је прича о културном уздизању и великим делима „само празна фраза“ (*Историја српског народа*, VI/2, 155).

⁶⁰⁴ *Исто*.

Са доласком аустроугарске војске у Србију и престанком функционисања српске власти, свакодневни живот покороног становништва се у потпуности променио. Нова управа је забранила све дотадашње облике јавног живота. Биле су распуштене политичке, културне, спортске и друге организације и удружења. Да би се такве одлуке у потпуности спровеле без отпора и побуне становништва, почела је масовна интернација. Посебни разлози за интернацију често нису ни постојали, а овакве поступке су правдали тиме да је то превентивна мера којом се обезбеђује „војна сигурност“.⁶⁰⁵

Свако је могао да буде интерниран јер посебни услови или разлози за то нису били дефинисани. Ипак, циљ је био да се иселе мушкарци који су остали у земљи после слома државе старосне доби од 17 до 55 година, као и они за које се сумњало да могу да буду фактор немира без обзира на старост.⁶⁰⁶

Интернирање је процес који је био константно спровођен за све време трајања рата, а интензивирао у време окупације. Било је само разлике у томе да ли су интернирани појединци, мање групе или масе. Тачније, различити су разлози због којих су слати у интернацију. Међутим, овде можемо истаћи да су ипак постојала четири бројна таласа која издвајамо током аустроугарске управе Србијом у периоду 1915–1918. Први талас је био током јесени 1915. године, одмах након уласка непријатељске војске у Србију. Трајао је кратко, али је број исељених био између 20.000 и 25.000 људи.⁶⁰⁷ Други талас је почео након што је Румунија ушла у рат на страни Сила Антанте, августа 1916. године. Тада је било издато наређење да се ухапсе у свим градовима Војно-генералног гувернмана војно способни мушкарци, бивши српски војници који су избегли заробљеништво и сви политички сумњиви појединци, грађани, сељаци, мушкарци, жене, без изузетака. Затим,

---

⁶⁰⁵ Исто, 156.

⁶⁰⁶ Да би лакше организовали управу у освојеним областима, аустроугарске власти су одмах направиле списак оних грађана које је требало удаљити из округа и послати ван земље. У групи непожељних грађана најчешће су били официри и рањеници српске војске које су били заробљени, политички активисти, свештеници, интелектуалци, просветни радници, сви они за које се сматрало да могу бити носиоци националног духа и идентитета. Они су из својих округа слати за Београд, где је управа Гувернамана вршила нову класификацију. Неки су били задржани у Београду, други су најчешће слати у мађарске логоре (*Историја српског народа*, VI/2, 156).

⁶⁰⁷ *Историја српског народа*, VI/2, 156; Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 43.

према наведеном наређењу, требало је послати ван отаџбине и чланове свих јавних и тајних друштава, укључујући и масоне, који су још увек били у Србији, али и новинаре. Ово је била можда и најсуровија акција окупационих власти. Од септембра до почетка новембра било је ухапшено и интернирано преко 16.000 људи. Део њих је послат ван Србије, док су неки распоређени у местима који су били део Гувернмана.⁶⁰⁸

Трећа фаза је била у пролеће 1917. године у току и након Топличког устанка. Том приликом су хапшени и интернирани учесници устанка – комите, њихови помагачи и они који су имали вести о њиховом кретању, а нису хтели да их одају.

Четврти талас је био знатно слабији. Десио се у време пробоја Солунског фронта. Ово је био последњи трзај окупационих власти, с обзиром на то да је уследио пораз и повлачење из Србије.⁶⁰⁹

Колико је људи интернирано из Србије од 1915. до 1918. године тешко је рећи. Процене су различите, а поузданих података готово да нема. У свом запису Хуго Керхнаве наводи да је у три таласа било протерано преко 20.000 људи, али да је тај број био већи у првој фази одмах по окупацији, што се не може прихватити као реалан податак. Рајс наводи да их је било око 150.000 хиљада, док Стојанчевић сматра да је број вероватно већи (око 182.000) и да треба наставити истраживања у том правцу,⁶¹⁰ истог су мишљења и неки други аутори.⁶¹¹ Судајући на основу аустроугарских извештаја, до лета 1917. године број интернираних био је 39.359. Верује се да их је касније било око 50.000 у логорима Аустроугарске и око 2.500 у самом Гувернману. Извештаје о интерниранима правио је и

---

⁶⁰⁸ *Историја српског народа*, VI/2, 158; Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 44.

⁶⁰⁹ Поједини историчари праве и другачију периодизацију, рачунајући прву фазу током 1914. године, другу у време Макензенове офанзиве, а трећу од 1916. до повлачења непријатеља. У оквиру тога наводе неколико краћих фаза (*Историја српског народа*, VI/2, 158; Исидор Ђуковић, Ненад Лукић, *Нежидер – аустроугарски логор за Србе 1914–1918*, Београд 2017, 8–11).

⁶¹⁰ Видети: Владимир Стојанчевић, *Србија и српски народ за време рата и окупације*, 104–105; Исти, Губици у становништву Србије и Београда под аустроугарском окупацијом за време светског рата 1914–1918. године, *Годишњак града Београда*, књ. XXI, Београд 1974, 62–66; Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 44.

⁶¹¹ Мирчета Вемић, Помор Срба ратних заробљеника и интернираних цивила у аустроугарским логорима за време Првог светског рата 1914–1918, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 147, Нови Сад 2014, 201–234.

међународни Црвени крст. Према тим подацима, до 1. фебруара 1918. године у аустроугарским логорима је било 93.473 војника, затим, ту је и 25.000 за које се знало да су умрли, 6.500 је било оних које су разменили, овом броју се додаје и око 3.000 становника из Македоније који су из логора били послати кући и око 13.000 упућених на рад у Немачку⁶¹² или Османско царство. Сумирајући све ове резултате, Н. Лукић процењује да је укупно било око 141.000 заробљеника, тачније, да се тај број у крајњем случају кретао у распону од 140.000 до 150.000.⁶¹³ У логорима је поред мушкараца било и жена, па чак и деце млађе од 17 година. Важно је истаћи да су многи умрли у туђини. Ни о њиховом броју нису сачувани прави подаци. Неки су пуштени на слободу, други су слати на радове, а део се вратио у домовину након ослобођења. Све ове околности отежавају рад на утврђивању коначног броја тих људи. Најозлоглашенији логори у којима су боравила интернирана лица били су: Браунау, Кечкемет, Нежидер, Нађмеђер, Болдогасоњ и Ашах.⁶¹⁴ Услови боравка у логорима нису били адекватни. Хигијена је била лоша, а често је недостајало хране. Затвореници су били изложени психичком и физичком малтретирању, напорном раду на пољима или у индустријским постројењима.⁶¹⁵ Морамо поменути и то да су нека свештена лица била предата властима у бугарској окупационој зони, па су одатле били интернирани у Бугарску.⁶¹⁶

Поред интернираца, било је и оних који су страдали ако би се испоставило да су прекршили неко од правила Гувернмана. Неки су стрељани на лицу места, а била су организована и јавна вешања, као оно у Митровици 1917. године. Појединци су били предати војним и полицијским органима који су одлучивали о њиховим судбинама. У

---

⁶¹² За број заробљених Срба у Немачкој видети:

https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/prisoners_of_war_germany [26. 1. 2019]

⁶¹³ Ненад Лукић, *Интернирање становништва војника Краљевине Србије у аустроугарске логоре током Првог светског рата & Пописи умрлих у логору Болдогаса / Фрауенкирхен*, Београд 2017, 14.

⁶¹⁴ За податке о заробљеницима у овим логорима за 1917. и 1918. годину видети: Н. Лукић, *Интернирање становништва...*, 21–30.

⁶¹⁵ *Историја српског народа*, VI/2, 158.

⁶¹⁶ *Исто*.

неким случајевима људи су убијани као таоци или у знак одмазде због дела неких других особа. То је посебно било изражено за време Топличког устанка.⁶¹⁷

Број интернираних из Митровице се само донекле може утврдити на основу званичних спискова Гувернмана. Депортованих је одавде било је мање у односу на друге градове зато што је округ био најмањи и што су издвајани, углавном, српски становници.⁶¹⁸ У периоду од 30. августа до 30. новембра 1916. године, у време првог таласа интернације, према неким списковима Окружне команде било је интернирано 47 људи из Митровице. Б. Храбак и Н. Лукић наводе да се на основу података из Војно-генералног гувернмана, али и других пописа, дошло до податка да је из округа Митровице одведено у интернацију укупно 95 лица који су најчешће били смештени у Булдогасоњу⁶¹⁹ и Нежидеру.⁶²⁰ Интернираца је било из следећих места: Бољетин, Жабаре, Кориље, Бањска, Лачанлуг и Придворица.⁶²¹ Ако узмемо у обзир чињеницу да је овде реч о становништву само неколико насеља из околине Митровице, а познато је да је било и људи из других околних места који су интернирани, имамо разлога да верујемо да је тај број био већи. Морамо још истаћи да је Митровица била сабирни центар и за интернирце из других вароши, који су прво овде довођени, па онда су били депортовани за Београд. Неки од њих су и у оближњој касарни дуго држани као заробљеници.

---

⁶¹⁷ *Историја српског народа*, VI/2, 156.

⁶¹⁸ В. Јевтимијевић, *Северно Косово кроз историју до краја XX века*, 111.

⁶¹⁹ На дугом списку војника и цивила који су умрли током заробљеништва у Булдогасоњу нашли смо двојицу становника из Митровице. Први је Заковић Алимпије, цивил. Рођен је 1847, а умро 29. 11. 1917. године. Други је Илић Матеја, војник 2. чете 4. пука. Година рођења је 1888, а датум смрти 15. 2. 1915. године (Н. Лукић, *Интернирање становништва...*, 77, 79).

⁶²⁰ На списку заробљеника у Нежидеру који нису дочекали крај рата било је пет Митровчана: Бој(и)чић Стеван (1887–30. 7. 1915); Бој(и)чић Ђокић (1861–20. 3. 1915); Јовановић Јован (1841–21. 12. 1916); Аксентијевић Спира (1856–8. 2. 1917); Ставрић Спира (1878–10. 3. 1917) и Мантић Добривоје (1866–14. 2. 1915); Михајловић Остоја (1900–6. 7. 1916). Више: И. Ђуковић, Н. Лукић, *Нежидер – аустроугарски логор за Србе 1914–1918*, 127, 175, 184, 196,

⁶²¹ Ово је документ о броју интернираних из XIV одељења ВГГ за период од 30. августа до 11. октобра 1916. године. Према сумарном извештају било их је 47, на документу дописан још број од 24, а податак из засебних спискова је 95 (Б. Храбак, *Косовска Митровица под аустроугарском окупацијом*, 133; Н. Лукић, *Интернирање становништва...*, 20).

На основу списка Српске православне цркве, међу митровачким интернирцима у Аустроугарској су били и следећи свештеници из Митровице: Васић Лазар, Грујић Живко, Миливојевић Игњат и Нешић Анђелко. Сви су били у Нежидеру. На списку се налазе и два учитеља. Кујунџић Андра је био у Ашаху, а Книнић Сава у Браунау.⁶²²

Један од, вероватно, најкомплетнијих спискова интернираних из Митровице јесте онај који је сачинила Комисија за испитивање злочина окупатора за период од 1914. до 1918. године.

Табела 4. Списак интернираних лица из Митровице⁶²³

Редни број	Име и презиме	Напомена (Примедба)	Место интернације
1.	Марко Димитријевић		Бугарска
2.	Жика Жиких		Бугарска
3.	Ђира Крстић		Митровачка касарна
4.	Трифун Алексић		Аустроугарска
5.	Михаило Јевтић		Аустроугарска
6.	Јован Јевтић		Аустроугарска
7.	Блага Недељковић		Аустроугарска
8.	Јован Даниловић	некадашњи председник општине	Аустроугарска
9.	Анђелко Захаријевић		Аустроугарска
10.	Трифун Захаријевић		Аустроугарска
11.	(?) Апостоловић		Аустроугарска
12.	Ђорђе Крстић		Аустроугарска
13.	Тома Лазић	с породицом од 6 чанова	Аустроугарска
14.	(?) Стевановић		Аустроугарска
15.	Лазар Панић		Аустроугарска
16.	Јаница Булатовић	учитељица	Аустроугарска

⁶²² Исто.

⁶²³ Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела, Комисија за испитивање злочина окупатора 1914–1918. (=МИД-КИЗ) кутија 14, ред 24).

17.	Тихомир Павловић		Аустроугарска
18.	Трифко Зиројевић		Аустроугарска
19.	Јован Милановић		Аустроугарска
20.	Обрен Дабовић		Аустроугарска
21.	Јова Митковић		Аустроугарска
22.	Динко Костић	није се вратио	Аустроугарска
23.	Цветко Калић		Аустроугарска
24.	Милан Пушкић		Аустроугарска
25.	Филип Виткић		Аустроугарска
26.	Спаса Ристић		Аустроугарска
27.	Лука Захаријевић		Аустроугарска
28.	Илија Вукмирић		Аустроугарска
29.	Жива Пушкић		Аустроугарска
30.	Коста Стојановић		Аустроугарска
31.	Крсто Кнежевић	с породицом од 8 чланова	Аустроугарска
32.	Шуле Кукић	с породицом од 3 члана	Аустроугарска
33.	Стеван Сташић		Аустроугарска
34.	Василије Замфировић		Аустроугарска
35.	Тодор Јовановић		Аустроугарска
36.	Васа Катић		Аустроугарска
37.	Алекса Сташић	с породицом од 3 члана	Аустроугарска
38.	Алекса Кујунџић	с женом - није се вратио	Аустроугарска
39.	Вуксан Трајковић		Аустроугарска
40.	Јован Максић		Аустроугарска
41.	Пера Саздић		Аустроугарска
42.	Сазда Карлић		Аустроугарска
43.	Цано Бојковић	с женом и 3 деце	Аустроугарска
44.	Стојан Живић		Аустроугарска
45.	Лазар Ђорђевић		Аустроугарска
46.	Илија (?)	с женом	Аустроугарска

47.	Стојан Живић, Вуч.		Аустроугарска
48.	Јанко Ђорђевић		Аустроугарска
49.	Јевко Тодић	с породицом од 3 члана	Аустроугарска
50.	Паун Лукић		Аустроугарска
51.	Вукадин Денић		Аустроугарска
52.	Ђорђе Андрић		Аустроугарска
53.	Будимир Илић		Аустроугарска
54.	Илија Новаковић	с женом и дететом	Аустроугарска
55.	Филип Стојановић		Аустроугарска
56.	Динко Спасић		Аустроугарска
57.	Стеван Јанић		Аустроугарска
58.	Васа (?)		Аустроугарска
59.	Благоје Димитријевић		Аустроугарска
60.	Симион Ђекић		Митровачка касарна
61.	Михаило Мијатовић		Аустроугарска
62.	Јован Цвеић		Аустроугарска
63.	Младен Максимовић		Аустроугарска
64.	Ђорђе Марковић		Митровачка касарна
65.	Крста Славковић		Аустроугарска
66.	Чедомир поп		Аустроугарска
67.	Тика Ђирић		Аустроугарска
68.	Ђорђе Ристић		Аустроугарска
69.	Марко Поповић		Аустроугарска
70.	Стеван Стерђевић		Аустроугарска
71.	Димитрије Петровић		Аустроугарска
72.	Живко Грујић	свештеник	Аустроугарска
73.	Благоје Костић		Аустроугарска
74.	Јован Исаиловић		Аустроугарска
75.	Тома Живковић		Аустроугарска
76.	Аврам Васић		Аустроугарска

77.	Стојан Арсенијевић		Аустроугарска
78.	Ставра Костић		Аустроугарска
79.	Јаков (?)	с 4 сина	Аустроугарска
80.	Младен Васић		Аустроугарска
81.	Сима Томић	с женом	Аустроугарска
82.	Спира Вучковић	умро у заробљеништву	Бугарска
83.	Риста Јеротијевић		Аустроугарска
84.	Блага Јеротијевић		Бугарска
85.	Јордан Јеротијевић		Бугарска
86.	Стеван Фртунић		Аустроугарска
87.	Атанас Трифковић		Аустроугарска
88.	Живко Смикић		Аустроугарска
89.	Мита Марина		Аустроугарска
90.	Сава Книнић	учитељ	Аустроугарска
91.	Филип Милосављевић		Аустроугарска
92.	Јован Тодоровић		Аустроугарска
93.	Филимон Милосављевић		Аустроугарска
94.	Милорад Карлић		Аустроугарска
95.	Анђелко Нешић	прота - с 3 члана породице	Аустроугарска
96.	Радивоје Бабић	с породицом	Аустроугарска
97.	Василије Сташић	с породицом	Аустроугарска
98.	Панта Ђикић		Аустроугарска
99.	Глигорије Чедић	с породицом	Аустроугарска
100.	Коста (?)		Аустроугарска
101.	Сава Лазић		Аустроугарска
102.	Александар Николић		Аустроугарска
103.	Лука Ристић		Аустроугарска
104.	Тодор Николић		Аустроугарска
105.	Благоје Стевић		Аустроугарска
106.	Ставра Миленковић	с породицом од 5 чланова	Аустроугарска

107.	Коста Аћимовић		Аустроугарска
108.	Тодор Парлић		Аустроугарска
109.	Стеван Вељковић		Аустроугарска
110.	Стојан Апостоловић		Аустроугарска
111.	Живко Алимпић		Митровачка касарна
112.	Драга Парлић		Аустроугарска
113.	Ђира Лазовић		Аустроугарска
114.	Новак Павићевић		Аустроугарска
115.	Сретко Видић		Аустроугарска
116.	Вуксан Бранковић	с женом	Аустроугарска
117.	Јован Максић		Аустроугарска
118.	Славко Тодић		Аустроугарска
119.	Жива Крстић		Аустроугарска
120.	Михаило Ђорђевић		Аустроугарска
121.	Јанићије Симић		Аустроугарска
122.	Драго Андрејевић		Аустроугарска
123.	Трајко Симић		Аустроугарска
124.	Михаило Матић		Аустроугарска
125.	Јевтимије Арсеновић		Аустроугарска
126.	Стеван Ђорђевић		Митровачка касарна
127.	Живко Мартиновић		Аустроугарска
128.	Трифун Јовановић		Аустроугарска
129.	Лазар Живић		Митровачка касарна
130.	Јевто Црвенковић		Митровачка касарна
131.	Алимпије Панић		Аустроугарска
132.	Ђорђе Ракић		Аустроугарска
133.	Трифун Алексић		Аустроугарска
134.	Блажа Влаховић	с женом и 3 деце - умро	Аустроугарска
135.	Коста Павловић	умро у логору	Аустроугарска
136.	Мира Јосифовић	умро у логору	Аустроугарска

137.	Филип Јовановић	умроу логору	Аустроугарска
138.	Стеван Ђуришић	умро у логору	Аустроугарска
139.	Јанче Замфировић	није се вратио (убиство?)	Митровачка касарна
140.	Драга Н(?)		Митровачка касарна
141.	Мика Стаменковић		Митровачка касарна
142.	Александар Самарџић		Митровачка касарна
143.	Стојан Милић		Митровачка касарна
144.	Милан Аранђеловић		Митровачка касарна
145.	Глигорије (?)		Митровачка касарна
146.	Драги Благојевић		Митровачка касарна
147.	Младен Милић		Митровачка касарна
148.	Замфа Јовановић		Митровачка касарна
149.	Милорад Ракић		Митровачка касарна
150.	Пера Костић		Митровачка касарна
151.	Ђорђе Јанковић		Митровачка касарна
152.	Милентије Савић		Митровачка касарна
153.	Јанко Ђекић		Митровачка касарна
154.	Илија Тодоровић		Митровачка касарна
155.	Воја Парлић		Митровачка касарна
156.	Рајко Лукић		Митровачка касарна
157.	Петар Гашић		Митровачка касарна
158.	Велимир Томић		Митровачка касарна
159.	Крста Гашић		Митровачка касарна
160.	Јеротије Гашић		Митровачка касарна
161.	Трајко Зафировић		Митровачка касарна
162.	Никола Денић		Митровачка касарна
163.	Ђорђе Митковић		Митровачка касарна
164.	Славко Ставрић		Митровачка касарна
165.	Риста Стевић		Митровачка касарна

166.	Јован Стевић		Митровачка касарна
167.	Ристо Јовановић		Митровачка касарна
168.	Пера Ристић		Митровачка касарна
169.	Михаило Здравковић		Митровачка касарна
170.	Милован Раковић		Митровачка касарна
171.	Тодор Перић		Митровачка касарна
172.	Јосиф Даниловић		Митровачка касарна
173.	Коста Петровић		Митровачка касарна
174.	Пера Спасић		Митровачка касарна
175.	Стеван Видосављевић		Митровачка касарна
176.	Сава Голубовић		Митровачка касарна
177.	Младен Симић		Митровачка касарна
178.	Риста Јовановић		Митровачка касарна
179.	Ђорђе Ристић		Митровачка касарна
180.	Лазар Јовановић		Митровачка касарна
181.	Божидар Костић		Митровачка касарна
182.	Вукоман Јовановић		Митровачка касарна
183.	Благоје Милановић		Митровачка касарна
184.	Филип Петровић		Митровачка касарна
185.	Лазар Васић	свештеник	Аустроугарска
186.	Андра Кујунџић	учитељ	Аустроугарска
187.	Игњат Миливојевић	свештеник	Аустроугарска
188.	Теодосије (?)	калуђер	Аустроугарска
189.	Новица Милентијевић		Аустроугарска
190.	Јордан Јовановић		Аустроугарска
191.	Јован Стојановић		Аустроугарска
192.	Тома (?) из Бањске		Аустроугарска
193.	Огњен (?) из Бањске		Аустроугарска
194.	Михаило Јеротијевић		Аустроугарска
195.	Глигорије Николић		Аустроугарска

Према овом комисијском извештају који је настао фебруара 1919. године из Митровице је било 244 интернираца. За 195 лица је наведено име и презиме, док су остало жене и деца чија имена нису евидентирана. Њих 6 је интернирано у Бугарску, 135 у аустроугарске логоре, док је 54 лица било заточено у митровачкој касарни. Овом броју интернираних морамо додати и чланове њихових породица (жене и деца) који су, такође, били депортовани ван граница Србије. Иако им нису наведена имена, јесте забележен број. Према евиденцији Комисије било их је 49. Међутим, код три особе је наведено да су интернирани с породицом, али није наведено колико је било чланова тих породица, тако да са сигурношћу можемо тврдити да ни овај број од укупно 244 интернираних сигурно није потпун.

3.4. КРАЈ ВЕЛИКОГ РАТА

3.4.1. Ослобођење

Пробој Солунског фронта 15. септембра 1918. године био је кључни моменат за ослобођење Србије од окупаторске војске. Брзом и успешном акцијом савезничких и српских јединица, пробијени су бугарски положаји, што је Бугарску избацило из рата.⁶²⁴ Међутим, ово је била само прва фаза у процесу ослобођења Краљевине Србије, па је главнокомандујући правио нове планове за елиминисање аустро-немачке војске и даље борбе.⁶²⁵ Тако је за кратко време била ослобођена Македонија, а онда је уследио поход Друге армије на Косово и Метохију док се непријатељ све више повлачио.⁶²⁶ Француске трупе су ушле у Призрен,⁶²⁷ 11. октобра су стигле и до Приштине. Део војске, пре свега коњице,⁶²⁸ истог дана је био упућен ка Митровици.⁶²⁹ Непријатељ је приликом повлачења систематски рушио железничку пругу на линији према Митровици како не би могла да користи савезницима, па су се током дана тамо чуле бројне експлозије. Наређење да покуша да рашчисти пругу, да поправи слабе кварове на вештачким објектима и да се припреми материјал за веће поправке на оштећеним мостовима добила је Југословенска дивизија која је убрзо стигла у варош. За Врховну команду је од значаја било брзо оспособљавање железнице ради преноса материјала из Митровице до других косовских вароши, а посебно до Скопља. На станици у Митровици, по извештајима Врховне

---

⁶²⁴ Ђ. Ђурић, *нав. дело*, 380.

⁶²⁵ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914–1918 године, књ. XXVII, 1918. година, Офанзива. Први период: Добропољска битка*, Београд 1936, 1; Фотијадес Константин, *Пробој немачко-бугарског фронта 15-ог септембра 1918. године* (превод с француског: М. Николајевић), Београд 1921, 107.

⁶²⁶ Јединице ове армије су 14. октобра стигле у Скопље, где им се придружио део француских војника, а 20. су биле у околини Митровице, послате с циљем да замене савезничке трупе које су већ биле у Митровици (К. Фотијадес, *нав. дело*, 108–109).

⁶²⁷ *Ратни дневник*, бр. 274, 1/14. октобар 1918, „Балканско војиште“, 1.

⁶²⁸ *Велики рат Србије 1914–1918*, 460.

⁶²⁹ АС, МИД, ПО, 1918, фас. II, дос I, док. III/ 63

команде, било је 9 локомотива и 200 вагона који су могли да се организују за линију Митровица–Качаник⁶³⁰

Према извештајима које је 12. октобра 1918. године добила Врховна команда српске војске, француска коњица генерала Транијеа ушла је у Косовску Митровицу 9. октобра 1918. године у 16.30 часова.⁶³¹ Том приликом је био заплењен следећи материјал: 8 путничких вагона, 92 затворена и 66 отворених вагона, 7 локомотива, неколико тендера од којих је 5 било у врло добром стању. Поред поменутог, заузето је „слагалиште хране“ и једна болница са 30 Немаца, 270 Аустријанаца и 50 Бугара, болесних и рањених. У граду су заробљена 2 официра и 53 војника аустријске војске.⁶³²

Ослободиоци у Митровици нису били дочекани с одушевљењем, али није било ни протеста, арбанашких застава и узвика да је то Албанија, као у неким другим градовима. Када су се француски војници стационирали у Митровици, биле су установљене цивилне власти с окружним и среским начелством, војна и привремена полицијска станица.⁶³³ На успостављању српске власти у Митровици и њеној околини после ослобођења, а по налогу министра унутрашњих дела, радио је Ђорђе Матић. До краја октобра он је формирао начелство округа зечанског и постао његов први начелник. Формирао је и начелства

---

⁶³⁰ Више: *ВРС*, књ. XXX, 87–88, 255; Б. Храбак, *Косовска Митровица под окупацијом*, 142; Д. Живојиновић, М. Војводић, *нав. дело*, 460, 481.

⁶³¹ У архивском документу, извештају Врховне команде, пише да је Митровица ослобођена 12. октобра (АС, МИД, ПО, 1918, фас. II, дос. I, док. II/ 59). То је датум који помиње и Б. Храбак у свом раду о овом граду (Б. Храбак, *Косовска Митровица под аустроугарском окупацијом 1915–1918*, 142). Међутим, према другом, такође, војном документу и званичном извештају Штаба савезничке војске, француска коњица је стигла у Митровицу 9. октобра, после једне велике борбе о којој се не наводе детаљи, осим да су француски губици били незнатни. Такав извештај је Врховној команди послала команда Друге армије у прегледу ратних дешавања за 11. октобар 1918. године (*Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914–1918, Књ. XXIX, 1918. година. Офанзива. Други период. Гоњење*, Београд 1937, 516–517; *Ратни дневник*, бр. 274, 1. октобар 1918, „Балканско војиште“, 1).

⁶³² АС, МИД, ПО, 1918, фас. II, дос. I, док. II/ 63; *ВРС*, књ. XXIX, 579; *ВРС*, књ. XXX, 4, 38; *ВРС*, књ. XXIX, 514, 516–517; Заробљених 400 војника помиње се у извештају Штаба савезничке војске (*Ратни дневник*, бр. 274, 1. октобар 1918, „Балканско војиште“, 1).

⁶³³ У војној станици су од заробљеника била формирана радничка одељења за послове у станици. Овде су остали до доласка чета III позива (Б. Храбак, *Косовска Митровица под окупацијом*, 142).

среза митровачког, вучитрског и дреничког. За начелника митровачког среза био је именован Радисав Никић.⁶³⁴

Митровица је поново октобра, али овог пута 1918. године, и у другачијим околностима, била зборно место деловима српске војске, од којих су неки наставили да терају непријатеља из Србије, док су неки остали. Тако је овде до 19. октобра био 2. југословенски пешадијски пук, чији је део тада одмарширао за Пећ, а једна чета је остала за посаду.⁶³⁵ Трупe Друге армије су се приликом свог напредовања од Приштине према Рашки,⁶³⁶ према наређењу Врховне команде, задржале у вароши на Ибру. Били су то војници Тимочке дивизије који су у Митровицу из Бабиног моста стигли 21. октобра. У овом маршу учествовали су 13, 14, и 15. пешадијски пук. Они су из Бабиног моста кренули у 8.30 часова на челу са дивизијским штабом. Први је на предвиђено место стигао 13. пук у 16.35, затим 15. пук у 17.15 и 14. пук у 18 часова. Марш је протекао без већих потешкоћа.⁶³⁷ Распоред њихових војника на рејону вароши и околине био је следећи: пешадија западно од Митровице, артиљерија североисточно од Митровице, 3. завојиште и колонске коморе јужно од Митровице. Дивизијски штаб са телеграфским одељењем распоређен је у Митровици. Према извештају, пут којим се кретала дивизија од Бабиног моста до Митровице је био употребљив за све врсте наоружања. Према истој заповести, болесне људе и стоку требало је оставити у Митровици, а о смештају и извештају о активностима Команди бринуо је санитарски референт. Коњички ескадрон се овде није дуго задржао, наставио је одмах кретање према Рашки јер је имао за циљ да направи извидницу и евентуално заузме варош. Исти је био план и за митраљеско одељење које је предводио мајор Драгољуб Ћирић. Остатак војника је овде остао да преноћи.⁶³⁸

Према наређењу штаба Друге армије, војска која је била у Митровици и Шумадијска дивизија, која је била на путу према Митровици, имала је задатак да се

---

⁶³⁴ *Косовска Митровица и околина*, 104.

⁶³⁵ *ВРС*, књ. XXX, 290.

⁶³⁶ Према званичном српском извештају од 20. октобра 1918. године, простор Пећи, Новог Пазара и Рашке био је у потпуности ослобођен. Тада је заробљено више од 1.500 аустроугарских војника уз велики ратни материјал (*ВРС*, књ. XXX, 254, 256, 258, 280).

⁶³⁷ Током марша изостала су 52 војника због исцрпљености и поцепане обуће (*ВРС*, књ. XXX, 282).

⁶³⁸ *ВРС*, књ. XXX, 250–251, 282–283, 318, 321.

побрине за отварање још једне војне болнице у Митровици како би се сместили болесни и рањени војници који су се нашли у околини. У самом граду је код грађанства било евидентирано више периодичних случајева трбушног тифуса и срдоболје, док су у војној болници била забележена два случаја пегавог тифуса код заробљеника, од којих је један имао смртни исход.⁶³⁹

У Митровици није било ни марвене болнице или ветеринарске станице, односно установе која би могла прихватити болесну стоку, па је штабу дивизије било заповеђено да с њом поступа „по правилу“, односно, „оставити је на лечење војним властима или среским властима уз потребан број војника који би се о тој стоци бринуо“. Међутим, убрзо је ветеринар, Маша Радовановић, импровизовао привремену марвену амбуланту код аутомобилског депоа, на излазу из Митровице са југозападне стране, па се њему упућивала сва болесна стока.⁶⁴⁰

Део Тимочке дивизије је напустио је Митровицу 23. октобра, настављајући свој поход према Рашки и Краљеву.⁶⁴¹ За одржавање реда у Митровици и везу са остатком дивизије остављена је чета 15. корпуса, која је требало да остане овде до доласка Шумадијске дивизије, након чега би се придружила свом корпусу.⁶⁴²

Већ наредних дана Тимочку дивизију у Митровици је заменила Шумадијска. Ни ова јединица се није дуго задржала настављајући кретање долином Ибра према Рашки.⁶⁴³ Прво је дошао Оперативни део штаба, а касније војска.⁶⁴⁴ У ноћи између 24. и 25. октобра део дивизије је преноћио на простору села Рударе у непосредној близини Митровице, док је за други део била одређена лева обала Ибра. Телеграфско одељење, 3. завојиште, болничарска чета, неоперативни део дивизијског штаба и војна пошта били су на северном излазу Митровице. И у овој дивизији је било рањених и оболелих, па их је требало

---

⁶³⁹ Исто.

⁶⁴⁰ ВРС, књ. XXX, 320, 323, 327.

⁶⁴¹ Дан пре поласка војници су искористили за одмор и припрему за наставак марша у правцу Рашке и Краљева, где је требало да стигну до 29. октобра. Полазак је био планиран у 7.30, а зборно место мост на Ибру (ВРС, књ. XXX, 324).

⁶⁴² Исто, 323.

⁶⁴³ Исто, 460.

⁶⁴⁴ Исто, 339, 367.

упутити у војну болницу. Да се не би ширио број заражених пегавим тифусом, којих је било у околини, команданти су имали обавезу да после смештаја својих јединица предузму све да се изврши дезинфекција одела, спреме и просторија у којима су боравили. За исхрану војске био је задужен начелник интендантуре, којем је било дозвољено да користи за то војну станицу и месна средства.⁶⁴⁵

Од пристиглих јединица један вод је морао да замени преосталу чету Тимочке дивизије која је остала да одржава ред у вароши и чува државну имовину.⁶⁴⁶ Вод је био под контролом команданта места, а морао је остати у Митровици до доласка јединица Југословенске дивизије, које су се 25. октобра упутиле у Митровицу. Својим доласком после подне, Дивизија је завршила распоред својих војника на Косову и Метохији, како је раније било предвиђено наредбом Врховне команде. Они су овде имали да остану као посада са штабом и четом која је од раније била у Митровици.⁶⁴⁷ Команда дивизије, на чијем челу је био ђенералштабни пуковник Војислав Живановић, имала је задатак да заведе потпуни ред у граду, успостави грађанску власт и да ради на хитној санацији железнице, мостова и других путних комуникација за потребе војске и становништва. Команданти свих борачких јединица добили су заповест да се у циљу борбене исправности среди оружје, одећа и остала ратна опрема, а референт артиљерије, инжињерије и санитета да допуни трупе материјалом који недостаје. Начелник интендантуре је био задужен за требовање неопходне обуће, одела и средстава за хигијену. Они који су бринули о коњима су морали да изврше њихов преглед, а запрежни и јахаћи прибор да допуне. За оспособљавање транспорта железницом неопходно је било утврдити стање свих возова, обезбедити мазиво⁶⁴⁸ и решити се непотребног материјала и

---

⁶⁴⁵ ВРС, књ. XXX, 375.

⁶⁴⁶ Исто, 413, 419, 423.

⁶⁴⁷ У рејон Митровице стигли су: Штаб дивизије, 21. пешадијски пук, 1 батаљон 22. пешадијског пука, пољски артиљеријски пук, пионирски полубатаљон, 1 завојште, болничарска чета, профијантска и муницијска колона, телеграфско одељење, коњички ескадрон и војна пошта. Из Ђаковице је требало да им се приближи 1. југословенски пешадијски пук (ВРС, књ. XXX, 423, 457, 462, 495).

⁶⁴⁸ Пионирски полубатаљон је био одређен за радове на железници на линији Митровица–Урошевац–Качаник (*Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914–1918. године и*

опреме у договору са референтом и начелником интендантуре. Посебно је требало обратити пажњу на исхрану војника јер су морали да буду спремни за нове борбе. Планирани останак ове дивизије на Косову и Метохији, односно, у Митровици, захтевао је да се обезбеди смештај за војнике у касарни или другој одговарајућој згради уз претходно чишћење и дезинфекцију. За организацију ових послова били су задужени команданти посада.⁶⁴⁹

Као и раније, овде је била пребачена сва муниција неопходна за попуњавање дивизија,⁶⁵⁰ а 25. октобра у Митровицу је из Приштине стигао још један део брдске муниције. Материјал је требало сместити у базу на улазу у Митровицу. Тако је овде направљено армијско складиште одакле су снабдеване и јединице у околини.⁶⁵¹

Планиране активности Југословенске дивизије одвијале су се без већих проблема на територији целе области за коју су ове трупе биле задужене и почетком новембра 1918. године. Штаб дивизије је остао у Митровици, као и штаб 1. југословенске бригаде, затим, коњички ескадрон, пионирски полубатаљон (од две чете), штаб пољског артиљеријског пука са 2 дивизиона (од три батерије), профијант колона (од три одељења), телеграфско одељење, I завојиште, болничарска чета, покретна артиљеријска радионица, вод пекарске чете и војна пошта.⁶⁵²

После повлачења аустро-немачке војске, на простору Косова и Метохије дошло је до побуне Арбанаса. Њих је требало на широком простору умирити и разоружати, па је Југословенска дивизија морала да направи мањи размештај снага због безбедности, пре свега људи, а онда и складишта муниције и возова. Тако је од 7. новембра у Митровици била организована ноћна стража коју је чинило 40 артиљераца.⁶⁵³ Као појачање, стигао је 15. октобра у Приштину Охридски одред с два батаљона и једном брдском батеријом. Његове трупе биле су распоређене у Приштини, Вучитрну, Руднику и Митровици. За

догађаји по извршеном уједињењу до демобилизације 1920. године, Књ. XXXI, Офанзива. Други период - гоњење, Београд 1937, 516).

⁶⁴⁹ ВРС, књ. XXX, 499–500, 541.

⁶⁵⁰ Исто, 326.

⁶⁵¹ Исто, 495.

⁶⁵² ВРС, књ. XXXI, 67, 229.

⁶⁵³ Исто, 101.

место штаба одређена је Митровица, а за њихове даље активности био је задужен командант 1. југословенске бригаде.⁶⁵⁴

Ове јединице српске војске имале су много послова и задужења током новембра у Митровици и околини. У извештајима Врховне команде је записано да се стање није битније мењало у дивизији и да је све било у реду. Забележено је само једно померање 2. батаљона (две чете и митраљеско одељење) 1. југословенског пука из Призрена у Митровицу. Они су дошли 25. новембра у варош ради јачања трупа које су тамо биле јер су један вод и чета Охридског батаљона из Митровице били упућени на испомоћ команданту Ибарске дивизијске области који је имао проблеме услед сталних напада и комешања Арбанаса, али и локалног становништва из студеничког краја.⁶⁵⁵

Ни током децембра у војном погледу није било битнијих дешавања. Раније поменути батаљон Охридског одреда се после завршене интервенције у Ибарској дивизијској области вратио 3. децембра на своје старе положаје, а до краја месеца у Митровици су биле следеће јединице: Штаб Југословенске дивизије; Штаб 1. југословенске бригаде; штаб пољског артиљеријског пука; штаб Охридског одреда; Југословенска чета са једним водом митраљеза батаљона II армије Охридског одреда; коњички ескадрон; 2. пољски дивизион (3 батерије); профијант колона (одељење колско и 2 мазгарска); телефонско одељење; 1. завојште; болничка чета; пољска марвена болница и артиљеријска радионица.⁶⁵⁶ Ова војска је поред других редовних активности, одржавања реда и мира, уз помоћ локалног становништва и даље радила на потпуном оспособљавању свих путних праваца који су за варош на Ибру били од велике важности, посебно друмова који су је повезивали са Скопљем, Рашком и Краљевом. Међутим, ово је већ било време кад је проглашена нова држава, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, с чијим формирањем почиње нови период српске историје, па и саме Косовске Митровице.

---

⁶⁵⁴ У Митровици је био стациониран вод коњаника, вод митраљеза и батаљон II армије (*ВРС*, књ. XXXI, 198).

⁶⁵⁵ *ВРС*, књ. XXXI, 273, 281.

⁶⁵⁶ *Исто*, 507–508.

3.4.2. Ратни биланс

Одласком непријатељске војске и успостављањем српске власти постепено се нормализовао живот у вароши. Промене су биле видљиве на сваком кораку. Било је потребно време да се становништво опорави од тешке трогодишње аустроугарске управе. Почетком 1919. године формирана је комисија да поброји све људске и материјалне губитке током рата. За Звечански округ, чији је центар био у Митровици, такође, била је одређена група људи која је имала задатак да направи биланс рата. На основу извештаја који је поменута Комисија направила долазимо до информација о губицима који су евидентирани у Митровици.⁶⁵⁷

Током окупационог периода забележена су два убиства. Убијени су Ахмет и Алија Кучуловић. Убио их је један аустријски надзорник јер су га „нешто увредили“.⁶⁵⁸ Извршено је једно вешање. Обешен је Јусуф Хаџи-Ефендија зато што је ранио аустроугарског полицајца. Остали детаљи нису забележени.⁶⁵⁹

Повреда, батињања, злостављања, мрцварења и силовања није било. Познато је да су хапшења била честа. У извештају Комисије се наводи да је необлашћених хапшења било 37. Разлози за привођења се не помињу. Међу ухапшени су били:

Коста Микић, његов брат Ванча, Костина жена (умрла у затвору) и двоје деце; Затим, Славко Ђукановић ухапшен као велеиздајник и комита, провео је годину дана у затвору; Онда, Рака Голубовић, прота Анђелко Нешић и његова жена, Радоје Влајковић, Иван Максимовић, Јован Митковић, Марко Јакшић, Томичка Жарковић, Јован Вукенић, (?) Пејовић, Риста Ђуричић, Васка Петровићка, Стана Пушкићева, (?)Ђурић, Сима Вучковић, Неша Гвоздић, Крста Милутиновић, Младен Васић, Никола Николић, Благоје Димитријевић, Ђорђе Мандић, Михаило Николић, Александар Пипер, Јован Костић, Љуба Кујунџић, Коста Петровић, Јелена Цигљан, Бранко Попадић, Влада Јовановић, Ђорђе Јовановић, Цветко Фртунић и Авдул Ефендија.⁶⁶⁰

---

⁶⁵⁷ АС, МИД-КИЗ, кутија 14, ред 24.

⁶⁵⁸ Исто.

⁶⁵⁹ Исто.

⁶⁶⁰ Исто.

Ни интернирање становништва није мимоишло Митровицу. Интернирано је више од 244 Митровчана.⁶⁶¹

У ратним годинама причињена је и велика материјална штета становништву. Забележене су четири паљевине. Ибрахим Деви, трговцу, била је запаљена кућа и 4 дућана у вредности од 22.000 динара. Израилу Лазаревићу запаљен је дућан са еспапом. Причињена штета је била 32.961 динара. Ибрахиму (?) је у пожару изгорела кућа вредности 50.000 динара. Лутвији Кадри Беговићу непозната лица су запалила кућу чија је вредност била 4.000 динара. Евидентирано је 20 рушења кућа и зграда (ханова). Поручене су куће: Стевану Марјановићу (вредност 5.000 динара); Јовану Војиновићу (вредност 10.000 динара); Бујрану Адему (вредност 2.000 динара); Арифу Благајцу (вредност 3.000 динара); Мустафи Ефендији (вредност 2.000 динара); Шерифу Љутви (вредност 3.000 динара); Арифу Косовићу 4 куће (вредност 20.000 динара); Селиму Илијазу (вредност 5.000 динара).⁶⁶²

Ханови су уништени: Лазару Живићу (вредност 4.000 динара); Ефтимију Лазићу (вредност 20.000 динара); Пери Гвоздићу (вредност од 10.000 динара); Ристи Протићу (вредност 10.000 динара).⁶⁶³

Нису били поштеђени ни неки дућани. Асана Ејупу су порушена 4 дућана и кућа (укупна вредност 15.000 динара), Осману Мули дућан у вредности 3.000 динара, док су Ибрахим Али Ефендији оштећена 2 дућана (вредност 10.000 динара). Семи Уста Неџији порушена је воденица чија је процењена вредност била 12.000 динара.

Губитке током рата имала је и Епархија рашко-призренска под чијом јурисдикцијом су се налазили манастири и цркве у Звечанском округу. Висина причињене штете над црквеном имовином процењена од стране комисије износила је 389.962 динара. Оштећења која је претрпела црква у Митровици била су 5.075 динара.⁶⁶⁴ Омања зграда

---

⁶⁶¹ Исто.

⁶⁶² Исто.

⁶⁶³ Исто.

⁶⁶⁴ Иван Ристић, Страдање имовине Епархије рашко-призренске на Косову и Метохији за време Првог светског рата (под бугарском и аустроугарском окупацијом), у: *Културно наслеђе Косова и Метохије. Историјске тековине Србије на Косову и Метохији и изазови будућности*, Том 1, Београд – Косовска Митровица 2013, 405–408.

која се налазила у црквеној порти је била порушена. На удару окупатора нашао се и објекат у ком је била канцеларија Протопрезвитера митровачког. Њена вредност се процењивала на 10.000 динара.⁶⁶⁵ Био је покраден и сав намештај, три стола, дванаест столица, дворишна ограда је скинута, а било је однето и црквено звоно тешко 112 кг.⁶⁶⁶

Уцене, пљачкања и присиљавања грађана да непријатељу дају обавештења о кретању српске војске и да положе заклетву верности непријатељу (осим свештеника) нису забележени. Није евидентирано ни колективно кажњавање становништва због кривице појединаца.⁶⁶⁷

Забележене су две изнуде од стране окупационих чиновника. Жени Славујка Недељковића изнудили су 1.000 динара да јој мужа не интернирају. Јовану Митковићу је изнуђено 360 динара, али се разлог не наводи.⁶⁶⁸

Сумирајући све набројано у попису који је Комисија за испитивање злочина окупатора поднела, можемо закључити да је период окупационе управе оставио велики траг на локално становништво. Овде, пре свега, треба поменути да је једино српско становништво било изложено хапшењу и интернирању. Међу интернираним особама нису евидентирани припадници других националности. Када говоримо о материјалној штети, примећује се да су губици били присутни како код српског, тако и код турског становништва, док је код Арбанаса то био редак случај. Оно што се још запажа јесте да у Извештају комисије пише како је било само једно вешање. Међутим, познато је да су у Митровици јануара 1917. године обешени они за које се сумњало да раде на припремању устанка на окупираном простору. Њихова имена нису забележена међу ухапшеним Србима који се помињу у Извештају комисије, зато сматрамо да ово није коначан биланс ратног вихора. Нажалост, других званичних истраживања о претрпљеним губицима у време Великог рата нема.

---

⁶⁶⁵ АС, МИД-КИЗ, кутија 14, ред 24.

⁶⁶⁶ Ово звоно је изливено у крагујевачкој ливници, а процењена вредност му је била 800 динара (Владан Виријевић, Ратна штета причињена Српској православној цркви на Косову и Метохији током Првог светског рата, у: *Културно наслеђе Косова и Метохије. Историјске тековине Србије на Косову и Метохији и изазови будућности*, Том 1, Београд – Косовска Митровица 2013, 437; И. Ристић, *нав. дело*, 408).

⁶⁶⁷ АС, МИД-КИЗ, кутија 14, ред 24.

⁶⁶⁸ Исто.

4. ДЕМОГРАФСКЕ И ВЕРСКЕ ПРИЛИКЕ

4.1. СТАНОВНИШТВО

Како је већ у уводном делу наведено, поуздане информације о броју становника вароши Митровице и околних села почетком XX века није могуће добити. Званичног пописа није било, док су записи и тумачења савременика често контрадикторни. Поједини аутори истичу већи броја Турака и Арбанаса, други да су већинско становништво чинили Срби, па је самим тим и касније било много полемике око тога ко је у ствари био бројнији. Са ослобођењем Старе Србије извршен је попис становништва од стране српских чиновника, па смо тек тада добили званичне податке о томе колико је лица живело у Митровици после ослобођења, која је њихова националност и конфесија.⁶⁶⁹

Резултате до којих је дошла пописна комисија током фебруара и марта 1913. године сазнајемо из детаљног извештаја начелника Полицијског одељења, Милорада Вујачића, који је поднео министру унутрашњих дела. Овај документ, настао априла 1913. године, садржи јако битне податке о новим крајевима.⁶⁷⁰

У време тог пописа Митровица је била део Новопазарског округа који је имао укупно 133.401 становника. Од овог броја у срезу Митровица живело је 54.564, мушкараца 28.142, а жена 26.422, што значи да је број мушких био већи за 1.720. Када је реч о домаћинствима у Митровици, забележено их је 6.975. Највише је било турских, 3.966 или 56,9%. Српских домова је било 2.030 или 29,1%, а арбанашких 972, односно 13,9%. Домаћинстава осталих националности (пре свега, Јевреја) било је 7, односно 0,1%. У једном дому је живело у просеку 7,8 чланова, а однос мушкараца и жена био је 1 према 0,9 у корист мушкараца. Варош Митровица је имала тада 9.354 становника.

У извештају о броју становника по вери и нацији који је начелник Новопазарског округа упутио начелнику Полицијског одељења маја 1913. године, наилазимо на несразмерно мањи број становника у односу на Вујачићев извештај из априла исте године.

---

⁶⁶⁹ Наредбу за извршење пописа издала је Врховна команда, 12. јануара 1913. године, а полицијски службеници су у наредна два месеца радили на прикупљању података у свим местима, бележећи број становника, полну и националну структуру, као и језик којим су говорили (М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, 115).

⁶⁷⁰ Више: *Речник места у ослобођеној области Старе Србије (по службеним подацима)*, приредио Мил. Ант. Вујачић, Београд 1914.

Овај податак истиче и М. Јагодић у свом делу, наводећи да разлог за то није познат.⁶⁷¹ Посебно је упадљиво да није био пописан ниједан Јеврејин, а пре тога је забележено 7 њихових домова. Нема информација да су се иселили, што не може ни бити прихватљиво, с обзиром на то да су живели у Митровици и за време аустроугарске окупације. У овом извештају пише да је у митровачком срезу живело 10.613 Срба (45,2%), Арбанаса 4.905 (20,9%) и муслимана српског језика 7.961 (33,9%). Чак и да је из овог пописа изузета варош Митровица, која је бројала 9.354 људи, број се не би поклопио. Сумирајући у извештају наведених 23.479 и 9.354 становника вароши долазимо до броја 32.833, који је знатно мањи од 54.564 колико је раније забележено.⁶⁷²

Када је било завршено коначно успостављање граница Краљевине Србије и суседа, већ је била урађена и нова административна организација нових крајева. Митровица је тада била центар Звечанског округа. У свом делу је Вујачић приредио нови статистички преглед ових територија у складу са новом поделом, а на основу ранијег пописа на дан 14. март 1914. године. Тако је новоформиран Звечански округ имао површину од 1.810 км² и 81.643 становника, док је густина насељености износила 45.1 по км². У самој вароши Митровици је живело 9.354 становника, у митровачком срезу 16.063, вучитрнском срезу 32.405, а дреничком 23.821. У варошима, Митровици и Вучитрну, живело је 15.103 (18,5%) људи, а на селу 66.540 (81,5%).⁶⁷³

Током прве две ратне године (1914–1915), демографске промене у Митровици су биле очигледне. Много је људи напустило своје домове, пре свега, Срби. У међувремену, иселио се и део турских породица, па можемо рећи да је само број Арбанаса био приближно исти.

После успостављања своје власти у Србији, како је раније поменуто, аустроугарска окупациона власт је издала наређења о три пописа становништва, покушавајући да испрати демографске промене, док су окружне власти у својим командама вршиле пребројавања и раније. Подаци првог пописа нису нам познати, али већ на основу другог,

---

⁶⁷¹ Одступања је било за цео Новопазарски округ и прилепски срез Битољског округа. Више: М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, 124.

⁶⁷² АС, МУД–П, 1913, Ф 15, Р 41, Начелник округа новопазарског, М. Ј. Петровић, инспектору полиције, М. Вујачићу, бр. 2041, 18/31. мај 1913. Наведено према: М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, 125.

⁶⁷³ М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, 132–137.

који је објављен лета 1916. године, долазимо до вести о томе колико је становника укупно живело у Војно-генералном гувернману и окрузима појединачно. Била је урађена статистичка анализа и компарација природног прираштаја са пописом Краљевине Србије из 1910. године за девет округа, док су поново биле изузете области које су овој држави прикључене после балканских ратова.

Табела1. Број становника у северним окрузима⁶⁷⁴

Окрузи	1916	1917
Београд и околина	170.713	165.453
Чачак	114.783	116.768
Горњи Милановац	70.029	70.490
Крагујевац	155.461	150.081
Крушевац	196.655	195.754
Шабац	161.569	163.818
Смедерево	117.254	118.237
Ужице	114.061	113.747
Ваљево	117.502	118.600
Укупно:	1.218.027	1.212.948

Ако направимо поређење са пописом северних округа из 1916. године и оним који урађен тамо 1910. године, долазимо до податка да је број становника био знатно мањи у време окупације. У северним окрузима је 1910. године живело 1.568.048 људи, док их је 1916. године било 1.218.027. Разлика је у 349.841 становнику. Овде се примећује да је у Београду и околини и даље живело највише људи, али је тај број био драстично смањен у односу на 1910. годину. Иста је ситуација била и у осталим градовима. Наравно, ово не треба да чуди, ако узмемо у обзир ратна дешавања, повлачење становништва, интернацију

⁶⁷⁴ *Beogradske novine*, 25. oktobar 1916, „Narodna privreda. Poslednji popis ljudstva u Srbiji“, 2.

и сличне појаве. Међутим, ако упоредимо резултате пописа из 1916. и 1917. године, великих осцилација није било. Приметан је мањи број људи у Београду, Крагујевцу и Ужицу, док је у осталим градовима број становника био нешто већи.

Табела 2. Број становника у јужним окрузима⁶⁷⁵

Јужни окрузи	1916.	1917.
Косовска Митровица	45.912	52.950
Пријепоље	39.829	41.034
Нови Пазар	69.743	68.925
Укупно:	155.484	162.909

На основу података који су дати у табели можемо направити компарацију и за становништво три јужна округа. Нажалост, података за 1910. годину нема, а 1916. године тамо је живело 155.484 становника. Највише је људи 1916. године било у Новом Пазару, али је већ следеће године тај број био мањи за 818 житеља. С друге стране, у Пријепољу и Митровици се примећује већи природни прираштај. У Пријепољу је 1917. године живело 1.208 становника више у односу на претходну годину. Округ Митровица је 1916. године имао 45.912 становника.⁶⁷⁶ У самом граду Митровици било је пописано 4.235 мушкараца и 4.362 жене, укупно 8.597 житеља. Овај број показује да је у родном погледу однос био доста уједначен. Однос мушкараца и жена је био 100 према 102, што се разликује од

⁶⁷⁵ АС, ВГГ, 20/102, Д.Н. К. No 51, Београд, 14.VII 1918, Извештај о националној и конфесионалној рашчлањености српског становништва

⁶⁷⁶ У једном документу ВГГ из маја 1916. године нашли смо податак који се не поклапа са званичним извештајима Војно-генералне управе. Документ представља попис Окружне команде Косовска Митровица, у којем је забележено како је општина Митровица у првој половини 1916. године имала 23.598 становника. Од тога је било 11.648 мушкараца и 11.950 жена. Овде се вероватно мисли на територију некадашње општине Митровица без других места која су била део окружне команде (АС, ВГГ, 8/267, Митровица, 25. мај 1916. године, No. 202/III, Извештај Окружне команде Косовска Митровица о политичко-административним приликама тог округа; *Beogradske novine*, 25. oktobar 1916, „Narodna privreda. Poslednji popis ljudstva u Srbiji“, 2).

осталих вароши где су мушкарци били бројнији.⁶⁷⁷ Број становника по километру квадратном у Митровици је био 35, па је тако била најнасељенија од три јужна округа.⁶⁷⁸ До конкретних података, који су се у међувремену променили, долазимо у новим записима који су забележени касније. Пошто се често помињало да је током пребројавања 1916. године било мањкавости и пропуста, Војно-генерална управа је 1917. године извршила нови попис становништва уз помоћ индивидуалних листића за бројање. Резултати су показали да је, у поређењу с претходним пребројавањем, у девет северних округа било мање људи за 0,4%, док је у јужним окрузима био евидентиран значајан природни прираштај од 4,8% који се по природи ствари може приписати само строжем и тачнијем спровођењу пописа.⁶⁷⁹ У округу Митровица, према новом попису, било је 52.950 житеља. Како је већ поменуто, приметан је већи природни прираштај и разлика од 7.048 становника.

Сумирањем свих добијених података северних и јужних округа, у Војно-генералном гувернману је 1916. године живело 1.373.511 становника. Што се тиче 1917. године и новог пописа, у свим поменутих окрузима забележено је 1.375.857 житеља.⁶⁸⁰

У демографским извештајима Војно-генералне управе ретко се истиче националност, већ само број становника и верска припадност, зато често долази до конфузије у тумачењима. Тако се помињу припадници „грчко-оријенталне вероисповести“ који су, у ствари, православни хришћани, искључиво Срби. С обзиром то да су на југу

---

⁶⁷⁷ АС, ВГГ, 20/102, Д.Н. К. No 51, Београд, 14.VII 1918, Извештај о националној и конфесионалној рашчлањености српског становништва; уп. Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 29; *Beogradske novine*, 25. октобар 1916, „Narodna privreda. Poslednji popis ljudstva u Srbiji“, 2.

⁶⁷⁸ Пошто ови окрузи нису били део Краљевине Србије пре 1912. године, поново није било могуће правити прорачуне и анализе за претходне године. До неких резултата можемо доћи само на основу података које је правила војна управа. Иста је ситуација и са подацима о распрострањености, па се укупна цифра од 5.784 км² за сва три округа не може узети као потпуно поуздана. Према истом извору Митровица се простирала на 1.312 км² (*Beogradske novine*, 25. октобар 1916, „Narodna privreda. Poslednji popis ljudstva u Srbiji“, 2).

⁶⁷⁹ АС, ВГГ, 20/102, Д.Н. К. No 51, Београд, 14.VII 1918, Извештај о националној и конфесионалној рашчлањености српског становништва; уп. Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 29.

⁶⁸⁰ АС, ВГГ, 20/102, Д.Н. К. No 51, Београд, 14. VII 1918, Извештај о националној и конфесионалној рашчлањености српског становништва; уп. Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 28; В. Стојанчевић, *Србија и српски народ за време рата и окупације*, 51.

биле хетерогене средине у сваком погледу, често се помиње израз „муслиман“. У ту категорију убрајали су се Арбанаси,⁶⁸¹ Турци и исламизовани хришћани. Становништво девет северних округа је, како са националног, тако и са конфесионалног становишта, било потпуно јединствено јер су они елементи који нису припадали православљу били крајње мали (0,8%), док су у тру јужна округа они чинили значајну већину.⁶⁸²

У верском погледу становништво Митровице се састојало од муслимана, православца, католика и Јевреја.⁶⁸³ Према попису из 1916. у округу је највише било муслиманског становништва, 27.342, затим православног, 18.049. Детаљи за околна места и сам град нису забележени.⁶⁸⁴ Међутим, судећи по извештају Окружне команде из 1917. године, у граду Митровици било је 5.000 муслимана, 2.280 православних, 45 католика и 70 Јевреја. Подаци Окружне команде нису се за неколико становника поклапали са информацијама којима је располагао цивилни комесар Јулиус Лединег. На основу његових сазнања, у Митровици је тада било 5.023 муслимана, 2.284 православца, 45 католика и 70 Јевреја.⁶⁸⁵

Евидентно је да су муслимани представљали знатну већину.⁶⁸⁶ Ова верска заједница је имала у граду седам џамија. Две су се налазиле у Сарај-махали, а по једна у Газизабег-махали, Ђелепверди-махали, Хусеин Чауш-махали, Хамидија-махали и Хоскадембаба-махали. Свака од ових џамија имала је свог „мујезина“, односно хоџу, и

---

⁶⁸¹ Овде су аустроугарски демографи сврстали Арбанасе који су били муслиманске вероисповести. Познато је да је било и Арбанаса хришћана и католика. Више: Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 31.

⁶⁸² АС, ВГГ, 20/102, Д.Н. К. No 51, Београд, 14.VII 1918, Извештај о националној и конфесионалној рашчлањености српског становништва

⁶⁸³ АС, ВГГ, 8/1932, Београд, 11. април 1916, Извештај о културним приликама града Митровице

⁶⁸⁴ АС, ВГГ, 8/1932, Београд, 11. април 1916, Извештај о културним приликама града Митровице; Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 32.

⁶⁸⁵ Б. Храбак, *Косовска Митровица под окупацијом*, 133.

⁶⁸⁶ Статус муслимана регулисан је споразумом потписаним између Србије и Турске 14. марта 1914. године у Цариграду. Према овом споразуму, поглавар муслимана у Србији је био велики муфтија са седиштем у Београду. Њему су биле подређене окружне муфтије у јужним окрузима (Косовска Митровица, Нови Пазар и Пријепоље), затим, имами и хоџе (АС, ВГГ, 8/1720, Бр. 4682/1918, Београд, 2. август 1918, Културни рад у окупираним подручјима).

још једанаест других верских старешина, који су били задужени за спровођење верских обреда. Ниједан од тих хоџа није добијао фиксну плату. Издржавали су се од прихода са имања џамија, а делом и од добровољних прилога верника током посебне молитве, сахране и сл.⁶⁸⁷

Ови верски објекти су у свом власништву имали и непокретности. Џамији у Сарај-махали припадала је једна кућа, а џамија у Газизабег-махали је имала један млин, два дућана и око тридесет хектара земље. Џамија у Челепверди-махали је располагала са дванаест хектара обрадиве земље, затим пространим грађевинским земљиштем и једним дућаном. Џамија у Хусеин Чауш-махали је остваривала приходе са осам хектара обрадиве земље, док је у поседу џамије у Хоскадембав-махали (није имала минарет), било дванаест хектара земљишта и једна башта.⁶⁸⁸

Овим поседима су управљали мујезини, али, нису водили никакву евиденцију, односно књиге. Они су штитили једни друге, међусобно се испомажући, покривајући из прихода све неопходне издатке. Други фондови или задужбине нису постојали.⁶⁸⁹

По извештају Окружне команде у Митровици постојала је и секта дервиша у четири „текије“, и то: једна у Сарај-махали, две у Челепверди-махали и једна у Хамидија-махали. На челу сваке од ових текија налазио се најстарији члан, звани „Шех“.⁶⁹⁰

Пре окупације, муслимани у Митровици су имали једног вишег духовног поглавара – муфтију, који је од српске владе добијао одређену плату. Након доласка аустроугарских трупа ово место је било упражњено. Верске школе нису постојале.⁶⁹¹

После доласка аустроугарских трупа, окупациона управа се суочавала с многобројним проблемима и у верском погледу. Српски епископи су, на челу са београдским митрополитом, напустили земљу. Осим тога, од 521 парохије скоро је половина, услед бекства и интернирања свештених лица, била непопуњена. Тиме је свака црквена јурисдикција постала немогућа. Имајући у виду да су у Србији црквени судови одлучивали о приватном праву у одређеним питањима и да је православна црква била у

---

⁶⁸⁷ АС, ВГГ, 8/1932, Београд, 11. април 1916, Извештај о културним приликама града Митровице

⁶⁸⁸ Исто.

⁶⁸⁹ Исто.

⁶⁹⁰ Исто.

⁶⁹¹ Исто.

блиској вези са државом, непостојање црквене управе осетило се у многим областима социјалног и породичног живота. У области црквене администрације започет је рад око организације парохија према окрузима. На врху окружног свештенства постављен је један окружни архиепископ (Окружни протопрезвитер), који је имао иста права деловања која су била прописана још *Законом о црквеним институцијама* од 27. априла 1890. године. Овај окружни архиепископ је контролисао, у договору с војним духовницима који су се налазили у појединачним Окружним командама, духовни живот у округу. Он је надзирао правилно извођење литургије, бринуо се о одржавању цркава, надзирао администрацију и рачуноводство црквених добара и примао евентуалне молбе и жеље свештенства у Војно-генералној управи. Окружном архиепископу, је у складу са поменутиим српским законом, припадао додатак на функцију у износу од 300 круна годишње.⁶⁹²

Питање провизорне администрације парохија, које су услед бекства и интернирања постале празне, морало је, како из црквених тако и државно-политичких разлога, да буде доведено до једног темељног решења. Одлуком централне власти управљање парохијама било је поверено најпре оним свештеницима који су се ту затекли, док је појединим млађим свештеним лицима било дато да брину о четири до пет парохија. На овај начин могло је да се изврши једно задовољавајуће управљање црквеним општинама. Затим је требало решити питање материјалног статуса свештеника и породица одсутних пароха.⁶⁹³

Након регулисања материјалне ситуације свештенства остало је питање организације црквене администрације и обнове цркава које су биле оштећене услед ратних догађаја. У једном великом делу парохија недостајале су црквене матичне књиге које су услед ратних разарања биле уништене или однете. Такође, услед губитака округлих црквених печата они су замењени новим печатима. Неопходно свето уље за литургију, у

---

⁶⁹² АС, ВГГ, 8/1932, Београд, 11. април 1916, Извештај о културним приликама града Митровице

⁶⁹³ С обзиром на то да црквени порез није убиран и прикупљан, духовници су морали да се задовоље само наплатом црквених такси. Како је, услед ванредних прилика, број склопљених бракова и крштења драстично опао, такав приход није био довољан за егзистенцију. Породице одсутних свештеника су остале без било каквих доприноса и примања. Из тог разлога је Војно-генерални гувернман, свештеницима и члановима породица свештеника помагао да задовоље основне животне потребе давањем капаре од црквеног пореза који је повремено пристизао из свих крајева који су били под војном управом (АС, ВГГ, 8/1720, Бр. 4682/1918, Београд, 2. август 1918, Културни рад у окупираним подручјима).

складу са важећим српским законима, набављано је дипломатским путем, директно од патријарха у Цариграду, а онда је било дељено свештеницима. Када је реч о управљању црквеном имовином, наложено је да већа пољопривредна добра буду заведена инвентарски и обрађивана од стране најближе пољопривредне станице. Мање парцеле су дате на управу црквеним туторима у општинама. О приходима са црквених имања морао је да се састави годишњи биланс и достави Војно-генералној управи. Како би централна управа била потпуно информисана о обављању црквених послова, окружне команде су имале обавезу да на месечном нивоу подносе извештаје о свим променама и догађајима.⁶⁹⁴

Од укупно 521 парохије у Војно-генерално гувернману, у новим окрузима је било 45, у Пријеполу 14, Новом Пазару 20 и у Митровици 11 парохија.⁶⁹⁵ За митровачке православце (Србе) са 2.280 душа постојала је само једна црква. По оцени окупационих власти, била је то „добро очувана грађевина у духу базилике“ (Храм Св. Саве – прим. С. Б).⁶⁹⁶ Овој цркви припадала су четири дућана, чији су се приходи од српске стране користили за одржавање српских школа. За време рата нису убирани приходи од изнајмљивања ових објеката. Осим тога, део српске црквене имовине била је и кућа звана „Митрополија“ и један земљишни посед од око десет хектара. Друге задужбине или фондове српска црква није поседовала.⁶⁹⁷

Пре окупације су о верским питањима и проблемима српског становништва Митровице бринула два свештеника, Анђелко Нешић⁶⁹⁸ и Игњатије Миливојевић. За њихова примања била је задужена српска влада. Међутим, после окупације, Српска православна црквена општина у Митровици је била подређена митрополиту у Скопљу. Од

---

⁶⁹⁴ АС, ВГГ, 8/1720, Бр. 4682/1918, Београд, 2. август 1918, Културни рад у окупираним подручјима

⁶⁹⁵ АС, ВГГ, 8/1932, Београд, 11. април 1916, Извештај о културним приликама града Митровице

⁶⁹⁶ Исто.

⁶⁹⁷ Исто.

⁶⁹⁸ Анђелко Нешић, рођен је у Вучитрну 1871. године. После завршене богословије службовао је као свештеник у свом родном месту и Косовској Митровици. Био је дугогодишњи председник Црквено-школске општине, а посебно се истакао у сакупљању прилога током изградње храма Светог Саве. Због својих активности уживао је велики углед не само народа и свештенства у непосредном окружењу, већ и у највишим врховима православне цркве и политичког живота тадашње Србије. У време аустроугарске окупације био ухапшен и интерниран. Након ослобођења вратио се у Митровицу, где је живео до смрти 1941. године. Више: З. Ч. Вукадиновић – М. Ј. Богавац, *нав. дело*, 143.

тада, Нешић и Милојевић, као ни друга два свештеника, Живко Грујић и Тодосије Јоргић, нису добијали плату, већ су преживљавали само од прилога верника.⁶⁹⁹

Митровачки прота, Анђелко Нешић⁷⁰⁰

Римокатоличко становништво Митровице, које је бројало само 45 верника, није поседовало цркву, ни капелу. За њих је службу вршио у својој приватној кући свештеник Дон Никола Мазарек. Он није имао никакве приходе, већ је до краја рата добијао 140 круна месечно од Аустроугарске.⁷⁰¹

У Митровици је током окупације било 70 Јевреја. Они нису имали храм, црквену

---

⁶⁹⁹ АС, ВГГ, 8/1932, Београд, 11. април 1916, Извештај о културним приликама града Митровице

⁷⁰⁰ <https://www.alamy.com/stock-photo-protas-g-anelko-nei-171723441.html> [15. 1. 2020]

⁷⁰¹ АС, ВГГ, 8/1932, Београд, 11. април 1916, Извештај о културним приликама града Митровице

имовину, нити рабина. И они су се окупљали у једној приватној кући у циљу богослужења. Били су шпанског порекла.⁷⁰²

Анализирајући све доступне информације о становништву Митровице још од турског доба, запажа се немогућност да се утврди тачан број житеља ове вароши управо због супротних и тешко проверљивих података. Сва је прилика да се до правог броја и не може доћи колико год да је у неким моментима било таквог настојања. У време ратова број људи се константно мењао, а миграције су биле нормална појава. Једноставно, праве евиденције није било. Током окупације аустроугарски окружни органи су покушавали да попишу становништво које су затекли, али се на основу тих извештаја види да нису увек били успешни у свом науму. Једно је неоспорно, сваки попис треба прихватити с резервом. Поред тога што не знамо поуздано колико је у Митровици било житеља, не можемо са сигурношћу увек потврдити ни њихову националност или конфесију. Оно што је још било приметно јесу међусобни сукоби на националној и верској основи, али ни то не можемо генерализовати, јер је било и узајамног уважавања, поштовања разлика и складног живота.

---

⁷⁰² Исто.

5. ПРИВРЕДНЕ ПРИЛИКЕ

5.1. ПРИВРЕДА ДО 1915. ГОДИНЕ

Привредне прилике у Османском царству су за српско становништво биле врло неповољне. Високи порези, лична и имовинска несигурност, неуређена саобраћајна мрежа, недостатак превозних средстава, недостатак добрих закона и одговарајућих власти, несређене финансијске прилике, лоша управа и судство карактерисали су османски режим до ослобођења Старе Србије у јесен 1912. године.⁷⁰³ Последице заосталог система осећале су се и у годинама након ослобођења јер их није било могуће елиминисати одмах. Требало је да прође време да се успостави нови, другачији привредни систем, што је био предуслов за остварење економског напретка. Конкретних података о привредним особеностима и статистици нових крајева пре Првог балканског рата готово да нема. Турски извештаји су јако оскудни, док су страни извештачи износили непроверене информације. До података о чињеничном стању покушавали су да дођу српски конзули, али нису увек успевали у томе. Чињеница је да се становништво Митровице и околине највише бавило земљорадњом јер су постојали повољни природни услови за то. Међутим, турски феудални систем и многобројни намети, као и радна обавеза на спахијском имању, уништавали су сељака. С одласком Турака народ је био ослобођен многих пореза и дажбина, па је могао више да се посвети обради свог поседа. Део производа је сељак могао да прода, али још увек не у већим количинама.⁷⁰⁴ Приноси нису били велики јер је обрада земље била примитивна. Правећи поређење стања у турско време и након ослобођења, комисија је 1914. године констатовала да велике разлике у земљорадњи није било јер „примитивност и назадно у култури земље која је постојала некад одржала се и данас“.⁷⁰⁵ Земља се орала дрвеним ралицама,⁷⁰⁶ пољопривредне машине готово да нису биле у употреби. Од култура

---

⁷⁰³ *Народна привреда у присаједињеним областима – извештај комисија Министарства народне привреде*, Београд 1914, 6–7.

⁷⁰⁴ Повртарство у Косовској Митровици на крају турске владавине није било довољно развијено, иако је кроз варош протицала река. Услед тога је поврће на митровачкој пијаци претежно стизало са стране, најчешће из Скопља (Д. Маликовић, *Косово и Метохија 1908–1912*, 31).

⁷⁰⁵ *Народна привреда у присаједињеним областима*, 140.

⁷⁰⁶ С. Мијатовић је забележио да је видео гвоздени плуг само код једног турског сељака (*Тежак*, бр. 16, Београд, 1913, „Привредне прилике у околини Косовске Митровице“, 523).

најчешће се гајила пшеница,⁷⁰⁷ затим кукуруз (углавном се употребљавао за исхрану), овас, јечам и раж, а сељак је још сејао и пасуљ, купус, кромпир, тикве и бостан. Од индустријских биљака највише је било конопље, а лана у мањем броју. Виноградарство је било слабо развијено. Само је земљиште око вароши било под лозом, а род јако слаб, што се види из више извештаја Привредног одељења нових крајева (Министарство народне привреде Краљевине Србије) за 1913. и 1914. годину. Воћа је било довољно, а Митровица и околина су били познати по јабукама и крушкама које су се често продавале на тргу.

Поред земљорадње, становништво се бавило и сточарством. За гајење свих врста стоке, овцу, козу, говече и коња, било је подједнако добрих услова. Улога стоке у домаћој економији је била много већа него данас. Од ње се добијала одећа, храна, обућа и новац да се плати порез, а била је присутна и размена за друге производе који су недостајали. Стоку је тада било лакше држати јер је било више заједничких утрина и пашњака који су се простирали чак и тамо где су касније настала најгушћа насеља око Ибра. Говече се гајило у свим крајевима с обзиром на то да се користило за обраду земље, вучу, због ђубрива.⁷⁰⁸ Коња је било много мање него раније, када су били главно превозно средство,⁷⁰⁹ а понегде су се могли видети биволи (које су често употребљавали за вучу) и магарци, посебно у околини Митровице.⁷¹⁰ Када је реч о овцама, забележене су све домаће врсте, тзв. бирке, али је било и мешовитих сојева. Разлике нису биле велике и могле су се видети само у физичком изгледу.⁷¹¹ Свиња раније није било много с обзиром на професионалну структуру становништва, али се након ослобођења њихово гајење повећало.⁷¹²

---

⁷⁰⁷ У извештајима привредног саветника из Немачке, Каумануса, о привредном стању Старе Србије истиче се да би гајење пшенице, ако би то било интензивирано, посебно у Куманову, Битољу, Приштини, Митровици и околини, давало толико приноса да би се обезбедила велика количина за домаће потребе, али и за извоз. Пшеница је у Митровици убедљиво била најзаступљенија од свих житарица (*Исто*, 129, 191).

⁷⁰⁸ У Митровици је била подједнако заступљена говеда сиве и црвене боје, врсте карактеристичне за брдско-планинске пределе Старе Србије (*Исто*, 260).

⁷⁰⁹ Коња је највише било у прешевском, гњиланском и митровачком срезу (*Исто*, 306).

⁷¹⁰ *Исто*, 239.

⁷¹¹ Око Ибра, у Митровици и околини, могли су се након ослобођења наћи сојеви црноглавих и дугорепих оваца (*Тежак*, бр. 16, Београд, 1913, „Привредне прилике у околини Косовске Митровице“, 271).

⁷¹² Станоје Мијатовић, учитељ и етнолог из расинског краја, који је маја 1913. године боравио у Митровици као војни обвезник, забележио је један интересантан детаљ о свињама. Када су их након ослобођења, за

На основу извештаја Пољопривредног инспектората Министарства привреде за нове области, који је имао средиште у Скопљу, сазнајемо да су привредни услови у Звечанском округу били задовољавајући током друге половине 1913, и пролећних месеци 1914. године. Кише су повољно утицале на усеве свих родова, па се процењивало да ће берба и жетва бити одличне. Једини проблем воћу је правила гусеница „прстеника“. Прилике за развој сточарства су биле нарочито добре, стока је после зимских месеци била на пашњацима, и нагло се поправљала.⁷¹³

Слична ситуација је била и током пролећа 1915. године. Пољопривредни инспекторат Министарства народне привреде за нове области у Скопљу је 16. марта објавио извештај о озимим усевима у свим окрузима Старе Србије. Према том запису, у Звечанском округу је засејана пшеница на површини од 4.376, раж на 457, а јечам на 1.036 хектара.⁷¹⁴ Обилне кише су забележене крајем априла и првих 15 дана маја. Ипак, стрни усеви су добро напредовали. Жетва је због лоших временских услова каснила 20–30 дана. Очекивани принос се процењивао на 800 до 1.000 кг, по хектару. Болести жита нису забележене. Киша је, донекле, успорила сетву, а касније и окопавање кукуруза које је каснило. Падавине су утицале на то да буде више сена, па се веровало да ће на једном хектару принос бити 1.000–2.000 кг. Напредовање винове лозе и воћа у Митровици је, такође, било задовољавајуће. Највише рода се очекивало од крушака, јабука и ораха. Штеточина није било. Ситна стока је посебно била заступљена. У Митровици и околини се најчешће гајила овца. У извештају за јун 1915. године забележен је податак да се од њих добијало много вуне, а цена је била 2,50–2,80 динара по килограму.⁷¹⁵ Цена стоке је услед ратних прилика била задовољавајућа, јер су потребе меса за исхрану војске биле

Божић, трговци дотерали из Топлице на митровачки трг ради продаје, народ се скупљао „да их види као велико чудо, а деца су се плашила прасета, као наша од медведа“ (*Тежак*, бр. 16, Београд, 1913, „Привредне прилике у околини Косовске Митровице“, 525).

⁷¹³ *Српске новине*, бр. 134, 18. јун/1. јул 1914, Извештај о стању летине у ослобођеним и присаједињеним областима Краљевине Србије за мај тек. године, 2.

⁷¹⁴ *Српске новине*, бр. 83, 26. март/ 9. априла, 1915, „Табеларни преглед посејаних озимих усева у Новим областима“, 1.

⁷¹⁵ *Српске новине*, бр. 185, 7/20. јул 1915, „Извештај о стању летине и стоке Нових области у првој половини месеца јуна тек. године“, 1.

велике. Међутим, осећао се недостатак живине, па је њена цена била несразмерно висока у односу на претходне месеце. Највише се гајила кокош, затим, патке, а нешто мање ћурке и гуске. Гајење пчеле је било заступљеније на југу Старе Србије, док је у северном делу, где се налази Митровица, нешто слабије. Ројење је понекад ометала и киша. Свилена буба се није гајила.⁷¹⁶

Током летњих месеци било је углавном сушно, без кише и временских непогода, што је утицало на то да се вршидба одвија без проблема. Киша је забележена тек средином септембра. Просечан принос жита је био око 700 килограма по хектару. Кукуруз је био напредан и очекивао се добар род, чак до 2.000 по хектару. Крушке и ораси су имали добру бербу, која се ценила на 50 кг по дрвету, док је род другог воћа био знатно слабији, нарочито шљива. Митровачки виногради те године нису имали род.

Стока се гајила у великом броју, као и раније. Није забележено да су се појавиле веће болести. До краја јесени се обезбедило довољно хране за њихово презимљавање. Живина је, такође, била здрава. Пчеларство није било на задовољавајућем ступњу. Цена вуне је била већа и кретала се од 2 до 3 динара по килограму.⁷¹⁷

Занатска делатност је до 1912. године била заступљена, али је само подмиривала домаће потребе. Недовољно капитала и услова за проширење рада представљало је велики проблем занатлијама, па су они радили само за најужи круг по поручбини. Недостатак материјалних средстава стварао је невоље хришћанским занатлијама кроз вересију, која се није лако наплаћивала. Имовинска безбедност није била сигурна, па су имућније занатлије неретко биле мете пљачкаша, али и државе која је убирала порез. Временом су сељаци у све већем броју долазили у варош, а многи су почели и да се баве разним занатима. Радњу је могао да отвори било ко, па чак и шегрти који нису изучили до краја занат. Тако је

---

⁷¹⁶ *Српске новине*, бр. 153, 5/18. јун 1915. године, „Извештај о стању летине и стоке у присаједињеним областима за прву половину маја ове године“, 3.

⁷¹⁷ *Српске новине*, бр. 214, 5/18. август 1915, Извештај о стању летине и стоке Нових области у првој половини месеца јула тек. године, 1; *Српске новине*, бр. 239, 30. август/12. септембар 1915, „Извештај о стању летине и стоке Нових области у другој половини месеца јула тек. године“, 1; *Српске новине*, бр. 250, 10/23. септембар 1915, „Извештај о стању летине и стоке у Новим областима за прву половину месеца августа тек. године“, 1; *Српске новине*, бр. 261, 21. септембар/ 4. октобар 1915, „Извештај о стању летине и стоке у Новим областима за другу половину месеца августа тек. године“, 1.

растао број занатлија, док је квалитет производа био лошији, што је довело до пада цене. Еснафска организација у вароши је готово потпуно пропала.⁷¹⁸

Ипак, када сагледамо све околности, можемо констатовати да се с одласком Турака осетио мањи пад у занатској делатности јер су они раније држали многобројне занатске радње, како у Митровици, тако и у другим варошима. Нова управа је покушала да успостави другачији модел организовања занатлија кроз Занатлијску комору, коју је било неопходно помоћи одређеном новчаном сумом. Њени чиновници су имали задатак да обиђу све вароши, изврше попис занатлијских радњи и формирају нову еснафску организацију, упознајући занатлије с њеним функционисањем. Нове радње су могле да отворе само квалификоване занатлије. Радило се на многобројним мерама за унапређење заната и занатлија, а посебно на отварању редовних и вечерњих занатских школа и похађању разних курсева у градовима широм Србије.⁷¹⁹ Држава је покушавала да помогне и занатлије које су се бавиле ретким занатима. У Митровици су то били ножари, мухацири из Босне. Пре ослобођења постојала је 21 занатлијска радња, а након 1912. већина се иселила, па је остало још 7 радњи. Ове занатлије је требало додатно обучити за израду бријача и квалитетнијих ножева и обезбедити им моторну радионицу. Такође им је требало омогућити да своје производе слободно продају прво у Старој Србији, а онда и у другим варошима и местима Краљевине. Тако би се капитал обртао и олакшао им наставак рада. Друга опција је била отворити новчане заводе који би кроз кредитирање помагали функционисање занатских радионица.⁷²⁰

Поред еснафске, у Митровици и околним местима је била присутна и кућевна занатска радиноост. У селима се развијала качарска израда која је подмиривала цео митровачки срез. На митровачкој пијаци су се могли пронаћи и други предмети, попут лопате, кола, раоника, корита, ужарије, сукнарских прерађевина и слично.⁷²¹

Почетком XX века у Митровици се нагло развијала трговина, па је варош надалеко била позната као трговачки центар. Ова привредна делатност бележи свој успон и након

---

⁷¹⁸ *Народна привреда у присаједињеним областима*, 67.

⁷¹⁹ *Исто*, 72–76.

⁷²⁰ *Исто*, 69, 70, 71, 82.

⁷²¹ *Исто*, 86.

ослобођења. На рафовима дућана су свакодневни били изложени производи различите намене,⁷²² док се многобројна роба најчешће износила на тргове или пијаце пазарним данима, понедељком и суботом. Тада су у варош долазили и купци и продавци са различитих страна, да нешто продају или купе. Шта је све било у понуди на домаћем тржишту у Митровици, као и у другим ослобођеним местима, и по којој цени се продавало, сазнајемо из више од десет извештаја Одељења за трговину, радиност и саобраћај Министарства народне привреде Краљевине Србије. Судајући на основу забележених података, цене се у Митровици нису много разликовале од других места и вароши у тзв. Новој Србији. Свакако, било је робе која је скупља, али и оне која се продавала по нижој цени што је зависило од више фактора. Тако је, рецимо, у другој половини 1913. године цена стоке и жита била највиша у Митровици, Прилепу и Ђевђелији. Краве су се продавале од 80 до 120, волови 250, а биволице преко 200 динара по грлу. Вредност овце с јагњетом и козе с јаретом била је 20 динара, док је за гуске, ћурке и пловке требало издвојити око 2 динара, а за кокоши од 0,80 до 1 динар. Живина се продавала најчешће у пару. Говедина и овчетина су по оки⁷²³ коштале 1 динар, док се свеже овчије месо ценило на 3–3,60 динара. Месо свиње и биволице је било тешко наћи у слободној продаји. Вредност једног литра млека је била 0,40 динара, сира 1,30, а скорупа 1,60 динара. Пшенично брашно је у Митровици након ослобођења, али и касније било скупо, као и сама пшеница од које се добијало. Сто ока пшенице се продавало између 30 и 35 динара, јечма 20, ражи од 13 до 25, овса 20–30 и кукуруза од 15 до 20 динара. Сено, које се користило за исхрану стоке коштало је око 6 динара по оки.⁷²⁴

---

⁷²² Поред српског и муслиманског становништва, дућане су у Митровици у турско време отварали и Цинцари. Били су, као и Јевреји, препознатљиви по ниским ценама, па су привлачили купце и на тај начин имали већу зараду од мештана. Они су се у Митровици задржали и после припајања вароши Краљевини Србији, настављајући неометано да обављају своју делатност (Ђорђе Микић, Социјалне и економске прилике на Косову и Метохији, у: *Србија и Албанци у XIX и почетком XX века*, Београд 1990, 213.

⁷²³ Ока је мера за тежину, а у Османском царству је износила 1.28 кг.

⁷²⁴ *Народна привреда у присаједињеним областима*, 306–307.

Табела 5. Житарице⁷²⁵

Врста житарице	Пшеница	Јечам	Овас	Раж	Кукуруз	Пшенично брашно
Датум	Цена у динарима на 100 кг					
17–23. 2. 1914.	18–20	12,50–13	11,50–12	/	17–18	/
3–9. 3. 1914.	16–17	11–12	8,80–9,20	15–16	10–10,60	20,50–21
17–23. 3. 1914.	16–16,90	10–11	9,20–9,60	13,50–14	10–10,50	20–21
31. 3/6. 4. 1914.	20–21	12,20–12,50	11,60–12	15,50–16	11,80–12	25–26
14–20. 4. 1914.	20,50–22	12,20–12,50	11–11,50	10–10,50	11–12	/
28. 4–4. 5. 1914.	22,50–23,50	10,50–11	10–10,50	/	11,30–12	/
26. 5–1. 6. 1914.	25–25,50	12–12,50	/	/	14–14,40	/
8–15. 6. 1914.	23,50–24,50	12–13	11,50	/	14–14,50	/
29. 6–6. 7. 1914.	24–25	11–11,50	/	/	12–12,50	27,50–28

Да се цена жита у Митровици није битније мењала ни током 1914. године, можемо закључити на основу података датих у табели. И даље уочавамо да је пшенице увек била скупља у односу на остале житарице. Током марта је била нешто јефтинија, па је за 100 кг требало издвојити између 16 и 17 динара. Међутим, већ у периоду април–јул, њена цена за

⁷²⁵ *Српске новине*, бр. 51, 4/17. марта 1914, „Цене домаћих производа на тржиштима за време од 17. до 23. фебруара 1914. године“, 4; *Српске новине*, бр. 62, 15/28. март 1914, „Цене домаћих производа на тржиштима за време од 3. до 9. марта 1914. године“, 4; *Српске новине*, бр. 72, 29. март/ 11. април 1914, „Цене домаћих производа на тржиштима за време од 17. до 23. марта 1914. године“, 3; *Српске новине*, бр. 83, 15/28. април 1914, „Цене домаћих производа на тржиштима за време од 31. марта до 6. априла 1914. године“, 4; *Српске новине*, бр. 94, 29. април/ 12. мај 1914, „Цене домаћих производа на тржиштима за време од 14. до 20. априла 1914. године“, 4; *Српске новине*, бр. 107, 14/27. мај, „Цене домаћих производа на тржиштима за време од 28. априла до 4. маја 1914. године“, 3; *Српске новине*, бр. 125, 8/21. јун 1914, „Цене домаћих производа на тржиштима за време од 26. маја до 1. јуна 1914. године“, 3; *Српске новине*, бр. 142, 28. јун/11. јул 1914, „Цене домаћих производа на тржиштима за време од 8. до 15. јуна 1914. године“, 4; *Српске новине*, бр. 154, 12/25. јул 1914, „Цене домаћих производа на тржиштима за време од 29. јуна до 6. јула 1914. године“, 4.

исти број килограма прелазила је и 25 динара, док се пшенично брашно продавало и по цени од 28 динара током летњих месеци. Од осталих житарица, кукуруз је увек био тражен у Митровици и околини, али је за њега требало издвојити мање новца у односу на пшеницу. Вредност му је била између 10 и 17 динара за количину од 100 кг. Примећује се да је цена била највиша у зимским месецима. Раж, јечам и овас су се често продавали и за упула мање новца у односу на пшеницу.

Табела 6. Стока и сточни производи⁷²⁶

Датум	Говеда	Свиње	Овце	Козе	Вуна	Маст	Сланина
	Цена у динарима по једном грлу				Цена у динарима на 100 кг		
17–23. 2. 1914.	60–200	/	10–18	/	200–220	180–190	/
3–9. 3. 1914.	60–100	/	/	/	200–220	185–190	/
17–23. 3. 1914.	70–120	/	/	/	200–220	240–250	/
31. 3–6. 4. 1914.	70–120	/	12–20	14–18	200–220	215	/
14–20. 4. 1914.	60–100	/	11–16	12–13	200–230	220	/
28. 4–4. 5. 1914.	55–100	/	12–14	12–15	200–230	240	/
26. 5–1. 6. 1914.	60–100	/	12–15	12–14	180–240	210–240	260
8–15. 6. 1914.	80–120	/	/	/	180–240	200	/
29.6–6. 7. 1914.	60–150	/	10–12	9–10	200–230	200	/

Од домаћих животиња у Митровици су се након ослобођења највише гајила говеда и овце, док је у нешто мањој мери било заступљено држање коза и свиња. Ове животиње су се углавном и налазиле у продаји, као и производи који се се могли добити од њих. На основу података датих у Табели бр. 6, закључујемо да цена по грлу говеда није много варијала током године. Кретала се у просеку од 60 до 120 динара. Најнижа је била с пролећа, а највиша током зимских месеци. Ако направимо поређење у односу на остале крајеве, можемо рећи да је била просечна. Овце и козе су се често продавале по

⁷²⁶ Исто.

приближној или истој цени, између 10 и 18 динара. Запажа се и да је потражња оваца била нешто већа, посебно у време муслиманских верских празника, док коза није увек ни било у понуди. Овде примећујемо да свиње готово нису нуђене на тржишту, па цене за њих нису ни дате. Ову животињу су гајили искључиво хришћани за личне потребе. Од сточних производа подаци су дати само за вуну и маст. Вуна је продавала за исту суму новца као и у већини других крајева. Цена се није битније мењала, а кретала се од 180 до 220 динара за 100 кг. Највиша је била током летњих месеци. Међутим, маст и маслац су константно били међу најскупљим производима у Митровици и цена им је током периода април–јул била и до 25 динара за килограм. Сланине се ретко продавала, а ни њена цена није била мала. Кретала се до 260 динара за 100 кг, односно, 2,60 по килограму.⁷²⁷

Табела 7. Живина⁷²⁸

	Кокош	Ђурке	Гуске	Патке	Јаја
Датум	цена у динарима по једном пару				100 ком.
17–23. 2. 1914.	2–3	/	8–13	/	3,5–4
3–9. 3. 1914.	2,50–6	/	/	/	3,50–4
17–23. 3. 1914.	2,40–4	/	/	/	4–4,50
31. 3–6. 4. 1914.	1–3	9–11	/	/	5
14–20. 4. 1914.	1–3	/	/	/	4–5
28. 4 – 4. 5. 1914.	2–4	/	/	/	5
26. 5 – 1. 6. 1914.	/	/	/	/	4–5
8–15. 6. 1914.	/	/	/	/	/
29. 6 – 6. 7. 1914.	2,60–2,80	/	/	/	4,50–5

⁷²⁷ Исто.

⁷²⁸ Исто.

Ситна живина, попут кокоши, највише је била присутна у присаједињеним крајевима, па се најчешће и налазила у понуди. Иако је сума новца за који се продавала била различита од места до места, генерално, била је повољна. У табели је приказана цена ове врсте живине у Митровици током неколико месеци 1914. године. Тамо се кокош продавала за 1 динар у једном периоду године, што је било најниже у односу на остале вароши, међутим, у фебруару и марту њена цена је била у распону од 2 до 6 динара. Од остале живине, издвајамо ћурке и гуске, али су се оне ретко могле наћи у продаји на митровачкој пијаци, па су зато неколико пута су биле скупље од кокоши. Цена им је варирала између 8 и 13 динара. Сигурно да је у митровачким домаћинствима било могуће видети још неку врсту живине, али њихова понуда на тржишту није евидентирана. У продаји су се могла наћи и кокошија јаја, која су се продавала по приближној цени у свим деловима Србије. У Митровици је њихова цена била од 3,50 до 5 динара за 100 комада.

Табела 8.⁷²⁹

	Пасуљ	Шљива (сува)	Ракија	Грожђе	Вино	Масло
Датум	100 килограма/литара					
17–23. 2. 1914.	7–19	35–40	/	/	/	240–300
3–9. 3. 1914.	16–25	45–50	/	/	70–100	220–240
17–23. 3. 1914.	/	/	/	/	/	225–250
31. 3 – 6. 4. 1914.	21–22	40–50	/	/	/	280–320
14–20. 4. 1914.	20–22	/	/	/	/	280–320
28. 4 – 4. 5. 1914.	/	/	/	/	/	320
26. 5 – 1. 6. 1914.	/	/	/	/	/	280–300
8–15. 6. 1914.	18–20	/	/	/	/	280–300
29. 6 – 6. 7. 1914.	17	/	/	/	/	280–300

⁷²⁹ Исто.

Иако се земља обрађивала у великој мери у новим крајевима, многи пољопривредни производи су били скупи, а ретко су се могли наћи на тржишту у већим количинама, вероватно, зато што су се свакодневно користили у исхрани. Понуду и цену појединих производа приказали смо Табели бр. 8. Овде се уочава да је пасуљ имао просечну вредност око 20 динара за 100 кг, али је та цена варирала, па се могао наћи по јефтинијој, али и вишој цени. У односу на остале новоослобођене вароши није било знатне разлике. Свеже воће се није нудило на тржишту, као ни грозђе јер у Митровици и околини нису постојали већи виногради, док се цена сувих шљива у кретала између 35 и 50 динара и била је најјефтинија у новим крајевима током прве половине 1914. године. Занимљиво је да алкохолних пића готово није било у понуди, посебно ракије. У доступним извештајима помиње се само вино и то по цени између 7 и 10 динара за сто литара, али га често није било могуће наћи у продаји. Масло је увек било заступљено, али по цени која је била више у односу на многе друге вароши. Вредност му је била између 2,20 и 3,20 динара по килограму.⁷³⁰

Са завршетком балканских ратова, краљ Петар је својим указима именовao службенике у новим областима. Посебном објавом у свим окружним центрима била су установљена окружна монополска надзорништва. Тако је за монополског надзорника прве класе у округу новопазарском поставио Стојана Лукића, који је до тада био надзорник друге класе округа моравског.⁷³¹ Посебно се препоручивало свим општинским властима да олакшају рад монополским службеницима тако што би им на сваки захтев за помоћ одговорили позитивно у складу са својим овлашћењима. То је нарочито било битно на почетку, да би рад монополских надзорника око увођења монопола, организације и продаје монополске робе и сузбијања кријумчара у свим срезovima био успешан.⁷³²

Како је врло брзо дошло до другачије административне поделе у Митровици је успостављен другачији монополски систем. Формирањем Звечанског округа био је

---

⁷³⁰ Исто.

⁷³¹ Српске новине, бр. 223, 23. октобар 1913, „Службени део“, 1.

⁷³² Српске новине, бр. 232, 22. октобар/3. новембар 1913, „Објава свим државним и општинским властима у ослобођеним и присаједињеним областима“, 2; Српске новине, бр. 234, 24. октобар/5. новембар 1913, „Објава свим државним и општинским властима у ослобођеним и присаједињеним областима“, 1.

одређен нови монополски надзорник прве класе. Био је то Станимир Пешић, ранији поднадзорник прве класе пожаревачког округа.⁷³³

Монопол над дуваном и дуванским прерађевинама, држава је додељивала понуђачима којих је било више. Тако је, на пример, за ову делатност била организована јавна лицитација за округ звечански 18. децембра 1913. године. Вредност дуванских прерађевина је износила 1.200.000 динара.⁷³⁴

И алкохол је био део државног монопола. За митровачко стовариште је за 1914. годину било планирано допремање 30 вагона чистог алкохола. Испорука алкохола је била строго контролисана и испоручивала се постепено, уз писано одобрење које је издавала Монополска управа у Београду.⁷³⁵

У Митровици је постојао и магацин соли (стовариште), а благајник прве класе тог магацина био је Боривоје Васиљевић, некадашњи књиговођа треће класе Управе државних монопола.⁷³⁶ Магационер друге класе био је Милутин Милутиновић, раније протоколита треће класе Управе државних монопола у Београду. Посебном наредбом о куповини и продаји соли у присаједињеним областима била је одређена продајна цена соли у количини од 1 и 100 килограма, у зависности од њеног квалитета. Тако је за 100 кг соли прве врсте требало издвојити 25,50, а за другу врсту 22,50 динара. Цена по килограму за обе врсте била је 25 пара.⁷³⁷

Монополска роба био је и петролеум. Истом наредбом његова цена по литру била је 60 пара, док је у другим варошима за динар или два био скупљи.⁷³⁸

---

⁷³³ *Српске новине*, бр. 36, 14/27. фебруар 1914, „Службени део“, 1.

⁷³⁴ *Српске новине*, бр. 262, 29. новембар/12. децембар 1913, „Службене објаве“, 2.

⁷³⁵ *Српске новине*, бр. 10, 12/25. јануар 1914, „Службене објаве“, 2.

⁷³⁶ *Српске новине*, бр. 223, 23. октобар 1913, „Службени део“, 1.

⁷³⁷ Наредба је издата од стране Управе државних монопола 25. априла/8. маја 1914. године (*Српске новине*, бр. 244, 18/31. октобар 1914, „Наредба о куповини и продаји соли и петролеума у новим областима“, 4; *Српске новине*, бр. 245, 19. октобар/1. новембар 1914, „Наредба о куповини и продаји соли и петролеума у новим областима“, 4; *Српске новине*, бр. 252, 26. октобар/8. новембар 1914, „Наредба о куповини и продаји соли и петролеума у новим областима“, 4).

⁷³⁸ *Српске новине*, бр. 244, 18/31. октобар 1914, „Наредба о куповини и продаји соли и петролеума у новим областима“, 4.

Временом је цена многих производа на југу расла, па су биле честе жалбе на скупоћа коју је донела нова управа.⁷³⁹ Она је, по мишљењу привредних аналитичара, била проузрокована лошом економском политиком централне Монополске управе. За неке производе било је складишта и депоа у више вароши и места, за неке само у две или три вароши. Дешавало се да не буде довољно робе да намири све потребе становништва. Услед оскудице производа и цена је била већа. Додатни проблем је био и тај што су у главном монополском складишту у Скопљу робу могли купити трговци и спекуланти, па су је онда препродавали за већи износ. Када се роба допремала из других места цена је, свакако, била виша због трошкова транспорта. Ово указује на чињеницу да није било велике контроле у формирању цена.⁷⁴⁰

Индустрије почетком XX века готово да није било на територији Старе Србије, а самим тим ни у Митровици.⁷⁴¹ Може се рећи да је била у зачецима, а углавном се ослањала на пољопривредну производњу. Радио је у Приштини један парни млин који је млео углавном за војску и то је све што се индустријских постројења тиче.⁷⁴² У планини Драги изнад Митровице радила је једна стругара која је почела с радом 1897. године.⁷⁴³ Била је власништво Али-бег Драге. Тамо су стругани трупци и даске од чамовог дрвета,

---

⁷³⁹ Ако се направи поређење са ценама у Србији није се могла приметити толика разлика. Међутим, када узмемо у обзир да је цена неке робе у турско време била 50% нижа, онда се то и те како осећало. Овде је, пре свега, реч о кафи, шећеру, соли и петролеуму. Ово поскупљење је учинило нову власт непопуларном, посебно код нехришћанског становништва. Зато је српска управа морала да тражи начине да успостави јединствен систем цена и покрене нову трговинску политику која би била прихватљива за све (*Народна привреда у присаједињеним областима*, 51-52).

⁷⁴⁰ Исто, 52.

⁷⁴¹ Један од главних узрока непостојања фабричке индустрије је тај што је она уопште у читавом Османском царству била у повоју, па су се тражили само јачи потрошачки центри, затим недостатак капитала, непредузимљивост код становништва, недовољна безбедност, како лична тако и имовинска и др. Међутим, постојали су и добри услови који би погодовали развоју фабрика, а то су, пре свега, биле сировине, јефтина радна снага, довољно воде као покретачке снаге и велика удаљеност пијаца од страних произвођача. Више у: Б. Нушић, *Косово I*, 61.

⁷⁴² Ђорђе Микић пише о раду још два парна млина у Пећи и Феризовићу, радионици микс-сапуна у Приштини, производњи воденичког камења у близини Митровице и неколико циглана (Ђ. Микић, *Социјалне и економске прилике на Косову и Метохији*, 212).

⁷⁴³ Исто.

који су сплавовима спуштани до Митровице, а одатле железницом прослеђивани даље.⁷⁴⁴ Њен рад је регистрован и после ослобођења, 1913. године. Помиње се као парна стругара која је имала четири гатера. Један је био од 95 цм, два по 66 цм, и један шпас гатер за танке даске. Располагала је и осталим нужним прибором, железницом у шуми од 9 км и ваздушном (жичаном) у дужини од 10 км, која је још била у процесу монтаже. Као и раније, грађа се даље прослеђивала Ибром. Да би ова стругара успешно функционисала и остварила већи приход, било је неопходно да се обезбеди довољно дрва, посебно балвана из Црне Горе, који су били ослобођени царине. Реч је о селима из којих је Драга добијао дрва до 1912. године, а која су после Букурешког мира припала Црној Гори. Међутим, стругара је већ имала извесне повластице за сечу шуме у Бериму⁷⁴⁵ и атару села Драга. Контрола сече није вршена од стране шумских органа, а није се бринуло ни о регенерацији или подмлађивању шуме, с обзиром на то да се дрво секло без неког реда и плана.⁷⁴⁶

Иначе, када говоримо о шуми, морамо истаћи да је околина Митровице била богата буковом, храстовом и грабовом шумом, а поред самог Ибра било је појединачних стабала. У непосредној близини Митровице налазили су се планински венци Мокре горе, Рогозне и Копаоника, обрасли разноврсним дрвећем које је требало сачувати. Комисија, која се бавила анализом затеченог стања шума у новим крајевима, сматрала је да подела на 7 шумских управа, која је на почетку успостављена, није била прихватљива. По њиховом мишљењу, надзорници нису могли постићи ни да врше надзор над шумама, а не да раде на њиховом уређењу или пошумљавању оголелих простора због обимне површине. Предлагали су да се успостави подела на 18 шумских управа и тако олакша рад шумским службеницима. Према том плану шуме у вучитрнском и митровачком срезу биле би издвојене из Новопазарске шумске управе и постале би део нове, Митровачке шумске управе, са центром у истој вароши.⁷⁴⁷ С формирањем Звечанског округа у Митровицу је јануара 1914. године стигао нови шумарски службеник за целу област. Био је то Јосиф

⁷⁴⁴ Д. Маликовић, *Косово и Метохија*, 31.

⁷⁴⁵ Планински врх на Мокрој гори (Стари Колашин)

⁷⁴⁶ Комисија која је имала задатак да опише шуме и њихово коришћење није имала информације о условима ових повластица Нециб-Драге (*Народна привреда у присаједињеним областима*, 91, 415, 416, 422).

⁷⁴⁷ *Исто*, 358, 432.

Тирић, подшумар параћинског среза, који је по службеној потреби послат у овај крај на предлог министра народне привреде.⁷⁴⁸

Прве банке су почеле да се отварају у Старој Србији тек након балканских ратова, када становништво ове области постепено почиње да улази у новчану привреду,⁷⁴⁹ па је државну управу чекао велики рад на отварању нових финансијских установа.⁷⁵⁰ Ни Митровица није била изузетак. Уочи Великог рата је у Митровици постојао само један новчани завод.⁷⁵¹ Била је то *Косовска банка*. Основана је решењем Т. Бр. 3366, донетим од

---

⁷⁴⁸ *Српске новине*, бр. 15, 19. јануар/2. фебруар 1914, „Службени део“, 2; *Политика*, бр. 3598, 18/31. јануар 1914, „Шумари у Новој Србији“, 3.

⁷⁴⁹ За време османске власти помињу се у Митровици мањи локални новчани и кредитни заводи, пре свега, црквеног карактера. Један од њих био је *Фонд Цркве Св. Саве*, а други *Фонд Цркве Св. Николе* чије је средиште било у Приштини. Више: Ђ. Микић, *Друштвено-економске прилике косовски Срба*, 327; Ненад Васић, *Банкарство у Косовском вилајету и Старој Србији од друге половине XIX века до 1912. године*, *Баитина*, св. 22, Приштина–Лепосавић, 105–118; Ненад Васић, *Банкарство у Јужној Србији и Косову и Метохији од 1912. до 1937. године*, *Баитина*, св. 24, Приштина–Лепосавић, 215–229. Иван Бецић, *Јужносрпска банка из Косовске Митровице*, *Баитина*, бр. 39, Приштина–Лепосавић 2015, 144, *Историја српског народа*, VI/1, 310–312.

⁷⁵⁰ *Годишњи извештај Народне банке Краљевине Србије за 1913. годину*, Београд 1914.

⁷⁵¹ Ђорђе Микић наводи постојање новчаног завода у Митровици време турске власти. Тај завод је носио назив *Митровачка задруга за кредит и штедњу*, а био је основан 1911. године. Циљ формирања овакве установе био је да се преузме улога коју су имали муслимански привредници и трговци, а да се истовремено спрече и Јевреји у истој намери. Завод је радио јавно јер је имао подршку турских државних органа без чијег одобрења није могао да функционише. Задруга је радила у апотеци каснијег председника општине и главног оснивача *Косовске банке*, Михаила Денића. Ниједан од два фонда у Митровици нису могли превише да утичу на економски развој становништва, па су многи били мишљења да их је требало ујединити. Један од оних који су форсирани овакав предлог био је некадашњи учитељ школе у Митровици, касније и чиновник у Митровачкој задрузи. Он је сматрао да српско становништво мора економски јачати, што је предуслов за његово политичко уздизање. По његовим проценама, број Срба и муслимана у околини Митровице био је исти, а већину која је постојала у вароши било је могуће потиснути само финансијском надмоћи. За овакав план привредног и политичког јачања Срба, мислио је учитељ да може помоћи и кредитирање по повољним условима из Србије. Тако би ова варош постала сигуран темељ за везу са околином и уједно нови политички и економски центар на Косову и Метохији у ком би временом хришћани преузели контролу. До реализације плана није дошло јер је убрзо почео Први балкански рат (Ђ. Микић, *Друштвено-економске прилике косовских Срба*, 332–336, *Историја српског народа*, VI/1, 313).

стране министра народне привреде, 2. октобра 1913. године. Почетни капитал, односно главница, износио је 125.000 динара, подељен на 1250 акција по 100 динара које су гласиле на доносиоца.⁷⁵² Како је све неопходне дозволе за рад банка добила без потешкоћа, њен основни капитал је уписан по „друштвеним правилима“. Након тога, чланови Оснивачког одбора, Милутин Стерђевић (председник општине), Михаило Денић (апотекар) и Светислав Николић (трговац) позвали су акционаре на оснивачки збор акционарског друштва, који је био заказан за 25. новембар 1913. године у 9 часова у локалу Народне читаонице у Митровици.⁷⁵³ На том састанку требало је да се разматра: о избору деловође и три акционара који би били задужени за вођење записника и бројање гласова; о извештају оснивача о раду банке од оснивања; о усвајању друштвених правила; избору 7 чланова за Управни и 5 чланова за Надзорни одбор и о давању разрешења оснивачима. Свако ко је желео да буде део акционарског друштва, морао је пре састанка, најкасније до 21. новембра, да депонује своје акције код председника митровачке општине, за шта се добијала признаница. Положене акције су, у ствари, биле улазница за састанак. По завршеном оснивачком састанку, сваком ко је имао признаницу, враћале су се депоноване акције.⁷⁵⁴

За чланове Управног одбора на састанку у читаоници Митровачке библиотеке били су изабрани: Михаило Денић, апотекар; Михаило Николић, трговац; Миле Поповић, кафеџија; Петар Саздић, трговац; Сава Голубовић, трговац; Станојло Димитријевић, управник поште и Младен Каракушевић, трговац. Они су марта 1914. године поднели

---

⁷⁵² Првобитна уплата свих заинтересованих лица била је 10 динара по свакој акцији. На име трошкова оснивача уплаћивао се 1 динар. Остатак главнице је могао да се уплаћује чак на период од 90 недеља. То су биле уплате по 1 динар у току недеље за сваку акцију (*Српске новине*, бр. 237, 29. октобар/ 11. новембар 1913, „Позив на оснивачки збор акционарског друштва Косовске банке“, 4; И. Беџић, *Јужносрпска банка из Косовске Митровице*, 144).

⁷⁵³ Оснивачи *Косовског новчаног завода*, поред Милутина Стерђевића, Михаила Денића и Светислава Николића, били су: Петар Саздић, трговац; Антоније Димитријевић, управник пар. школе; Арсеније Ћирић, трговац; Јован Даниловић, трговац; Мита Маринковић, трговац; Младен Каракушевић, трговац; Рака Крстић, трговац; Ристо Голубовић, трговац; Сава Голубовић, трговац; Стеван Петровић, трговац (*Исто*).

⁷⁵⁴ *Српске новине*, бр. 234, 24. октобар/5. новембар 1913, „Позив на оснивачки збор акционарског друштва Косовске банке“, 4.

Звечанском окружном суду потврду о оснивању и захтев да се званично региструје овај новчани завод.⁷⁵⁵

Поред чисто банкарских послова, у банци су могле да се обављају и остале трансакције за трговину и привреду. Рад банке је био одређен на период од педесет година, с тим, да је акционарско друштво могло обновити дозволу на још педесет година. Као и друге банке у Србији, све службене објаве банка је била у обавези да објављује у *Српским новинама*.⁷⁵⁶

Сумирајући све наведено, можемо констатовати да опште привредне прилике у Митровици пре Великог рата нису биле сјајне. Још увек је трајао процес адаптације на нове политичке и економске услове. Потенцијала није недостајало, али је било потребно извесно време да се стање стабилизује, и да становништво крене путем напретка и просперитета. Иако су пољопривреда, сточарство, трговина и занатство, као примарне привредне гране биле у већој мери заступљене, индустрија је била тек у повоју. Њен развој није ни био могућ због недостатка финансијског капитала, јер се с отварањем првих новчаних завода у Митровици почело релативно касно.

---

⁷⁵⁵ *Српске новине*, бр. 67, 22. март/5. април, 1914, „Звечански окружни суд“, 6; *Српске новине*, бр. 74, 1/14. април 1914, „Звечански окружни суд“, 6; *Српске новине*, бр. 103, 9/24. мај 1914, „Звечански окружни суд“, 7.

⁷⁵⁶ *Српске новине*, бр. 42, 21. фебруар/6. март 1914, „Објава“, 4; И. Бецић, *Јужносрпска банка из Косовске Митровице*, 144.

5.2. ПРИВРЕДА 1916–1918.

Војно-генерални гувернман, као управни орган на аустроугарском окупационом простору, био је подељен на одељења. Девето одељење је било задужено да надзире привредне прилике у освојеним областима Србије.⁷⁵⁷ У оквиру тог одељења постојало је пет одсека: Пољопривредна група, Централа за искоришћавање жетве, Шумарска дирекција, Група занатства и Статистичка канцеларија. Посебним Пословником Царско-краљевске војне управе постојале су реферате Одељења: трговачко-занатлијска, пољопривредна, шумарска, ловна и риболовна и рударска.⁷⁵⁸

Двојна монархија је максимално експлоатисала освојене просторе, покушавајући да изгради један другачији привредни систем, како би привреду прилагодила својим потребама. На окупираним територијама формиране су нове или су биле преуређене старе институције, у складу са тржишним потребама. Прво су активирана постројења прехранбене индустрије јер су ти производи били најпотребнији, а у извесној мери су обновљени трговина и занатство. Снабдевање је морало строго да се контролише, тачније да се рационализује, а грађани су до производа долазили преко легитимације за исхрану. Овакав систем важио је у свим местима. Да би се процес спровео у потпуности, бринуо се Научни комитет за ратну привреду. Он је формиран 1916. године у оквиру Ратног министарства, а на челу одсека за Србију налазио се др Сава Улмански.⁷⁵⁹

Зауевши Краљевину Србију, окупациони органи власти су њену територију прогласили ратним пленом, а то је ускоро било примењено и над приватном својином. Становништву је било наметнуто више врста дажбина, па су плаћали порез на имовину, на зграде, на радње и доходак на личност. Осим поменутих, окупирани народ је с времена на време био оптерећен и другим наметима, па су чак морали да намирују и ратне зајмове Двојне монархије.⁷⁶⁰ Колико је Аустроугарска искориштавала освојене области, сведочи и податак да је обавеза окупираних области била да снабдевају окупациону војску, али и

---

⁷⁵⁷ АС, ВГГ, 20/377.

⁷⁵⁸ Б. Младеновић, Привредне прилике у Војно-генералном гувернману Србија 1916–1918, у: *Први светски рат, Србија, Балкан и Велике силе*, Београд 2015, 363–364.

⁷⁵⁹ Исто, 365-366.

⁷⁶⁰ Исто, 364.

цивилно становништво, а вишак производа испоручивао се јединицама на бојишту. Чак је у пролеће 1917. године био формиран Главни центар с циљем прикупљања сировина код Земаљског центра за Србију.⁷⁶¹

Привреда је у Митровици након повлачења српске војске доживела потпуни пад. С окупацијом је дошло до многобројних промена које су утицале на појаву сиромаштва, толико да се велики број становника борио за егзистенцију. Обрада земље се свела на минимум, а разлози за то су угрожена безбедност, високи порези, али и мањак радне снаге с обзиром на то да се, услед неповољних услова за живот становништво иселавало, док је део већ напустио варош заједно са српском војском и управом.

С успостављањем окупационе управе трговинска делатност је била минимизирана и сведена на локалну. Продаја се, као и у већини градова Србије, сводила на продају најосновнијих животних намирница и робе за одевање. Широког спектра предратне понуде више није било. На почетку се трговина на целој територији Војно-генералног гувернмана одвијала преко Централног магацина, који је кратко функционисао. Увођењем новог царинског система био је замењен Централом за промет робе. Овај привредни орган је строго контролисао потрошњу и производњу робе, водио евиденцију потражње и плаћања царине на територији која је била под аустроугарском контролом и о томе обавештавао власти у Бечу.

За снабдевање становништва основним животним намирницама било је отворено неколико продавница које су имале посебну дозволу од Окружне команде. Како је недостатак најосновнијих производа био константни проблем, у сврху праведне расподеле намирница становништву од стране Окружне команде у Митровици је било установљено једно конзумно удружење, односно једно службено продајно место. Овакав систем је углавном био добро прихваћен код цивилног становништва.⁷⁶² Током 1916. године била је отворена и експозитура Централне за откуп жетве преко које је становништво било снабдевано брашном.⁷⁶³

---

⁷⁶¹ Исто, 366.

⁷⁶² Исто, 371.

⁷⁶³ Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 101–102.

Нови царински систем који је почео функционисати од пролећа 1916. године с циљем да се обезбеде стални приходи, предвиђао је монопол на робу широке потрошње. Дозволу за трговање имали су ретки угледни људи. У Митровици су то искључиво били сарадници окружних власти муслиманске вероисповести. Одобрење за трговину петролејем имао је Неџиб-беј Драга,⁷⁶⁴ а за со Риза Дева.⁷⁶⁵ Због велике несташнице монополске робе током рата је било развијено кријумчарење.

На основу сачуваних извора, морамо истаћи да је привреду у окупацији обележило максимално експлоатисање Митровице и околине од стране аустроугарске управе која је све подређивала својим интересима. Митровица је изгубила статус „живе косовске вароши“. Одлазак дела становништва из града услед ратних дешавања, интернација, несигурност, нови царински (порески) систем, монопол на многобројне намирнице и строга контрола свега што се у привредном смислу одвијало, само су неки фактори због којих је дошло до стагнације и пада у обради земље, развоју сточарства, трговине и заната. Индустрија није одмакла даље од почетних основа.

---

⁷⁶⁴ Право на продају и куповину, односно увоз и извоз петролеја и шпиритуса имала је Војна управа. Она је посебним уговором о закупу тај монопол препустила Пештанској мађарској комерцијалној банци, а она је у свим окрузима отварала магацине за велепродају и издавала посебну дозволу за неометану трговину појединцима (Б. Младеновић, *Привредне прилике у Војно-генералном гувернману Србија*, 370–371).

⁷⁶⁵ Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 95–97; Мађарско банкарско и трговачко акционарско друштво је имало монопол на со (Б. Младеновић, *Привредне прилике у Војно-генералном гувернману Србија*, 363, 364, 370).

5.3. САОБРАЋАЈ

Митровица је у прошлости била врло жива саобраћајница. Кроз варош и њену околину пролазило је неколико важнијих друмова, па је њен значај био велики. Један од тих друмова повезивао је Сарајево са Солуном, преко Вишеграда, Сјенице, Новог Пазара, Митровице, Вучитрна, Приштине и Качаника.⁷⁶⁶ Варош је била и важна станица за путеве који су је повезивали са околином: Митровица – Нови Пазар; Митровица–Пећ;⁷⁶⁷ Митровица–Вучитрн–Приштина. Треба поменути и пут који је спајао Митровицу и Нови Пазар, али преко Старог Колашина. Тај пут је водио уз Ибар на село Чабру, Угљаре, поред манастира Дубоки Поток, па на села Доброшевину, Придворицу, Вељи Бријег, Бање, преко Струмца низ Јошаничку реку у Нови Пазар. Ништа мање нису били значајни ни други локални путеви који су почињали или се завршавали у Митровици⁷⁶⁸

Међутим, важност вароши је постала још већа када је 1874. године била пуштена у рад железничка пруга од Солуна до Митровице. Железница је била битна за оживљавање целокупне косовске привреде, нарочито трговине. Ова саобраћајница је направила Митровицу трговачким центром, што је утицало на опадање промета у неким другим варошима.⁷⁶⁹ Пруга Скопље–Митровица је повезивала веће косовске вароши са Скопљем и Солуном. Железницом је саобраћао мешовити и теретни воз три пута недељно из Скопља за Митровицу и обратно. Нушић је запазио да ова железница у „недељне дане“ никако није радила и да је то једина железница на свету која „празнује“. Из Скопља за Митровицу воз је полазио понедељком, средом и петком у 7 часова и 15 минута, а из Митровице уторком, четвртком и суботом у 7 часова ујутру. Овај распоред којим су возови саобраћали на релацији Скопље–Митровица није увек био повољан за путнике који су путовали из Србије или Солуна.⁷⁷⁰

---

⁷⁶⁶ Б. Нушић, *Косово I*, 41–42.

⁷⁶⁷ Овај пут је био од посебног значаја јер је повезивао целу Метохију са Косовом (*Народна привреда у присаједињеним областима*, 195).

⁷⁶⁸ Т. Станковић, *нав. дело*, 167.

⁷⁶⁹ Ђ. Микић, *Социјалне и економске прилике на Косову и Метохији*, 209; *Историја српског народа*, VI/1, Београд 1994, 274.

⁷⁷⁰ Б. Нушић, *Косово I*, 46–47.

Дужина пруге Скопље–Митровица износила је 119,5 километара, а ширина колосека је била 1,43 метара. Кроз Качанички кланац железница је пролазила кроз шест тунела, али и неколико „ћуприја“, прелазећи час на леву, час на десну обалу Лепенца. Када би изашла из кланца, она више није кривудала и све до близу Приштине ишла је десном обалом Ситнице, а затим, код ушћа Лаба у Ситницу, прелазила на леву обалу. На Косову ова линија није имала никаквих тешкоћа осим многих „ћупријица над речицама“, које су протицале испод железничког друма. Дужина железнице на самом Косову Пољу од Качаника до Митровице износила је 81,22 км. Качаник је био прва станица која је припадала Косову. Од Скопља до ње било је 24 км. Између Скопља и Качаника постојала је само још једна станица, Елез-хан, на уласку у Качанички кланац. Међутим, Нушић бележи да је то била безначајна станица, без икаквог саобраћаја, а то најбоље потврђује податак да није имала ни свога шефа.⁷⁷¹

Митровица је била последња станица на прузи Скопље–Митровица, па је проток људи и робе био све већи због чега су многи у њој видели варош будућности. Преко ове станице две или три нахије су набављале себи „еспап и слали своје производе“, а захваљујући њој и Пећ је имала везу са железницом. Отуда је митровачка станица била важна за саобраћај на целој прузи. Овај железнички крак, одвојен од Скопља, и налик на турске „ћорсокаке“, по мишљењу Нушића, имао би значај тек ако би се, ма у ком правцу, продужио и добио какав излаз и везу са неком саобраћајницом ван граница.⁷⁷² Он је располагао информацијама да се о томе непрестано размишљало. Ова пруга од Митровице, па на Бело Поље, долином Дрине и Лима, требало је да се повеже са Сарајевом, што би износило око 350 km. Али, таква пруга би много коштала, па је њена изградња била одложена на неко време.⁷⁷³

Након ослобођења и успостављања српске власти у новим крајевима уведени су нови закони, уредбе и прописи о железницама,⁷⁷⁴ установљен је мало другачије ред вожње

---

⁷⁷¹ Б. Нушић, *Косово I*, 46–47.

⁷⁷² *Исто*.

⁷⁷³ *Исто*.

⁷⁷⁴ Одлуком Министарског савета од 12. септембра 1913. године били су уведени следећи закони:

1. Закон железничко-полицијски;
2. Закон о уређењу Железничке дирекције;

и успостављене су нове станице. Тако је на релацији Скопље – Митровица било девет станица: Скопље (полазна станица) – Ђенерал Божа Јанковић (24,5 км) – Качаник (36,3 км) – Урошевац (54,7 км) – Липљан (74,2 км) – Приштина (87,2 км) – Обилић (93,4 км) – Вучитрн (112,3 км) – Митровица (119,5).⁷⁷⁵

Цена карте је зависила од типа воза и путничке класе. Током 1913. године вожња од Ђевђелије до Митровице за брзи воз прве класе била 38,61, а за локални 25,74 динара. Друга класа је била јефтинија, па је за брзи воз износила 25,74, а за локални 17,16. У трећој класи је вожња брзим возом коштала 17,16, а за локални 11,44 динара. Током 1914. карта је била нижа за брзи воз свих категорија, за прву класу се плаћало 31,46, за другу 22,8, а за трећу 14,3 динара. Карта за локални воз се није мењала.⁷⁷⁶

С изградњом железнице поштански саобраћај је био редован, и знатно бржи за вароши које су ближе прузи у односу на оне које су биле удаљене од ње. Из Митровице за Нови Пазар пошта је ишла једном недељно, међутим, ни то није било поуздано, нарочито у време зиме. Унутрашњи телеграфски саобраћај био је могућ само на турском језику, а међународни на француском или другом језику уколико се као писмо користила латиница. За међународни саобраћај постојали су посебни чиновници, али не у свим варошима. Никаква депеша за Европу није се могла послати из Призрена (иако је имао два

-
3. Закон о грађењу и експлоатацији нових железница са свим изменама и допунама;
  4. Закон о грађењу нових железница од 25. априла 1903. године;
  5. Закон о заузимању непокретних добара (експропријација) за потребу грађења железница;
  6. Закон о накнади штете учињене смрћу и телесном повредом при железничком саобраћају;
  7. Закон о обавези уклањања заразних материја (дезинфицирању) при отправљању стоке на железницама и лађама;
  8. Уредба о превозу путника и робе на железницама у Краљевини Србији;
  9. Тарифа за возидбу (вожњу – прим. С. Б.) путника, пртљага и паса на српским железницама;
  10. Тарифа за пренос робе на пругама срп.[ске] држав.[не] железнице;
  11. Сва правила и уређења за уредан и безбедан саобраћај на железницама у Краљевини Србији, прописана на основи законодавног решења од 16. јуна 1884. године;
  12. Све уредбе и сви правилници прописани на основу закона о уређењу Железничке дирекције (*Српске новине*, бр. 1912, 4/17. септембар 1913, „Службени део“, 1).

⁷⁷⁵ Речник места у ослобођеној области Старе Србије по службеним подацима, 6–7.

⁷⁷⁶ М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, 452.

конзулата), Пећи, Митровице и Вучитрна, већ се слала у Приштину, где је постојао посебан чиновник за ту делатност. Из Приштине су ишле телеграфске линије за Скопље, Ниш, Призрен, Гњилане, Митровицу и даље. А телеграфске станице постојале су у Вучитрну, Митровици и Феризовићу, одакле се веза продужавала за Призрен.⁷⁷⁷

Нове области су решењем министра грађевина под бројем 37045, од 15. септембра 1913. године, добиле дозволу за преуређење старих, односно отварање нових 49 поштанско-телеграфских станица. У новопазарском округу те дозволе су важиле за три среска центра – Нови Пазар, Сјеницу и Митровицу.⁷⁷⁸ За управника у митровачкој поштанско-телеграфској станици одређен је био Станојло Димитријевић, дотадашњи поштар савске станице који је на тој дужности остао и касније.⁷⁷⁹

Митровица је и током Првог светског рата била важно стратешко место јер је железница коришћена за транспорт војника, стоке и разних пољопривредних и других производа. Комуникационе линије, ако изузмемо водене токове за транспорт дрвета, састојале су се из железничких пруга и путева.⁷⁸⁰

С обзиром на ратно стање у земљи, влада је октобра месеца 1914. године извршила нову поделу железничких пруга на оне у војном делу и пруге у позадини. Прве су биле намењене за превоз материјала за војне потребе, а другим пругама се одвијао свакодневни саобраћај путника и робе. Контролу над војним пругама је имала Железничка инспекција у Младеновцу, док је за пруге у позадини била задужена Дирекција српских државних железница са центром у Нишу. Пруге у позадини су биле на релацији:

- од Ниша до Цариброда;
- од Ниша до Скопља;

---

⁷⁷⁷ Б. Нушић, *Косово I*, 50–51.

⁷⁷⁸ Варош на Ибру је била тада део Новопазарског округа (*Српске новине*, бр. 196, 8/21. септембар 1913, „Службени део“, 1).

⁷⁷⁹ *Српске новине*, бр. 200, 13/26. септембар 1913, „Саопштење“, 1.

⁷⁸⁰ Новембра 1913. године је у митровачкој железничкој станици за саобраћајног чиновника четврте класе унапређен Михаило Којић, а саобраћајни чиновник друге класе од маја 1914. године био је Сима Вучковић. Он је по службеној потреби био послат у Митровицу из Дирекције државних железница у Београду (*Српске новине*, бр. 242, 3/16. новембар 1913, „Службени део“, 4; *Српске новине*, бр. 114, 24. мај/ 6. јун 1914, „Службени део“, 1).

- од Скопља до Ђевђелије;
- од Скопља до Митровице.

На релацији Митровица–Скопље саобраћао је свакодневно један мешовити воз са ознаком 1122. Из Скопља је полазио у 5.15 ујутру, а долазак у Митровицу је био у 11 часова. У повратку из Митровице је полазио у 12.56 поподне, а време доласка у Скопље је 18.20.⁷⁸¹

Овакав редослед вожње је трајао до 13. априла 1915. године, када је био нормализован железнички саобраћај на неко време. На релацији Скопље–Митровица тада су саобраћали возови 1222 и 1221 за превоз приватних лица. У овим возовима су могли путовати официри и друга војна лица која су имала уредне службене објаве од стране надлежних из министарства војног. Био је ограничен број путника, па су ови службеници, ако су имали намеру да путују возовима, морали на време да пријаве путовање на благајни. Од 14. априла 1915. укидала се прва класа за возове пруга у позадини,⁷⁸² а уводила се нова, четврта класа, за коју је карта била три паре. Тако су и два воза на линији Митровица–Скопље имала обавезу да поред редовних путничких обезбеде и вагоне четврте класе за потребе војника.⁷⁸³

Са заузимањем Митровице од стране непријатељске војске све саобраћајне комуникације, иако тешко оштећене, биле су под контролом окупационих снага. Уз поправке пруге која је претрпела оштећења услед ратних акција, железничка линија Митровица–Скопље је била у функцији. Према извештају Окружне команде из 1916. године, саобраћајни услови у округу Митровица нису могли да се опишу као повољни. Да би се саобраћај и даље несметано одвијао, било је неопходно поновно темељно уређење постојећих мрежа уз узимање у обзир информација о земљишту у округу и великом броју река. Овде је наглашено да саобраћајнице најчешће нису стручно изграђене и одржаване,

---

⁷⁸¹ *Српске новине*, бр. 245, 26. октобар/ 9. новембар 1914, „Објава“, 3.

⁷⁸² Ова одлука није важила за неколико полазака на релацији Ђевђелија–Скопље и Ниш–Цариброд, искључиво за транзитне и међународне путнике (*Српске новине*, бр. 87, 30. март/ 12. април 1915, „Службени део – Наређење“, 1).

⁷⁸³ *Исто*.

па је све то захтевало веће инвестиције, односно ангажовање значајне радне снаге да би оне и током неповољних временских услова биле употребљиве.⁷⁸⁴

Затечено стање саобраћајница окупациона власт је описала на следећи начин:

„ а) Железница: Једина постојећа железничка линија је она која води од Скопља ка Митровици и пролази кроз овај округ у дужини од 16 км. Пруга нормалног колосека са једним колосеком. Митровица је последња станица. Осим ње у оквиру округа се налази и железничка станица Вучитрн. Већ неко време планиран, и са војног и економског гледишта веома важан наставак ове железничке линије од Митровице у долини Ибра, преко Рашке ка Краљеву, не само да би скратио саобраћај у најкраћем правцу ка Краљеву/ Ужицу – Босни/ и ка северној Србији већ би веома снажно растеретио врло фреквентну железничку деоницу Сталаћ–Ниш–Скопље.

б) Путеви: Већ постојеће главне саобраћајнице у оквиру округа све полазе од Митровице и све то није посуто шљунком, па је стога врло мало погодно за саобраћај.

За темељну изградњу ове саобраћајнице било би неопходно 5.000 м³ шљунка, и поред још додатних радова, ангажовање радне снаге од 16.000 дневница за раднике и 5.500 плаћених тура запреге“.⁷⁸⁵

Путна линија Митровица – Нови Пазар, била је веома дуга. Овај правац је због многобројних стрмих и нерегулисаних деоница био проходан само за лакше запреге, и то у повољним временским условима. На том путу је била неопходна ургентна санација, уз изградњу више мостова са распонима од 1 до 10 метара на појединим местима. Према процени окупационих службеника, тај посао је захтевао радну снагу од 30.000 дневница за раднике и 6.000 плаћених тура запреге, уз употребу војног и цивилног персонала. Према записима из јануара 1918. године сазнајемо да је управо ова деоница била скраћена изградњом новог моста преко Ибра између села Грабовца и Рудара. Почетком 1918. године мост је већ био отворен за колски саобраћај и пешаке.⁷⁸⁶

---

⁷⁸⁴ АС, ВГГ, 8/267, Митровица, 25. мај 1916. године, Бр. 202/III, Извештај Окружне команде Косовска Митровица о политичко-административним приликама тог округа.

⁷⁸⁵ Исто.

⁷⁸⁶ *Beogradske novine*, 17. јануар 1918, „Skraćen drum“, 2.

Други приоритетни пут за уређење био је правац Митровица – Чабра – Суви Поток. План је био да се изгради нови мост дужине 80 метара преко реке Ибар, уз ангажовање радне снаге од 16.000 дневница за раднике и 4.000 плаћених тура за запреге. Ова релација је морала да се оспособи за лаку запрегу. За боље уређење тог пута била је неопходна већа инвестиција, за шта окупационе власти нису имале средстава.⁷⁸⁷

Осим горе наведених саобраћајница, у оквиру округа није постојало још путних праваца који би задовољили и најминималније потребе за колски превоз. Нарочито је мањкава била путна мрежа источно од Митровице. Уређивање тих путева било је питање секундарног карактера и могло се узети у обзир тек након успостављања горе наведених пет комуникационих линија које су биле приоритетне.⁷⁸⁸

Важне саобраћајне комуникације за Митровицу биле су оне које су водиле од града у неколико смерова. Посебно треба истаћи следеће:

1. Пећ–Клина–Рудник;
2. Приштина – Ново Село;
3. Рашка–Слатина;
4. Нови Пазар – Рибариће.

За аустријске власти од посебног значаја биле су линије 1 и 3. Прва, Митровица–Рудник–Пећ, зато што је имала и раније карактер државног пута. Деоница Митровица–Чубреље већ је била тада припремљена и за саобраћај моторних возила. На другом делу пута Чубреље–Рудник било је потребно извршити велике поправке. Током априла 1916. године радови су увелико трајали на овој релацији. Због веће удаљености од следећег каменолома радови су се одужили, па се њихов завршетак могао очекивати тек након неколико недеља. Читава дужина наведене деонице износила је 30 км.⁷⁸⁹

Пут Приштина – Ново Село, 19 км дуга саобраћајница, са изузетком једне деонице између Митровице и Вучитрна дуге 4 километра, приказан је као очувана комуникациона линија. Радови на изградњи наведених деоница су се, уз помоћ рационалног искоришћавања војне радне снаге окупационих трупа, изводиле сукцесивно, али у том

---

⁷⁸⁷ Исто.

⁷⁸⁸ Исто.

⁷⁸⁹ Исто.

обиму да пут може да буде и при неповољним временским условима коришћен и за тешка возила. Темељну изградњу ове деонице отежавала је прилична удаљеност камена, односно шљунка.⁷⁹⁰

Линија Митровица–Слатина, дуга 28 км, била је важна за транзитни саобраћај. Она је, изузев кратких деоница, била опремљена неправилно израђеном каменом основом, која највећим делом није била добро урађена. На Ибру и Ситници се налазио по један дрвени мост, од којих је први био укупног распона 99, а други 92 метра. Како је ово била најзначајнија комуникациона веза са осталим окупационим областима, њена темељна изградња за аустроугарску власт била је хитно потребна. Међутим, окружна власт из Митровице се жалила да се материјал, неопходан за извођење радова, могао обезбедити тек након што би са радом почела немачка пилана у Митровици. Пуштање пилане у рад је било неизвесно.⁷⁹¹

Окружни командант је указивао да се морало добро размислити у вези са изградњом мостова. Сматрао је да би било рентабилније изградити нове мостове са гвоздено-бетонском конструкцијом, имајући у виду високе трошкове одржавања који су били проузроковани ценом дрвне грађе.

Пишући о путној мрежи, обавештајни официр из Митровице је истицао да у околини не постоји ниједан већи каменолом за производњу шљунка, па чак ни онај који је у почетној фази рада. Ово је била отежавајућа околност за постојеће планове. Ипак, он је сматрао да се потребан шљунак за одржавање пута могао обезбедити делом са реке Ибар и мањих притока, а делом од одговарајућег камења са оближњих брда.⁷⁹²

Окружној команди, ради остваривања саобраћајних веза, била је неопходна што боља организација за одржавање путне мреже. План је био да се ангажују два одговарајућа подофицира као вође путара и 30 војника као путарских радника. Руководиоци путара су имали задужење за контролу 2-3 комуникационе линије, а путарски радници 4-5 км дугачке деонице на одржавање.⁷⁹³ До потпуне реализације наведених планова није дошло.

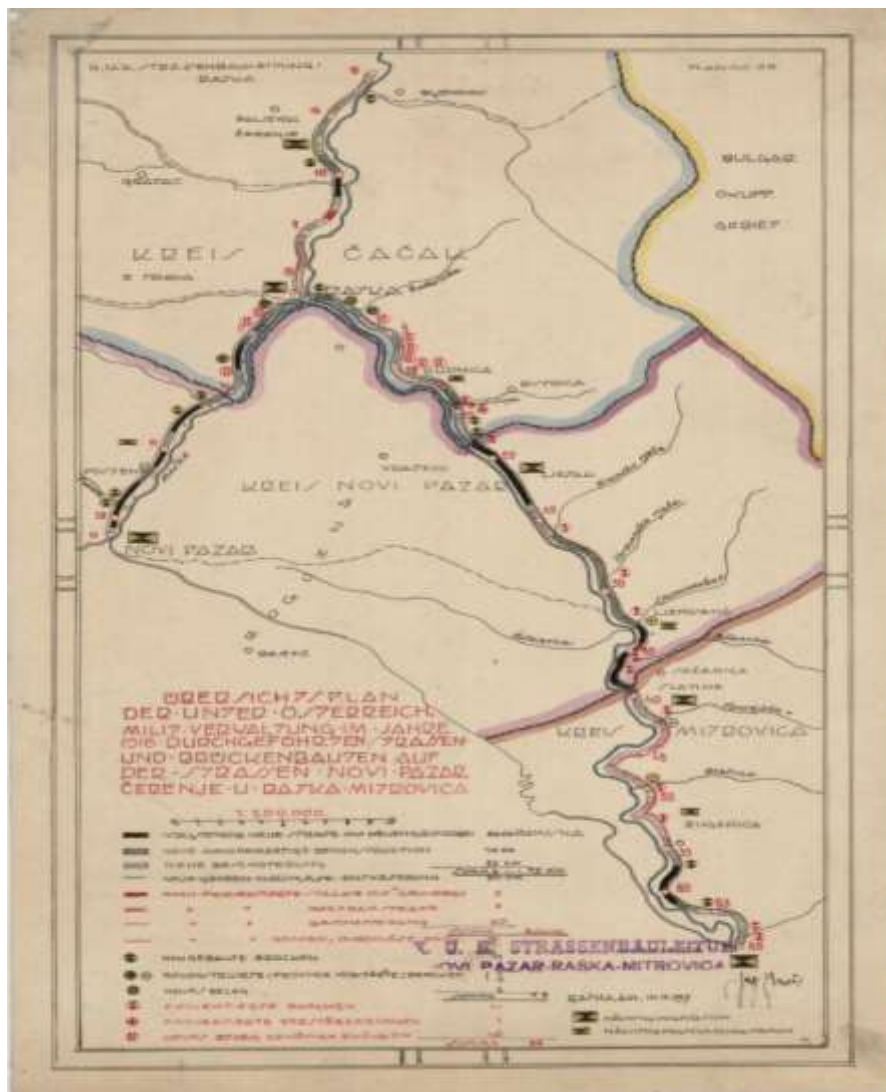
⁷⁹⁰ Исто.

⁷⁹¹ Исто.

⁷⁹² Исто.

⁷⁹³ Исто.

За све време окупације окупациона управа се трудила да поменуте деонице одржава, искључиво за своје интересе, односно, ради свог лакшег управљања. Изградити нову путну мрежу није било могуће јер су недостајала новчана средства, механизација и алат, а временом се и стање на фронтима мењало, па је исход рата био неизвесан. Улагати у земљу за коју нису били сигурни да ће остати у њиховом поседу било је потпуно нерационално јер приходи нису могли да подмире трошкове.

Карта 5. Путна мрежа Нови Пазар – Рашка – Митровица из 1916. године⁷⁹⁴

⁷⁹⁴ Доступно на: <http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=000186> [23. 2. 2019].

Анализирајући саобраћајне прилике, наглашавамо да је Митровица била веома жива комуникација током ратова који су вођени од 1912. до 1918. године. Географски положај је био од пресудног значаја, али је и људски фактор битно допринео томе да се путеви уређују и оспособљавају за саобраћај. Кроз Митровицу је пролазило више важнијих комуникација, што је утицало на живот у граду и развој привреде. Нису ти путеви увек били у тако добром стању, али су и као такви били од великог значаја. После балканских ратова, Краљевина Србија је почела да улаже средства и постепено ојачава путну мрежу, међутим, нови рат је прекинуо започете радове. Не можемо да не поменемо и чињеницу да су главни друмови претрпели велика оштећења услед ратних операција и повлачења војске и становништа у јесен 1915. године. Током окупације, нова управа је настојала да одржи важне комуникације због, пре свега, транспорта неопходног ратног и другог материјала, односно, робе. Иако је било бројних планова, аустроугарска управа је ипак вршила само мање поправке оштећених деоница на тзв. примарним линијама. Разматрала се могућност реконструкције постојећих мостова и изграња нових, али неког великог улагања у путну инфраструктуру није било. Стално су се аустроугарски службеници жалили на недостатак материјалних средстава неопходних за извођење радова, па су на крају и одустали од ширења мреже. Значај свих друмова, међутим, остао је у сенци железничке линије која је Митровицу повезивала са Скопљем. Жива комуникација се на тој релацији одвијала током читавог периода који обрађујемо, посебно у периоду пре окупације.

6. ПPOCBETA

6.1. ШКОЛСТВО ПРЕ ОКУПАЦИЈЕ

Османско царство се дуго борило против ширења просвећености код покороног српског народа. Турци су знали да се око „црква, школа и образованих људи стварају центри буђења националне свести и организовања отпора њиховој управи“.⁷⁹⁵

Прва основна школа у Митровици је отворена 1836. године и убраја се у ред најстаријих школа Старе Србије. Њени оснивачи су били: црквена општина, трговци и занатлије.⁷⁹⁶ Школа је радила у лошим условима. Била је смештена у једној старој, сламом покривеној кући, која се налазила у Варош-махали. У школи се стицала елементарна писменост, читали су се верски текстови и молитве. Радило се без утврђеног наставног плана и световних уџбеника.⁷⁹⁷ Први учитељ митровачке школе био је Милутин Божовић. Он није био Митровчанин, дошао је из Старог Колашина. Ова образовно-васпитна установа је у другој половини XIX века прерасла у световну школу, а њен рад су обележиле честе смене учитеља.⁷⁹⁸ Од 1880. године долази до извесних промена, па се школа уређивала по савременијим захтевима. Најзаслужнији за то су били учитељи Сима Јанићијевић и Никола Ђурђевић који су започели преуређење школе.⁷⁹⁹

Од школске 1887/88. у школи се повећавао број деце, па су радила по два учитеља.⁸⁰⁰ Све до 1890. године школу у Митровици су похађала само мушка деца, а 1891.

---

⁷⁹⁵ З. Ч. Вукадиновић – М. Ј. Богавац, *нав. дело*, 55.

⁷⁹⁶ З. Вукадиновић и М. Богавац наводе да су за отварање школе највише труда уложили српски становници Митровице. Они су се неколико пута обраћали цариградском патријарху и рашко-призренском митрополиту, молећи их да се заложе код султана да им одобри оснивање школе, наглашавајући да ће трошкове оснивања и рада сносити сами. Ова школа је касније постала центар просветног рада митровачког краја, подстичући отварање школа по селима у ближој и даљој околини (З. Ч. Вукадиновић – М. Ј. Богавац, *нав. дело*, 56).

⁷⁹⁷ Ј. Ђилас, *нав. дело*, 115.

⁷⁹⁸ З. Ч. Вукадиновић – М. Ј. Богавац, *нав. дело*, 56.

⁷⁹⁹ Поред наведених учитеља, Т. Станковић пише да су у митровачкој школи радили Спира Радивојевић и Радован Николић, као и њихове супруге Јелена и Лепосава, не наводећи тачно време њиховог службовања (Т. Станковић, *нав. дело*, 164).

⁸⁰⁰ Приликом посете Митровици 1897. године, српски конзул Станковић је забележио да Срби имају мушку, али и женску основну школу, у којима раде два учитеља и једна учитељица (Т. Станковић, *нав. дело*, 164).

године је основана и прва женска основна школа. Те године је уписано 15 ученица, а наставу је изводила учитељица Јефтимија Симић.⁸⁰¹

Услови за рад школе, с обзиром на то да је радила у приватним кућама, нису били одговарајући. Простора за организовање класичне наставе и за ширу васпитну делатност није било довољно. На подстицај грађана, чланови Црквено-школске општине одлучили су да се обрате српској влади за средства потребна за изградњу школе. Новчана помоћ из Србије је редовно стизала и нова школска зграда је била завршена у јесен 1891. године.⁸⁰² Налазила се у самом центру вароши. Имала је четири простране учионице, наставничку зборницу и две мање просторије за школску послугу. Зграда је била саграђена од чврстог материјала и имала је пространо двориште.⁸⁰³

Почетком XX века митровачка школа је наставила с радом иако је било сталних сметњи и прекида у наставном процесу. Нова школска зграда била је погоднија за извођење наставе.⁸⁰⁴ Како се број ученика повећавао, школске 1900/01. године, дошло је до отварања четири одељења, три мушка и једно женско. Број ученика се кретао и преко 100. Као учитељи се тада помињу Љубомир Спасић, Ђорђе Јакић, Сима Јанићијевић и Танасије Комарчић, који је био и управитељ митровачке, вучитрнске и околних српских школа. Наредних година учитељи су били Арсеније Поповић,⁸⁰⁵ Милан Никшић и Милева Арсенијевић (Михаиловић), који су заменили неке од премештених радника. Из пописа школе и учитеља у Рашко-призренској епархији школске 1906/07. године сазнајемо да су учитељи у Митровици били: Андра Кујунџић, Живко Поповић, Младен Максић и Даринка Кујунџић. Учитељи су водили мушка одељења, док је учитељица била задужена за наставу у женском одељењу. Исти број одељења и учитеља задржао се и школске 1909/10. године. Управитељ школе био је Јосиф Поповић, а учитељи: Милан Никшић, Марија Поповић, Лазар Васић и Доста Кујунџић.⁸⁰⁶

---

⁸⁰¹ З. Ч. Вукадиновић – М. Ј. Богавац, *нав. дело*, 56.

⁸⁰² Б. Нушић, *Косово I*, 117.

⁸⁰³ З. Ч. Вукадиновић – М. Ј. Богавац, *нав. дело*, 59.

⁸⁰⁴ Школске 1895/96. у школи је био укупно 97 ученика, 74 дечака и 23 девојчице (Б. Нушић, *Косово I*, 118).

⁸⁰⁵ *ДСПКС, књ. I / 3-2*, Предлог буџета за 1904. годину, Прилог 3, 1133.

⁸⁰⁶ З. Ч. Вукадиновић – М. Ј. Богавац, *нав. дело*, 61.

Током школске 1911/12. године у Митровици су службовали: Ђорђе Јакић, Коста Васиљевић, Лазар Васић, Станко Протић и Борка Фртунић. Ђорђе Јакић је истовремено био и управитељ школе која је бројала 112 ученика. Наредне школске године управитељ је био Антоније Димитријевић, а учитељи: Лазар Васић, Василије Орловић, Сава Клинић и Јаница Булатовић. У пет одељења било је око 120 ученика.⁸⁰⁷

У време балканских ратова долази до кратког прекида у наставном процесу, али се после ослобођења ситуације постепено нормализовала. Међутим, нови крајеви су били заостали у сваком погледу, па су се суочили с тешким проблемима током процеса уклапања у систем Краљевине Србије. Била је потребна велика помоћ, напор, труд и време, да се ранији образовни систем прилагоди новом.⁸⁰⁸

Школе су до септембра 1913. године претежно биле под контролом војних и полицијских власти, а школски објекти су коришћени за војне потребе, па рад у школама није био редован. Ипак, с јесени исте године предузимају се кораци за шире унапређење школства у овим крајевима. Обезбеђени су услови да се обнови рад у већ постојећим школама, а онда се приступило отварању нових у складу с потребама. Наставни план и програм је прилагођен оном по којем се радило у Србији.⁸⁰⁹

У јесен 1913. године министар просвете и црквених дела је извршио нову поделу школских области и срезова, па је тако установио четири велике области.⁸¹⁰ Митровица је била у саставу Косовске области⁸¹¹ и центар новог школског среза – Звечанског, који је

---

⁸⁰⁷ У првом разреду било је 60 ученика, у другом 30, у трећем 11 и у четвртном 11 ученика. На крају године на завршном испиту сви су положили разред (З. Ч. Вукадиновић – М. Ј. Богавац, *нав. дело*, 62).

⁸⁰⁸ *Исто*.

⁸⁰⁹ Реч је о закону који је обнародован у Београду још 19. априла/2. маја 1904. године. Више: *Закон о народним школама*, Београд 1914; З. Ч. Вукадиновић – М. Ј. Богавац, *нав. дело*, 62.

⁸¹⁰ Битољска, Брегалничка, Косовска и Скопска област (*Српске новине*, бр. 258, 24. новембар/7. децембар 1913, „Службени део“, 1).

⁸¹¹ Косовска област је поред Звечанског школског среза обухватала рашки срез, са седиштем у Новом Пазару; полимски, са седиштем у Пријепољу; шарпланински и подгорски, центар им је био у Призрену; неродимски, са седиштем у Феризовићу; грачанички, центар у Приштини и гњилански, с центром у Гњилану (*Просветни гласник*, бр. 11, „Службени део“, Београд 1913, 1035; *Српске новине*, бр. 258, 24. новембар/ 7. децембар 1913, „Службени део – Наређења“, 1).

обухватао политичке срезове, митровачки и вучитрнски.⁸¹² На свим ослобођеним територијама постављени су просветни надзорници. За Косовску област са седиштем у Приштини, постављен је београдски професор Светозар Томић.⁸¹³ Школски надзорник округа Звечанског са седиштем у Косовској Митровици био је Славољуб Панић, познати културни и просветни радник и публициста. Он је био учитељ који је дошао са својом супругом из Салашког Ноћаја (подрински срез).⁸¹⁴ Због заслуге које је имао током прве године рада, био је награђен златном медаљом⁸¹⁵ и поново именован за надзорника за следећу школску годину.⁸¹⁶

Тако је био обновљен и рад основне школе у Митровици, али је етничка структура становништва у граду захтевала посебну организацију рада. Због великог прилива деце, посебно женске, било је тешко обезбедити материјалне услове за неометано извођење наставе, односно, намештај, уџбенике, књиге и друга најосновнија наставна средства. Ипак, захваљујући државним властима и школском надзорнику, рад је убрзо нормализован. Школа је имала једну управу и одвојена одељења за мушку и женску децу. Новина за ученице била је увођење наставе домаћинства и женског ручног рада.⁸¹⁷

Већ у првој години рада школе број ученика се готово утростручио. Недостају тачни подаци, али се процењује да је у школској 1913/14. години било око 280 ученика. Наставу у два женска одељења првог разреда изводиле су учитељице Илинка Панић⁸¹⁸ и Доста Васић,⁸¹⁹ а у пет мушких одељења учитељи су били: Јосиф Поповић,⁸²⁰ Тодор

---

⁸¹² У овом Решењу министра просвете најављена је нова административна подела и формирање округа, Звечанског, коме су припали митровачки и вучитрнски срез (*Исто*).

⁸¹³ *Просветни гласник*, бр. 10, „Службени део“, Београд 1913, 917.

⁸¹⁴ *Српске новине*, бр. 114, 24. мај/ 6. јун 1914, „Службени део“, 1; *Политика*, бр. 3485, 25. септембар/8. октобар 1913, „Школски надзорници“, 2.

⁸¹⁵ *Просветни гласник*, бр. 1, „Службени део“, Београд 1914, 4.

⁸¹⁶ *Просветни гласник*, бр. 2–3, „Службени део“, Београд 1914, 145.

⁸¹⁷ Атанасије Урошевић, *О Косову, антропогеографске студије и други списи*, Приштина 2001, 320.

⁸¹⁸ Била је супруга школског надзорника Славољуба Панића с којим је и дошла у Митровицу. Одлуком министра просвете и црквених послова постављена је за сталну учитељицу 1. октобра 1913. године *Просветни гласник*, бр. 11, „Службени део“, Београд 1913, 1029.

⁸¹⁹ Била је постављена за сталну учитељицу у Митровици 15. новембра 1913. године (*Просветни гласник*, бр. 2–3, „Службени део“, Београд 1914, 123). Међутим, 26. августа 1914. године, одлуком министра просвете

Михајловић,⁸²¹ Антоније Димитријевић, Сава Клинић и Василије Орловић. Мешовито одељење другог разреда учила је Јаница Булатовић, а одељење трећег и четвртог разреда, учио је Лазар Васић.⁸²² Јосиф Поповић је био управитељ школе. Припремно одељење за мушку муслиманску децу водио је Хамдија Мустафић, који је имао завршену турску учитељску школу у Скопљу. У току школске године, као нови учитељи, дошли су Радисав Миџовић и његова супруга Василија.⁸²³

Тек започет рад школа на ослобођеним просторима прекинуо је Први светски рат, који је из темеља пореметио целокупни друштвени живот у Краљевини Србији. У тешким условима школа је радила у школској 1914/15,⁸²⁴ а њен рад је био у потпуности прекинут почетком школске 1915/16. године, када је пред нападима непријатеља српска војска била принуђена на повлачење преко Косова и Метохије.⁸²⁵

У Митровици није било средњих школа. Дозволу за отварање занатске школе,⁸²⁶ на основу *Закона о радњама*, издао је министар народне привреде, октобра 1914. године. Али, она није почела с радом.⁸²⁷ Иста је била ситуација и с Митровачком гимназијом. Она је отворена тек након ослобођења 1918. године,⁸²⁸ иако је дозвола за рад била издата од

и црквених послова, премештена је у Бањску. Разлог за премештај се не наводи (*Просветни гласник*, бр. 9, „Службени део“, Београд 1914, 37).

⁸²⁰ Постављен је за сталног учитеља у Митровици 6. октобра 1913. године (*Исто*)

⁸²¹ За сталног учитеља у Митровици био је именован 25. новембра 1913. године (*Исто*)

⁸²² Одлуком министра просвете и црквених послова, Васић је за сталног учитеља из Митровице премештен у Бањску, 26. августа 1914. године (*Просветни гласник*, бр. 9, „Службени део“, Београд 1914, 30).

⁸²³ З. Ч. Вукадиновић – М. Ј. Богавац, *нав. дело*, 67.

⁸²⁴ У току ове школске године за учитеље школе у Митровици били су упућени: Зорка Пантелић, Данило Божанић (после неколико месеци премештен у Девич) и Станко Протић. При школи је било организовано забавиште које је водила учитељица Јаница Булатовић (З. Ч. Вукадиновић – М. Ј. Богавац, *нав. дело*, 68).

⁸²⁵ *Исто*.

⁸²⁶ Митровчани су више пута тражили да им се омогући отварање школе занатског типа да њихова деца не би одлазила да уче занат у другим варошима (Ђ. Микић, *Друштвено-економске прилике косовских Срба*, 328).

⁸²⁷ *Пијемонт*, 28. октобар/ 10. новембар 1918, „Занатске школе“, 3.

⁸²⁸ Више: Миленко Пекић, Почети рада Митровачке гимназије, у: *Друштво и култура Срба Косова и Метохије*, Косовска Митровица 2007, 91–105.

стране министра просвете и црквених дела још 23. септембра 1915. године,⁸²⁹ а постојала је и зграда за школу.⁸³⁰

Све нам ово указује на чињеницу да је Краљевина Србија улагала велики напор и подстицала процес образовања и културног уздицања младих нараштаја у новоослобођеним областима, као и у самој Митровици. С обзиром да је образовање комплексан процес који захтева много рада и труда, како наставника, тако родитеља и ученика, упитно је да ли би дао очекиване резултате. Међутим, једно је сигурно, позитивне промене нису могле изостати. У Митровици тада није било много учених људи који су могли да допринесу развоју вароши или да узму учешћа у неким активностима, па су углавном на важнијим положајима били заступљени они који су долазили са стране. Сада је била прилика да се локално становништво образује и културни живот подигне на виши ниво. Нажалост, започете реформе прекинуо је нови рат који је запечатио судбину неколико генерација.

---

⁸²⁹ Архив Југославије (=АЈ), Министарство просвете и црквених послова (=МП), 66-745-1201, Молба житеља Митровице – начелнику Звечанског округа, Митровица – Косово, 2. јануар 1919. *Српске новине*, 13/26. септембар 1915, 1.

⁸³⁰ АЈ, МП, 66-745-1201, Начелник округа Звечанског министру просвете, Митровица, 2. јануар 1919.

6.2. ШКОЛСТВО У ОКУПАЦИЈИ

Једно од првих настојања војне управе у окупираним областима Србије било је подстицање културе у најширем смислу. С ревношћу и енергијом посвећена је значајна пажња поновном отварању старих или успостављању нових основних школа. Услед рата, није могло бити речи о регулисаном функционисању школства у Србији, што је знатно отежавало успостављање новог школског система. Према писању војног гувернера, на почетку рада њихове управе све се „по природи ствари кретало веома споро“.⁸³¹ Као разлог, наводе се различите потешкоће које су се константно појављивале, а Окружна команда није увек имала право решење за њихово елиминисање. Без обзира на то, управа Војно-генералног гувернмана је успела да до марта 1917. године уведе у редовну наставу укупно 25.000 ученика.⁸³² Овде треба поменути да су окупациони органи посебно хвалили српску омладину, која је била „веома пријемчива за наставу у школи“, па је тако могао да буде успостављен онакав школски систем какав је био уобичајен и у Аустроугарској. Истиче се и то да је становништво, због којег је заправо и било покренуто успостављање школа, показивало велико разумевање и интересовање за образовне активности и пружало подршку у томе.⁸³³

Током прве половине 1917. године у 13 округа у Србији функционисало је 128 школа. Неке су радиле раније, док су биле отворене и нове школе. У овај број убрајамо и четири албанске школе које су радиле у Косовској Митровици и околини, тридесет мектеба (турске школе) као и једну медресу (турска теолошка школа). Осим школа, настава се на аустроугарском окупационом простору изводила и у осам сиротишта. У међувремену су била отворена и два дечија вртића. Ове су се установе, према писању управника, показале као значајне и оплемењујуће за образовање.⁸³⁴

Одржавање школа и набавка наставног материјала представљали су велики изазов за окупационе органе власти. Куповина уџбеника захтевана је само од најбогатијих

---

⁸³¹ АС, ВГГ, 8/1720, Београд, 2. август 1918, N. 4682/1918, Културни рад у окупираним подручјима Србије

⁸³² Исто.

⁸³³ Исто.

⁸³⁴ Исто.

родитеља, док су деца слабијег материјалног стања бесплатно добијала уџбенике и друга наставна средства.⁸³⁵ То су касније били посебни случајеви када заиста нису постојала никаква или су постојала само минимална средства, па је деци наставни материјал био дат на коришћење бесплатно.⁸³⁶

У извештајима Окружних команди забележено је да се број школа и деце која су похађала наставу за годину дана два пута повећао. Док је крајем јуна 1917. године постојало 128 школа, а на крају школске 1917/1918. године било их је 353. Број школске деце који је претходне године ишао у школу био је 23.117, следеће године је нарастао на 47.749. Да би се настава неометано изводила требало је упослити нове наставнике. У 1917. години било их је 305, а наредне године тај број је био повећан на 600. Када је реч о наставницима, може се приметити да је највећи број њих био преузет из домаћег становништва. Њима је тиме, како су сматрали у Управи, учињена једна велика добробит, пошто је делу интелигенције тако била понуђена могућност једне „угледне егзистенције“, што је у тим круговима наишло на одобравање и признање. У извештајима се истиче да су наставници српске националности с посебном ревношћу испуњавали своје обавезе.⁸³⁷

Према евиденцији власти, био је повећан и број мектеба са 30 на 55, од тога их је 28 у округу Пријеполје и 27 у округу Нови Пазар. Арбанашких школа током школске 1916/1917. године је било 8. Међутим, крајем следеће школске године повећан је и њихов број, па их је било 12. Оне су се искључиво налазиле у округу Митровица. У међувремену је у Новом Пазару била отворена и једна јеврејска школа.⁸³⁸

Из Осмог одељења Војно-генералног гувернмана које је било задужено за просвету и образовање, извештавали су да активности управе у образовном процесу у новим областима нису ни издалека исцрпљене и да им предстоје нови задаци. Број деце у школском узрасту био је велики, а број школа које су на располагању још увек недовољан. План је био да се почетком нове школске године, септембра 1918, отвори још основних школа, како би се удовољило свим захтевима.⁸³⁹ Међутим, ништа се од тога није

---

⁸³⁵ Исто.

⁸³⁶ АС, ВГГ, 8/313, Београд, 22. јун 1916, Бр. 3843/1916. Захтев за расподелу наставних средстава

⁸³⁷ АС, ВГГ, 8/1720, Београд, 2. август 1918, Бр. 4682/1918, Културни рад у окупираним подручјима Србије

⁸³⁸ Исто.

⁸³⁹ Исто.

остварило јер су у септембру уследиле жестоке борбе на Солунском фронту, па је дошло до повлачења аустроугарске војске и ослобођења Србије.

Систем школства у Митровици током окупације био је специфичан због демографске и верске структуре становништва. Отворене су нове основне школе, док средњих школа за све време аустријске управе није било. Настава се изводила на више језика: албанском, турском, српском и немачком.⁸⁴⁰ Убрзо након окупације слати су захтеви Окружних команди за отварање школа, а након добијања позитивног одговора почело се са организацијом школског система. Уследио је распис о прописима школства који је био упућен командама у новим крајевима: Митровици, Новом Пазару и Пријепољу.

Према општим одредбама, језик у настави је био српско-хрватски, а писмо латиница. Наставу из верске наставе су изводили надлежни духовници, уз надзор једног наставника. На веронауци се учило старословенско писмо (црквенословенски) и црквено појање. За веронауку су била предвиђена 2 часа недељно.⁸⁴¹

Школски уџбеници су могли да се поручују само од стране војне управе. Старе читанке, уџбенике историје и географије, као и карте у којима се вршила пропаганда против Аустроугарске требало је одузети становништву и уништити. Похађање наставе је било обавезно. Ослобађање с часова је било допуштено само прилагањем одговарајуће лекарске потврде. Ученици су имали обезбеђену храну, посебно они који су били смештени у домове. У овим установама су боравили дечаци узраста од 4 до 12 година који су били без родитеља, или они чији су родитељи лошег имовног стања. Домови су били

---

⁸⁴⁰ Иако је у свакодневној комуникацији и образовању било заступљено више језика, за вођење администрације искључиво се користио немачки језик, што се може видети у свим званичним извешајима окупационих ограна власти (Г. Илић Марковић, *Рода Рода Српски дневник извештача из Првог светског рата. Ратни пресбиро Аустроугарске монархије*, 159).

⁸⁴¹ Како је свака средина имала своје особености, неке опште одредбе није било могуће применити. Управне власти су због компликованих прилика захтевале исцрпно изучавање да би се спорна питања решила темељно и без изазивања било каквих конфликта код становништва. Истицали су да се не ради о повлашћивању једне или друге нације, већ о праведном решењу питања образовања, узимајући у обзир специфичности које су биле присутне (АС, ВГГ, 8/190, Београд, 26. април 1916. године, Распис окружним командама, Команди места Београд и команди војне станице о прописима у школству у новим крајевима – Митровица, Нови Пазар и Пријепоље).

повезани са неком основном школом у граду. Комплетно управљање домовима било је поверено војној управи, а трошкове је сносила општина.

Процедура око отварања школа није увек била једноставна. Приликом подношења захтева главну управу је требало обавестити о месту где је постојала потреба за отварањем школе (узети у обзир постојеће школске зграде), језику на којем би се настава изводила, предлозима о наставном особљу, уџбеницима и броју ученика. Овом елаборату требало је приложити карте или скице, на којима је била видљива подела по националности и вероисповести, уз тачан број становника места.

У хомогеним арбанашким крајевима језик наставе је морао бити албански. У крајевима насељеним Турцима, према језику којим говоре. У крајевима са српским становништвом, српско-хрватски. У мешовитим срединама, наставни језик је био језик преовлађујуће нације, при томе је језик мањине морао бити обавезни предмет. Како је решавање верских питања било од нарочитог политичког значаја за аустроугарску управу, учење веронауке се није смело изоставити.⁸⁴²

6.2.1. Школе на турском и албанском језику

После упућеног захтева Окружне команде Митровица, власти Војно-генералног гувернмана су априла 1916. године издале дозволу за отварање основне школе на албанском наставном језику у Митровици и околним селима, али не и за Вучитрн, због недостатка адекватног учитеља. Ове школе су биле отворене током маја месеца.⁸⁴³

Школе на албанском језику су много труда улагале на ширењу политичких аспирација „Велике Албаније“. Оне су функционисале само две године. Како мрежа школа није била развијена, нису постојали услови за отварање средњих школа. Услед недостатка наставног кадра, то педагошко деловање аустроугарске војне управе није се ни могло развити изнад почетних оквира.⁸⁴⁴ Међутим, Митровица је убрзо постала

⁸⁴² АС, ВГГ, 8/236, Београд, 9. мај 1916, Концепт којим се обавештава Команда окупационе групе Косовска Митровица да ће окружна команда израдити елаборат у вези са расписом о школама на албанском језику.

⁸⁴³ АС, ВГГ, 8/277, Митровица, 25. мај 1916, Саопштење Окружне команде Косовска Митровица да се не могу отворити основне школе у Вучитрну због недостатка учитеља.

⁸⁴⁴ Б. Храбак, *Косовска Митровица под аустроугарском окупацијом*, 134.

просветни центар у ком је био организован течај за образовање арбанашких учитеља. На курсу су, као и у школи, предавали углавном људи који нису били из Митровице. У записима се помињу ефендије из Призрена и Приштине, официри из Далмације и других крајева који су знали албански. Јула 1916. године био је упућен захтев Врховној команди да додели Војној управи Београда једног учитеља, муслимана из Босне и Херцеговине, који би био послат у Митровицу и постављен за школског референта. Директор ове митровачке школе био је Хусејин Ефендија из Приштине. У Митровици је касније отворено и одељење на турском језику, где се посебна пажња поклањала верској настави.⁸⁴⁵

У вароши је маја 1916. године била формирана и посебна школа (свратиште) за дечаке. Старосна структура ове деце била је од седам до десет година. Школу су похађала арбанашка деца, чији се број кретао и преко 250. Наставни процес се често одвијао у природи уз дечије игре и гимнастичке вежбе, односно физичке активности.⁸⁴⁶ Сврха отварања ове школе била је у томе да се спречи доколичарење деце на улицама и да се постепено навикавају на дисциплину и ред који је успостављала нова управа.⁸⁴⁷

Да би се деца без већих проблема интегрисала у систем, два пута недељно су се организовали излети запрегама у ширу околину. Деци се тада делио доручак, а трошкови су покривани новцем за „репрезентацију“. Ове активности су причињавале велику радост деци, а код родитеља су изазивале много симпатија.⁸⁴⁸

Како би се настава неометано изводила у школама на албанском језику била су неопходна наставна средства којих у Митровици није било. Окружна команда Митровица се обраћала више пута школском издавачу у Бечу, преко Војне управе Београд, тражећи велики број уџбеника на албанском језику. За потребе ученика из Команде су потраживали: Абецедаријум, Читанку, Граматику и Математику (за прва три разреда), Географију, Историју, Грађанско васпитање и морал, Домаћинство, Познавање природе,

---

⁸⁴⁵ Исто.

⁸⁴⁶ АС, ВГГ, 8/851, Београд, 18. новембар 1916, Извештај Талоција о путовању по јужним (новим) окрузима.

⁸⁴⁷ АС, ВГГ, 8/267, Митровица, 25. мај 1916. године, N. 202/III, Извештај Окружне команде Косовска Митровица о политичко-административним приликама тог округа.

⁸⁴⁸ Исто.

Геометрију. За потребе наставника тражене су зидне географске карте и албанско-немачки речници.

Како издавач није располагао свим траженим уџбеницима, молбу је упутио Министарству иностраних послова Аустроугарске које је одмах изразило спремност да помогне и финансира штампање тражених учила. После детаљне анализе тражених уџбеника издавач је упутио обавештење поменутом министарству о томе шта може, односно шта не може да обезбеди и пошаље у најкраћем року у Митровицу. У делу тог обавештења записано је следеће: „Наведени Абецедаријум није сепаратно доступан, већ је садржан у првом делу Албанске читанке. Из тог разлога ће 200 примерака првог дела Читанке бити спремљено за слање, док ће свеске за лепо писање бити накнадно достављене.⁸⁴⁹ Наведени посебни уџбеници за географију и историју тренутно још увек не постоје, али други и трећи део Албанске читанке садржи најважније информације из ових области. Исто се односи и на Познавање природе. Уџбеник из Математике је у фази израде. Зидне карте на албанском језику не постоје. Постоји албански речник, који је издат од стране Башкимија у Скадру. Набавку овог речнику би требало да организује директно Окружна команда. Албанско-немачки речник је у фази израде“.⁸⁵⁰

Министарство иностраних послова Монархије, осим што је обезбедило финансирање поменутих уџбеника, јула 1916. године је упутило у Митровицу један сандук који је садржао 200 примерака првог дела Читанке, 60 примерака другог дела истог уџбеника, затим, по 50 примерака Граматике 1 и 2 и 150 уџбеника математике. За набавку ових наставних средстава издвојена је 381 круна и 43 хелера.⁸⁵¹

Телеграмом Општине Косовска Митровица од 23. марта 1916. године, тражено је отварање школе на немачком наставном језику. Одговор Управе Војно-генералног гувернмана био је да се направи и достави на разматрање попис полазника, наставно

---

⁸⁴⁹ АС, ВГГ, 8/1420, Беч, 2. јул 1917. године, Бр. 3692, Албански уџбеници за Окружну команду Косовска Митровица.

⁸⁵⁰ АС, ВГГ, 8/790, Београд, 31. октобар 1916, Бр. 1453, Албански наставни текстови за албанску школу у Митровици.

⁸⁵¹ Исто.

особље, као и програм рада.⁸⁵² У доступним извештајима Војно-генералног гувернмана нисмо пронашли податак о отварању и евентуалном раду ове школе, а њен рад нису забележили ни савременици.

6.2.2. Школе на српском језику

Захтев да се отворе школе на српском језику био је упућен касније од захтева за рад школа на албанском и немачком језику. На одговор се чекало неколико месеци. Тек током августа захтев је био одобрен, а с извођењем наставе се почело новембра 1916. године. Школе су радиле у јако лошим условима, са ограниченим наставним материјалом. Окружна команда је 3. децембра 1916. године упутила управи Војно-генералног гувернмана извештај о раду школа у ком се саопштава да су до тада биле отворене само четвороразредне школе, али им је недостајало наставних средстава, па је Команда захтевала да им се пошаљу књиге и остала учила.⁸⁵³ Велики проблем за нормално функционисање образовних установа јесте био недостатак наставника јер окупационе власти у Митровици нису дозвољавале да наставу изводе домаћи учитељи. Први наставници су били аустроугарски подофицири који су знали српски језик и који су завршили неки учитељски курс у Београду. Потом су стигле учитељице из Хрватске и Војводине.⁸⁵⁴

У Митровачкој окружној команди постојао је начелник (референт) за школство три јужна округа. Он је почео с радом у Митровици децембра 1916. године. На основу његовог извештаја упућеног Војно-генералном гувернману долазимо до информација о просветним радницима (војним учитељима) у Митровици, њиховим личним подацима, као и плати. У једном таквом извештају од 28. септембра 1916. године забележени су следећи војни учитељи: Никола Поповић, Андреас Ојжујски, Емин Мехмед, Селим Сами, Ахмед

---

⁸⁵² АС, ВГГ, 8/190; Београд, 16. март 1916, N. 1062, Телеграм Општине Косовска Митровица да се отвори немачка школа и одговор да се наведе број деце, наставно особље и школски план у поменутој сврху.

⁸⁵³ АС, ВГГ, 8/838

⁸⁵⁴ Б. Храбак, *Косовска Митровица под аустроугарском окупацијом*, 134.

Хаџи, Коста Поповић, Хамид Беговић и Хасан Варешановић.⁸⁵⁵ Наставу на албанском језику изводили су Виктор Касуго, Исмаил Тефрик, Ибрахим Сали и Хасан Садулах.⁸⁵⁶

Додатни проблем за извођење наставе представљали су уџбеници. Постоји више сачуваних захтева Окружне команде за слање уџбеника у Митровицу. Један такав захтев био је враћен у децембру јер су уџбеници били по српском програму. Већина уџбеника за српске школе долазила је из Босне. Знатно теже било је набавити уџбенике за арбанашке школе јер нису постојали.⁸⁵⁷

У оквиру наставног плана и програма српског (матерњег) језика у првом разреду, ученици су морали да науче основна правила понашања у школи и школском дворишту, на улици и у кући (дому). Затим, биле су планиране говорне вежбе о кући, кућним стварима, домаћим животињама. Након говорних вежби ученици су учили писање и читање.

Током другог разреда ученици су из матерњег језика стицали знања о породици, граду, селу, занимањима становништва, годишњим добима и временским јединицама. Вежбало се и писање на таблицама и табли кроз поделу речи на слоге и састављање сложених реченица. Из рачуна и геометрије радило се рачунање од 20 до 100. Кроз предмет познавање природе учило се о печуркама (отровне и јестиве), живи, термометру, барометру, киши, снегу, леду итд.

Ученици трећег разреда су радили на усавршавању писања и читања, разговору о прочитаном и анализи реченичних чланова. Из рачуна и геометрије се рачунало од 100 до 1000, а обрађивале су се углови, троуглови и квадрат.

У четвртном и петом разреду, у оквиру матерњег језика, ученици су морали да знају да течно читају и да анализирају прочитано. Обрађивале су се све врсте речи, просте и сложене реченице. Вежбало се и писање по диктату. За рачун и геометрију биле се планиране све рачунске радње од 1000 до 1.000.000, тзв. сложено рачунање, затим, метарске мере, додатак о ромбу, ромбоиду, трапезу и трапезоиду. У плану предмета

---

⁸⁵⁵ АС, ВГГ, 8/718, Косовска Митровица, 28. септембар 1916, Месечни извештај о школству и списак личних података војних учитеља са своје територије шаље Окружна команда Косовска Митровица.

⁸⁵⁶ АС, ВГГ, 8/851

⁸⁵⁷ АС, ВГГ, 8/841.

познавање природе ученици су могли да стекну знања о деловима човечјег тела, чулима и неговању чула, затим о храни и стану (кући).

Када је реч о цртању, план се усклађивао према дечијем развоју и разуму. У I и II разреду кроз физичко васпитање изводиле су се дечје игре, а у старијим разредима игре и војничко вежбање.⁸⁵⁸

У школама се учила веронаука, као и црквено појање. У једном допису од 14. марта 1917. године забележено је одређивање Радојчин Новака, војног свештеника, за учитеља веронауке и црквеног певања у Округу Косовска Митровица на место Барца Бранка, војног свештеника.⁸⁵⁹

Анализирајући сачуване записе о развоју образовања током окупационог периода у Косовској Митровици запажа се настојање аустроугарске војне управе да се деца школског узраста у потпуности интегришу у нови школски систем. Потврда томе јесте била и обавезна настава за све ученике, без изузетака. Неоспорна је и чињеница да су органи власти Војно-генералног гувернмана водили рачуна о националној припадности, па су томе и прилагођавали језик наставе. Наравно, уочавају се и велики проблеми с којима су се суочили носиоци ових активности. Пре свега, недостатак уџбеника и наставних средстава, план и програм који није био одмах прилагођен узрасту деце, јако тешко социјално (материјално) стање код појединих ученика, али и различито време добијања дозвола за рад школа. Дискутабилан је био и наставни кадар, посебно онај који је изводио наставу у школама на српском језику. Мало је било стручних учитеља, што је предуслов за успешан наставни рад. Затим, не можемо замерити ни саме околности у којима се живело. Водила се борба за егзистенцију, па образовање код становништва, поред свих настојања да буде другачије, ипак није било приоритет. Све нас ово наводи на закључак да наставни процес није одмакао даље од неких основних оквира иако је било подстицаја, труда и жеље од стране окружне команде да се успостави редован наставни ток. У прилог овоме говори и чињеница да средњих школа још увек није било.

---

⁸⁵⁸ АС, ВГГ, 8/1790, Наставни програм за основну школу.

⁸⁵⁹ АС, ВГГ, 8/1035

7. ЗДРАВСТВЕНЕ ПРИЛИКЕ

7.1. ЗДРАВСТВЕНО СТАЊЕ У МИТРОВИЦИ 1912–1918.

О здравственом стању становништва Митровице и околине након ослобођења нема много документованих података. Канцеларија санитетског одељења Министарства унутрашњих дела је неколико пута правила извештаје на основу информација које су добијене од окружних власти. Судаћи према тој статистици, у Звечанском округу је здравствено стање становништва, бар када су заразне болести у питању, било задовољавајуће. Током месеца фебруара 1914. године није забележен ниједан случај заражених и то једино у овом округу, што значи да оболелих није било ни у самој вароши.⁸⁶⁰ У следећем месецу евидентирано је 17 оболелих од трбушног тифуса, са два смртна исхода.⁸⁶¹ Оно што је овде приметно јесте мали број здравствених радника који је бринуо о стању бројног митровачког становништва. У Митровици су радила само 2 лекара.⁸⁶²

Здравствене прилике у окупираној Србији током 1915. године биле су јако лоше. Велики број заразних болести био је присутан на целом подручју. С повлачењем српске војске остала је права пустош у многим местима. Тако је било и у Митровици. Војска Централних сила је приликом уласка у градове затекла прљавштину на све стране. Болница је било мало, а у неким местима нису ни постојале. Били су то импровизовани објекти у којима су се тренутно збрињавали рањеници. Забележена су велика оштећења на здравственим установама у свим градовима, док неопходан медицински материјал готово да није постојао. У апотекама није било лекова. Све ово нам говори да је становништво које је остало у Србији било без адекватне лекарске помоћи. Ширењу болести доприносила је велика нехигијена, прљаве и блатњаве улице, док је смећа, разних отпадака, уинулих животиња било свуда. Гробља су била запуштена, а бројни гробови су разасути око кућа, школа, цркава и манастира. Заразу су преносили и одбегли становници који су се враћали у своја места. Да би се зауставиле епидемије, у многим градовима и

---

⁸⁶⁰ *Српске новине*, бр. 122, 5/18. јун 1914, „Месечни извештај о заразним болестима у Краљевини Србији за месец фебруар 1914. године“, 3.

⁸⁶¹ *Српске новине*, бр. 127, 11/24. јун 1914, „Месечни извештај о заразним болестима у Краљевини Србији за месец март 1914. године“, 3.

⁸⁶² М. Јагодић, *Нови крајеви Србије*, 478.

местима се вршило детаљно чишћење данима и недељама. Становништву се давао креч како би могли да окрече и уреде своје домове у којима би могли нормално да живе.⁸⁶³

Уређење здравственог система на окупираном подручју почело је 1. јануара 1916. године систематизацијом здравствене службе у свим местима. Прво се почело са слањем војних лекара у сваки округ, а касније су долазили „грађански“ и „грчки“ лекари. Тако је до марта у Србији било ангажовано 145 аустроугарских војних лекара, 50 српских, 8 грчких и 3 чије држављанство није било одређено.⁸⁶⁴

Почетком 1916. године, у градовима, окружним и среским местима, као и у бањама и лечилиштима, почеле су да се обнављају болнице за цивиле и војнике. Војне болнице настајале су тако што су многе српске цивилне болнице проглашаване војним. Ипак, тај процес је текао споро, па током прве половине 1916. године нису били оспособљени здравствени објекти у свим окружним местима. На основу једног извештаја цивилног комесара Окружне команде у Митровици из априла 1916. године долазимо до податка да је овде радила једна цивилна болница са 21 креветом, док је укупан капацитет био 45 кревета. Та болница је била „привремено“ поверена војној управи. За покривање административних и других трошкова градска општина је стављала месечно на располагање суму од 2.000 круна, док је у плану било запошљавање још једног лекара како би се растеретио окружни лекар који је тада пружао здравствене услуге.⁸⁶⁵

У новом извештају који је био објављен почетком 1917. године сазнајемо да је у Митровици радила поред цивилне и војна болница са 300 кревета у незаразној, и 200 у заразној одељењу.⁸⁶⁶ На месту измештених пољских болница у Митровици је била привремено импровизирана и једна резервна болница.⁸⁶⁷ По општем правилу, болничко лечење је коштало три круне дневно. Уколико болесник или његова родбина нису имали довољно новца за лечење, трошкове је плаћала општина или надлежна окружна команда. Ради лечења становништво је плаћало посебну таксу за негу и заштиту. У болницама је

---

⁸⁶³ *Beogradske novine*, 30. mart 1917, „Iz današnje Srbije. Reorganizacija zdravstva“, 2.

⁸⁶⁴ *Isto*.

⁸⁶⁵ АС, ВГГ, 8/173, Митровица, 13. април 1916. године, Политичко-административни и ситуациони извештај

⁸⁶⁶ *Beogradske novine*, 30. mart 1917, „Iz današnje Srbije. Reorganizacija zdravstva“, 2.

⁸⁶⁷ АС, ВГГ, 8/267, Митровица, 25. мај 1916. године, N. 202/III, Извештај Окружне команде Косовска Митровица о политичко-административним приликама тог округа

вођена евиденција болесника ради наплаћивања лечења са подацима о имену, занимању и старости болесника, имену и занимању родитеља или супруга, трајању и цени болничког лечења. Болничке трошкове требало је надокнадити у року од осам до десет дана.⁸⁶⁸

У Митровици је цивилни лекар био др Петровић, док је лекарка за муслиманске жене била Фрида Френкел. Према сачуваним извештајима закључујемо да су тамо најчешће биле евидентиране инфективне болести. Међутим, била је забележена и велика смртност одојчади, а разлог су биле дечије болести, али и недостатак млека који је био евидентан.⁸⁶⁹

С ревитализацијом болница радило се и на преуређењу и отварању нових апотека. Тамо где се власници нису вратили из избеглиштва, оне су биле стављене под војну управу. Поручбине лекова су се обављале уз помоћ здравственог одељења. На подручју Војно-генералног гувернмана постојале су 52 апотеке, од чега су 42 биле под војном управом, а 10 је функционисало у склопу болница.⁸⁷⁰

Поред цивилне и војне апотеке, у Митровици је постојао магацин за снабдевање лековима и медицинским материјалом три јужна округа. Он је био подружница главног магацина који се налазио у згради Српског црвеног крста у Београду.⁸⁷¹

Временом су на територији целог Гувернмана биле успостављене и друге важне установе здравственог система. Иако се број оболелих од многих заразних болести знатно смањило, оне још нису биле искорењене, па су анализе и испитивања били неопходни за даље лечење. Главна установа за испитивање „епидемиолошке нарави“ била је велика мобилна епидемиолошка лабораторија број 11, која се налазила у оквиру обновљене болнице „Брчко“ у Београду. У њеном склопу био је и „Пастеров завод“, где су се лечила војна лица и грађани који су имали ујед неке бесне животиње. За сиромашније становништво цело лечење је било бесплатно, док је за богатије било бесплатно само амбулантно збрињавање. Ова епидемиолошка лабораторија је осим класичне анализе крви давала и вакцине против колере, богиња, стомачних обољења, куге, дифтерије,

⁸⁶⁸ Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони*, 30.

⁸⁶⁹ *Исто*, 36.

⁸⁷⁰ *Beogradske novine*, 30. mart 1917, „Iz današnje Srbije. Reorganizacija zdravstva I“, 2.

⁸⁷¹ *Beogradske novine*, 31. mart 1917, „Iz današnje Srbije. Reorganizacija zdravstva II“, 3; M. Figather, *Zdravstveni preporod, Liječnički vijesnik*, br. 6. Zagreb, 15. lipanj 1917, 232.

менингитиса и других болести. Као део ове здравствене установе радила је у Митровици пољска лабораторија за округе новоприпојених области и округ Пећ који је био део војне управе Црне Горе. У Митровици је при болници постојао и „Завод за чишћење и тамањење гамади“. За озбиљније здравствене проблеме, који нису могли да се санирају у окружним војним и цивилним болницама, становништво је могло да потражи помоћ у Епидемиолошкој, Грађанској болници или Заводу за ортопедију у Београду.⁸⁷²

У Митровици и околини крајем 1915. и почетком 1916. године забележене су болести које су, иначе, биле заступљене и у осталим крајевима окупиране земље. Највише је било случајева пегавог тифуса, њих 69. Они су евидентирани марта 1916. године, када је овај округ припојен Војно-генералном гувернману. Претпоставља се да је болест пренета из Црне Горе, Новог Пазара и јужних крајеве Србије. Оболевима је била пружена медицинска помоћ, а уз строге мере радило се на томе да се епидемија заустави. У извештају се не наводе други детаљи.⁸⁷³ Број оболелих и заражених лица од других болести није био велики. Неке значајније болести, осим 6 случајева вариоле, окружне власти нису пријављивале.⁸⁷⁴

У следећим табелама приказане су болести које су окружни органи регистровали током априла 1916. године. Највише је било оболелих од маларије, и то 38 случајева. Међу њима, било је 5 војника, 27 грађанина и 6 заробљеника. Од трбушне пошалине боловало је укупно 27 особа, 18 из редова војника, 6 грађана и 3 заробљеника. Био је забележен и 1 случај срдоболе, 1 случај богиња и 4 случаја малог чинкира. Сви оболели су били војници. Туберкулоза, од које је много људи умрло током рата, дифтерија и оспице у округу Митровица нису забележене, док је пегави тифус био у потпуности сузбијен за кратко време.

Када је реч о полним болестима, на основу лекарских извештаја, можемо констатовати да је број оболелих био у порасту у свим градовима Војни-генералног гувернмана. Да би се зауставило њихово ширење био је одређен строги надзор над јавном

---

⁸⁷² *Isto.*

⁸⁷³ М. Figather, *Zdravstveni preporod*, 234; *Beogradske novine*, 1. april 1917, „Iz današnje Srbije. Reorganizacija zdravstva“, 4.

⁸⁷⁴ АС, ВГГ, 8/267, Митровица, 25. мај 1916. године, N. 202/III, Извештај Окружне команде Косовска Митровица о политичко-административним приликама тог округа

и тајном проституцијом, али и присилно болничко лечење за сваког појединца за ког би се утврдило да је заражен. Највише су ове болести преносили војници, па су за чете и војне јединице у свим окружним командама били организовани чести лекарски прегледи. Такав случај је био и у Митровици. Тамо је регистровано укупно 23 заражених. Сифилис је евидентиран код 12 војника, а 11 је било оболелих од трипера. Али, међу њима су била 2 грађанина и 9 војника. Већина је до краја године била залечена. Друге полно преносиве болести у овом граду нису забележене. Наравно, то не значи да их није било.⁸⁷⁵

Табела 9. Регистроване болести у округу Митровица априла 1916. године⁸⁷⁶

Округ Митровица																				
Болести																				
Пегави тифус						Повратна грозница						Маларија								
За време пријаве						За време пријаве						За време пријаве								
оболео			оздравио			оболео			оздравио			оболео			оздравио			остао		
војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин
/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	5	6	27	2	3	24	3	3	3

⁸⁷⁵ *Beogradske novine*, 1. april 1917, „Iz današnje Srbije. Reorganizacija zdravstva“, 4.

⁸⁷⁶ *Isto*, 4.

Трбушна пошалина												Срдобоља или грижа											
За време пријаве												За време пријаве											
оболео			оздравио			умро			остао			оболео			оздравио			умро			остао		
војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин
18	3	6	10	1	5	2	/	/	6	2	1	1	/	/	1	/	/	/	/	/	/	/	/
Богиње												Мали чанкир											
За време пријаве												За време пријаве											
оболео			оздравио			умро			остао			оболео			оздравио			умро			остао		
војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин
1	/	/	/	/	/	/	/	/	1	/	/	4	/	/	2	/	/	/	/	/	2	/	/

Табела 10. Полне болести у округу Митровица ⁸⁷⁷

Болести																							
Сифилис									Капавац или трипер														
За време пријаве									За време пријаве														
оболео			оздравио			умро			остао			оболео			оздравио			умро			остао		
војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	зграђанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин	војник	заробљеник	грађанин
12	/	/	8	/	/	/	/	/	4	/	/	9	/	2	4	/	2	/	/	/	5	/	/

Током 1917. и почетком 1918. године ситуација се није значајније мењала у Митровици. Ретки су били случајеви нових зараза, а није евидентирана ниједна нова епидемија. Уписано је само неколико нових војних лица који су имали проблем с венеричним болестима. Смртност није била велика, а људи су умирали углавном због старости. Биланс рада здравствених радника када је у питању пружање помоћи становништву био је позитиван. ⁸⁷⁸

На основу целокупне анализе оболелих и излечених лица, медицинског материјала и уређености болница, закључујемо да су здравствене прилике у округу Митровица током окупације биле релативно добре, чак и повољније него у неким већим градовима и варошима. Вероватно је томе допринела строга контрола и поштовање мера које је спроводила војна управа.

⁸⁷⁷ Isto.

⁸⁷⁸ Beogradske novine, 17. januar 1918, „Zdravstvenost u Srbiji“, 2.

ЗАКЉУЧАК

Када данас, с релативно дуге временске дистанце, анализирамо прошлост Косовске Митровице почетком XX века можемо са сигурношћу рећи да овај град заузима важно место у српској историји. Догађаји који су се тамо збили у периоду од 1912. до 1918. године нису остали само на локалном нивоу, већ су имали шири карактер. Приказати слику једног града који је имао специфична обележја током ратних година представља посебан изазов за историчара, међутим, носи и одговорност и обавезу да се с објективношћу опише историјски ток.

Митровица на Косову је током ратова 1912–1918. године претрпела многобројне промене које су битно утицале на њено функционисање. Била је то мешовита средина у демографском и конфесионалном погледу. Прави број становника у турско време није било могуће утврдити, па тек након Првог балканског рата добијамо прве, донекле, поуздане информације о томе колико је људи живело у граду на Ибру. На основу првог обављеног пописа у Митровици је евидентирано 54.546 становника, распоређених у 6.975 домова. У самом граду је боравило 9.354 лица. Најбројније је било турско становништво, затим српско, арбанашко и један мали проценат Јевреја. У религиозном контексту је преовладало муслиманско становништво. Међутим, временом је било приметно иселјавање прво турских, а касније и српских породица (време Макензенове офанзиве и окупације), док се број Арбанаса није битније променио. Аустроугарска команда је након успостављања своје власти покушавала да испрати демографске промене у Окружној команди Митровица кроз три пописа током 1916. и 1917. године. Број становника у округу Митровица је половином 1916. био 45.912, док је у граду живело 8.597 људи. Све ове осцилације и промене у демографској структури су нормална последица ратних дешавања.

Током Првог балканског рата српска војска је услед успешних ратних операција успела да ослободи од Турака језгро своје средњовековне државе. Међу ослобођеним варошима била је и Митровица. Највеће заслуге за ослобођење имали су делови Митровачког и Вучитрнског одреда. Овде истичемо да је Први балкански рат имао непроцењив значај, посебно за хришћанске становнике који су деценијама били угњетавани од стране турског и арбанашког становништва.

У граду на Ибру је често до изражаја долазила различитост и нетрпељивост становника, што је и био разлог међуетничких сукоба. Са ослобођењем ситуација се знатно побољшала. Успоставити нови систем управе није било једноставно. Напорима појединаца, али уз велику подршку и подстицај државних институција Краљевине Србије, мењало се опште стање у Митровици. Варош је добијала другачији изглед. Иако процес модернизације није био равномеран у свим друштвеним сферама, свакодневни живот је трпео корените промене. Овде је посебно било занимљиво анализирати процес пацификације различитих културних образаца у нови друштвени поредак, потпуно супротан од оног који је до скоро владао у вароши, па можемо и закључити да је тај процес текао релативно добро, упркос проблемима и разним искушењима којих је увек било.

Период Првог светског рата представља нарочито тежак тренутак историје Митровице јер је ратни вихор није заобишао. Иако је неко време била ван ратних дешавања, напетост у граду је била приметна и сви су чекали даљи исход ратних операција. Међутим, права ратна драма Митровицу је захватила тек током Макензенове офанзиве. Српска армија, исцрпљена ранијим борбама, није могла да одбије жестоке нападе надмоћног непријатеља који су почели у јесен 1915. године, па је била принуђена да одступа ка југу земље. После Краљева и Рашке, Митровица је била следећа станица регенту, Влади, Врховној команди, војсци, страним дипломатским представницима, бројним санитарским мисијама, становништву, знаним и незнаним људима које је понела општа сеоба. Тесним улицама кретала се гомила избеглица бежећи од непријатељских војника. Различити психолошки моменти, патња, страдање, глад, борба за голи живот и опстанак, посебно су дошли до изражаја у Митровици, „несуђеној престоници“, како су је називали савременици.

Покушаји да се зауставе непријатељски војници остали су неуспешни. Аустријанци су почели да се приближавају Митровици 22. новембра 1915. године, када је брдској 18. бригади било наређено наступање према центру града са задатком да обезбеди леви бок другим јединицама. На митровачку варош аустријски авиони бацали су бомбе и осматрали дугачку коморску колону српске војске, која се кретала од Митровице ка Руднику. Штабу Ужичког одреда, који је још увек бранио Митровицу под командом Симона Поповића, 23. новембра, у 15.25 часова, било је наређено да поруши мост на Ибру, пошто су се повукли

заштитнички делови 7. пука I позива. Мост је запаљен, мада није у потпуности изгорео јер су Арбанаси ометали ову акцију. Аустроугарске трупе заузеле су Косовску Митровицу 24. новембра 1915. године.

После освајања Митровица је постала део аустроугарске окупационе зоне у оквиру Војно-генералног гувернмана за Србију. Окупациона управа остваривана је радом војних и жандармеријских јединица и делатношћу војно-обавештајне службе и полиције. Да би лакше спроводили своју власт окупатори су на водећа места у сваком граду именовали људе који су хтели да извршавају у потпуности њихова наређења, углавном муслиманско и арбанашко становништво. Стање у Митровици током аустроугарске окупације је праћено кроз различите сегменте свакодневице. Окупационе власти су у живот митровачког становништва усађивале нову културу посебно кроз образовни систем, штампу, нове прописе и законе. Нове власти су одмах направиле и списак грађана које је требало удаљити из округа и послати у удаљене крајеве. Многи су били интернирани у логоре Двојне монархије. Остали су морали да се придржавају нових закона који су били успостављени. Окупациони аустроугарски режим трајао је пуне три године, а последице су биле многобројне. Ратни биланс нас не може оставити равнодушним. Поред људских жртава, варош је претрпела и велику материјалну штету. Старе Митровице више није било, док су неки психолошки моменти остали видљиви још дуго.

Пробој Солунског фронта, 15. септембра 1918. године, био је кључни моменат за ослобођење Србије од окупаторске војске. Брзом и успешном акцијом савезничких и српских јединица пробијени су бугарски положаји, па је за кратко време била ослобођена Македонија. Уследио је поход на Косово и Метохију, док се непријатељ повлачио. Француске трупе су прво стигле до Приштине, а део војске је био упућен у према Митровици. Генерал Траније је са својом коњицом ушао као ослободилац у град, октобра 1918. године. Убрзо су стигле и српске трупе, које су овде остале и касније. Варош је поново била средиште једног гарнизона српске војске. Са ослобођењем Митровице завршила се још једна етапа њене ратне историје која је оставила трајни печат.

Проучавајући привредне околности у Митровици током периода који обрађујемо, можемо закључити да су основни економски фактори у Митровици били су земљорадња, сточарство, трговина, занатство и саобраћај. Већина становника Митровице и околине се бавила земљорадњом с обзиром да су природни услови били повољни за то. Земља се

обрађивала на традиционалан начин, па су приноси могли да задовоље само основне потребе. Трговина, као привредна делатност, имала је богату традицију у Митровици. Захваљујући њој ова варош је била надалеко позната. Продаја разноврсних производа и намирница обављала се у радњама и дућанима, али је велики део продаје вршен на локалним пијацама и трговима где је пијачним данима долазило „много света“. Напредан трговински центар доживео је велики пад током окупације. Размена и продаја робе била је сведена на минимум и обављала се углавном на локалном новоу. Окупациона управа је кроз нови царински систем предвидела сталне приходе кроз монопол за робу која је имала велику потражњу на тржишту, попут петролеума, соли, дувана. За трговину овом робом била је потребна посебна дозвола Окружне команде коју су добијали само њихови сарадници муслиманске вероисповести.

Ни занатска производња у Митровици није заостајала много у односу на трговину. Услови за отварање занатских радњи и еснафских удружења су били знатно повољнији у време турске управе што је и утицало на то да у граду буде много занатлија. Са ослобођењем 1912. године стање се променило. Један од разлога је био тај што се део турских занатлија иселио, али је томе допринела и нова управа која је имала план да занатлије организује кроз Занатлијску комору и одобри оснивање занатских радњи само квалификованим занатлијама. Иако је било подстицаја да се унапреде занати (посебно они ретки), кроз отварање занатских школа и новчаних завода који би финансијски подржали занатлије, овај систем није у потпуности заживео у вароши. Можда би кроз извесно време било конкретних резултата и напретка, али је рат прекинуо започете активности. У годинама окупације занатство је замрло у потпуности.

Индустрија је у Митровици била у повоју и ослањала се на пољопривредну производњу током читавог периода који обрађујемо. Услед недостатка финансијског капитала није се ни могао очекивати већи напредак на том пољу. Варош је добила први новчани завод уочи Великог рата. Била је то *Косовска банка* чији почетни капитал није био довољан за неке веће подухвате.

Образовни процес током ратних година није могао дати очекиване резултате. Са ослобођењем вароши 1912. године школство у Митровици се постепено интегрисало у просветни ток Краљевине Србије. Међутим, ово није дуго трајало јер је дошло до новог рата који је прекинуо све дотадашње напоре да се деца школског узраста описмене.

Систем школства у Митровици током окупације био је специфичан. Биле су организоване основне школе, док средњих, за све време аустријске управе, није било. Настава се изводила на више језика, албанском, турском, српском и немачком језику. После упућеног захтева из Окружне команде Митровица, власти Војно-генералног гувернмана су издале дозволу априла 1916. године за отварање основне школе на албанском наставном језику у Митровици и околним селима. Школе на албанском језику су много труда улагале на ширењу политичких аспирација Велике Албаније под јустицијом Дунавске монархије. Школе су функционисале само две године. Како мрежа школа није била развијена, није било ни услова за отварање средњих школа. Услед недостатка наставног кадра, то педагошко деловање није се ни могло развити изнад почетних оквира.

Анализирајући здравствене прилике у Митровици можемо рећи да су, углавном, биле солидне. До окупације није забележено много болести, а становништво је најчешће умирало од старости. Током окупационог периода забележена је појава заразних болести које до тада нису биле заступљене. Међутим, број оболелих је био знатно мањи у односу на друге вароши. Заражени су најчешће били војници који су били збринути у митровачкој болници где им је помоћ пружало медицинско особље које није било бројно.

Докторска теза *Косовска Митровица у ратовима 1912-1918*. настала је као резултат истраживачког процеса у ком је приказан живот у једној косовској вароши током сукоба који су имали посебан значај за српски народ и државу, али и шире. Сматрамо да смо критичком анализом ранијих сазнања и новим информацијама изнетим у овом рукопису великој у мери представили стање у градском насељу какво је била Митровица на Косову и дали извештај научни допринос у расветљавању локалне историје. Трудили смо се да опишемо значајне догађаје митровачког становништва током ратних година и отворимо ново поглавље прошлости града. Ипак, морамо истаћи да овим радом нису исцрпљене све могућности за даља сазнања и да су одговори на бројна питања остали недоречени. Простора за друге анализе, свакако, још увек има. Овако урађена дисертација представља основу за неки већи научноистраживачки поступак, било да се ради о нашем научном раду или активностима неког другог потенцијалног истраживача коме ће трагање за новим изворима бити изазов.

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

ИЗВОРИ

Необјављени извори

1. Војни архив Србије – Београд

Фонд Војска Кнежевине/Краљевине Србије 1847–1920. године

– Пописник бр. 2 – Ратна архива Првог и Другог балканског рата 1912–1913.

године

2. Архив Србије – Београд

Министарство унутрашњих дела – Београд 1837–1918.

Министарство иностраних дела – Београд 1838–1920.

– Политичко одељење (МИД-ПО)

– Комисија за испитивање злочина окупатора 1914–1918

Војно-генерални гувернман за Србију – Београд 1915–1918.

Лични фонд Милорада Павловића Крпе

Лични фонд Милована Миловановића

Лични фонд Војислава Јовановића Марамбоа

Збирка Varia

3. Архив Југославије – Београд

Министарство просвете и црквених послова

4. Општина Краљево – Краљево

Матична служба за Косовску Митровицу, посебна матична књига Косовска Митровица, 1912–1925.

5. Народна библиотека Србије – Београд

Архива Тадије Костића, П 352/1 11а, 36

Дневник Милорада Павловића Крпе. Свеска 15, Р453/1/15

Објављени извори

1. *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, Књ. I – XXXI*, Београд 1925–1937.
2. *Годишњи извештај Народне банке Краљевине Србије за 1913. годину*, Београд 1914.
3. *Дневник Косте Миловановића Пећанца од 1916. до 1918. године*, приредила Божица Младеновић, Београд–Краљево, 1998.
4. *Документи о спољној политици Краљевине Србије, Књ. I–VI*, Београд 1981–2014.
5. *Жив се не предајем! Дневник Косте Војиновића Косовца од 1916. до 1917. године* приредила Божица Младеновић, Ниш 2018.
6. *Закон о местима (са списком свих вароши и варошица)*, приредио Лаза М. Костић, Београд 1928.
7. *Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*, Крф 1916.
8. *Зулуми ага и бегова у Косовском вилајету 1878–1913*, приредио Бранко Перуничкић, Београд 1989.
9. *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata, priredili Branko Petranović, Motčilo Zečević, Beograd 1988.*
10. *Народна привреда у присаједињеним областима – извештај комисија Министарства народне привреде*, Београд 1914.
11. *Oblast Brankovića: Opšti katastarski popis iz 1455. godine*, приредили: Н. Hadžibegić, А. Handžić, Е. Kovačević, Sarajevo 1972.
12. *Opširni popis Bosanskog sandzaka iz 1604. godine, sv. II*, приредила Lejla Gazić, Sarajevo 2000.
13. *Писма српских конзула из Приштине (1890–1901)*, приредио Бранко Перуничкић, Београд 1985.
14. *Први светски рат у документима Архива Србије. Том I–III*, приредили: Мирослав Перишић, Александар Марковић, Бранко Богдановић, Љубинка Шкодрић, Београд 2015–2018.
15. Ракић Милан, *Конзулска писма 1906–1911*, приредио Андреј Митровић, Београд 1985.
16. *Речник места у ослобођеној области Старе Србије (по службеним подацима)*, приредио Мил. Ант. Вујачић, Београд 1914.

17. *Савременици о Косову и Метохији 1852–1912*, приредио Душан Батаковић, Београд 1988.
18. *Сведочанство о Косову 1901–1913*, приредио Бранко Перуничкић, Београд 1988.
19. *Српско-турски рат у 1912–1913. години (из аутентичних извора)*, књ. 1, приредио Душан Симовић, Београд 1913.
20. *Топлички устанак 1917. Збирка докумената*, приредила Божица Младеновић, Београд 2007.
21. *Топличка споменица*, приредио Божа Павловић, Прокупље 1934.
22. *Crna Gora i Njemački Rajh. Dokumenti iz Političkog arhiva Službe inostranih poslova u Berlinu, 1906–1914*, Том II (1910–1914), priredili: Radoslav Raspopović/ Konrad Clewing/ Edvin Pezo/ Senka Raspopović, Berlin 2019.

Електронски извори

<http://www.rts.rs/page/stories/sr/Velikirat/story/2216/srbija-u-ratu/1655096/srpska-vojska-uoci-prvog-svetskog-rata.html>).

<http://srbinaokup.info/?p=83634>

<https://digi.landesbibliothek.at/viewer/fullscreen/AC01351627/18/>

<https://digi.landesbibliothek.at/viewer/fullscreen/AC01351627/19/>

<http://www.odbrana.mod.gov.rs/specijalni%20prilog/163/Odbrana%20274%20%20Specijalni%20prilog%20163%20-%20Toplicki%20ustanak.pdf>

<https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0:Zurnal.jpg>

<https://kossev.info/kosovska-mitrovica-u-prvom-svetskom-ratu/>

http://www.anterija.rs/images/FOTO/toplicki_ustanak_karta.jpg

<http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=000186>

<https://picryl.com/media/mitrovica-eroberte-serbische-kanonen-10e230?zoom=true>

https://picryl.com/media/mitrovica-turk_ischer-friedhof-0c620d

<https://picryl.com/media/mitrovica-gesamtansicht-f2b26a>

<https://picryl.com/media/mitrovica-heimkehr-einer-turkin-87f4ea>

<https://picryl.com/media/mitrovica-turkischer-einwohner-65e296>

<https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454552.jpg>

<https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454496.jpg>

<https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454531.jpg>

<https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454503.jpg>

<https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454538.jpg>

<https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454559.jpg>

<https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454545.jpg>

<https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454517.jpg>

<https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454566.jpg>

<https://www.bildarchivaustria.at/Preview/4814490.jpg>

<http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1522604&page=3>

<https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454524.jpg>
<https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454489.jpg>
<https://www.bildarchivaustria.at/Preview/4814422.jpg>
https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/prisoners_of_war_germany
<http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Serbien/XX/1900-1920/Povolnyj/text3.phtml?id=9100>
<http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1522604&page=3>
<http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=679320&page=5>
www.politikin-zabavnik.rs
<http://srbinaokup.info/?p=83634>
<https://www.alamy.com/stock-photo-prota-g-anelko-nei-171723441.html>
<https://www.skyscrapercity.com/threads/old-postcards-and-photos-of-serbia-stare-razglednice-i-fotografije-srbije.679320/page-31>
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ulazak_srpske_vojske_u_Mitrovicu.jpg
[https://www.facebook.com/oldmitrovica/photos/a.289772354811207/352987291823046/?type=3&theater\)](https://www.facebook.com/oldmitrovica/photos/a.289772354811207/352987291823046/?type=3&theater)

Периодика

1. *Балкански рат у слици и речи*
2. *Веоградске новине*
3. *Време*
4. *Глас са Звечана*
5. *Глас јавности*
6. *Илустрована ратна кроника*
7. *Новине србске*
8. *Просветни гласник*
9. *Пијемонт*
10. *Политика*
11. *Правда*
12. *Ратни дневник*
13. *Ратни телеграми*
14. *Ратне слике са Балкана*
15. *Русский вестник*
16. *Сарајевски лист*
17. *Српске новине*
18. *Тежак*
19. *Цариградски гласник*

Мемоарска грађа

1. Бојовић Петар, *Одбрана Косовога поља 1915. године и заштита одступања српске војске преко Албаније и Црне Горе*, Београд 1922.
2. Bartulica Milostislav, *Raspeće Srbije*, Zagreb 1920.
3. Barby Henry, *La epopeya Serbia : la agoniade un pueblo 1915*, Antofagasta 1917.
4. Исти, *Српске победе : са три плана* /превод и предговор Емил Оман/, Београд 1913.
5. Боп Огист, *За српском владом од Ниша до Крфа: 20. октобра 1915 – 19. јануара 1916* /превод Душан Ђокић/, Женева 1918.
6. *Војвода Живојин Мишић* /приредио Саво Скоко/, Београд 1990.
7. *Војвода Радомир Путник*, књ. II /приредио Саво Скоко/, Београд 1990.
8. Gesemann, Gerhard, *Die Flucht. Aus einem serbischen Tagebuch 1915 und 1916*, München 1935.
9. *Голгота и васкрс Србије 1914–1918* /приређивачи Силвија Ђурић, Видосав Стевановић/, Београд 1986–2006.
10. *Голгота и васкрс Србије 1916–1918* /превод Александар Петровић/, Београд 1971.
11. *Голгота и васкрс Србије: очев дневник Првог светског рата* /приредио Драгољуб Вуковић/, Минхен 1979.
12. Иванић Иван, *На Косову: Са Шаре, по Косову, на Звечан*, Београд 1903.
13. Јаћимовић Миодраг, *Слово ратниково: дневници војника сељака 1912–1918*, Чачак 1980.
14. Крекић Bogdan, *Kroz Srbiju i Rumuniju sa austrijskom vojskom 1916–1918*, Sarajevo 1919.
15. Курипешкић Бенедикт, *Путонис кроз Босну, Србију, Бугарску и Румелију 1530*, Београд 2001.
16. Марковић Милорад, *Ратни дневници: 1912-1918*, Београд 1977.
17. *Мемоари српских ратника: 1912–1918* /приредила Борислава Лалић/, Београд 1998.
18. Милосављевић Светолик, *С Венчаца кроз освећено Косово*, Крагујевац 1913.
19. Миљанов Марко, *Јесен ратника: одабране странице*, Нови Сад – Београд 1971.
20. Пауновић Сениша, *Пуста земља*, Београд 1948.
21. Петар I Карађорђевић, *Ратни дневник: 1915–1916* /приредио и предговор написао Драгољуб Р. Живојиновић/, Београд 1984.

22. Продановић Милета, *Ратни дневник: 1914–1918*, Горњи Милановац 1994.
23. Рајс Арчибалд, *Шта сам видео и проживео у великим данима: саопштења једнога пријатеља из тешких времена* /превод Вељко Милићевић/, Београд 1928.
24. Рид Џон, *Рат у Србији 1915* /приредио Вук Драговић/, Цетиње 1975.
25. Станковић Тодор, *Путне белешке по Старој Србији 1871–1898*, Београд 1910.
26. Томић Јаша, *Рат у Македонији и Старој Србији 1913. године*, Нови Сад 1914.
27. Исти, *Рат на Косову и Старој Србији 1912*, Нови Сад 1913.
28. Трубецки Н. Григорије, *Рат на Балкану 1914–1917* /превод Дејан Михајловић/, Београд 1984.
29. Faragó Laslo, *Szerbia összeomlása 1915-ben*, Budapest 1935.
30. Челеби Евлија, *Путонис* /превео Хазим Шабановић/, Сарајево 1967.
31. Штурценегер Катарина, *Србија у рату 1914–1916* /превод Миливоје Марковић/, Београд 2014.

ЛИТЕРАТУРА

Монографије

1. Антић Чедомир, *Неизабрана савезница: Србија и Велика Британија у Првом светском рату*, Завод за уџбеник, Београд 2012.
2. Батаковић Душан, *Косово и Метохија Историја и идеологија*, Београд 2007.
3. Белић Александар, *Срби и Бугари у балканском савезу и међусобном рату*, Београд 1913.
4. Бјелајац Миле, *1914–2014: Зашто ревизија? Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, Београд 2014.
5. Богдановић Димитрије, *Књига о Косову*, Београд 2006.
6. Brailsford Henry, *Macedonia, Its Races and their Future*, London 1906.
7. Виријевић Владан, *Рашка, ратна престоница Краљевине Србије*, Рашка 2015.
8. Војводић Михаило, *Србија и Балканско питање (1875–1914)*, Нови Сад 2000.
9. Исти, *Скадарска криза 1913. године*, Београд 1970.
10. Вукадиновић Зоран Ч, Богавац Милован Ј, *Српска просвета и култура у Косовској Митровици*, Призрен – Лепосавић 2001.
11. Вукановић Татомир, *Срби на Косову*, књ. 1, Врање 1986.
12. Глигоријевић Бранислав, *Краљ Александар Карађорђевић*, књ. 1, Београд 1996.
13. Дедијер Владимир, *Сарајево 1914*, Београд 1966.
14. Дедијер Јевто, *Стара Србија Географска и етнографска слика (1912)*, Београд 1998.
15. Исти, *Нова Србија*, Београд 1913.
16. Дероко Јован, *Топлички устанак и оружани отпор у окупираној отаџбини 1916–1918. године*, Београд 1940.
17. Димић Љубодраг, Радојевић Мира, *Србија у Великом рату 1914–1918*, Београд 2014.
18. Димитријевић Мита, *Куманово–Брегалница*, Београд 1923.
19. Ђилас Јагош, *Српске школе на Косову и Метохији од Немањића до 1912*, Приштина 2000.
20. Ђорђевић Димитрије, *Излазак Србије на Јадранско море и Конференција амбасадора у Лондону 1912*, Београд 1956.
21. Исти, *Милован Миловановић*, Београд 1962.

22. Ђуковић Исидор, Лукић Ненад, *Нежидер – аустроугарски логор за Србе 1914–1918*, Београд 2017.
23. Ђурић Ђорђе, *Србија у Првом светском рату*, Београд – Нови Сад 2014.
24. Екмечић Милорад, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 1973.
25. Исти, *Дуго кретање између клања и орања*, Београд 2008.
26. Живојиновић Драгољуб, *Краљ Петар I Карађорђевић*, књ. II, Београд 2003.
27. Исти, Војводић Михаило, *Велики рат Србије 1914–1918*, Београд 1970.
28. Зарковић Весна, *Афера у Ибарском Колашину 1901–1902. године*, Приштина – Лепосавић 2008.
29. *Историја српског народа*, књ. VI/2, Београд 1994.
30. Јагодић Милош, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд 2009.
31. Исти, *Уређење ослобођених области Србије 1912–1914: правни оквир*, Београд 2010.
32. Исти, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, Београд 2013.
33. Jacob Gould Schurman, *The Balkan Wars: 1912–1913*, London 1914.
34. Јанц Оливер, *14. Велики рат*, Београд – Нови Сад 2014.
35. Јанковић Драгослав, *Србија и југословенско питање 1914–1915*, Београд 1973.
36. Јевтимијевић Војислав, *Северно Косово кроз историју до краја XX века (с посебним освртом на Бањску)*, Београд 2008.
37. Јеленић Ђурђе, *Нова Србија и Југославија (1788-1921)*, Београд 1923, 285-286.
38. Лиречек Константин, *Историја Срба*, књ. I, Београд 1952.
39. Јовановић Јован, *Стварање заједничке државе СХС, Том 1-3*, Београд 1928-1930.
40. Исти, *Борба за народно уједињење 1914–1918*, Београд 1935.
41. Јовановић Љубомир, *Побуна у Топлици и Јабланици: говор у Народној скупштини 12. априла 1918. године на Крфу*, Београд 1918.
42. Ковић Милош, *Гаврило принцип – документи и сећања*, Београд – Нови Сад 2014.
43. Исти, *Једини пут – Силе Антанте и одбрана Србије 1915. године*, Београд 2016.
44. *Косовска Митровица и околина*, Косовска Митровица – Приштина 1979.
45. Константин Фотијадес, *Пробој немачко-бугарског фронта 15-ог септембра 1918. године* (превод с француског: М. Николајевић), Београд 1921.

46. Краус Алфред, *Узроци нашег пораза* (превод с немачког: Чедомир Јањчић), Београд 1938.
47. Лакић Зоран, *Борба за Балкан – сто година касније – Балкански ратови 1912-2012*, Београд 2015.
48. Лукић Александар, Којић Мирослав, *Учешће 1.300 ђака каплара у Колубарској бици*, Љиг 2014.
49. Лукић Ненад, *Интернирање становништва војника Краљевине Србије у аустроугарске логоре током Првог светског рата & Пописи умрлих у логору Болдогасањ / Фрауенкирхен*, Београд 2017.
50. Љушић Радос, *Гаврило Принцип (1895–1918) – оглед о националном хероју*, Београд 2014.
51. Маликовић Драги, *Избор рашко-призренског митрополита 1912. године*, Београд 2000.
52. Матовић Данијела, Миловановић Драга, *Рашка кроз документа 1915–1918*, Рашка 2018.
53. Марковић Илић Гордана, *Рода Рода Српски дневник извештача из Првог светског рата. Ратни пресбиро Аустроугарске монархије*, Нови Сад 2017.
54. Мекензи Дејвид, *Милован Миловановић – српски дипломата и државник /превод Живота Ивановић/*, Београд 2007.
55. Милићевић Милић, *Балкански ратови*, Београд 2014.
56. Микић Ђорђе, *Друштвене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века*, Београд 1988.
57. Милинковић Михаило, *Топлички устанак*, Ниш 1927.
58. Милојевић С. Милош, *Дела праве Старе Србије*, св. II, Београд 1998
59. Митровић Андреј, *Србија у Првом светском рату*, Београд 1984.
60. Исти, *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*, Београд 1987.
61. Исти, *Продор на Балкан: Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908–1918*, Београд 1981.
62. Младеновић Божица, *Град у аустроугарској окупационој зони у Србији од 1916. до 1918. године*, Београд 2000.
63. Иста, *Топлички устанак 1917*, Нови Сад 2017.

64. Момбауер Аника, *Узроци Првог светског рата: Спорегња и сагласности*, превела с енглеског Ксеније Тодоровић, Београд 2013.
65. Недић Милан, *Српска војска и солунска офанзива*, Београд 1932.
66. Николајевић Божидар, *Под Немцима*, Београд 1923.
67. Николајевић Миливоје, *Србија и њени савезници – догађаји с јесени 1915. године*, Београд 1923.
68. Новаковић Стојан, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1921.
69. Нушић Бранислав, *Косово (опис земље и народа)*, књ. I и II, Београд 1986.
70. Павловић Милорад, *Војвода Мишић од Суворора до Марибора*, Београд 1922.
71. Павловић Живко, *Битка на Јадру*, Београд 1924.
72. Исти, *Битка на Колубари. Офанзивна битка*, књ. 2, Београд 1930.
73. Пандуровић Владислав, *Српска писма из светског рата 1914–1918*, Београд – Нови Сад 2014.
74. Перовић Миливоје, *Топлички устанак 1917*, Београд 1971.
75. Раденковић Милан, *Церска операција 1914*, Београд 1953.
76. Самарцић Радован, *Београд и Србија у списима француских савременика*, Београд 1961.
77. Скоко Саво, *Други балкански рат*, књ. 1–2, Београд 1968–1975.
78. Слијепчевић Ђоко, *Српско-арбанашки односи кроз векове са посебним освртом на новије време*, Химелстир 1983.
79. Станковић Ђорђе, *Србија 1914–1918 – ратни циљеви*, Београд – Нови Сад 2014.
80. Станојевић Станоје, *Убиство аустроугарског престолонаследника Фердинанда (прилози питању о почетку светског рата)*, Београд 1923.
81. Станојевић Саша, *Стварање Балканског савеза 1912*, Косовска Митровица – Прокупље 2020.
82. Исти, Милисављевић Милутин, *Ослобођење Старе Србије у Балканским ратовима* : каталог изложбе, Приштина – Косовска Митровица 2013.
83. Стојанчевић Владимир, *Србија и српски народ за време рата и окупације: 1914–1918. године*, Лесковац 1988.
84. Стојић Биљана, *Француска и балкански ратови*, Београд 2017.

85. Стојићевић Александар, *Историја наших ратова за ослобођење и уједињење од 1912. до 1918. године (ток операција и примена снабдевања)*, Београд 1932.
86. Тинховен ван Аријус, *Страхоите рата у Србији. Дневник ратног хирурга 1915*, Београд 2005.
87. Топлица Милан, *Аустроугарска против својих поданика*, Ниш 1915.
88. Thaden Edward, *Russia and the Balkan Alliance of 1912*, Univerziti park, Pennsylvania 1965.
89. Урошевић Атанасије, *О Косову, антропогеографске студије и други списи*, Приштина 2001.
90. Urai Dezso, *Mackensen katonáival*, Budapest 1916.
91. Хаџи-Васиљевић Јован, *Кроз Албанију 1915. године са Моравском дивизијом II позива*, Београд 1929.
92. Исти, *Бугарска зверства у Врању и околини (1915–1918)*, Нови Сад 1922.
93. Хиршфелд Лудвик, *Историја једнога живота* /превод Ђорђе Живановић/, Београд 1962.
94. Храбак Богумил, *Арбанашке студије*, књ. II, Београд 2005.
95. Нристјан v. Engel, *Povijest Dubrovačke Republike*, пр. Ivan kan Stojanović, Dubrovnik 1903.
96. Цвијић Јован, *Балкански рат и Србија*, Београд 1912.

Чланци, критике, расправе

1. Ајрапетов Олег, Пут ка 1914. години – војно-дипломатска скица, *Историјске свеске*, бр.1, Андрићград 2016, 7–12.
2. Анчев Стефан, Косово и Метохија у српској политици уочи и за време Првог светског рата, у: *Век српске голготе*, књ. 1, Косовска Митровица 2016, 23–34.
3. Бајагић Младен, Крстић Мистрицеловић Ивана, Аустроугари у освојеној Србији – Рајсов допринос идентификацији криваца за рат, у: *Век српске голготе*, књ. 1, Косовска Митровица 2016, 43–62.
4. Батаковић Душан, Погибија руског конзула Г. С. Шчербине у Митровици 1903. године, *Историјски часопис*, бр. 34, Београд 1987, 309–325.

5. Исти, Аустроугарска акција у Косовском вилајету 1902. године – једна француска анализа, *Косовско-метохијски зборник 2*, Београд 1988, 118–131.
6. Исти, Сећања генерала Драгутина Милутиновића на командовање Албанским трупима 1915. године, *Мешовита грађа (Miscellanea)*, књ.14, Београд 1985, 113–142.
7. Исти, Србија у Првом светском рату. Изазови, страдања, исходи, у: *Зборник радова са међународног научног скупа Православни свет и Први светски рат*, Београд 2015, 17–53.
8. Бецић Иван, Јужносрпска банка из Косовске Митровице, *Баштина*, св. 39. Приштина – Лепосавић 2015, 141–160.
9. Бишевац Славиша, Дамјановић Милош, Косовска Митровица 1874–1912, у: *Традиција, промене, историјско наслеђе, питања државности и националног идентитета на Косову и Метохији*, Лепосавић 2014, 241–264.
10. Бишевац Славиша, Призрен 1915. године (успомене савременика), *Тематски зборник радова са 4. међународног научног скупа Наука и савремени универзитет 4, Државност, демократизација и култура мира*, Том 2, Ниш 2014, 145–162.
11. Исти, Историографија о Косовској Митровици почетком XX века, *Баштина*, св. 37, Приштина – Лепосавић 2014, 175–193.
12. Исти, Дамјановић Милош, Илустрована ратна кроника о бугарским злочинима над Србима у Другом балканском рату (да се не заборави), у: *Историографија и савремено друштво*, књ. I, Ниш 2014, 46–65.
13. Исти, Косовска Митровица новембра 1915. године у записима савременика, *Српске студије 6*, Београд 2015, 95–109.
14. Исти, Арбанашки устанак у Косовској Митровици 1912. године, *Баштина*, св. 40, Приштина – Лепосавић 2016, 35–48.
15. Исти, Косовска Митровица у Великом рату, *Век српске голготе*, књ. 1, Косовска Митровица 2016, 77–97.
16. Богдановић Бранко, Церска битка – прва победа савезничког оружја у Првом светском рату, *Историјске свеске*, бр. 8, Андрићград 2014, 8–14.
17. Исти, Непријатељска тешка артиљерија у току офанзиве 1915. године, *Историјске свеске*, бр. 19, Андрићград 2015, 31–35.

18. Божић Софија, Први светски рат у сећањима др Милана Пецића и др Милутина Велимировића (1914–1915) – осврт на две необјављене аутобиографије, у: *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, Зборник радова*, књ. 30, Београд 2015, 455–470.
19. Бојковић Душан, Нинковић Момир, „Ратна епонеја какве није било у историји ратова“. *Милутин Велимировић о повлачењу преко Албаније 1915–1916*, у: *Век српске голготе*, књ. 1, Косовска Митровица 2016, 99–128.
20. Валерианович Вишняков Ярослав, Сербска голгофа в донесених руских военного и дипломатического агентов, у: *Век српске голготе*, књ. 1, Косовска Митровица 2016, 149–170.
21. Васић Ненад, Банкарство у Косовском вилајету и Старој Србији од друге половине XIX века до 1912. године, *Баштина*, св. 22, Приштина – Лепосавић 2007, 105–118.
22. Исти, Банкарство у Јужној Србији и Косову и Метохији од 1912. до 1937. године, *Баштина*, св. 24, Приштина – Лепосавић 2008, 215–229.
23. Вемић Мирчета, Помор Срба ратних заробљеника и интернираних цивила у аустроугарским логорима за време Првог светског рата 1914–1918, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 147, Нови Сад 2014, 201–234.
24. Виријевић Владан, Ратна штета причињена Српској православној цркви на Косову и Метохији током Првог светског рата, у: *Културно наслеђе Косова и Метохије. Историјске тековине Србије на Косову и Метохији и изазови будућности*, Том 1, Београд – Косовска Митровица 2013, 425–440.
25. Вукадиновић Ч. Зоран, Косовска Митровица у историјским документима 1455–1957, *Баштина*, бр. 14, Приштина – Лепосавић, 2002, 265–277.
26. Исти, Храм Св. Саве у Косовској Митровици – поводом 110 година од почетка изградње, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 12, Нови Сад 2007, 203–219.
27. Gulić Milan, Dalmatinska javnost i Sarajevski atentat, *Istorija 20. veka*, 1/2016, Beograd 2016, 31–54.
28. Дамјановић Милош, Јевреји на Косову и Метохији током Балканског и Првог светског рата, у: *Државност, демократизација и култура мира: тематски зборник радова 2*, Ниш 2015, 109–129

29. Исти, О неким убиствима српских цивила из околине Косовске Митровице током аустроугарске окупације у Великом рату, *Српске студије* 7, Београд 2016, 79–95.
30. Денда Далибор, Српска војска у Првом светском рату, *Историјске свеске*, бр. 11, Андрићград 2014, 1–9.
31. Исти, Српска војска 1914–1918 (бројно стање, организација, формација и опремљеност), *Војно–историјски гласник* (Посебно издање. Први светски рат – Сто година касније), Београд 2019, 15–33.
32. Димић Љубодраг, Српска историографија о Првом светском рату, у: *Срби и Први светски рат 1914–1918: зборник радова са међународног научног скупа одржаног 13–15. јуна 2014*, Београд 2015, 583–607.
33. Динчић Александар, Први пешадијски (Врањски) пук „Књаз Милош“ у бици на Дрини 1914. године, у: *Јужни крајеви у XIX и XX веку: Друштвено-економски и политички аспект*, Врање 2018, 193–207.
34. Дробњак Милош, Одбрана Београда 1915. године, *Годишњак Музеја града Београда*, књ. II, Београд 1955, 443–448.
35. Дринска битка – документи, пр. Ј. Рељић, А. Кос, А. Марковић, М. Перишић, *Историјске свеске*, бр. 9, Андрићград 2014, 1–10.
36. Јагодић Милош, Планови о политици Србије према Старој Србији и Македонији, *Историјски часопис*, бр. 60, Београд 2011, 435–460.
37. Ковић Милош, „Обмана Србије“ 1915 године: неколико британских сведочења, *Српска политичка мисао*, бр. 2016/3, Београд 2016, 271–284.
38. Колубарска битка – документи, пр. Мирослав Перишић, *Историјске свеске*, бр. 12, Андрићград 2014, 393–439.
39. Кољанин Милан, Злочини Бугарске у Србији 1915–1918 (прилог истраживању бугарске окупације у Првом светском рату), *Историја 20. века*, бр. 2, Београд 2014, 39–52.
40. Костић Љиљана, Велики рат у мемоарима Владана Ђорђевића, у: *Зборник радова са научног скупа Наука и слобода (Пале, 6–8. јун 2014)*, Пале 2015, 659–673.
41. Лилић Борислава, Краљево и околина 1915. године у белешкама странаца, у: *Рудо поље, Карановац, Краљево*, Београд – Краљево 2000, 251–264.

42. Лутовац Милисав, Звечан, Трепча, Косовска Митровица, *Гласник српског географског друштва*, св. XXX, бр. 2, Београд 1950, 87–99.
43. Маликовић Милија, Горњи Ибар у ратовима 1876–1918, *Наша прошлост*, Краљево 1975, 89–96.
44. Мекензи Дејвид, Србија као Пијемонт и југословенска идеја 1804–1914. године, у: *Историјски часопис*, Књ. XXXVIII, Београд 1992, 193–219.
45. Merliko Đordano, Реакције на Сарајевски атентат у италијанским дипломатским документима, *Istorija 20. veka*, бр. 2, Београд 2014, 25–38.
46. Мијатовић Иван, Први балкански рат – српски ратни и операцијски план, у: *Друштвени и цивилизацијски смисао: (поводом стогодишњице ослобођења Старе Србије и Македоније 1912): међународни тематски зборник*, Књ. 1, Ниш 2013, 205–220.
47. Микић Ђорђе, Социјалне и економске прилике на Косову и Метохији од 1878. до 1929. године, у: *Србија и Албанци у XIX и почетком XX века*, Београд 1990, 199–234.
48. Милорадовић Маша, Лондонски Тајмс о Србији 1915, *Историјска свеска*, бр. 16; Андрићград 2015, 10–19.
49. Митровић Андреј, Стварање немачке окупационе зоне и аустроугарске окупационе управе у Србији (јесен 1915 – пролеће 1916), *Историјски гласник*, 1/2, Београд 1977, 7–37.
50. Младеновић Божица, Два извора о одговорности Косте Пећанца за рад у српској герили током Топличког устанка, у: *Мешовита грађа (Miscellanea)*, бр. 20, Београд 1990, 127–138.
51. Иста, Топлички устанак 1917 – особитости и значај у српској историји, *Братство*, бр. IX, Београд 2007, 41–46.
52. Иста, Здравствене прилике у Окупираној Србији 1915–1918, у: *Зборник радова са XV научног скупа Историја медицине, фармације и народне медицине*, Београд – Зајечар 2007, 29–38.
53. Иста, Војска Краљевине Србије за време Балканских ратова – у огледалу немачке штампе, *Баштина*, св. 22, Приштина – Лепосавић 2007, 161–171.

54. Иста, Милићевић Милић, *Beogradske novine* – Оглед о паралелним друштвима у Војно-генералном гувернману Србија 1915–1918, *Историјски часопис*, Књ. LX, Београд 2011, 541–554.
55. Иста, Пољакиња у Топличком устанку 1917. године – поводом обележавања 95-годишњице Топличког устанка, *Теме*, Год. XXXVI, бр. 3, Ниш 2012, 1371–1378.
56. Иста, Пешић Мирослав, Први балкански рат у мемоарима Павла Блажарића, у: *Први балкански рат 1912/1913. године: Друштвени и цивилизацијски смисао: (поводом стогодишњице ослобођења Старе Србије и Македоније 1912): међународни тематски зборник*, Књ. 1, Ниш 2013, 287–300.
57. Иста, Привредне прилике у Војно-генералном гувернману Србија 1916–1918, у: *Први светски рат, Србија, Балкан и Велике силе*, Београд 2015, 363–373.
58. Иста, Властимир Вуковић у Великом рату: од Битке на Мачковом камену до преласка на Солунски фронт, *Токови историја*, бр. 2018/2, Београд 2018, 29–38.
59. Мушовић Ејуп, Ђефилеме Митровице, Бањске и Дуге Пољане из 1767. године, *Новопазарски зборник*, бр. 8, Нови Пазар 1984, 105–108.
60. Николова Маја, Школство у Београду за време Првог светског рата. Цесарска и краљевска реална гимназија, *Годишњак града Београда*, Књ. LIII, Београд 2006, 257–276.
61. Пауновић-Штерменски Јелена, Србија и Балканска федерација 1914. и 1915. године, *Српске студије* 5, Београд 2015, 173–185.
62. Пекић Миленко, Почети рада „Митровачке гимназије“, у: *Друштво и култура Срба Косова и Метохије*, Косовска Митровица 2007, 91–105.
63. Исти, Светислав Страла, сликар и професор на Косову и Метохији, у: *Културно наслеђе Косова и Метохије. Историјске тековине Србије на Косову и Метохији и изазови будућности*, Београд – Косовска Митровица 2013, 319–332.
64. Перишић Мирослав, Како су европску империје кренуле у рат 1914, *Историјска свеска*, бр. 15, Андрићград 2015, 1–8.
65. Исти, Дојава о претњи по безбедност Франца Фердинанда у Сарајеву 1914, *Историјске свеске*, бр. 30, Андрићград 2016, 1–9.
66. Исти, Ваљевска болница – Драматична епизода Првог светског рата, *Историјске свеске*, бр. 4, Андрићград 2014, 1–5.

67. Исти, Писмо Поћорека министру Билинском, 28. маја 1913 – Прилог историји питања одговорности и кривице за Први светски рат, *Историјске свеске*, бр. 1, Андрићград, 2014, 1–5.
68. Пилиповић Радован, Српска православна црква у Првом светском рату, *Историјске свеске*, бр. 21, Андрићград 2015, 2–17.
69. Поповић Атанасије, О постанку Косовске Митровице, *Јужна Србија*, бр. 2, Скопље 1922, 169–174.
70. Поповић Љубодраг, Архивска грађа о балканским ратовима у Архиву Србије, у: *Први балкански рат 1912/1913. године: Друштвени и цивилизацијски смисао: (поводом стогодишњице ослобођења Старе Србије и Македоније 1912): међународни тематски зборник*, Књ. 1, Ниш 2013, 313–323.
71. Радивојевић Мирослав, Србија, улазак Италије у Први светски рат и Лондонски уговор. Ново тумачење, *Истраживања*, бр. 31, Нови Сад 2020, 183–196.
72. Радојевић Мира, Страна мемоаристика о Србији у Великом рату 1914–1918, *Православни свет и Први светски рат: зборник радова међународног научног скупа одржаног у Београду 5–6. децембра 2014. године*, Београд 2015, 303–316.
73. Рајак Светозар, Ваљевска болница: значај једног историјског примера, *Историјске свеске*, бр. 4, Андрићград 2014, 15–18.
74. Ристановић Предраг, Административне промене на простору Старе Србије 1912–1941, *Баштина*, св. 32, Приштина – Лепосавић 2012, 174–194.
75. Ристић Иван, Страдање имовине Епархије рашко-призренске на Косову и Метохији за време Првог светског рата (под бугарском и аустроугарском окупацијом), у: *Културно наслеђе Косова и Метохије. Историјске тековине Србије на Косову и Метохији и изазови будућности*, Том 1, Београд – Косовска Митровица 2013, 399–414.
76. Samardzić Nikola, Balkanska kriza i Prvi svetski rat 1875–1914: u: *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa Crna Gora u Prvom svjetskom ratu*, Cetinje, 15. i 16. oktobar 2014, Cetinje – Podgorica 2015, 45–63.
77. Секулић Весна, Отварање руског конзулата у Косовској Митровици, *Баштина*, бр.19, Приштина – Лепосавић, 2005, 139–153.

78. Иста, Ослобођење Косовске Митровице у Првом балканском рату, *Баштина*, бр. 17, Приштина – Лепосавић 2004, 151–172.
79. Станојевић Саша, Балкански ратови у српској историографији, у: *Хуманизација универзитета: тематски зборник радова*, књ.1, Ниш 2013, 451–463.
80. Стојанчевић Владимир, Губици у становништву Србије и Београда под аустроугарском окупацијом за време светског рата 1914–1918. године, *Годишњак града Београда*, књ. XXI, Београд 1974, 61–74.
81. Исти, Србија и Грчка о проблемима балканског рата 1912–1913. године у: *Друштвени и цивилизацијски смисао : (поводом стогодишњице ослобођења Старе Србије и Македоније 1912) : међународни тематски зборник*, Књ. 1, Ниш 2013, 31–37.
82. Исти, Српска војска и бежанија кроз Албанију и на Крфу, *Лесковачки зборник*, бр. LV, Лесковац 2015, 9–20.
83. Стојић Биљана, Ремон Поенкаре и Први светски рат, у: *Велики рат 1914–1918: Узроци, последице, тумачења: Међународни тематски зборник посвећен академику Драгољубу Р. Живојиновићу* (ур. А. Растовић), књ. 1, Ниш 2017, 241–258.
84. Figather Milan, Zdravstveni preporod, *Liječnički vijesnik*, br. 6. Zagreb, 15. lipanj 1917, 230–256.
85. Храбак Богумил, Косовска Митровица под аустроугарском окупацијом (1915–1918), *Звечан*, бр. 1, Косовска Митровица 1996, 125–144.
86. Церска битка – документи, пр. Ј. Рељић, А. Марковић, М. Перишић, *Историјске свеске*, бр. 8, Андрићград 2014, 1–8.
87. Чолић Љиљана, Говор Боже Јокановић, протојереја Звечанског округа, у: *Косовско-метохијски зборник*, књ. 2, Београд 1998, 75–90.
88. Šehić Zijad, Sarajevski atentat – varnica koja je zapalila svijet, *Gračanički glasnik - časopis za kulturnu historiju*, br. 37, Gračanica 2014, 27–68.

Дисертације

1. Радојевић Мирослав, *Србија и Русија 1913–1918*, Београд 2019.
2. Средојевић Александар, *Патријарх српски Димитрије Павловић (1920–1930)*, Београд 2013.

3. Саша Станојевић, *Дипломатске активности балканских држава у стварању војно-политичког савеза 1912. године*, Ниш 2015.

ПРИЛОЗИ

Фотографије Митровице с почетка XX века

Сл. 1. Мост на Ибру 1910. године

(Извор: Б. Нушић, *Косово II*, 107)

Сл. 2. Касарна у Митровици

(Извор: Б. Нушић, *Косово II*, 107)

Сл. 3. Касарна у Митровици

(Извор: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1522604&page=3>)

Сл. 4. Храм Св. Саве

(Извор: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1522604&page=3>)

Сл. 5. Чаршија митровачка

(Извор: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=679320&page=5>)

Сл. 6. Центар Митровице почетком XX века

(Извор: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=679320&page=5>)

Слика 7. Српска војска под Звечаном

(Извор: *Балкански рат у слици и речи*, бр. 11, 31.март/13. април1913, 166)

Сл. 8. Улазак генерала Живковића у Митровицу октобра 1912.

(Извор: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ulazak_srpske_vojske_u_Mitrovicu.jpg)

Сл. 9. Српска војска испод Звечана после ослобођења

(Извор: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1522604&page=3>)

Сл. 10. Српска војска код споменика Г. С. Шчербине у Митровици

(Извор: С. Станојевић, М. Милисављевић, *Ослобођење Старе Србије у балканским ратовима 1912–1913* (Каталог изложбе), Косовска Митровица 2013, 35)

Сл. 11. Српска војска у Митровици за Ускрс 1913. године

(Извор: <http://srbinaokup.info/?p=83634>)

Сл. 12. Поглед на Звечан (1913)

(Извор: *Илустрована ратна кроника*, св. 24, 4/17. април 1913, 199)

Сл. 13. Резервни коњички поручник Алекса Жујовић на платоу испред касарне у Митровици

(Извор: Балкански рат у слици и речи, бр. 20, 2/15. јун. 1913, 311)

Сл. 14. Српска коњица на Ђурђевданском уранку под Звечаном

(Извор: Балкански рат у слици и речи, бр. 26, 4/17. август 1913, 410)

Сл. 15. Српска војска испред митровачке касарне

(Извор: *Балкански рат у слици и речи*, бр. 25, 28. јул / 10. август 1913, 388)

Фотографије Косовске Митровице 1914–1918.⁸⁷⁹

---

⁸⁷⁹ Све фотографије су део дигиталне галерије Државног архива у Бечу. Неке су настале током окупације, а неке пре, али су их представници аустроугарске власти понели са собом током повлачења из Србије 1918. године.

Сл. 16. Касарна (1914)

(Извор: <https://picryl.com/media/mitrovica-eroberte-serbische-kanonen-10e230?zoom=true>)

Сл. 17. Турско гробље (1914)

(Извор: <https://picryl.com/media/mitrovica-turkischer-friedhof-0c620d>)

Сл. 18. Панорама Митровице с погледом на Звечан (1914)

(Извор: <https://picryl.com/media/mitrovica-gesamtansicht-f2b26a>)

Сл. 19. Главна улица (1916)

(Извор: <https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454552.jpg>)

Сл. 20. Једна улица у Митровици(1916)

(Извор: <https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454496.jpg>)

Сл. 21. Уличне сцене (1916)

(Извор: <https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454531.jpg>)

Сл. 22. Уличне сцене

(Извор: <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:431640-Fotografije-nasih-gradova-u-I-svetskom-ratu>)⁸⁸⁰

Сл. 23. Уличне сцене (1916)

(Извор: <https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454503.jpg>)

⁸⁸⁰ Фотографија је пронађена 2003. године у Бечу у приватној архиви једног адвоката, бившег аустријског војника. Највероватније датира из 1916. године.

Сл. 24. Уличне сцене (1916)

(Извор: <https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454538.jpg>)

Сл. 25. Уличне сцене (1916)

(Извор: <https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454559.jpg>)

Сл. 26. Уличне сцене (1916)

(Извор: <https://picryl.com/media/strassenszene-in-mitrovica-d65598>)

Сл. 27. Уличне сцене (1916)

(Извор: <https://kossev.info/kosovska-mitrovica-u-prvom-svetskom-ratu/>)

Сл. 28. Касарна (1916)

(Извор: <https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454524.jpg>)

Сл. 29. Моста на Ибру (1916)

(Извор: <https://kossev.info/kosovska-mitrovica-u-prvom-svetskom-ratu/>)

Сл. 30. Један од мостова преко Ибра (1916)

(Извор: <https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454489.jpg>)

Сл. 31. Пут поред Ибра (1915)

(Извор: <https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454545.jpg>)

Сл. 32. Панорама Митровице (1916)

(Извор: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1522604&page=3>)

Сл. 33. Поглед на Ибар (1916)

(Извор: <https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454566.jpg>)

Сл. 34. Митровчани на дан капитулације Црне Горе (1916)

(Извор: <https://www.bildarchivaustria.at/Preview/4814490.jpg>)

Сл. 35. Воденица у Митровици (1916)

(Извор: <https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454517.jpg>)

Сл. 36. Становници турског порекла у Митровица (1917)

(Извор: <https://picryl.com/media/mitrovica-turkischer-einwohner-65e296>)

Сл. 37. Митровачка железница

(Извор: <https://www.bildarchivaustria.at/Preview/15454489.jpg>)

Сл. 38. Заузимање Митровице – српска артиљерија у позадини (1915)

(Извор: <https://picryl.com/media/bei-der-einnahme-von-mitrowitzza-erbeutete-serbische-geschutze-im-hintergrund-6334b0>)

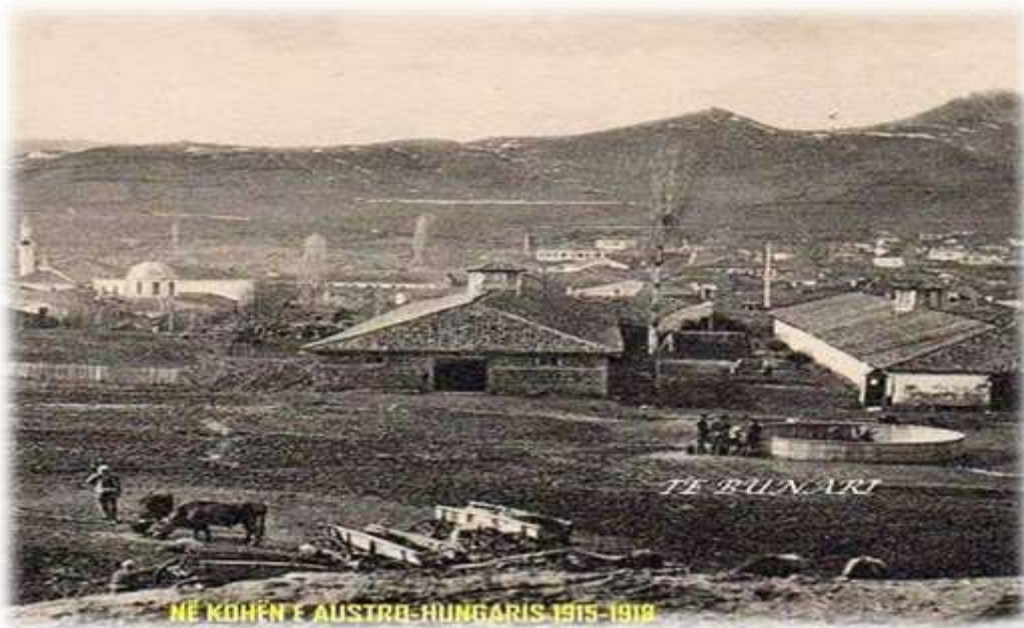
Сл. 39. Уличне сцене

(Извор: <https://kossev.info/kosovska-mitrovica-u-prvom-svetskom-ratu/>)

Сл. 40. Уличне сцене

(Извор: <https://picryl.com/media/kommando-des-kommando-trainzuges-des-8korpskommandos-aufgenommen-in-mitrovica-a860ee?zoom=true>)

Сл. 41. Панорама Митровице из периода окупације

(Извор: <https://www.facebook.com/oldmitrovica/photos/a.289772354811207/352987291823046/?type=3&theater>)

Сл. 42. Уличне сцене (1916)

(Извор: <https://www.bildarchivaustria.at/Preview/4814422.jpg>)

Сл. 43. Турска женска ношња (1917)

(Извор: <https://picryl.com/media/mitrovica-heimkehr-einer-turkin-87f4ea>)

Сл. 44. Прослава Царевог дана у Митровици (1917)

(Извор: Приватна архива колеге Милоша Дамјановића - Косовска Митровица)

БИОГРАФИЈА

Славиша Бишевац је рођен 1. септембра 1984. године у Косовској Митровици. Основну школу и гимназију је завршио у Зубином Потоку. Године 2003. уписао је студије историје на Филозофском факултету у Косовској Митровици. Дипломирао је 2008. године и стекао звање професор историје.

Мастер студије на Департману за историју Филозофског факултета у Нишу уписао је 2010, а завршио 11. априла 2012. године, одбранивши мастер рад под називом *Косовска Митровица почетком XX века*. Докторске студије на истом департману започео је школске 2014/2015. године под менторством проф. др Божице Младеновић. Положио је све испите предвиђене планом и програмом докторских студија с просечном оценом 10,00. Услед изненадне смрти професорке Младеновић, менторство је преузео проф. др Мирослав Пешић.

С темама из историје новог века и методике наставе учествовао је на више домаћих и међународних научних конференција. Аутор је седамнаест научних радова.

Ради као наставник историје у ОШ „БлагојеРадић“ у Зупчу и ОШ „Јован Цвијић“ у Зубином Потоку. Три године је радио и као професор историје у СШ „Григорије Божовић“ у Зубином Потоку.

Прилог 6. Изјаве аутора докторских дисертација

Изјава 1.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

Косовска Митровица у ратовима 1912-1918.

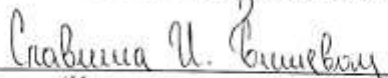
која је одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, 26. март 2021.

Потпис аутора дисертације:

(Име, средње слово, презиме)

Изјава 2.

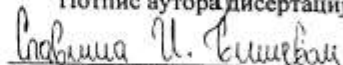
**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Наслов дисертације: **Косовска Митровица у ратовима 1912-1918.**

Изјављујем да је електронски облик моје докторске дисертације, коју сам предао/ла за уношење у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу**, истоветан штампаном облику.

У Нишу, 26. март 2021.

Потпис аутора дисертације:

(Име, средње слово и презиме)

Изјава 3.

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

Косовска Митровица у ратовима 1912-1918.

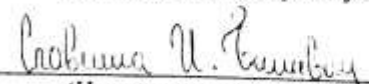
Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- 3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

У Нишу, 26. март 2021.

Потпис аутора дисертације:

(Име, средње слово, презиме)